Újkor – Új Kor? történelemtudományi különszám

Újkor – Új Kor?

Kontinuitás és periódusok, ismétlődő történelmi mintázatok és egyedi fordulópontok a társadalom-, gazdaság- és hadtörténelem szemszögéből

KRE-DIt
A KRE-DOK online tudományos folyóirata

Széchenyi István *Hitel* című munkájában megfogalmazta a következő gondolatokat: *„Az ész erő, s így az ész boldogság. […] A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma: […] Nem termékeny lapány, hegyek, ásványok, éghajlat sat. teszik a közerőt, hanem az ész, mely azokat józanon használni tudja.”* A KRE-DIt szerkesztősége Széchenyi intelmeit megfogadva hiszi és vallja, hogy munkájával kötelessége a nemzet boldogulását szolgálni, folyóiratát ennek szellemében szerkeszti.

Tartalom

A kötet szerkesztői

Juhász Eszter

Segesdi Gergő

Angol nyelvi lektor

Nádasdy Vilma

ÚJKOR – ÚJ KOR? tartalom

Újkor – Új Kor?

Kontinuitás és periódusok, ismétlődő történelmi mintázatok és egyedi fordulópontok a társadalom-, gazdaság- és hadtörténelem szemszögéből

„Nagyon hasznos, ha kérdéseket tesz fel az ember, de nagyon veszélyes, ha válaszol is rájuk" – mondja Marc Bloch mestere, Charles Seignobos, a neves francia historiográfus. A fenti kijelentés első felére reflektálva a Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának IV. éves hallgatói által szervezett konferencia is kérdésfelvetésekre vállalkozott. A következő kérdésekre kívántak a konferencia szervezői és résztvevői válaszokat találni: érdemes-e korszakhatárokat felállítanunk újkori és jelenkori történelmünket vizsgálva, vagy talán akkor járunk el helyesen, ha folyamatként írjuk le azt, ami egy esemény egy másikból történő okozati kifejlését mutatja? Ez a történész választása, ahogy az is, mit kezd egyedi sorsfordító eseményekkel, melyek szintúgy befolyásoló tényezők, és képes-e rámutatni azokra az indirekt hatásokra, melyek 200 vagy 300 évvel a fókuszba helyezett probléma előtt történtek. Sőt, a történelem rekonstruálása során el kell döntenie azt is, lehet-e érvényesen következtetéseket levonni egy partikuláris részletkérdés boncolgatásával.

A konferencia másik sarkalatos vizsgálati kérdésköre az egyén és társadalom viszonya volt. Az egyén vagy akár egy intézmény egyszerre formálója és eleme a történeti folyamatoknak, esetleg elszenvedője világtörténelmi tendenciáknak. A 18. századtól gyarmatbirodalmakra támaszkodó, egyre inkább globalizálódó Atlanti-partvidékhez felzárkózni igyekvő közép-kelet-európai régió, az elmúlt 250-300 év során sajátos társadalmi-gazdasági struktúrákat ajánlott fel az individuum számára, hogy különböző modernizációs törekvéseit kövesse.

Lehetséges harmadik fókuszpontként a 18. század óta egyre-másra felmerülő gazdasági, társadalmi krízisek, háborúk, megtorpanásra késztető hatásainak vizsgálata, és ezen válság-periódusok nyomán bekövetkező változások feltárása, valamint Magyarország nemzetközi konfliktusokban betöltött szerepe került előtérbe.

A konferencián a Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának doktoranduszai kutatási eredményeik bemutatásával próbát tehettek a fenti dilemmák megválaszolására, elsősorban a kora-újkortól a jelenkori történeti problémákig

terjedő spektrum vizsgálatával.

A konferencia 2021. január 22-én került megrendezésre.

A konferenciát szervezték: Juhász Eszter, Ambrózy Gábor

A szekciókat vezették: Prof. Dr. Hermann Róbert DSc (Művelődéstörténeti szekció, Intézménytörténet és közigazgatás szekció), Prof. Dr. Horváth Miklós DSc (Hadtörténet szekció), Prof. Dr. habil. Nagy Mariann PhD (Társadalomtörténet szekció)

Előszó

1. Prof. Dr. Horváth Miklós előszava

Művelődéstörténet

1. Ambrózy Gábor: Az antijozefinista Batthyányak – Batthyány József és Batthyány Tivadar röpiratai az 1780-as évek politikai irodalmának tükrében
2. Zsidai Réka: A locke-i és a rousseau-i nevelési elvek a gyakorlatban: Festetics László (1785–1846) neveltetése a felvilágosodás szellemében és a mai oktatást szabályozó dokumentumok tükrében

Intézménytörténet és közigazgatás

1. Lőrinczi Dénes: Adalékok Sepsiszentgyörgy rendvédelméhez (1877–1913)
2. Pap István: A Magyar-Olasz Bank Részvénytársaság születése – 1920

Hadtörténet

1. Keserű Norbert: Egressy Gábor kormánybiztosi tevékenysége az 1848-1849-es forradalomban és szabadságharcban
2. Mati Márton: A Magyar Vöröskereszt Misszió szerepe a szibériai hadifoglyok hazaszállításában
3. Vendriczki Róbert: Kémjátszma Vietnamban – A vietnami magyar misszió a Pax rezidentúra forrásainak tükrében

Társadalomtörténet

1. Segesdi Gergő: A köztársasági kérdés a magyar politikai közbeszédben 1918 és 1928 között

2. Juhász Eszter: Egy lehetetlen katolikus egyházközösség a főváros szívében – A budapesti Szent Rita plébánia alapításának (1945-1952) története
3. Madácsy Tamás: A Magyar Demokrata Fórum Zala megyei szervezeteinek megjelenése a helyi nyilvánosságban, 1988-1989

Absztraktok

Abstracts

A kötet lektorai

Impresszum

Prof. Dr. Horváth Miklós előszava

Tisztelt/Kedves Olvasó!

A KRE-DIt, a Károli Gáspár Református Egyetem Doktorandusz Önkormányzatának online tudományos folyóirata – pár éves múltja ellenére – már többedik alkalommal biztosít lehetőséget Egyetemünk doktori iskolái doktorandusz hallgatóinak arra, hogy tanulmányaikat egy lektorált, online folyóiratban is közzétehessék.

A most megjelent különszámból a Történettudományi Doktori Iskola (TDI) hallgatói munkáit ismerhetik meg, mely megjelenésének fontos előzménye a TDI hallgatói által még 2020 végén – *„ÚJKOR – ÚJKOR? Kontinuitás és periódusok, ismétlődő történelmi mintázatok és egyedi fordulópontok a művelődés-, társadalom-, gazdaság- és hadtörténelem szemszögéből”* – fő- és kiegészítő címmel megrendezett magas színvonalú konferencia, amelynek előadó közül tízen – a lektorok megítélése szerint is – sikeresen vállalkoztak arra, hogy a 2021. január 22-én megtartott előadásaik „alapanyagát” a tudomány elvárt szabályai betartásával értékes és informatív tanulmányokká formálják. Így a KRE TDI IV. éves hallgatói által szervezett konferencia szervezőinek vállalt célkitűzése – a szerkesztőknek és a lektoroknak is köszönhetően – a tudományos közlemények közreadásával elismerésre méltó módon teljesült.

A „tanulmánykötet” tartalma időben – a 18. századtól szinte napjainkig – és a művelődés-, intézmény és közigazgatás-, had- és társadalomtörténet szerint tagolt tematika szerint is rendkívül változatos és sokszínű.

Ambrózy Gábor *Az atijozefinista Batthyányak – Batthyány József és Batthyány Tivadar röpiratai az 1780-as évek politikai irodalmának tükrében* című tanulmányában a hercegprímás Batthyány József és földbirtokos testvére, Tivadar politikai színezetű iratait – *Batthyány József: Unterthänige Vorstellung* és *Batthyány Tivadar: Widerlegung des falsch genannten unpartheiishen Worts an die Bürger von Ungarn* címen kiadott röpiratait – helyezi a vizsgálat fókuszába, de a szükséges mélységben utal a két Batthyányval szorosabb társadalmi kapcsolatokat ápoló megszólalók, úgymint Széchényi Ferenc, Hajnóczy József, Forgách Miklós és Szapáry János idevágó iratainak főbb szempontjaira is. II. József halálát követő időszak számos olyan röpiratot produkált, melyek rávilágítanak azokra a közpolitikai problémákra és vitákra, amelyek meghatározták a jozefinista rendszert és tarthatatlanságának okait.

Zsidai Réka a 18–19. század fordulóján a magyarországi felvilágosodás egyik meghatározó személyisége, gróf Festetics György fia, László gróf neveltetésével kapcsolatos források alapján új aspektusból vizsgálja és értékeli a korabeli – erkölcsi, értelmi, testi) nevelés alapelveit, összevetve azokat Nemzeti Alaptanterv és Pedagógia program hatályban lévő tartalmával. A szerző célja az analógiák, ismétlődő mintázatok kimutatása a felvilágosodás és a mai modern kor között, továbbá tanulmányában Festetics László nevelési példáján keresztül azt kívánta bizonyítani, hogy a legkorszerűbb nyugat-európai mintájú munkák tapasztalatainak – helyi sajátosságoknak megfelelő – adaptálása filológiai szempontból milyen komoly jelentőséggel bírnak.

Lőrinczi Dénes az *Adalék Sepsiszentgyörgy közbiztonsága történetéhez* (1877-1913) című munkájában az 1876-ban Székelyföldön megalakult megyeszékhely – Sepsiszentgyörgy városa – rendőrhatósága, később a városvezetők döntése szerint felfogadott/bérbevett csendőrségi erők szervezetét és tevékenységét vette górcső alá. Egyik fontos megállapítása, hogy a városi csendőrőrs kiépítésére irányuló próbálkozásoknak – kellő anyagi fedezet hiányában – az első világháború kitörése vetett véget. A szerző a leírtakat a csendőrség Háromszék alispánjának küldött jelentései betűszerinti közlésével, forrásrészletekkel és korabeli fényképekkel egészítette ki.

Pap István *A Magyar-Olasz Bank Részvénytársaság születése (1920)* című tanulmányában többek között részletes képet kaphatunk Camillo Castiglioni, a XX. századi európai ipar- és banktörténet egyik legbefolyásosabb személyiségéről, aki számos ipari nagyvállalat alapításában és finanszírozásában játszott szerepén túl 1920-ban több elődintézmény egybeolvasztásával és jelentős külföldi tőke bevonásával Budapesten létrehozta Magyar-Olasz Bankot, amely – alapításától kezdve a második világháborút követő években történt felszámolásáig – a korabeli Magyarország első 10 legrangosabb pénzintézete közé tartozott.

Keserű Norbert a kötetben közreadott munkájában a magyar reformkor kultúrtörténetének fontos alakja, korának egyik legismertebb színésze, a forradalom aktív résztvevője, Egressy Gábor kormánybiztosként Szegeden 1848. október-december közt végzett tevékenységének – például a katonák fegyverzetének, felszerelésének, élelmezésének biztosítása, a végrehajtó hatalom, a helyi hatóság(ok) és a hadsereg közötti összekötő szerep ellátása – bemutatására fokuszál. Tanulmányában a szerző a levéltári forrásokat felhasználva eredményesen törekedett a szakirodalomban ez ideig kevéssé érintett témára vonatkozó ismeretek bővítésére, árnyalására.

Mati Márton *A Magyar Vöröskereszt misszió szerepe a szibériai hadifoglyok hazaszállításban* című a tanulmányát olvasva a Tisztelt Olvasó megismerheti, hogy a magyar kormány –

konkrétabban a Magyar Vöröskeresztes Misszió, élén Dell'Adami Géza századossal – a Nemzetközi Vöröskereszt, illetve más amerikai-magyar társaságok közreműködésével és támogatásával – a Nagy Háborút követően hogyan igyekezett megszervezni a többezer Szibériában maradt magyar hadifogoly hazaszállítását. Ugyan Koppenhágában, 1920. május 29-én született egy új megállapodás Szovjet-Oroszország és Magyarország között a hadifoglyok kicseréléséről, azonban a keleten uralkodó háborús helyzet és a politikai destabilizáció következtében a hadifoglyok hazaszállításának megszervezése komoly akadályokba ütközött. A szerző értékelése szerint a küldetés végül több mint 13 000 hadifogoly Magyarországra szállításával annak ellenére sikeresen zárult, hogy a mentőakcióban résztvevőknek komoly nehézségekkel kellet megküzdeniük.

Vendriczki Róbert *Kémjátszma Vietnamban – A vietnami magyar misszió a Pax rezidentúra forrásainak tükrében* című munkája betekintést enged a Párizsban 1973. január 27-én aláírt egyezmény betartását szavatolni hivatott Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság magyar missziójának a tevékenységébe. Ennek a szervezetnek a „fedésében" alakult meg a Pax rezidentúra, amely 1973 és 1975 között – a szovjet elvárásoknak megfelelően – a polgári hírszerzés feladatait ellátta. A rezidentúra a Párizsi Egyezményben meghatározott feladatain kívül – a magyar katonai hírszerzéssel együtt – Saigon elestéig, 1975. április 30-ig információkkal segítette Moszkvát, Észak-Vietnamot és a Dél-Vietnami Ideiglenes Forradalmi Kormányt. A magyar kontingens állományát Dél-Vietnamból 1975. május 8-án amerikai segítséggel vonták ki. A szerző megállapítása szerint, a vietnami szolgálat volt az első olyan modernkori nemzetközi békefenntartó misszió, amelyben a szocialista Magyarország részt vett, és ahol ráadásul a világ katonai hatalmai is érintettek voltak.

Segesdi Gergő tanulmányának – *A köztársasági kérdés a magyar politikai közbeszédben 1918 és 1928 között* – indító megállapítása, hogy a köztársaság és a köztársaságpártiság, a republikanizmus nem tartozik a magyar történelem fő vonulataihoz. Ezt követően a szerző – főleg 1928-ig megjelent sajtóforrásokra fókuszálva – többek között azt vizsgálja, hogy „egy olyan ellentmondásos megítélésű kísérlet után, mint amilyen az 1918-as Károlyi-féle köztársaság volt miképpen jelent meg ez az eszmerendszer egy olyan közegben, amelynek legitimációja jórészt a forradalmi rendszer elutasítására épül". A kérdésre – Jelen volt-e köztársaságpártiság a Horthy Miklós nevével fémjelzett korszakban? – „röviden" az igen választ adja. A munkában olvasható részletesebb indoklás szerint az 1920-as évek elején a politikai közéletben a hatalom fellépése ellenére többen is – például a Nagy György-féle köztársasági mozgalom vagy a szociáldemokraták, akiknek a kérdéshez való viszonyát szigorúan szabályozta a Bethlen-Peyer-paktum – felszólaltak a köztársasági államforma mellett és azok, akik ezen a két csoportosuláson kívül estek – a többé kevésbé hasonló

eszmerendszert képviseletében – valamilyen formában állást foglaltak a köztársaság mellett, amelynek megvalósítását békésen és törvényes úton képzelték el.

Egy különös kis „templomba”, ezzel a Szent Rität, a lehetetlen ügyek védőszentjét tisztelő hívők közösségébe „invitálja” az Olvasót Juhász Eszter az *Egy lehetetlen katolikus egyházközösség a főváros szívében – A budapesti Szent Rita plébánia alapításának története (1945-1952)* című tanulmányában. Az 1946. április 1-jén, Mindszenty József bíboros hivatalos kinevező iratával megalakult – teljes plébániai jogkörrel felruházott – új lelkészség „kezdetben semmi formát nem mutató” templomába özönlöttek a Szent Rita pártfogását kereső hívők. Rögtön az alapításkor megkezdték a működésüket a vallásos élet különféle egyesületei – ezek a Hitbuzgalmi Szakosztály, az Oltáregyesület, a Szent Rita Leánykör és a katolikus férfiak egyesülete, a Credo, a Karitász és a Népkonyha. E templom köré épült ki a – szerző értékelése szerint – máig töretlenül népszerű és országszerte, sőt, azon is túl is ismert Szent Rita kultusz, amelynek keretében honosodtak meg olyan tevékenységi formák, mint például a környék betegeinek és szegényeinek támogatása. Ezen intézmények és formák működését a vallásellenes politikai hatalom addig korlátozta, míg a legtöbbjük működése végleg meg nem szűnt.

Madácsy Tamás a témakörben folytatott elmélyült kutatásai eredményeit teszi közzé *A Magyar Demokrata Fórum Zala megyei szervezeteinek megjelenése a helyi nyilvánosságban* (1988-1989) című munkájában. Tanulmányában a helyi sajtó cikkeinek és híradásainak elemzésével illusztrálja, hogy a Magyar Demokrata Fórum követői, a Zala megyei szervezetek alapítói miként érték el, hogy tizenkét hónappal később, demokratikus választás útján saját jelöltjüket küldjék az utolsó állampárti országgyűlésbe. A rendszerváltás korának vidéki politikatörténetét számos adalékkal egészítette ki az MDF egykori tagjaival készített oral history interjúk egyes részleteinek közreadásával. A szerző helyesen állapítja meg: „Három évtized kellő történelmi távlatot biztosít ahhoz, hogy az események szereplői levonják a szükséges konzekvenciákat, és személyes aspektusból adják közre a rendszerváltás vidéki történetét, olyan részletekkel is gazdagítva, amelyek más forrásokban nem találhatóak meg”.

A folyóirat fő célja – amint azt reményeim szerint a tanulmányokkal ismerkedők is megállapíthatják – teljesült. A KRE doktoranduszai ezen az elismert publikálási felületen a legfrissebb kutatási eredményeiket rendszeresen publikálhatják, ezzel elősegítve PhD hallgatói előmenetelüket és tapasztalatszerzésüket a tudomány világában – olvasható Prof. Balla Péter a Hittudományi Doktori Iskola vezetője köszöntőjében.

Csatlakozva a Professzor Úrhoz, megköszönve a szerzők, a lektorok és nem utolsó sorban a

szerkesztők fáradozását, további sikereket kívánok. A most közreadott lapszám színvonalas tanulmányai is ösztönözzék doktori iskoláink doktoranduszait arra, hogy éljenek e publikálási lehetőséggel.

2022.10.31.

Prof. Dr. habil. Horváth Miklós

Ambrózy Gábor: Az antijozefinista Batthyányak – Batthyány József és Batthyány Tivadar röpiratai az 1780-as évek politikai irodalmának tükrében

II. József (1780–1790) 1781. június 11-én kelt cenzúrarendelete alapvonásaiban változtatta meg az évtized politikai diskurzusát, tágabb teret engedve a kritikai hangoknak, még ha azok rendszere működésére irányultak is. Jelen dolgozat a jozefinus-rendszert támadó iratok három aspektusát igyekszik kiemelni: az egyházpolitikára, az alkotmányos rend visszaállítására és a gazdaságfejlesztésre összpontosító kritikák egy-egy szeletét mutatja be a történetírásunk által méltánytalanul mellőzött szerzők röpiratainak, javaslatainak vizsgálatával, különös figyelmet szentelve Batthyány József (1727–1799) hercegprímás és testvéröccse, Batthyány Tivadar (1729–1812) kamarai, majd kancelláriai tanácsos, vállalkozó röpiratainak.[1] A fókuszba helyezett szerzőkön túl csak érintőlegesen foglalkozunk a korszak közigazgatásában prominens szerepet betöltő hivatalnokok által döntéselőkészítés céljából, illetve belső használatra készült elaborátumok, feljegyzések bemutatásával. Az 1790-es uralkodóváltás idején a köznyilvánosság különböző fórumain megszólalók névsora hosszú, azonban Batthyány József hercegprímás környezetében formálódni látszott egy nemesi konzervatív csoportosulás, akik a már-már forradalmi hangulatba kerülő köznemességgel szemben a megfontolt reformok mellett foglaltak állást. Széchényi Ferenc (1754–1820) a kiábrándult jozefinista, volt királyi biztos, valamint Forgách Miklós (1731–1795) a nyíltan antijozefinista és posztjáról lemondatott Nyitra megyei főispán azonosíthatóan egy a prímással kapcsolatot ápoló, szűkebb körnek tekinthető. Ehhez a közvéleményt formálni képes körhöz kapcsolódott javaslataival Hajnóczy József (1750–1795) a később kivégzett jakobinus ügyvéd, akit az 1780-as évek folyamán Széchényi és Forgách titkáraként alkalmazott, valamint Szapáry János (1757–1815) fiumei kormányzó és családi, baráti kapcsolatai révén, Batthyány Tivadar.[2]

A politikai irodalom közegei

A cenzúrarendelet kiadást követően a közbeszédben, még ha szűk mederben is, de szabadabb út nyílt a kormányzat működést érintő kritikai hangoknak, mint jellemző volt ez Mária Terézia (1740–1780), II. Lipót (1792–1792) és I. Ferenc (1792–1835) uralkodása idején.[3] Azonban ekkortól nem a mai értelemben vett polgári szólásszabadság korszaka érkezett el, csupán egy állami érdekeket előtérbe helyező, a vallási kérdéseket és a rendi berendezkedést szabadabban vitató légkör vált uralkodóvá. Azon túl, hogy a központi kormányzat politikai hasznot remélt a felvilágosodás egyház és arisztokrácia ellenes

eszméinek a közbeszédbe való kontrolált becsatornázásából és e két rendi formáció politikai befolyásának erodálása volt a fő szempont a rendelet kiadásával, az intézkedés deklarált célkitűzései közt volt a nyomtatásban megjelent anyagok egységes szemléletű revíziója is, hiszen a birodalom országai között eddig jelentős eltérés mutatkozott a cenzorok szigorúságát illetően. Továbbá a felvilágosodás eszméivel egybehangzóan az irodalom műveltségemelő aspektusait kívánta érvényre juttatni.[4]

Történeti irodalmunkban több eltérő értékeléssel találkozhatunk a cenzúrarendelet szabadelvűségét illetően. H. Balázs Éva a „legszebb eredménynek" tartja, Ballagi Géza „József érdemkoronájának legfényesebb gyöngyeként" aposztrofálja és a rendszer liberalizmusát emeli ki, amely olykor saját maga ellen fordul. Kókay György a jozefinus rendszer sajtószabadsági viszonyait béklyószerűnek tekinti a nemzetközi viszonyokhoz képest, főként, ami a nyolcvanas évek második felét illeti.[5] Kosáry Domokos a korszak felvilágosult abszolutisztikus vonásait kiemelve egyfajta óvatosságra és differenciált megközelítésre int a rendelet értékelésekor, hiszen látható, hogy a nyolcvanas évek politikai köznyilvánossága valóban lökésszerű lendületet kapott, melyre a későbbi évek közviszonyait érintő viták épültek.[6] Itt kezdtek el formát ölteni a főbb közpolitikai törésvonalak, ekkortól számíthatjuk a tudományos jellegű közjogi irodalom megszületését, sőt a nemzetgazdasági irodalom is kibontakozóban van.[7] Megjelentek az időszaki sajtó első lapjai, 1780-ban indult el Pozsonyban a *Magyar Hírmondó*, 1786-ban a megjelent a *Magyar Kurír* első száma, 1788-ban pedig kijött az első *Magyar Mercurius* is. Ezeket immár magyar nyelven lehetett olvasni, és az eddigi referáló stílustól eltérően egyre inkább a saját álláspontot kialakító írások láttak napvilágot bennük. Új fordítások készültek, valamelyest fellendült a nyomdászat és az anyanyelvű irodalom, továbbá a cenzúra és sajtórendelet élénkítő hatással volt általánosan véve az irodalomra. Bécsben szintén egyre több időszaki sajtótermék, röplap látott napvilágot, és úgy elszaporodtak a 10 krajcárért kapható, a lehető legváltozatosabb témákkal foglalkozó füzetméretű irományok, hogy azokat felülbélyegzéssel meg kellett adóztatni.[8] Ugyanakkor, ahogy azt bevezetőnk elején kiemeltünk, fontos látni azt a viszonylagosságot, ami 1780-as évek nyilvánosságát jellemzi, az 1780-as évtized szinte beékelődik a korábbi egyházi ellenőrzésű cenzúra és a későbbi, I. Ferenc idején egyre merevebb állami ellenőrzés alatt tevékenykedő könyvvizsgáló-főbizottság (*Bücher-Zensur-Hauptkommision*) időszaka közé.

Fontos eleme volt a józsefi rendeletnek a 3. pont, amely kimondta: „A kritikák, ha azok nem gyalázkodások, érjenek azok bárkit is az uralkodótól a legalsókig – kiváltképp, ha azon a szerző neve nyomtatásban szerepel, amivel a mű valódiságáért jótáll – nem tilthatók be, mert minden igazságszerető emberben örömöt kell, hogy keltsen, ha az igazság ezen a módon

eljut hozzá.”[9] Ez a hangütés természetesen serkentette a kritikus hangvételű iratok megjelenését, melyek egyrészt II. József vallásügyi intézkedéseit vették célba, mint például Batthyány József *Unterthänige Vorstellung* címen kiadott röpirata.

Batthyány József hercegprímás politikai szerepei az 1780-as években: az *Unterthänige Vorstellung...* című röpirat

Batthyány József, Magyarország hercegprímása, 1778-tól bíboros, a józsefi egyházpolitika egyik fő kritikusa volt.[10] Lévén, hogy apja volt az utolsó nemzeti nádor, akinek halála után e rendi méltóság betöltetlenül maradt, a hercegprímás lett közjogi értelemben a legbefolyásosabb magyar főrend.[11] Batthyány József a pápának és az uralkodónak is hűséggel tartozó főpap és főnemes volt, továbbá az egyik legnagyobb birtokokkomplexummal rendelkező magyar mágnáscsalád tagja. Az adott politikai körülmények között számos esetben került olyan helyzetbe, hogy a hivatalából és társadalmi rangjából fakadó ellentéteket összhangba kellett hoznia. Nem csupán II. József vallásügyi rendeletei, de a bevezetni tervezett földadó is olyan rendelkezés volt, mely érdekeivel szemben állt.[12] A vallásügyi rendeletek megjelenését követően a katolikus egyházért kiálló, az uralkodó intézkedéseinek ellenszegülő főpap kerekedett felül benne: az 1782-ben *Unterthänige Vorstellung...* címen kiadott, számos nyelvre lefordított röpirata II. József egyházpolitikáját kritizálta.[13] Batthyány röpiratának címzettje az uralkodó, azonban, mint minden ilyen irat a köznyilvánosságnak szólt, és célja a szélesebb katolikus érzelmű közvélemény figyelmének felhívása a császár visszás rendeleteire. A 62 oldalas, kisméretű füzet 1782-ben jelent meg; valamikor VI. Piusz (1775–1799) fordított Canossa-járása és a *Bulla in Coena* és a *Bulla unigenitus* pápai bullákról szóló józsefi rendeletek kiadását követően. A *Bulla in Coenával,* a pápának fenntartott egyházi kiközösítések jegyzékével foglalkozó józsefi rendelet kimondta, hogy meg kell semmisíteni minden érseki dekrétumot, intelmet és rendszabályt, melyek indexre kerültek ideértve az említett bullát is.[14] Az *Unigenitusra* vonatkozólag, mely pápai dekrétum elsősorban a janzenizmus hittételei ellen született, s melyre úgyszintén tiltást mondtak ki, még a betiltás tényéről szóló vitákra, sőt Cornelius Jansen (1585–1638) teológus nevének leírására is prohibíció vonatkozott.[15]

A Batthyány-féle röpirat szövegében keverednek az eddig fennálló állam-egyház viszonyt szabályozó egyházjogi passzusok bibliai idézetekkel, és hosszas okfejtéssekkel, melyek a spirituális és világi lét egymásrautaltságát, valamint az állami szféra és az egyház paritását hangsúlyozzak. A mű érvelése retorikailag jól felépített, világos, stílusa határozott, de mértéktartó, és minthogy Batthyány e műve publikálása előtt levélben kikérte püspökeinek véleményét, az iratot tekinthetjük a püspöki kar hivatalos álláspontjának.[16] A röpirat

bizonyára sok példányban keringett a korszakban, erre utal az is, hogy ma is több példány elérhető honi közgyűjteményekben.[17] 1782-ben német és latin nyelven jelent meg, de tudomásunk szerint létezik korabeli, olasz, francia, angol fordítása.[18] Magával a szöveggel Ballagi Géza, foglalkozott egy rövid ismertetés erejéig 1888-as, politikai irodalmunkkal foglalkozó művében.[19]

Az *Unterthänige Vorstellung…* alapállítása, hogy az uralkodó megsértve számos korábbi törvényt túllépet azokon a törvényi kereteken, melyek az egyház és az állam hatalmi paritását biztosították. Az irat élesen kritizálja a szerzetesrendek külföldi kapcsolattartására és azok feloszlatására vonatkozó reskripciót. Batthyány az előterjesztés bevezetőjében kifejti, hogy lelkiismereti okokra hivatkozva nem hirdette ki eddig II. József vallásügyi rendeleteit, és nem fogja ezt megtenni később sem.[20] Kitér a rendeletek sérelmesnek tartott pontjaira: a szerzetesrendek külföldi kapcsolatainak betiltására, azok világi püspökségek alá való betagolására és a külföldi rendfőnöknek (*generalis*) való engedelmesség megtagadására. Vádolja a kormányzatban ülő tanácsosokat, hogy félrevezetik az uralkodót, azt állítva, hogy az idejüket csupán az istentiszteletnek szentelő rendek nem szolgálják a közjót, és hozzáteszi, hogy e szerzetesrendek reguláinak, életformájának és hitéleti gyakorlatainak reformja nem az uralkodó, hanem az apátok, a rendfőnökök és a zsinat dolga.[21]

További sarkalatos pont a tetszvényjog ügye (*placetum regium*), hiszen az uralkodó rendeletben nyilvánította ki azon jogát, hogy a számára nem tetsző pápai bullákat tilos kihirdetni.[22] Batthyány kifogása, hogy a rendelkezés nem veszi figyelembe az egyház és az állam közötti paritás elvét. Álláspontja szerint, ha feltesszük, hogy az egyházi hatalom is valódi hatalom, amelyet egyetlen katolikus sem vitathat, akkor ahhoz korlátlan törvényhozási jog is kapcsolódik, mely törvényeket minden katolikus embernek be kell tartania. A lelki életet befolyásoló rendelkezések uralkodói jóváhagyását csak olyan esetben lehet szükségesnek tekinteni, amikor a rendelet teljesíthetősége kizárólag a királyi hatalom által történhet meg. Egyéb esetekben a világi hatalom nem avatkozhat be az egyházi törvényhozásba.[23] Lévén, hogy a prímás az egyházjog kiemelkedő tudósa volt, tisztában volt azokkal a törvényhelyekkel, melyek garanciákat nyújtottak az egyház – jelen esetben a katolikus egyház – intézményeinek védelmében.[24] Hiába hivatkozott azonban Szent Ambrusra, aki szerint a „jó császár nem az egyház fölött, hanem az egyházban van”, és hiába citálta Szent László, I. Mátyás és a Tridenti zsinat rendelkezéseit a szerzetesrendek védelmében, szavai nem értek célt.[25]

Batthyány bíboros előterjesztésében védelmébe veszi a *Unigenitus* és a nagycsütörtöki bullákat (*bulla in Coena Domini*), melyeket a józsefi cenzúra eltiltott.[26] Az előbbi

védelmében, mely a hitben való tévelygés ellen – főként a janzenizmus és quesnelizmus térnyerése elleni küzdelemben – 1713-ban látott napvilágot, kijelenti: „Mennyire igaz tehát az államismereti (*Staatskener*) alapelv, miszerint egy állam nem létezhet nyugodt alkotmányban, hacsak a népet nem egyesíti egy bizonyos vallás; a közösség állapota annál boldogabb, minél homogénebb a vallása.”[27] A másik pápai rendelkezés, a nagycsütörtöki bulla (*bulla in Coena Domini*) a pápai hatalom, az egyházi kiváltságok összefoglalója és kiközösítés feltételeit fekteti le. Ennek a bullának a II. pontja azokat a szakadárokat fenyegeti kiközösítéssel, akik a Római Szentszéktől megtagadják az engedelmességet, a IX. pont pedig az egyházi jövedelmek lefoglalását bünteti ekképp.[28] Batthyány felhívja az uralkodó figyelmét, hogy nem tud egyházi rendeleteket eltörölni, és hogy mivel a nagycsütörtöki bullát XIV. Kelemen (1769–1774) 1770 óta nem hirdeti ki, ezért magyarországi egyházmegyékben sem szokás ezt a rendeletet azóta felemlegetni.[29] Mindenesetre, ha az uralkodó tetszvényjogát elismerjük, akkor a Rómában kelt rendeletek közül éppen ez az utóbbi az, amelyik ellen az uralkodónak fel kellett lépnie, a saját felügyeleti joga megőrzése szempontjából.

II. József persze nem volt hajlandó a kritizált leiratok szövegén és szellemén változtatni. Az Államtanács elé olyan tartalmú javaslat került, melyben az áll, hogy közölni kell a prímással, hogy a 1781. március 30-ai leirattól eltérni nem lehet, és azt az egyházmegyékben ki kell hirdetni. A külföldi kapcsolattartást illetően az apátok rendeletileg megkapják azokat a jogokat, amelyekkel eddig a külföldi rendfőnökök voltak felruházva; a rendtartományokban pedig a prímás – főpapi jogánál és nem pápai kinevezésénél (*legatus natus*) fogva – dönt a kérdéses ügyekről, melyekről beszámolási kötelezettséggel tartozik a kormányzat irányába.[30] A császár határozatában lefekteti, hogy nem óhajtotta senki lelkiismereti szabadságát megsérteni, viszont az ő jogara alá tartozó földeken a kiadott rendeleteket be kell tartani, ezért ragaszkodik a rendelet mielőbbi kihirdetéséhez, s akinek ez nem tetszik, annak jogában áll külföldre távozni. A kapcsolattartást a külföldi rendfőnökökkel és a pénzkivitelt pedig a legszigorúbban megtiltja.[31] Egy a prímásnak írott magánlevélben éppen egy ilyen, a hatóságok által lefülelt pénzkiviteli próbálkozásról számol be neki testvére:

> Beszélik azt is, hogy a határnál lefoglaltak néhány hordót, tele dukátokkal és *souveraine*-ekkel,[32] de felül ezek el voltak takarva kovakővel. Egy futárral értesítették a császárt. Meglepő, hogy ez olyan pénz, amit az apácák akartak átmenekíteni Szilézia felé, ahol ezek a szerzetesrendek még továbbra is teljes egészükben megmaradtak. Ugyanakkor arról is beszámoltak, hogy egy kamalduli nem volt elégedett azzal a 40 krajcárral, amelyet a császár naponta ad minden egyes személynek, s a császár kijelentette, hogy Maurbachban[33] amúgy is csak borotválkozni kell, máskülönben (ha

> nem tetszik a rendelet) távozzanak olyan vidékre, ahol eleget kapnak ahhoz, hogy ellássák a szerzeteseiket. Ezek is így tettek (az elfogott apácák), és ekkor találták meg azt a pár hordót.[34]

Batthyány prímás folyamodványával nem ért célt, sikeres volt azonban a tervbe vett újabb plébániák és lekészségek szervezését illetően. Ezek az új alapítások és a papi létszám gyarapítása nagyban volt köszönhető a fent kárhoztatott egyházügyi rendeletnek, mely a szerzetesrendek feloszlatását, azok vagyonelemeinek állami felügyeletű alapokba történő csatornázását írta elő. Batthyány 1799-ben bekövetkezett halálakor a plébániák száma elérte a 400-at, a papság létszáma a 800 főt, a kezdeti 350 plébániával és 442 fős papsággal szemben.[35]

A prímás 1782-ben beült a Helytartótanács szervezeti keretei közt felálló Egyházügyi Bizottságba, hogy ellensúlyozza az állami részvételt és befolyást, ami az egyház ügyeit illeti. „Remélem – írta a császár – az önként jelentkező prímás rendelkezéseimnek nem fog ellenszegülni.” A prímás nem volt képes az újonnan létrehozott végrehajtói típusú állami szervnek az államtanácsból diktált leiratokkal történő hivatali ügymenetébe döntő módon beavatkozni. Ennek a bizottságnak az udvari egyházügyi bizottsághoz hasonlóan véleményező funkciója volt, mégis Batthyány Józsefnek a bizottság elnökeként alkalma nyílt arra, hogy az egyház érdekeiért fellépjen.[36]

II. Lipót *ante portas*: az új országgyűlés előtt

A prímás politikai aktivitása II. József rendeleteinek visszavonását, majd röviddel ezután bekövetkezett halálát követően újra fellángolt. A magyar rendek egyes képviselői benne láttak valamiféle támaszt, olyan auktort, akin keresztül érdekeiket érvényesíthetik, sérelmeiket artikulálhatják az új uralkodó, II. Lipót felé. A prímás a közelgő országgyűlés előtt maga köré gyűjtötte azokat a véleményformáló személyiségeket, akik kiábrándultak a jozefinizmus abszolutista fordulata miatt: a már említett Széchényi Ferencet és Forgách Miklóst, valamint Illésházy Jánost (†1800), a Hétszemélyes Tábla[37] személynökét, Sztáray Mihály (1749–1798) szabolcsi főispánt, a közismerten Habsburg-ellenes hangadót, illetve a vele közeli rokonságban álló Eszterházy Ferenc (1758–1815) mosoni főispánt, kamarást.[38] Az alakuló országgyűlés előtt tájékozódni szeretett volna milyen meghatározó vélekedések uralják a közbeszéd színtereit. Az 1790–1791-es országgyűlés egyik nagy kérdése az volt, hogy a hagyomány talaján maradva, a régi jogokból építi-e újjá az együttélés alapszabályait az összeülni készülő diéta vagy a franciaországi hatásokra reagálva, az általános emberi jogok válnak mérvadó iránnyá. A császár halála után egyre-másra láttak napvilágot az eltérő

hangnemben megírt tervezetek és röpiratok, melyek a jövő kormányzatát, az új országgyűlés feladatait, és vele együtt Magyarország berendezkedésének alkotmányos, parlamenti jóváhagyással történő átalakítását célozták. Maga az „alkotmány” kifejezés is ez idő tájt kezd olyan jelentéstartalommal feltöltődni, amely az egész ország berendezkedését, törvénykezésének szellemét meghatározza.[39]

A radikálisabb, a nemesi konzervativizmustól távolodó gondolatkör repertoárját használja a Széchényi és Forgách mellett titkári poszton alkalmazott Hajnóczy József alkotmányátalakítási tervezete, a *Gedanken eines ungarischen Patrioten über einige zum Landtag gehörige Gegenstände* címmel ellátott kézirat, melyet 1790. március 5-én vetett papírra.[40] Ez a tervezet inkább nevezhető progresszívnek – főként, ami a parasztkérdést illeti –, ha összevetjük egykori munkadója, Széchényi Ferenc megfontolt reformokat tartalmazó alkotmányátalakítási tervezetével. Annyira azonban mégsem radikális, mint a Marczali Henrik által Balogh Péternek (1748–1818), a Hétszemélyes Tábla egyik bírájának tulajdonított röpirat, mely a koronázás elmaradása miatt a Habsburg-ház legitimitását kérdőjelezi meg.[41] Hajnóczy többek között kifejti, miért káros, hogy csak nemes viselhet hivatalt, és hogy nem nemeseket idézés nélkül lefoghatnak. Javasolja, hogy a magyar katonai parancsnokság váljék függetlenné a bécsi hadparancsnokságtól és limitálják a katonai szolgálat idejét. A vallási ügyekben kifejti, hogy nem vallási türelemre, hanem felekezeti egyenlőségre van szükség (a törvényhozásban is), illetve a feloszlatott rendek lefoglalt javainak a többi felekezet közti egyenlő szétosztását is felveti.[42] A legjelentősebb reformpontja a parasztok terheinek könnyítése, a jobbágy és a földbirtokos közti úrbéres viszony átalakítása, ami olvasatában átfogó előnyökkel járna a nemzetgazdaságra nézve is. Meglátása szerint a kilenced és a tized rontja a közerkölcsöt, mert a fizető felet a megtermelt javak eltagadására, a beszedőt pedig gyanúra és erőszakoskodásra sarkallja. Ezt kiváltandó, fel kell becsülni az úrbéres tíz évnyi jövedelmét, valamint a háza és telke együttes értékét, melyre a birtokos és az úrbéres szerződést kötnek a megye előtt. Az úrbéresből szerződő fél lesz, aki, ha adóságát megfizette, házával, birtokával szabadon rendelkezik és megszűnik felette a földbirtokos hatósága egyszer és mindenkorra.[43]

Mérsékeltebb hangot üt meg Széchényi Ferenc *Unpartheysche Gedanken* címet viselő alkotmányrendezési terve. Széchényi feltehetőleg ismerte Hajnóczy iratát, mert a Hajnóczy-féle irat Széchényi *Unpartheysche Gedanken* kézzel írott memoranduma mellett maradt ránk.[44] Széchényi Ferenc az 1780-as évek derekán, felismerve II. József a közállapotokra káros abszolutisztikus hatalomgyakorlását – egészségi okokra hivatkozva – visszaadta több vármegyére is érvényes adminisztrátori megbízását, majd a császár halálát követően ismét szerepet vállalt az új diéta előkészületeinél, ekkor keletkezett ez a kézirat. 1790 februárjában

mutatta meg alkotmánytervezetét több a Magyar Kancellárián dolgozó tanácsosnak és Batthyány prímásnak, aki kézírásával széljegyzetelte is – az inkább szűk körben forgó – kéziratot.[45]

Széchényi tervezetének pontjai Edmund Burke *Reflections on the Revolution in France* című politikai pamfletjére rímelnek, bár a Széchényi-féle szöveg hamarabb látott napvilágot, így a Burke-féle szöveget a magyar konzervatív gondolkodó nem ismerhette. Széchényi óva inti a felizgatott állapotban levő magyar rendeket az elhamarkodott alkotmánymódosításoktól, a régi alkotmány francia típusú átalakításától és az eddigi szerződések felrúgásától. A királyt a régi alkotmány szerint meg kell koronázni, és elég, ha azt biztosítjuk, írja, amit ész és méltányosság mellett elvárhatunk, visszatérve a Mária Terézia kori állapothoz. Megfontolt reformokat kell hozni, melyeket hozzáértő bizottságok előmunkálataival kell kidolgozni. Ily módon a protestánsokat biztosítani kell afelől, hogy a klérus felmenti őket minden stóla alól, hogy ne keressék külföldi pártfogóikat. A köznemesség és a főnemesek jogegyenlősége is kívánatos, melynek következtében a mágnás magyar feleséget választ, gyermekeit magyar szellemben neveli. A paraszt sorsán könnyíteni kell oly módon, hogy a nemesség átvállalja a hadiadót részben vagy egészében, melynek következtében a katonaság a nemességhez fog húzni, nem a paraszthoz. Ugyanakkor a nemzeti haderő felállításának nem látja lehetőségét.[46]

Integráció és kereskedelempolitika

A vallási és az államjogi vitákon túl a gazdaságpolitikai kérdések voltak azok, melyek egyfajta izzásban tartották az árutermelésbe bekapcsolódó magyar földbirtokosok, bányatulajdonosok, manufaktúraüzemeltetők és a kereskedelempolitikai szempontból kulcspozíciókat betöltő tanácsosok egy körét. Az uralkodóváltás körüli turbulenciában megszülető gazdaságpolitikai reformtervek becstornázására és az 1790–1791-es országgyűlés munkájának támogatására létrehozták a Forgách Miklós[47] elnöklete alatt működő Kereskedelmi Bizottságot. Forgách több szálon kötődött a prímáshoz, akivel minden bizonnyal annak nagyszombati tanulmányainak idején ismerkedtek meg. E Kereskedelmi Bizottság működése során láttak napvilágot az első, egységes és összefüggő elméleti igényű gazdaságpolitikai eszmefuttatások.[48] Megemlítendő itt Podmaniczky József (1756–1823) harmincadvámmal és általában a méltányosabb vámrendszerrel kapcsolatos munkája,[49] és Almásy Pál (1749–1821) exportlehetőségekkel kapcsoltos művei[50] mellett a korszak gazdaságpolitikai ismeretéhez nélkülözhetetlennek nevezhető Skerlecz Miklós (1729–1799) *Descriptio…*[51] és *Projectum legum…*[52] munkái. Ezek ötvözik a kameralista, merkantilista, fiziokrata iskola és a szabad kereskedelem eszméit hirdető tanokat, ugyanakkor túllépnek a

korszakra jellemző statisztikai leírásokon, és például Skerlecz pénzforgalommal kapcsolatos kitételei mutatják, hogy szerzőjük a kor európai tudományosságának színvonalán állt.[53] E munkákban kezdett megfogalmazódni egy olyan gazdasági program, melynek fő tétele, hogy mivel Magyarország elsősorban mezőgazdasági ország, ehhez kapcsolódóan kell az ipart és a kereskedelmet fejleszteni. A gazdasági elmaradottságból való kilábaláshoz utak, hajózható folyók és csatornák kellenek, fejleszteni kell a tengeri kikötőket és a távolsági kereskedelmet. Az olcsón, exportra eladott nyersanyag drága iparcikként való megvásárlása elszegényíti az országot, így minden eszközzel segíteni kell a hazai nyersanyagot felhasználni képes üzemeket, fabrikákat, korlátozni szükséges a monopóliumokat, és szorgalmazták, hogy a vámrendszerben a reciprocitás elve érvényesüljön, csökkentve azt a kialakult aszimmetriát, mely az egyes árucikkek vámmegállapításánál az örökös tartományokat hozta kedvező helyzetbe.[54] Fontos megjegyeznünk, hogy Magyarország saját kereskedelempolitikáját nem határozhatta meg akarata szerint, és ennek az – udvar álláspontja szerint összbirodalmi érdekeket előtérbe állító, magyar olvasatban hátrányosan korlátozó – vám-, ipar-, és kereskedelempolitikának megszülettek a korszakban a lenyomatai. Maguk a korabeli szerzők: Berzeviczy Gergely, Batthyány Tivadar is gyarmati helyzetként írják le Magyarország viszonyát.[55]

A birodalom központi gazdasági kormányzatának 1746-os, majd 1762-es és 1782-es átalakítása mind fontos állomásai voltak a központosított gazdaságpolitika kialakításának. Az utóbbi, az 1782-es reform során a *Vereinigte Hofstelle* felállításával II. József egy integratív gazdaságpolitikai kormányszervet hozott létre. Ebben a meghatározó gazdaságpolitikai és pénzügyigazgatási irányokat megszabó döntéshozók: Rudolf Chotek (1708–1787) a *Vereinigte Hofstelle* vezetője, Karl Friedriech Anton Hatzfeld (1718–1793), az Udvari Kereskedelmi Tanács elnöke (*Hof-Commercien-Rat*), Leopold Kolowrat-Krakowsky (1727–1809), az Udvari Kamara és a Miniszteri Bankbizottság elnöke (*Hofkammer*, *Ministerial-Banco-Deputation*), mellett Ludwig Zinzendorf (1739–1813), az Udvari Számvevőség vezetője (*Hofrechenkammer*) lettek. A Wenzel Anton Kaunitz[56] (1711–1794) államkancellár vigyázó felügyelete alatt működő Államtanács (*Stattsrat*) pedig a gazdaság-, kereskedelem- és közlekedéspolitikát közpolitikai szempontból felügyelő tanácsadói szervként meghatározó fontosságú volt a 18. századvégi Magyar Királyság gazdaságpolitikai lehetőségeit tekintve, úgy, hogy 1785-ig, Izdenczy József (1733–1811) kinevezéséig magyar származású tanácsosa nem volt ennek a végrehajtói szervnek.[57] Kaunitz és az itt felsorolt államférfiak elsősorban a császár birodalmi integrációs politikáját szolgálták, mely gazdaságpolitika programjának homlokterében az örökös tartományok iparfejlesztése állt. Ehhez az alapot a Magyarországról kedvező vámfeltételek mellett importált nyersanyagok: többek közt réz, kén, salétrom, hamuzsír, illetve agrártermékek széles vertikumának behozatala szolgált. Kaunitznak egy

korábbi, 1761-es államtanácsi vótuma kifejezi a fő törésvonalakat, mely birodalom két nagy alkotó eleme, az örökös tartományok és Magyarország közt húzódtak, és hosszú távon – a józsefi adminisztrációt idejét is ideértve – meghatározták az osztrák gazdaságpolitika irányait:

> Ha a nagy és áldott Magyar Királyság helyes alkotmányt kaphatna, a dicsőséges uralkodóház hatalma megkettőződnék s a bölcs kormányzás a legszebb gyümölcsöket nevelhetné. Magyarország tehát igen nagy figyelmet érdemel és ugyanolyan anyai gondoskodást, mint a többi örökös tartomány. Csakhogy alkotmánya sajnálatos módon még olyan, hogy a király és az ország jóléte egymást kizárják. Ugyanis, ami az ország terményeinek értékesítése, gyárak létesítése, a gazdasági élet fellendítése érdekében történne, az nem az adófizető jobbágynak, hanem annak a nemességnek hozna hasznot, amely az állam terheitől teljesen mentesített.[58]

A magyarországi nemesek – és tegyük hozzá az egyházi birtokok – adómentességének kritikája itt is kiviláglik. A közteherviselés visszautasításának jogi alapja az 1741-es 8. tc. volt, mely megerősítette a korábbi 1715-ös és 1723-as adómentességet garantáló kitételeket.[59] A magyar rendek vonakodása és a rendi kiváltságokra való hivatkozása a kormányzat számára remek hivatkozási alap lett az 1754–55-ös, 1766-os és az 1775-ös vámrendeletek érvénybe léptetésére. Ezek a magyar kereskedelemre korlátozó jellegűek voltak, és időről-időre termékspecifikusan is változtak, annak megfelelőn, hogy a központi gazdaságpolitikai érdekek mit kívántak.[60] A józsefi gazdasági integrációs politika kulcsa a korlátozó jellegű vámkorlátok és a fiskalitási jog feloldásának, az inszurrekciós rendszer reformjának, valamint az ipar- és közlekedésfejlesztés lehetőségének ígérete volt, melynek fejében a rendeknek le kellett volna mondaniuk adómentességükről. A nemesi birtokra is kivetendő földalapú adóbevétel lett volna az ellentételezése az örökös tartományok gazdaságát érő negatív hatásoknak, melyek az olcsóbb magyar termékek megjelenésével a Lajtán túli területeket érintették volna.[61] A császár tájékoztatta erről Pálffy Károlyt (1735–1816) Magyarország és Erdély akkori udvari alkancellárját egy 1785. december végén kelt levelében:

> Az összes illetéket, amelyeket a harmincadhivatalokon Magyarország minden német örökös tartományokba szállított terméke után szednek, megszüntetnék, és szárazon és vízen a tenger felé teljesen szabad forgalmat engedélyeznének. (…) Továbbá gyárak alapítását, amelyek most az örökös tartományokban meglehetősen gyarapodnak, Magyarországon eddig nemhogy nem támogatták, hanem gátolták, holott a jövőben ott is elterjedhetnének és a megélhetéshez és a külföldi pénz beáramlásához végtelen sokkal hozzájárulhatnának, mert a nyersanyagok legnagyobb részben az országban

> vannak és a munkaerő is sokkal olcsóbb, mint a német örökös tartományokban, mivel az életszükségleti cikkek kevésbé drágák.[62]

E tervezet első lépéseként mindenféle, rendekkel történt egyeztetés nélkül megkezdődtek a kataszteri felmérések, ami után a tervek szerint a „méltányos és szükséges" adókivetés megállapítása e felmérések alapján a rendekkel való egyetértésben születne meg. Az uralkodó a tervezet véghezvitelében, a rendek támogatásának megszerzésében kérte Pálffy alkancellár közreműködését, azzal a figyelemreméltó kitétellel, miszerint e tervezet eredményességétől fog függeni, hogy Magyarország az örökös tartományokkal azonos megítélésben fog-e részesülni, vagy gazdaságilag alárendelt, gyarmati sorban marad végképp:

> E döntéstől fog függeni, hogy Magyarországot az örökös tartományokkal való viszonyában egyenlő módon kezeljék-e, vagy ellenkezőleg pusztán gyarmatnak kell-e tekinteni, amelyből az ipari termelés további emelkedésének lehető megnehezítése és az országban elhelyezett katonaság olcsóbb ellátásához szükséges cikkek alacsony árának megtartása útján a lehető legnagyobb hasznot húzzák ki, anélkül, hogy csak gondolni lehetne némely összegek visszafolyatására.[63]

Az adminisztratív korlátozások mellett az infrastrukturális elmaradottság jelentette a legjelentősebb fékező erőt a magyar kereskedelmi törekvések tekintetében. Minthogy a megtermelt agrártermékek, ömlesztett áruként elsősorban folyóvizeinken tudtak volna rendeltetési helyükre, távolabbi piackörzetekbe eljutni a folyóvizek hajózhatóvá tétele jelentett volna a megoldást több kereskedelempolitikai röpirat szerzője szerint. Történtek lassú kezdeményezések a belföldi vízi forgalom élénkítésére a Magyar Királyság folyóvizein, de ezek nem bizonyultak elégségesnek egyrészt a technológiai háttér másrészt az adminisztratív és végrehajtói apparátus hiánya miatt.[64] A központi kormányszervek – elősegítendő a belvízi terménszállítást Bécs felé és új külkereskedelmi lehetőségeket keresve az Adriai- és a Fekete-tenger felé – támogatták a Duna és mellékfolyóinak hajózhatóvá tételét. 1751-ben rendeletet adott ki Mária Terézia a folyókra telepített hajómalmok eltávolításáról és egyéb hajózást akadályozó akadályok felszámolásáról.[65] Az 1764–65-ös dekrétum 19. törvénycikke a Garam folyó hajózhatóvá tételéről rendelkezett, majd az 1770-es hajózási rendelet kibocsátásával igyekeztek további lépéseket tenni a vízi közlekedés szabályozására és előmozdítására.[66] Ez utóbbi szabályozta a hajózás biztonságát, a hajóvezetők részére jelentési kötelezettséget írt elő minden hajózást akadályozó tényezőről. A kikötők kotrása és rendben tartása a partmenti városok, uradalmak feladata lett, naplózni kellett azok forgalmát. A hajóvontató utak fenntartása szintén a város, illetve az

arra a területre illetékes birtokos felelőssége lett, s ezeket a partmenti utakat folyamatosan karban kellett tartani, hiszen a bokrok benőhették, az árvizek gyakorta megrongálták. A vontatóutak mellett a hajóvontató lovak számára patkolási lehetőség kialakítása is az ő feladatukká vált. 1770-es évektől felmérték, milyen akadályok nehezítik a vízi áruszállítást a Dunán, és kezdeti lépések történtek a vízügyi szakigazgatás kiépüléséhez.[67] Mindezen kezdeti lépések azonban nem bizonyultak elégségesnek, és azok a nagyívű csatornaépítési munkák, melyek jellemezték Európa nyugati régióit és Poroszországot elmaradtak.

Az 1780-as évektől, a cenzúrarendeletet követő időszakban megszaporodnak azok az írásos dokumentumok, nem ritkán kritikus élű röpiratok, kereskedelmi beszámolók, jelentések (vízrajzi) térképek, melyek a közlekedés – kiemelten a hajózóutak – reformjából igyekeznek levezetni a kereskedelem és gazdasági élet élénkítését. Ezeknek a dokumentumoknak egy része a bécsi udvar megrendelésére készült felmérés jellegű jelentés: hajózási beszámolók, vízhasználati és haszonvételi szokásokat felmérő és a folyókat, vízi útvonalként értelmező beszámolók, javaslattételek a hajózás fejlesztésére, a vontatóutak rendbetételére.[68] Másik tematikus csoport a gazdasági lehetőségek jobb kihasználására és a piackörzetek szélesítésére tett útibeszámolók csoportja, melyeket szintén az udvar rendelt meg vagy az irat az udvari tanácsosok – elsősorban a már említett *Hof-Commerzien-Rat* számára – beadványként készültek. Ilyen volt például: Joseph Weinbrenner, osztrák vállalkozó írása a (*Patriotisch gemeynter Vorschlag*, 1781), amely helyteleníti a Magyarországra nehezedő vámrendszert, ami szerinte az egész birodalomra nézve káros és felszólal a magyar alkotmány védelmében.[69] Ide sorolható Nikolaus Ernst Kleeman (1736–1801) mosoni kereskedő és pénzügyi tisztviselő útleírása is, ami egy hosszabb, 1768–1770-ig tartó utazásról készült beszámoló, mely a Dunán és a Fekete-tengeren át a Krímig tartó hajózásról szól. Nem véletlen, hogy ezen az úton szerzett tapasztalatairól és magyar belvizeken folyó kereskedelmi hajózás problémáiról szóló műve most, 1783-ban találnak visszhangra és kerülnek kiadásra (*Briefe über die Schiffahrt und Handlung in Ungarn*, 1783). Tematikailag idetartozónak tekinthetjük Szinyei Merse József földbirtokosnak, Sáros és Ung vármegyék táblabírájának, memorandumait szintén (*Observationes commerciales pro superioribus regni partibus,* 1784) és (*Media impopulandi Tokajinum et Szolnokinum, ac in celeberrima Emporia evehendi, regulandi item navigationem per fluvium Tibiscum … elaborata,* 1785), melyek a felvidék kereskedelmi problémáival és a Szolnok-környéki területek benépesítésével, illetve a Tisza, Tokaj és Zimony közti vízrendezési munkálataival foglalkoztak.[70] Ezen írások közül több is kapcsolódott valamilyen formában az 1779-ben a Magyar Királysághoz csatolt tengerparti kikötőhöz, Fiuméhez. Ilyen Johan Baptist Nayss fiumei kereskedő útijelentése, melyet Kosáry Domokos egyik 1962-es forrásközlésében feldolgozott. Szapáry János: *Der unthätige Reichtum Hungarns…* címen íródott indítványa, valamint Batthyány Tivadar:

Widerlegung című röpiratának idevágó passzusai kevéssé feldolgozott, illetve „leporolásra érdemes” forrásszövegek, melyek e korszaknak a gazdasági viszonyaira fényt vetnek.[71]

Szapáry János: *Der unthätige Reichtum Hungarns…*

Annak ellenére, hogy Szapáry János, fiumei kormányzó és szerémi főispán nem volt képzett gazdaságpolitikai szakember 1784-ben született, *Der unthätige Reichtum Hungarns…* címen kiadott indítványára érdemes kitérnünk, hiszen számos ponton rokonítható a Batthyány Tivadar által írottakkal. Szapáry fiumei kormányzóként pontosan észlelte azokat a külkereskedelemet érintő problémákat, melyre Batthyány Tivadar oly élesen reagál, és tagja volt a Forgách Miklós vezette, 1790–1791-ben felállított kereskedelmi bizottságnak. Gazdaságpolitikai indítványa alapvetően egy leíró statisztikai (*Staatskunde*) jellegű mű; szerzője benne sorra veszi Magyarország tájegységeit, és azok kihasználatlan gazdasági lehetőségeiről ír, melyeket kiegészít gazdaságfejlesztési javaslataival. Ilyen például egy, a rendek, városok és egyházi személyek által összeadott pénzalap felállításának terve, mely alap célja az infrastruktúrafejlesztés és kereskedelemélénkítés, továbbá logisztikai szempontból kulcsfontosságú helyeken történő lerakatok építése, de legfőképp hajózóutak rendbetételét, azok további fejlesztését javasolja. Ezen a ponton Szapáry munkája rokonítható Batthyány Tivadar röpiratával, mely szintén a gazdasági elmaradottságból való kilábalás első számú megoldásának a belvízi hajózó utak fejlesztését és a fiumei kikötő versenyképessé tételét látta.[72] A pénzügyi alap gondolatát ekképp tárja az olvasó elé:

> (…) Mivel Magyarországon a törvényhozáshoz a rendek is szükségesek, sorsfordítónak találom, hogy a rendek, akik főpapságból, fő- és köznemességből állnak, és ezekhez jönnek még a szabad királyi városok, melynek mindegyike egy nemesember számba megy, az ország felemelkedéséhez hozzájáruljanak; és pedig oly módon, hogy minden egyes káptalan a püspökkel együtt, s az egyházmegyében található világi apátságok egyenként 25.000 forintot, a szerzetesi apátságok 10.000 forintot, minden egyes megyében a fő- és köznemesség 20.000 forintot, minden királyi város 10.000 forintot, s az országbeli egész kereskedői osztály 100.000 forintot fizessen be, amiből egy alapot képeznénk 2.380.000 forint tőkével.[73]
>
> E tőkét a már meglévő társaságok, üzemek, hajózási- és biztosítási társulatok, illetve bankok részvényeibe kellene fektetni, melyekből 15% hozam mellett évenként 357.000 forint jövedelem származhatna. Ebből 300.000 forintot az első években kizárólag folyók hajózhatóvá tételére, csatornázásra és utak építésére kellene fordítani; 57.000 forintot pedig megbízható kereskedőknek, kellene kiadni hatévi kamatnélküli kölcsönre, a

> kereskedés ösztönzésére, gyáralapításra, vagy valamely feltaláló jutalmazására. Hat év elteltével azonban, 4% kamatra kellene e tőkét náluk hagyni, és a kamatokat évenként a tőkéhez csatolni, hogy annak gyarapodása által az országos szükségletek szintén ebből az országos pénztárból legyenek fedezve. Ily módon mintegy tíz év alatt minden szükséges folyó hajózhatóvá tehető lenne, minden mocsaras terület kiszárítható lenne, a rossz utak helyre lehetne állítani, a népességszám nőne, gyárak és manufaktúrák emelkednének, a passzív kereskedés aktívvá válna és az ország gazdag és boldog volna. (…)[74]
>
> (…) Minden adakozó neve s az adományozott összeg, megyéjében följegyeztessék, hogy tőkéjét visszakövetelhesse, ha más célra fordítanák, vagy rosszul kezelnék, vagy semmi látszat nem volna. Ahhoz, hogy az ország lehetőleg biztosítva legyen ez utóbbi eset ellen, a rendek kérelemmel járuljanak az uralkodóhoz egy alkalmas kereskedelmi elnök végett, aki a helytartóságnál rangban mindjárt a tárnokmester után következne, és két más helytartósági tanácsossal vizsgálja meg, a kereskedelem, útépítés és hajózásra vonatkozó javaslatokat, melyek a megyék vagy városok részéről kerülnek fölterjesztésre, és a helytartóság beleegyezésével hajtassa végre. A befolyó pénzekről bevételi és kiadási számadásait évenként az ország ítélete alá kellene terjesztenie (…)[75]

Batthyány Tivadar és Szapáry János minden bizonnyal ismerték egymás tevékenységét, még ha eddig személyes viszonyra utaló írásos dokumentummal nem találkoztunk is, hiszen Szapáry 1788-tól Fiume kormányzója volt, és Batthyány sok szálon kötődött az 1779-ben magyarrá vált kikötőhöz. Valóságos belső tanácsosként és az 1767-ben felállított Horvát Helytartótanács, a *Consilium croaticum* tagjaként fontos szerepet játszott Fiume magyar koronához történő csatolásában. Egy, a csatolás idejében keletkezett levélben Batthyány Tivadart Fiume patrónusának nevezi a városi tanács, és közbenjárását kéri az udvarnál, hogy Fiume elkerülje Friuli vagy Krajna befolyását, és Magyarországhoz csatoltasson.[76] Ezen kívül Batthyány maga is tevékenyen részt vett a Duna–Száva–Kulpa víziút Kulpát érintő szakaszának hajózhatóvá tételében, egyik birtoka Grobnik határos Fiumével, tartott fenn házat a kikötővárosban és a Városi Tanácsban állandó széke volt.[77] Számos fennmaradt vízrajzi térképen láthatóak a munkálatok, melyeket elvégeztek vagy terveztek elvégezni, és levelezésében szintén felbukkannak a Kulpán végzett vízépítési munkákról szóló beszámolók.[78] Hasonlóság továbbá Batthyány és Szapáry röpirataiban, hogy mindketten a szabadkereskedelmet tartják a haladás irányának, de a kereskedelem valódi fejlettségét nemcsak a vámrendszer átalakításával szükséges elérni, hanem infrastruktúrafejlesztéssel, raktárkapacitás növeléssel. Nézeteik szerint a szállítási költségeket oly mértékben kell

csökkenteni, hogy a piackörzeteket tágítani lehessen, és szükséges megteremteni a kereskedelmi lehetőségek folyamatosságát, s azt időre vonatkozó és lokális megszorításoktól minél jobban függetlené kell tenni, és ehhez mindketten a Kulpa folyó hajózhatóvá tételét propagálják Bródig (ma Brod na Kupi, Horvátország.), mely terület Batthyány Tivadar birtoka volt 1766 óta.[79]

Batthyány Tivadar: *Widerlegung…*

Batthyány Tivadar az utolsó nemzeti nádor, Batthyány Lajos harmadik fiaként – eltérően testvéreitől, akik katonai és egyházi pályát választottak maguknak – a civil életnek: a hivatali tevékenységnek és a gazdálkodásnak szentelte életét. Főrendi nemes létére atipikusnak mondható, hogy első sorban birtokaihoz kapcsolódó és szerteágazó (bányászati, fémipari, textilipari) vállalkozásaival, és kereskedelmi tevékenysége mellett hajóépítéssel foglalkozott. Az 1790-es évek közepén *Bucentaurus* névre keresztelt, szabadalmaztatott önjáró hajója tette ismertté nevét, de több vitorlás hajót is építtetett, melyeket később eladott a Willeshoven kereskedelmi társaságnak.[80] A II. József halálát követő néhány hónap felfokozott közhangulata őt is politikai állásfoglalásra, egy röpirat kiadatására sarkallta. A 120 oldalas, német nyelven íródott kis alakú könyvecske 1790-ben jelent meg szerző nélkül.

A közjogi és kereskedelempolitikai témákat egyaránt boncolgató röpirat hevesen bírálja – olykor nem tartózkodva a személyeskedő megjegyzésektől sem – II. József Magyarországgal kapcsolatos politikáját. A mű célja, hogy az új uralkodót, II. Lipótot meggyőzze elődje téves politikai nézeteiről és előadja azokat gravameneket, amelyek a magyar rendeket alkotmányos jogaiban érték. Felsorolja azokat az általa elhibázottnak tartott kereskedelempolitikai és infrastruktúra-fejlesztési lépéseket, illetve azok hiányát, melyek II. József uralkodását jellemezték. Ehhez egy eddig ismeretlen szerző, II. József politikáját támogató iratának tételes cáfolatát adja, olyan formán, hogy közli az eredeti szöveget, majd eltérő tipográfiával, egy vagy több bekezdésben kifejti saját, ellentétes álláspontját. A *Widerlegung* szerző megnevezése nélkül, pontosabban fogalmazva az ajánlás szövege alatt a G. T. B. monogrammal jelent meg, miképpen az eredeti, a jozefinista intézkedések dicséretét harsogó röpirat szerzője is anonimitást választotta, csupán annyit közölve személyéről, hogy ő egy „magyar nemes”.[81]

Batthyány röpiratának alapállítása, hogy II. József despota volt, és mindent vissza kell állítani a Mária Terézia idején bevett állapotokra, ideértve az adórendszert, az államközi szerződéseket és minden intézményi berendezkedést. Annak, hogy a feudális jogrend, még mindig fennáll Magyarországon, az oka az I. Lipót uralkodása alatti nagyarányú és nagy

területi léptékű – Győrtől Zimonyig terjedő – földosztogatás volt, mely földeket hűbéri típusú adomány helyett pénzért kellett volna újra kiosztani, feloldva ezzel a feudális jogrend kötelmeit ezekre a földekre. A kormányzatnak nem is állt volna jogában megadóztatni ezeket a földeket, mert az inszurrekció terheinek viselésével az adott földbirtokosok azokat már megváltották. Az inszurrekció intézményét a korszak „puskaporos és taktikai megfontolásokra építő hadviselése idején" eleve elavultnak és károsnak tartja, melyről az elkövetkező országgyűlésnek kell törvénnyel rendelkezni.

Ezek után kitér a jobbágyterhek megválthatóságára, mely mind a birtokosnak, mind a parasztnak javára válna.[82] Megfontolt reformokat javasol, és nem oktrojált – nézőpontja szerint voltaképpen tolvajlással felérő, országgyűlésen meg nem vitatott – rendeletekkel kell ezt a kérdést megoldani:[83]

> „A jozefinista nemes":
>
> És hogy ő a feudális rendszert gyökerestől kitépte országunkból, azzal – bizony Isten! – királya volt és védelmezője a nemesnek és a népnek. A feudális rendszer teljes egészében mentesíti a nemest mindenfajta adótól, mégpedig úgy, hogy sem telekadót, sem belföldi vámot, sem útdíjat nem fizet, de átkos módon az ellenkezőjét rója a szegény jobbágyra, akinek fedeznie kell az állam minden szükségletét, művelnie kell a nemesember földjeit, a saját telkén termeltekből tetemes részt le kell adnia, fizetnie kell az útdíjat és vámokat, tehát az állam minden terhét nyakát meggörbítve kell hordoznia! – Mit tartotok az állam rendjéről Magyarországon? – Egy olyan rendszerről, ami azokat a testvéreiteket, akik értetek dolgoznak, művelik a földet, az igavonó állatnál is kevesebbre méltatja? – Mit gondoltok egy rendszerről, amely minden, legalább valamennyire jó embert dühre ingerel? Amelyik csak elnyomásra támaszkodik, amelynek semmi köze az emberi joghoz, a jóhoz? Mit tartotok erről a rendszerről? – És ez a ti rendszeretek!"
>
> Batthyány Tivadar:
>
> (…) Egy monarchiában létezhetnek többé vagy kevésbé szabad emberek, anélkül, hogy ezt egy elviselhetetlen elnyomásnak kellene neveznünk. Mert nem szabadabb-e egy nagykereskedő, mint egy magyar nemes? Mert vajon van-e a széles nagyvilágban akár egyetlen uralkodó is abban a helyzetben, hogy egy ilyen kereskedőnek a világban szerteszét guruló pénzét megadóztathatná? Nem mentes-e az ilyen minden útadótól, amit pedig ő maga szorgosan az árura terhel, és a belföldi kereskedővel fizetteti meg? Nem mentes-e ő minden telekadótól, minthogy semmilyen árut vagy tárgyat nem

vásárol másként, mint a szokásosan megállapított fizetési kötelezettség és a felmerülő adók lerovásával. Igaz ugyan, hogy egy uralkodónak végül is módjában lenne ezektől a kereskedőktől is önkényesen, *per fas et nefas*[84] bármilyen összeget lehúzni, azonban, ha az államnak ezeket a hasznos tagjait kisemmizné, hamarosan ő maga kolduskirállyá válna, országa pedig az éltető, frissítő és jól irányított iparkodás híján, hamarosan elbágyadva minden erő nélkül maradna.

A feudális jogokról ismételgetett, teljességgel megengedhetetlen kijelentéseiddel kapcsolatban elmondottakhoz egyébként még a következőt tehetem hozzá: már I. Lipót király ideje előtt, a régi királyok is másként bántak a birtokukba jutott földdel, mint ahogy az eredetileg, a magyarországi honfoglaláskor szokásba jött; vagyis nem tisztán háborús érdemek fejében, hűbérként adták oda, hanem pénzért is, vagy más nagy, az államnak tett szolgálatok fejében, és pedig tették ezt a királyok az egész nemzet által elismert királyi jog alapján. Ki írhat elő egy nemzetnek egy másik törvényt és más szabályokat, mint maga a nemzet, királyával egyetértésben. Nevezetesen az a nemzet, akié a föld, és az mondhatja meg és mondhatta meg, hogy milyen törvényeket akar. Ebből ezért az következik, hogy egyáltalán nemcsak a régi feudális jogok, hanem az uralkodóval – vagy, ami ugyanazt jelenti – az állammal kötött adásvételi szerződések és nyilvánvalóan a nemzet által jóváhagyott alkotmány is igazolták a földbirtokosokat, hogy adómentesen, amint az az adománylevelekben és az ország törvényeiben áll, juthassanak birtokokhoz és ekképp birtokolják azokat. A jobbágyot, hogy fizetség és bármiféle megelőző szolgálat nélkül legyen birtoka és földje, az általad gondoltakkal ellentétben nem annyira törvény, hanem saját szüksége akadályozza. Ezért az, hogy bármiféle fizetség nélkül birtokolja ezt vagy azt a tulajdont – a földesúr számára végzett munka fejében – nem lehetséges (…)

Semmiképpen nem állhat meg tehát az a tudatlanságon alapuló kijelentésed sem, amely szerint jogtalan a jobbágy és a földesúr között a föld haszonélvezetét illetően kötött, kölcsönösen jogosnak ítélt, vagy az elődeiktől örökölt, urbárium néven ismeretes megállapodás, amelyet a földesúr éppen úgy nem hághat át, mint a jobbágy, és amelyre a minden évben szokásos urbariális vizsgálatok felügyelnek.[85]

Az emberi élethez nélkülözhetetlen alapvető javak: az étel, a ruha és a ház – fejtegeti más helyen Batthyány, és minden más efölött a sors és a Mindenható ajándéka, az igazi boldogság pedig a megelégedésben áll. A gazdagoknak valóban több jut, viszont a gazdagságnak is vannak veszélyei. A nemesek pályái az előző kormányzatban a hadi, egyházi, és jogi pályára korlátozódtak, pedig a gazdasági és kereskedelmi életben lennének

az igazi lehetőségek és ez tenné erőssé az államot. A magyar nemes az állami ügyektől mellőzve van, és gyakorlatilag el van nyomva, csak másképp, így nem csoda, hogy egyesek fölösleges dologra költik a pénzt.

Vitapartnere emberi jogokról szóló beszédét egy tanulatlan ember szócséplésének tartja, aki, mint egy fantaszta, a Bécsben divatos témákat szajkózza. Az emberi egyenlőség kezdeti nullpontjára nem lehet visszatérni szerinte, a mostani társadalmi rend a természetes fejlődés során alakult át az emberi természetnek megfelelően hierarchiává. A földesurak sem lopták birtokaikat, hanem pénzért, vagy ami még fontosabb, az állam szolgálatáért kapták azt, és a gazdasági körülmények következtében előálló munkaerő szűkössége miatt alakult ki a jobbágyok bizonyos kötése. Az uralkodó mások szerzett jogait és tulajdonait osztogatta volna oly nagylelkűen.[86]

Ezek után a jozefinista „magyar nemes" áttér a császár felvilágosult, a gondolati és vallásszabadságot érintő rendeleteinek védelmére, melyet annyit támadtak a rendek. Batthyány válaszában katolikus főpapi testvére, József érveit láthatjuk viszont. Hozzá teszi továbbá, hogy gondolatszabadsága bárkinek van, azt nem kell adni, minthogy az mindenkinek a sajátja. A mindenféle őrült gondolatok szabadsága, akár a legszentebb dolgokról, szabadosság, nem más. A zsarnokilag kikényszerített „vallásszabadság" fenyegeti az uralkodó vallást, ráadásul az egyességen alapuló jog helyett az egyéb vallásokat is kiteszi az önkénynek.[87] A „magyar nemes", aki József pártját fogja egy másik helyen, azzal vádolja a magyarokat, hogy ki akarják használni a József halála utáni hatalmi vákuumot és tisztességtelen eszközökkel rendet bontani:

> „A jozefinista nemes":
>
> Egy nemzet, amelynek igaz ügye van, aligha kormánya meggyöngülésének alkalmas pillanatát várja. Kétlem, hogy igényeit ilyen időben teljes erejével kellene érvényesítenie. Ha pusztán ellenfele mezítelenségét akarja saját javára kihasználni, ez lehet nagyon előnyös, de aligha nevezhetnénk tisztességesnek. Az igaz okosság és lelki nagyság nemesebb eszközökkel szolgálja önmagát.
>
> Batthyány Tivadar:
>
> Öcsém uram! Ön bizonyára alig látta át, hogy mi az, ami itt történt. Mert ha látta volna, tudhatná, hogy mi a legkevésbé vártuk József gyengeségének idejét, mert már önkénye

kezdetétől a legelkeseredettebb ellenvetéseket helyezték szembe vele a vármegyék részéről, amelyeket ő egyszerűen félretolt és „ad acta” helyezett, és amelyekre csak akkor volt hajlandó egyáltalán rápillantani, amikor már vesztett erejéből, de amikorra már alattvalóit kétségbeesésbe is kergette. Ez vajon a mi bűnünk vagy az övé? (…)

„A jozefinista nemes”:

Vajon József – aki határaitok védelmében lelte halálát – olyan nagy igazságtalanságot követett el veletek szemben, hogy így kell vele szemben elégtételt vennetek?[88]

Batthyány Tivadar:

Isten akarta! Bár inkább maradt volna József otthon, államügyei központjában, dicsőséges elődjeinek példájához hasonlóan, és engedte volna a vezénylést azoknak, akiket a nép kívánsága állított posztjára: akkor nem vesztette volna el egészsége mellett a hadi dicsőséget sem. És nem tette volna ki emberek millióit azon rettenetes eshetőségnek, hogy akár a saját, akár a koronaherceg személye a nagyvezír fogságába essen. Hogyan legyünk mindezekért az önfejű tévelygésekért hálásak?[89]

Igazán elemében akkor van Batthyány, amikor II. József gazdaságpolitikáját érinti vitapartnere. Nézete szerint Magyarország tud magának építeni saját forrásból manufaktúrákat, amiket ott kellene felállítani, ahol istenadta lehetőség van rá, a nyersanyag nem utazna, hanem annak kitermeléséhez, illetve előállításához közel kerülne piacra kész termékként. Azonban az ostoba osztrák miniszterek úgy tekintenek az országra, mint Anglia a gyarmatokra. Az osztrák termelés drága, mert nincs olcsó munkaerő, és sokat kell költeni a nyersanyagok szállításra, és minél többet költenek rá, annál drágább, a nyersanyagokat pedig kiviszik az országból ellehetetlenítve a honi ipart. Fiume fejlesztésére kellene koncentrálni, és félretenni a rosszul értelmezett versenyt Trieszttel, ahol most is sokszor csak pangó forgalom fogadja hajósokat, a nem elegendő rakodó áru miatt. Ha azonban a két kikötő együttes áruválasztékából rakodhatnának, a kikötői várakozás is csökkenthetne. Trieszt helyzete olyan, mintha a palota lenne a kapuért, és nem fordítva.[90] Ehelyett a víziutak fejlesztésével Fiumét kellene előnyöseb helyzetbe hozni, akár külföldi tőkét felhasználva, ha már az udvar nem áldoz erre a célra, és nem előlegezi meg ezeket a beruházásokat, hogy a magyar termékek elérhessenek távolabbi piacokat. Ehhez a Kulpa folyó hajózhatóvá tételét szorgalmazza Bródig (ma Horvátország, Brod na Kupi), ahonnan a kikötő már közel van.[91]

(…) Kaptunk útbérlők rossz alkalmazásával, rosszul felhasznált robot által készült rossz

> utakat és rossz hidakat, míg a Kulpa folyó sokkal fontosabb vízi útjának szabályozásához szükséges állami pénz sajnos egy új, jóllehet nem haszontalan, de sokkal kevésbé szükséges zenggi út építésére lett felhasználva. El is keresztelték azt – ahogy a Karolina-út[92] is alapítója emlékezetére viseli nevét – József útnak,[93] habár sehol sem találni egyetlen József-csatornát sem, pedig az sokkal jobban hangzana minden külföldi fül számára (…)[94]

Folytatva a teherforgalomban és kereskedelemben tapasztalható, a Kulpa-menti vidékekre vonatkozó anomáliák felsorolását, a *Widerlegung* sorai egybecsengenek Szapáry fentebb idézet röpiratának egyes passzusaival. Mindkét szöveg leírja, hogy a parasztok még a szomszéd megyébe sem tudták elszállítani és eladni árujukat, ráadásul, ha mégis erre adnák a fejüket még az útdíjak is sújtják őket. Batthyány szerint ezentúl a *deperdita* is jelentősen megkárosítja őket és hadi élelmezésben tapasztalható visszaélésekről is beszámol. A hadiraktárban levő élelmiszert olcsón vásárolták fel a kereskedők, amit aztán dupla áron adtak el újra.[95] Emellett, ha még lennének is megfelelő útjaink, a kiviteli korlátozások és az egyes cikkekre kivetett vámok gúzsba kötik a Magyarországról külföldre irányuló kereskedelmet.[96]

A jövő felé tekintve és az új, elődénél igazságosabb királyban és annak pártatlan tanácsadóiban bízva fejezi be – a korszak többi pamfletjével összehasonlítva kimondottan terjedelmes – röpiratát, ekképpen összegezve véleményét II. József rendszeréről és az azt védelmébe vevő „magyar nemesről”:

> (…) Mit használt volna nekünk, ha a többi német örökös tartománnyal ugyanazon zsarnoki és egyformán elnyomó berendezkedésben lettünk volna még szorosabban összekapcsolva? Azon kívül, hogy a segítséget az ismeretes régi közmondásban találhattuk volna: „*Solatium est miseris socios habuisse dolorum*”, ami nevezetesen azt akarja jelenteni: „Mégis vigasztaló egy kicsit, ha az ember nem teljesen egyedüli a szerencsétlenségben”. Ezt a vigaszt egyébként te is bírod, ugyanis nem egyedüliként vagy ostoba széles e világon. (…)[97]

> (…) Minthogy mi ócska könyvecskédben kevés igazságot, de annál több képtelenséget találtunk, azért nagyon sajnáljuk, hogy ezt, a te jónak gondolt, de nagyon rosszul sikerült, bizonyára pártatlannak szánt művedet nem tudjuk érvényesnek elfogadni. És hogy mi a régi alkotmányunk már előtted régen gyanított hibáit, és ezek lehetséges és szükséges átalakításának módját jelenlegi igazságos királyunkkal [ti. II. Lipóttal] és az őt feltehetően körülvevő igazságos tanácsadókkal, fogjuk egyenként megvizsgálni.[98]

Összegzés

Az itt bemutatott, II. József halálát követő időszak számos olyan röpiratot produkált, melyek rávilágítanak azokra a közpolitikai problémákra és vitákra, amelyek meghatározták a jozefinista rendszert és tarthatatlanságának okait. A főnemesség itt kiemelt tagjai a nemesi konzervativizmus programjával léptek fel az új országgyűlés előestéjén, ami régi törvényeik és alkotmányos berendezkedésük restaurációját sürgette. Törésvonalak mutatkoztak ugyanakkor a nemesi konzervatívok, úgymint Széchényi Ferenc vagy a Batthyányak és más főnemesek óvatos, megfontolt reformokat véghez vinni szándékozó politikája és a köznemesség radikálisabb, a francia forradalom eszméivel szimpatizáló érvrendszere között. Mindkét nemesi csoportosulásban közös volt azonban a félreállítottságában és semmibevettségében fortyogó ember tenni akarása.

A nemesi konzervativizmus képviselői annak ellenére, hogy elutasították II. József önkényes és kapkodó intézkedéseit, maguk is tisztában voltak azzal, hogy egyes törvények és berögzült társadalmi képletek gúzsba kötik nemcsak a jobbágyot, hanem magát a földbirtokost is és gátjai gazdasági elmaradottságból való kilábalásnak. Az inszurrekció elavult intézményének megváltoztatása, a rendi adómentesség kérdése, az átláthatatlan perrendtartás és öröklési rend, ami a kibontakozó közhitelezés gyakorlatát is veszélyeztette, valamint a kereskedelmi lehetőségek infrastrukturális és törvényi beszűkítése olyan, a földbirtokosokat érintő problémák voltak, amelyekre nem adott kielégítő választ II. József rendszere. A parasztot érintő katonai beszállásolás és a deperdita terhének megoldása, de főképp a még mindig feudális alapokon álló úrbéri viszony rendezése is elbukott. Többen az itt közölt szerzők közül, mint Batthyány Tivadar is, az adminisztratív korlátozások lebontását, az elmaradottságból való kilábalást akadályozó törvények konszenzusos, országgyűlés által megvitatott reformját várták, valamint a kulcsfontosságú döntések meghozatalánál a magyar érdeket figyelembe vevő tanácsadók szerephez jutását remélték. Hiú reménynek bizonyult a várakozás, II. Lipót két esztendeig tartó uralkodása a felületi sebek orvoslására volt csak elegendő, az utána következő I. Ferenc uralkodásához köthető évtizedekben pedig rendezettlenül maradtak ezek a problémák.

Bibliográfia

Levéltári, kézirattári források lelőhelyei

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, A – Magyar Kancelláriai Levéltár

MNL OL P 1313, P1314, – Batthyány család körmendi levéltár, Törzslevéltár, Missiles

MNL OL S – Helytartótanácsi térképtár, Családi fondokból kiemelt térképek

Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Kézirattár

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye

Egykorú nyomtatott és kiadott források

Almásy Pál: *Considerationes super Statu Commerciali Regni Hungariae tam relate ad industriam internem, quam et commercium externum, Vom Handel des Königreich Ungern,* Staats-Anzeigen, Vol. XVIII. No. 69. Göttingen, 1793, 16–35.

Batthyány József: *Unterthänige Vorstellung des Cardinals Batthyan, Primas von Hungarn an den Kaiser Joseph II. in Betreff die kirchlich, politischen Verordnungen über die Ordensgemeinden und andere Gegenstände*, Rom, 1782, MTAK Magyar Pol.O.148.

Batthyány Tivadar: *Widerlegung des falsch genannten unpartheiishen Worts an die Bürger von Ungarn zur Beherzigung vor des Krönung ihres Königs*, hely nélkül, 1790. MTAK Magyar Tört.O.586.

Kleeeman, Nikolaus Ernst: *Briefe über die Schiffahrt und Handlung in Ungarn, Sklavonien, und Kroatien, Geschreiben auf einer Reise in diesen Landern im Jahr 1773*, Prag, Wolfgang Gerle, 1783.

Kropatschek, Josef: *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph II für die k.k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze … vom Jahre 1780 bis 1784*, 3. Abteilung, 1. Band, Wien, J. G. Moesle, 1785–1790.

Kropatschek, Josef*: Kropatschek, Josef: Sammlung aller k.k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740. bis 1780. … zu dem Handbuche aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die k. k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer chronologischen Ordnung,* Band 6, Wien, J. G. Mössle. 1786–87.

Podmaniczky József: *Principia Vettigalis Tricesimalis…pro Deputatione commerciali elaborata*, Pozsony, 1826.

Szapáry János: *Der unthätige Reichtum Hungarns wie zu gebrauchen. Mit einer kurzen historisch-phisikalischen Beschreibung der Oesterreichischen und Hungarischen Seeküste*, Nürnberg, 1784.

Walcher, Joseph: *Relation über die erste Bereisung im Jahr 1773 und Vorschläge für das 1774 durch die Navigation Direction,* Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Kézirattár, 201/1965.

Walcher, Joseph: *Relation über die Donauarbeiten in den Jahren 1775 vorgenomenen und 1776 vorzunehmenden Wasserarbeiten auf der Donau durch die Navigations Direction*, Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Kézirattár, 249/1965.

Weinbrenner, Joseph: *Patriotisch gemeinter Vorschlag, wie dem gehemmten Ausfuhr-Handel aus den Hungarischen und Deutschen Provinzen des Hauses Oestreich aufgeholfen werden könnten*. Wien, 1781.

Szerző nélkül: *Ein unpartheiisches Wort! an die Bürger von Ungarn zur Beherzigubg der Krönung ihres König. Von einem ungarischen Edelmann*, Frankfurt–Leipzig, 1790.

Feldolgozások

H. Balázs Éva: *Magyarország története* 1526–1790, Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1962.

H. Balázs Éva: Négy portré (Mária Terézia, Kaunitz, Zinzendorf, Sonnenfels) Történelmi Szemle, 29. évfolyam, 1986, 3–4 szám, 553–568.

H. Balázs Éva: *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen 1765-1800*, Budapest, Magvető, 1987.

Bahlcke, Joachim: *Ungarischer Episkopat und österreichische Monarchie, von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686-1790)*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2005.

Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*, Budapest, Dialóg Campus, 2016, az 1888-as kiadás reprint változata.

Beke Margit: Mozaikok Batthyány József németújvári gróf, esztergomi érsek életéből, *Teológia*, LIV. évfolyam, 2020. 1–2. szám, 1-11.

Bekker Zsuzsa (szerk.): *A magyar közgazdasági gondolkozás,* Budapest, Aula Kiadó, 2002.

Benda Kálmán: *Magyar jakobinusok emlékiratai*, I. kötet, I. rész, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1957.

Berzeviczy Gergely: *De comercio et industria Hungariae*, Lőcse, 1797, Magyar fordításban: Gaál Jenő: *Berzeviczy Gergely élete és művei*, Budapest, Politzer Zsigmond és fia, 1902.

Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai, Fiume és a magyar-horvát tengerpart*, Budapest, Apollo Kiadás, 1897.

Dickson, P.M.G.: *Finance and Government under Maria Theresia 1740-1780: Volume I–II*, Oxford 1987.

Dóka Klára: A vízügyi szakigazgatás kezdetei 1772–1788, *Levéltári Közlemények,* 1977–1978, 81–100.

Dörnyei Sándor, Szávuly Mária: *Régi magyar könyvtár III, XVIII. század Magyarországi szerzők külföldön nem magyar nyelven megjelent nyomtatványai 1761–1800*, 2. kötet, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2007.

Eckhart Ferenc: *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Mária Terézia korában*, Budapest, Budavári Tudományos Társaság, 1922.

Eckhart Ferenc: *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780–1815,* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958.

Ember Győző: A helytartótanács egyházügyi bizottságának kialakulása, *Regnum –Egyháztörténeti évkönyv* 5, 1942–1943, Budapest, Magyar Katolikus Történetírók Munkaközössége, 1943, 229-252.

Ember Győző: Der österreichische Staatsrat und die ungarische Verfassung 1761–1768, Erste Mitteilung, *Acta Historica Academiae Scientiarium Hungariae* 6. kötet, 1959/1–2, 105–153.

Fest Aladár: Fiume Magyarországhoz való kapcsolásának előzményeiről és hatásairól, *Századok*, 50. évfolyam, 1916/4–5, 250

Ihrig Dénes (szerk.): *A magyar vízszabályozás története*, Budapest, Országos Vízügyi Hivatal, 1973.

Kaposi Zoltán: Anglia közlekedési rendszerének átalakulása (1750–1850), *Közlekedéstudományi Szemle*, 48. évfolyam, 1998/5, 191–199.

Kautz Gyula: *A nemzetgazdasági eszmék története Magyarországon*. Budapest, 1868, 1911, Reprint kiadás, Budapest Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987.

Klingenstein, Grete: *Der Aufstiege des Hauses Kaunitz*, Göttingen, Vandenhoeck and Ruprecht, 1975.

Kókay György: *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei, 1780–1795*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970.

Kosáry Domokos: Egy gazdasági utazás a II. József-kori Magyarországon, *Agrártörténeti Szemle*, 4. évfolyam, 1962, 208–233.

Kosáry Domokos: *A művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.

Kosáry Domokos: A feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet és a korabeli gazdasági törekvések Magyarországon 1790-1848, (Vázlat), *Világtörténet*, 1. szám, 1985, 39–42.

Marczali Henrik: *Magyarország története II. József korában*, 2. kötet, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1884.

Marczali Henrik: Alkotmánytervezetek 1790-ből, *Budapesti Szemle*, 125. kötet, 1906/349–351. szám, 393–422.

Marczali Henrik: *Az 1790–91. országgyűlés*, I. kötet, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1907.

Márkus Dezső (szerk.): *1740–1835. évi törvényczikkek, Magyar Törvénytár 1000–1895*, *Corpus* Juris Hungarici, Millenniumi emlékkiadás 7, Budapest, Franklin Társulat, 1901.

Meszlényi Antal: *A magyar hercegprímások arcképsorozata*, Budapest, Szent István Társulat, 1970.

Petrovic, Nikola: *Hajózás és gazdálkodás a Közép-Duna-medencében a merkantilizmus korában,* Beograd–Novi Sad, Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia Történeti Intézet,

1982.

Skerlecz Miklós: *Descriptio physico-politicae situationis Regi Hungariae relate ad Commercium*… Pozsony 1802. Magyar fordításban: Berényi Pál: *Skerlecz Miklós báró művei*, Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1914, 61–115.

Skerlecz Miklós: *Projectum legum motivatum in objecto economiae publicae et commercii perferendarum*… Pozsony 1826. Magyar fordításban: Berényi Pál: *Skerlecz Miklós báró művei*, Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1914, 116–557.

Szabó, Franz A. J.: *Kaunitz and Enlightened Absolutism 1753-1780*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

Szapáry János: *Magyarország meddő gazdaságának hogy lehetne hasznát venni: az osztrák és magyar tengerpart történelmi és természeti rövid rajzával*, ford. Székely József, Budapest, Fanda Nyomda, 1878.

Szántay Antal: A Habsburg Monarchia és pénzügyei a 18. században, *Századok*, 152. évfolyam, 2018/5, 1095–1127.

Vida Beáta: *A karthauzi rend története a középkori Magyar Királyság területén* (doktori értekezés), Szeged, 2017.

Hivatkozások

1. Batthyány József: *Unterthänige Vorstellung des Cardinals Batthyan, Primas von Hungarn an den Kaiser Joseph II. in Betreff die kirchlich, politischen Verordnungen über die Ordensgemeinden und andere Gegenstände*, Rom 1782. MTAK Magyar Pol.O.148. és Batthyány Tivadar: *Widerlegung des falsch genannten unpartheiishen Worts an die Bürger von Ungarn zur Beherzigung vor des Krönung ihres Königs*, kiadási hely nélkül, 1790. MTAK Magyar Tört.O.586. ↑
2. A megadott évszámok a szóban forgó személy születési és halálozási dátumait jelölik, uralkodók esetén az uralkodásuk, pápák esetén pontifikátusuk idejét jelzik. ↑
3. Az ide tartozó rendeleteket 1781–1783 között különféle nyomtatott sajtótermékekre és a bevezetés területi illetékességére az országrészekre vonatkozóan lásd: Josef Kropatschek: *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph II für die k.k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze … vom Jahre 1780 bis 1784*, 3. Abteilung, 1. Band, Wien, J. G.

Moesle 1785–1790, 517–550. https://alex.onb.ac.at/tab_hvb.htm (Letöltés: 2021. június 7.) ↑

4. Kropatschek: *Handbuch aller unter der Regierung,* 517. ↑
5. H. Balázs Éva: *Magyarország története* 1526–1790, Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1962, 562; Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*, Budapest, Dialóg Campus, 2016, az 1888-as kiadás reprint változata, 105; Kókay György: *A magyar hírlap és folyóiratirodalom kezdetei, 1780–1795*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970, 45. ↑
6. Kosáry Domokos: *A művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980, 524–529. ↑
7. Ballagi: *A politikai irodalom*, 517, Marczali Henrik: Alkotmánytervezetek 1790-ből, *Budapesti Szemle*, 125. kötet, 1906, 349–351. szám, 395–396. ↑
8. A szerzőiket „tízkrajcáros íróknak” nevezték, akiknek a tábora cipészinasoktól a legkülönfélébb polgári foglalkozású mesterekig terjedt. Ballagi: *A politikai irodalom*, 134. ↑
9. Kritiken es nur seine Schmachschriften sind, sie mögen nun treffen, wen sie wollen, vom Landesfürsten an bis Untersten, sollen, besonders wenn der Verfasser seinen (sic) Name dazu drucken läßt und sich also für Wahrheit der Sache dadurch als Bürge darstellt, nicht verborten werden, da es jedem Wahrheitliebenden eine Freude sein muß, wenn ihm selbe auch in diesem Wege zukommt. Kropatshek: *Handbuch*, 518–519. ↑
10. Egy 1779-ben kelt neki címzett levélben az alábbi címzés olvasható: A Son Altesse Eminenetissime Monsieur Joseph de Batthyán Cardinal du Sacré Collège, Prince du Saint Empire, Primas d’Hongrie, Arch-Evêque de Gran, Chevalier de l’Ordre de St. Etienne grand Croix, Conseiller d’Etat Intime Actuel de leur M.M. II. & Roy Apostolique. MNL OL P 1314 Nr. 66.657. Batthyány Tivadar levele Batthyány Józsefnek, Kisbér 1779. augusztus 27. ↑
11. Részletes életrajzhoz lásd: Meszlényi Antal: *A magyar hercegprímások arcképsorozata*, Budapest, Szent István Társulat, 1970, Polster, Gert: *Von Soldaten, Präelaten, und Magnaten*, Diplomaarbeit, Wien, 1998, 64–102, Beke Margit: Mozaikok Batthyány József németújvári gróf, esztergomi érsek életéből, *Teológia*, LIV. évfolyam, 2020. 1–2. szám, 1–11. ↑
12. Testvére, Tivadar, aki az Udvari Kancellárián töltött be tanácsosi pozíciót, egy 1783-ban kelt levelében figyelmezteti az általános adózást érintő rendeletek előkészületeiről. MNL OL P 1314 Nr. 66.666. Batthyány Tivadar Batthyány Józsefnek, Bécs, 1783. december 11. ↑
13. Batthyány: *Unterthänige Vorstellung* 3–4. ↑
14. Auch alle erzbischöfliche Decreta, Monita, und Regulae, welche den Index prohibitorum vorgesetzt sind, und auf die Bulla in coena Domini beziehen, sollen vertilgt werden. (1782. március 11.) Kropatschek: *Handbuch aller unter der Regierung*, 546. ↑
15. Es wird allenthalben auf das schärfeste verboten uber die Kondemnazion der Bulla unigenitus pro & contra zu disputieren und die theologischen Schuller sollen blos den begriff und den nothingen Unterricht davon erhalten. (1782. április 18). Uo. 509. ↑
16. Marczali: *Magyarország története II. József korában*, 2. kötet, Budapest, Magyar Tudományos

Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1884, 62. ↑

17. A röpirat többek között megtalálható: az OSZK Törzsgyűjteményében, az MTA Könyvtárának M.Pol.O.1481, M.Tört.O.693, Misc.O.28.(8.), Polit.O.198, jelzet alatt. A MTAK online könyvtári katalógusa egy helyen tévesen Batthyány Ignácnak tulajdonítja a szerzőséget. ↑
18. Bahlcke, Joachim: *Ungarischer Episkopat und österreichische Monarchie, von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686-1790)*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag 2005, 327. ↑
19. Ballagi: *A politikai irodalom*, 139–142. ↑
20. Batthyány: *Unterthänige Vorstellung*, 3–4. ↑
21. Batthyány: *Unterthänige Vorstellung*, 20–21. ↑
22. E tekintetben II. József nem volt úttörő: már anyja is erélyesen fellépett a pápai székkel szemben és hathatósan érvényesítette tetszvényjogát. Mária Terézia megkövetelte, hogy az excommunicatiókat jelentsék be neki, és 1779-ben eltiltott minden egyházi büntetést, ha azt állami szerv nem hagyja jóvá. Marczali: *Magyarország története*, 55. ↑
23. Batthyány: *Unterthänige Vorstellung*, 24–25. ↑
24. 1750-ben tette le az egyházjogi vizsgáit, ezután pedig további tanulmányokat folytatott a Nagyszombaton a *Seminarium Rubrorumban*. MNL OL P 1314 Nr. 59.892 Batthyány József levele Batthyány (III.) Ádámhoz, Rohonc, 1750. október 03., Beke: Mozaikok, 1. ↑
25. Szent László Király Dekrétomainak Első Könyve, 21. fejezet; Mátyás (*Decretum maius*) 1486. évi 12. törvénycikk; Tridenti zsinat 25. ülés 22. határozat. Batthyány: *Unterthänige Vorstellung,* 22–23. ↑
26. Kropatschek: *Handbuch*, 545–546. ↑
27. Batthyány: *Unterthänige Vorstellung,* 41–42. ↑
28. Pollák János (szerk.): *Egyetemes Magyar Enciklopédia* 6, Pest, Szent István Társulat, 1868, 450–451. ↑
29. Batthyány: *Unterthänige Vorstellung,* 56–57. ↑
30. Marczali: *Magyarország története*, 71. ↑
31. Uo. 71. ↑
32. itt pénzérmét értünk alatta ↑
33. Fordítás franciából. Valószínűleg keveri a két rendet, a karthauzi rend tagjai teljes egészében kopaszra borotválták fejüket. Mauerbachban, Felső-Ausztriában, kartauzi monostor állt 1312 óta. Lásd erre: Vida Beáta: *A karthauzi rend története a középkori Magyar Királyság területén*. Doktori értekezés, Szeged, 2017, 31. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/4017/1/Vida_Bea_PhD_vegleges.pdf (Letöltés: 2021. augusztus 12.) ↑
34. MNL OL, P 1314 Nr. 66.666. Batthyány Tivadar levele Batthyány Józsefhez, Bécs, 1783. december 11. ↑
35. Meszlényi: *A magyar hercegprímások*, 129. ↑

36. Ember Győző: A helytartótanács egyházügyi bizottságának kialakulása, *Regnum Egyháztörténeti évkönyv* 5. 1942-1943, Budapest, Magyar Katolikus Történetírók Munkaközössége, 1943, 250–251. ↑
37. A Királyi Kúria a 18. században két részből állt: a Királyi Ítélőtáblából (röviden Királyi Tábla), és a Hétszemélyes Táblából, amely fellebbviteli bírósági szervként funkcionált. ↑
38. Beszámol erről unokaöccsének is: J'en a fait rapport mes amis au chancellier et referendaire, que traite les objects de la diete. De concert avec eux je vous envoie le projet de la reponse a donner avec le reflecoitns que j'ai assemblees icy. Il faut toucher de tenir une congregation particuliere apres le sujets protestants partie de la deputation a la quelle tous partagez les objets de l'instruction pour la diete. (szöveghű átirat) MNL OL P 1314 Nr. 60.208. Batthyány József levele unokaöccsének Batthyány (II.) Lajos hercegnek hely nélkül. A megbeszélés személyi összetételét Marczali Henrik adja meg: *Az 1790–91. országgyűlés*, I. kötet, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1907, 68. ↑
39. Marczali: Alkotmánytervezetek, 397. ↑
40. Hajnóczy József: Forgách Miklós, majd Széchényi Ferenc titkára, 1786-tól Szerém megye alispánja. Az iratot teljes egészében közli: Benda Kálmán: *Magyar jakobinusok emlékiratai*, I. kötet, I. rész, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1957, 46–60. ↑
41. A Balogh-féle röpiratban az uralkodóház szorongattatott helyzetének kihasználására buzdít a szerző, engedmények kikényszerítésére, az uralkodási vonal megszakadását is felemlíti. Marczali: *Az 1790–91. országgyűlés*, 100. ↑
42. Keine Toleranz, sondern vollig gleiche Rechte einer Religionsparthey wie der andern sollen Statt haben; keine Stola, wie es ohne diess 1647 legaliter festgesetzt worden, an eine andere Religionsgeistlichkeit bezahlt werden. Hajnóczy József: in Benda: *A magyar jakobinusok*, 55. ↑
43. Zehend und Neuntel sind der Oeconomie schadlich, und da sie Anlass zu einer Menge von Betrugereyen geben, verschlimmern sie den moralischen Character des Gebers und Nehmers. Hajnóczy József, in Benda: *A magyar jakobinusok*, 57. ↑
44. Benda: *A magyar jakobinusok*, 50. ↑
45. Széchényi Ferenc: *Unpartheysche Gedanken über den 1790 abzuhalten den Landtag*, feldolgozta: Marczali: *Az 1790–91. országgyűlés*, 84–85. ↑
46. Marczali: Alkotmánytervezetek, 400–401. ↑
47. Forgách Miklós (1731–1795), Nyitra megye főispánja, 1784 októberében a megyei tisztikarral együtt ellenszegült II. József összeírási rendeletének. Az uralkodó ezért fölmentette öt tisztségéből, s a megye élére adminisztrátort nevezett ki. II. József alatt a rendi ellenzék egyik vezére, maga is hagyott hátra röpiratot, „*Patriotische Vorstellung an den Monarchen*", melyben tiltakozik az önkényuralom ellen. Batthyány Tivadar, valamint testvére a hercegprímás Batthyány József számos esetben vendégeskedett a Forgách-család birtokán. A

lentebb vázlatosan bemutatott Batthyány Tivadar által szövegezett *Widerlegung* c. művét Forgách feleségének, Pinelli bárónőnek ajánlja. MNL OL P 1314. Nr. 59.927. Batthyány József levele Batthyány Tivadarnak, Nagyszombat, dátum nélkül, de feltehetően 1751-1752 körül. ↑

48. A korszak gazdasági irodalmára vonatkozó fontosabb szakirodalom a teljesség igénye nélkül: Kautz Gyula: *A nemzetgazdasági eszmék története Magyarországon*. Budapest, 1868, 1911, Reprint kiadás, Budapest Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987; Eckhart Ferenc: *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Mária Terézia korában*, Budapest, Budavári Tudományos Társaság, 1922; Uő: *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780–1815,* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958; Bekker Zsuzsa (szerk.): *A magyar közgazdasági gondolkozás,* Budapest, Aula Kiadó, 2002. ↑
49. Podmaniczky József: *Principia Vettigalis Tricesimalis…pro Deputatione commerciali elaborata*, Pozsony, 1826. Érintőleges bemutatása: Kosáry Domokos: A feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet és a korabeli gazdasági törekvések Magyarországon 1790–1848, *Világtörténet*, 1. szám, 1985. 40. ↑
50. Almásy Pál: *Considerationes super Statu Commerciali Regni Hungariae tam relate ad industriam internem, quam et commercium externum, Vom Handel des Königreich Ungern,* Staats-Anzeigen, Vol. XVIII, No. 69, Göttingen, 1793, 16–35. http://ds.ub.uni-bielefeld.de/viewer/image/1944381_018/574/ (Letöltés 2021.augusztus 19.) ↑
51. Skerlecz Miklós: *Descriptio physico-politicae situationis Regi Hungariae relate ad Commercium*… Pozsony 1802, Magyar fordításban: Berényi Pál: *Skerlecz Miklós báró művei*, Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1914, 61–115. ↑
52. Skerlecz Miklós: *Projectum legum motivatum in objecto economiae publicae et commercii perferendarum*… Pozsony 1826, Magyar fordításban: Berényi Pál: *Skerlecz Miklós báró művei*, Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1914, 116–557. ↑
53. A *Descriptio* pénzforgalommal foglalkozó fejezetében leírtak, miszerint az országban a pénz be- és kiáramlása hosszú távon kiegyenlíti egymást, huszonöt évvel előzték meg David Ricardo tanait. Kautz: *A nemzetgazdasági eszmék*, 169. ↑
54. Skerlecz Miklós: *Projectum legum,* 398, Batthyány Tivadar: *Widerlegung,* 74. ↑
55. Batthyány Tivadar: *Widerlegung*, 26. ↑
56. Wenzel Anton Eusebius von Kaunitz-Rietberg osztrák kancellár, diplomata. Részletes életrajz: Grete Klingenstein: *Der Aufstiege des Hauses Kaunitz*, Göttingen, Vandenhoeck and Ruprecht, 1975; H. Balázs Éva: Négy portré (Mária Terézia, Kaunitz, Zinzendorf, Sonnenfels) *Történelmi Szemle*, 29. évfolyam, 1986/3–4, 556–561; Franz A. J. Szabó: *Kaunitz and Enlightened Absolutism 1753–1780*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994. ↑
57. A változó és a gazdasági körülményekhez igazodó központi pénzügyigazgatási rendszerhez a teljesség igénye nélkül lásd: Dickson, P. M. G.: *Finance and Government under Maria Theresia 1740-–1780: Volume I–II*, Oxford 1987, 212–256; Szántay Antal: A Habsburg Monarchia és

pénzügyei a 18. században, *Századok*, 152. évfolyam, 2018, 5, 1106–1110. ↑

58. H. Balázs Éva: *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen 1765–1800*, Budapest, Magvető, 1987, 67–68. Az eredeti német tanácsülési jegyzőkönyvet közli: Ember Győző: Der österreichische Staatsrat und die ungarische Verfassung 1761–1768, Erste Mitteilung, *Acta Historica Academiae Scientiarium Hungariae* 6. kötet, 1959/1–2, 135. ↑
59. Márkus Dezső (szerk.): *1740–1835. évi törvényczikkek, Magyar Törvénytár 1000–1895,* Corpus Juris Hungarici, Millenniumi emlékkiadás 7, Budapest, Franklin Társulat, 1901, 25. ↑
60. Skerlecz: *Projectum legum*, 356–401. ↑
61. Eckhart: *A bécsi*, 1958, 48. ↑
62. II. József levele Pálffy kancellárhoz, 1785. december 30. Idézi: Eckhart: *A bécsi*, 1958, 49. ↑
63. Uo. 50. ↑
64. Lásd erre bővebben: Ihrig Dénes (szerk.): *A magyar vízszabályozás története*, Budapest, Országos Vízügyi Hivatal, 1973, 46–84., Petrovic, Nikola: *Hajózás és gazdálkodás a Közép-Duna-medencében a merkantilizmus korában*, Beograd–Novi Sad, Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia Történeti Intézet, 1982, 21–81. ↑
65. Mária Terézia 1751.évi dekrétuma 14. cikkely, in Márkus (szerk.): *Magyar Törvénytár*, 81. ↑
66. Kropatschek, Josef*: Sammlung aller k.k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740. bis 1780. … zu dem Handbuche aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die k. k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer chronologischen Ordnung.* Band 6, Wien, J. G. Mössle, 1786-87, 118, 120, 142, 145, 149–151. http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ220374400 (Letöltés: 2021. augusztus 06.) ↑
67. Dóka Klára: A vízügyi szakigazgatás kezdetei 1772–1788, *Levéltári Közlemények,* 1977–1978, 81–100. ↑
68. Joseph Walcher: *Relation über die erste Bereisung im Jahr 1773 und Vorschläge für das 1774 durch die Navigation Direction*. Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Kézirattár 201/1965, ill. Joseph Walcher: *Relation über die Donauarbeiten in den Jahren 1775 vorgenomenen und 1776 vorzunehmenden Wasserarbeiten auf der Donau durch die Navigations Direction*, Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Kézirattár 249/1965. ↑
69. Teljes címmel: Weinbrenner Joseph.: *Patriotisch gemeinter Vorschlag, wie dem gehemmten Ausfuhr-Handel aus den Hungarischen und Deutschen Provinzen des Hauses Oestreich aufgeholfen werden könnten*. Wien, 1781., második kiadása: 1792. ↑
70. Kleeeman, Nikolaus Ernst: *Briefe über die Schiffahrt und Handlung in Ungarn, Sklavonien, und Kroatien, Geschreiben auf einer Reise in diesen Landern im Jahr 1773*, Prag, Wolfgang Gerle 1783. Szinyei Merse József: *Observationes commerciales pro superioribus regni partibus, anno 1784. pro communicatione quorundam amicorum, & aliorum rerum commercialium cupidorum scripto appositae*…, hely nélkül, 1785. OSZK 833.345., és Media impopulandi

Tokajinum, et Szolnokinum, ac in celeberrima emporia evehendi, regulandi item navigationem per fluvium Tibiscum a Tokajino versus Szolnokinum, Zemlinum usque, hely nélkül, 1785. ↑

71. Kosáry Domokos: Egy gazdasági utazás a II. József korabeli Magyarországon, Agrártörténeti Szemle, 4. évfolyam, 1962, 1–2. szám, 216–217. ↑
72. Szapáry János: *Der unthätige Reichtum Hungarns wie zu gebrauchen. Mit einer kurzen historisch-phisikalischen Beschreibung der Oesterreichischen und Hungarischen Seeküste*, Nürnberg, 1784. ↑
73. Uo. 7–8. A magyar szöveg saját fordítás németből az 1878-as Székely József féle fordítás egybevetésével. Székely József: *Magyarország meddő gazdaságának hogy lehetne használ venni: az osztrák és magyar tengerpart történelmi és természeti rövid rajzával*, Budapest, Fanda Nyomda, 1878. ↑
74. Uo. 9. ↑
75. Uo. 9–10. ↑
76. Keltezés nélküli fogalmazvány. Fiume város levéltára 1776. évi tanácsjegyzőkönyvek. (Protocolli capitanal.) Idézi Fest Aladár: Fiume Magyarországhoz való kapcsolásának előzményeiről és hatásairól, *Századok*, 50. évf., 1916/4–5. 250. ↑
77. Levél a Kulpa szabályozás nehézségeiről: MNL OL P 1314 Nr. 66.628. Batthyány Tivadar levele Batthyány Józsefnek, Ozály, 1774. április 5. „Egyúttal a Nagyméltóságod iránt való megkülönböztetett tiszteletünk örök tanújele gyanánt végzésileg kimondottuk, hogy valahányszor Excellentiád tanácsüléseinket becses jelenlétével díszíteni méltóztatnék, tiszteletére külön szék álljon készen azon asztal mellett, a hol az azidő szerint való királyi helytartó s a kormányzó bírák foglalnak helyet.” Lásd: Fest: Fiume. 253. ↑
78. MNL OL S 12 – Div. XVI. No. 23:13. Vízrajzi térképvázlat ↑
79. Batthyány: *Widerlegung* 82., Szapáry: *Der unthätige* 71. ↑
80. MNL OL P 1313 Majoratus 62. d. 28. 114. Hajóépítési szabadalomlevél a Magyar Királyság területére, 1793. június 17. ↑
81. Az eredeti mű, amire válaszul született a Batthyány-féle szöveg szerzősége nem megállapított ezideáig, feltételezhetően egy bértollnok, vagy valamilyen fogalmazó lehetett Izdenczy József államtanácsos köreiből. Az eredeti cím: *Ein unpartheiisches Wort! an die Bürger von Ungarn zur Beherzigubg der Krönung ihres König. Von einem ungarischen Edelmann*, Frankfurt–Leipzig 1790 o. Dr. 30p. – 8° Lásd: Dörnyei Sándor, Szávuly Mária: *Régi magyar könyvtár III, XVIII. század. Magyarországi szerzők külföldön nem magyar nyelven megjelent nyomtatványai 1761–1800*, 2. kötet, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2007, 368. ↑
82. Batthyány: *Widerlegung*, 6–10. ↑
83. A *Widerlegung* idézeteinél az eredeti műhöz hasonlóan eltérő tipográfiát alkalmaztam:

félkövérrel a jozefinista „magyar nemes” szövege, alap beállítású, de sűrűbb sortávval szedett TNR 12 Batthyány cáfolata. A *Widerlegung* bevezetőjében maga Batthyány is kiemeli: „Nagybetűkkel van írva a szégyenletes, felháborító könyv szövege. Kisbetűkkel írtam meg ennek alapos cáfolatát.” ↑

84. Igazságosan és igazságtalanul. ↑
85. Batthyány: *Widerlegung*, 44–47. ↑
86. Uo. 48–52. ↑
87. Uo. 33–34. ↑
88. II. József az 1788 és 1790 közti, sokat kritizált török háborúban személyesen is részt vett, itt betegedett meg, és ennek következtében halt meg. ↑
89. Batthyány: *Widerlegung,* 19–20. ↑
90. Uo. 29–31. ↑
91. Uo. 81. ↑
92. Via Carolina, Károly-út – Károlyvárostól (Batthyány ozályi birtokának közeléből) a Karsztokon keresztül vezetett. III. Károly kezdte az építését 1726-ban, de csak Mária Terézia alatt fejezték be 1771-ben. 126 km hosszú volt és a lehető legrövidebb kocsiutat hozták létre a Kulpa-völgy és Fiume közt, ennek következtében számos nehezen járható szakasza volt, sok kaptatóval és meredek lejtővel, melyeket később a 19. században az útvonal áthelyezésével korrigáltak. 18. századi változatnak a fő hibája, hogy a növekvő forgalmat nem tudta kiszolgálni, mert ez az út túl meredek volt forspontos szekereknek, 160 és 250 ezrelékes emelkedőkről számol be Borovszky Samu. Emiatt csak kétlovas szekerek, csupán 6 mázsa terheléssel használhatták, és e kocsikat lejtőn folyamatosan fékezni kellett. Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai, Fiume és a magyar-horvát tengerpart*, Budapest, Apollo Kiadás, 1897, 293–294. ↑
93. Via Josephina – Zágráb Zengg ösvényút nyomán megépített út. 1774-ben kezdték építeni és József életében még elkészült. Borovszky: *Magyarország*, 294. ↑
94. Batthyány: *Widerlegung*, 104–105. ↑
95. A deperdita az a különbözet, amely a termények piaci ára és a katonaság által megszabott vásárlási ár között fennállott. A parasztnak szabott áron kellett eladnia a terményét a katonaságnak, mely által sokszor megkárosították. Más kérdés, hogy sokszor ez volt az egyetlen mód, hogy feleslegétől megszabaduljon. ↑
96. Uo. 73–81. ↑
97. Uo. 101–102. ↑
98. Uo. 118. ↑

Zsidai Réka: A locke-i és a rousseau-i nevelési elvek a gyakorlatban: Festetics László (1785–1846) neveltetése a felvilágosodás szellemében és a mai oktatást szabályozó dokumentumok tükrében

Bevezetés

Tanulmányunkban gróf Festetics László (1785–1846) neveltetésével foglalkozunk új aspektusból, ami a pedagógia és a művelődéstörténet határterületén helyezkedik el. Célunk az analógiák, ismétlődő mintázatok kimutatása a felvilágosodás és a mai modern kor között. Továbbá írásunk azt hivatott alátámasztani, hogy a legkorszerűbb nyugat-európai mintájú munkák tapasztalatainak adaptálása a helyi sajátosságoknak megfelelően mennyire komoly jelentőséggel bírnak filológiai szempontból.

A karrier kiépítésének több járható útja volt ismeretes az újkorban. Az elit esetében ez lehetetlen lett volna a megfelelő nevelés és neveltetés nélkül, ami más társadalmi csoportok karrierlehetőségéhez ugyan hozzájárult, de nem kizárólagosan. Az sem elhanyagolható szempont, hogy a 18. század utolsó harmadára Közép-Kelet-Európába is eljutott a felvilágosodás eszmeáramlata.[1] A főúri réteg esetében erre az időszakra felértékelődött a tudás mint érték, ennélfogva a presztízs részét képezte úgy a nyelvek ismerete, mint a széles körű műveltség és az olvasottság.[2] Közben pedig kialakult a korszerű neveltetéssel kapcsolatos igény is.[3]

Már a 17. században Apáczai Csere János (1625–1659), az erdélyi protestáns iskolaügy előmozdítója kifejtette kolozsvári székfoglalójában véleményét az iskolák szükségességéről.[4] Rövid historiográfiai áttekintőnkben a 19–20. századi magyarországi neveléstudomány jeles pedagógusai közül csupán néhányukat emeljük ki. Fináczy Ernő (1860–1935) szerint a világnézetnek és a vallásosságnak is kiemelkedő szerepe van a nevelésben, ám annak célja egyértelműen a szabad akaratból történő, jóra irányuló cselekvés.[5] Weszely Ödön (1867–1935) a gyakorlati pedagógia híve volt, s a korszerű, haladó eszméket igyekezett átültetni a pedagógiába.[6] Habár ő is fontos szerepet szánt a kultúraközvetítésnek, ez a törekvés Prohászka Lajosnál (1897–1963) domborodik ki.[7] Felméri Lajos (1840–1894)[8] és Karácsony Sándor (1891–1952)[9] pedagógiai elveit a társas viszonyok, míg Schneller Istvánét (1847–1939) a szeretetelvűség határozta meg. Imre Sándor (1877–1945) a nemzetnevelés, a közösségi nevelés és a személyiségfejlesztés kölcsönhatására hívja fel a figyelmet szintetizáló munkájában.[10] Mindannyiuknál felfedezhető a locke-i, illetve a herbarti lenyomat,

s annak továbbadása az adott kor viszonyaihoz igazítva.[11] A kortárs irodalmat tekintve pedig Pukánszky Béla (1954 –) pedagógiai és iskolatörténeti kutatásai érdemelnek említést.

A Habsburg-dinasztia szolgálatában álló, hivatalnoki pályán kiemelkedő, a Festetics család keszthelyi ágának egyik meghatározó személyisége, Festetics György (1755–1819) tanulmányait egy elitképző intézményben, a bécsi Collegium Theresianumban[12] végezte. Az ott tapasztaltakat, mentalitást, attitűdöt, tudást pedig a későbbiekben Keszthelyen kamatoztatta.[13] A keszthelyi gróf a rangból, társadalmi státusból adódóan, a korszak elvárásaihoz igazodva nagy figyelmet fordított fia, László gróf neveltetésére. Festetics György 1790-ben az európai műveltségű Péteri Takáts Józsefet szerződtette nevelőnek fia mellé, majd 1799-től Kultsár István került Festetics szolgálatába. Az ifjú gróf 1793-tól Bécsben tanult, így az apai utasítások és a nevelők részletgazdag beszámolói írásban történtek.[14] A dokumentumok ma a *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár*ában és az *Országos Széchényi Könyvtár*ban lelhetők fel.

Magánnevelők

„A varázsige, melytől a kor minden társadalmi, erkölcsi és gazdasági probléma megoldását remélte, a »nevelés« volt."[15] Egon Friedell állítására alapozva Pukánszky sem véletlenül nevezte a 18. századot a *„pedagógia századának"*, hiszen a felvilágosodás hívei hittek a nevelhetőségben.[16]

Festetics György a nevelőkkel szerződést kötött – ahogy az a korban szokás volt. 1791-ben a Péteri Takáts Józseffel kötött szerződés rögzíti a fizetés összegét a szolgálat idejére, melyet 300 forintban (továbbiakban: ft), míg a szolgálati idő lejárta utáni pensiót, azaz nyugdíjat 400 ft-ban határozta meg. Amennyiben nyugdíj mellett könyvtárosként dolgozna Festeticsnél, még szállásban és teljes ellátásban is részesülne. A szerződés arra az eshetőségre is kitér, ha a nevelő bontaná fel szerződést. Ebben az esetben éves szinten 100 ft juttatásban részesül, de ígéretet kell tennie, hogy keres maga helyett másik nevelőt. Ám az is bekövetkezhet, hogy a tanítványa halálozik el, így a körülményekre való tekintettel 200 ft fizetést kapna évente.[17]

Ugyanez a szerződéskötési aktus történt az új nevelő, Kultsár István esetében is. A keszthelyi gróf hat évre szerződtette, de elődjéhez képest nagyobb fizetséget kapott (kezdetben évi 600 ft-ot).[18] Később ez az összeg 100 ft-tal emelkedett, sőt, arra is ígéretet kapott, ha a hat esztendőt kitölti, az ígért *semel pro sempel* 6 000 ft mellé még 500 ft-ot kap. Ezt a *Kultsár Istvány Praefectus Urra nézve, és a Fiam további Nevelését illető Jegyzések*-ben

rögzítették.[19]

A keszthelyi gróf hatalmas összegeket fordított fia neveltetésére, alkalmazott korrepetitort, s magántanároknak is fizetett. Stohl Róbert megállapítása szerint azonban nem értékelhető Takáts munkája, mivel nem végezte el megfelelően a rá bízott oktatási tevékenységet.[20] László neveltetése a családi tradíciót, mintát követve magánnevelővel valósult meg, aki elsősorban a John Locke-i (1632–1704) és a J. J. Rousseau-i (1712–1778) elveket plántálta a növendékbe, majd az alapok elsajátítása után került a bécsi Theresianumba. Locke embereszménye a *gentleman*, azaz művelt ember volt. A *gentleman* nevelésekor a következő célokat, pilléreket tartotta szem előtt, melyek egyébként Rousseaunál is megjelennek: 1. testi nevelés, 2. erkölcsi és vallásos nevelés, 3. értelmi nevelés.[21] Emellett a pedagógiai alapelvek forrásai a német filantropisták voltak, mint Joachim Heinrich Campe, Christiann Fürchtegott Gellert, Christian Gotthilf Salzmann, Rudolph Zacharias Becker, míg a magyar újdonságok közül többek között Szekér Joákim, Vályi András, illetve Fejér György, Pálóczi Horváth Ádám, Dugonics András, Verseghy Ferenc művei érdemelnek említést.[22]

Milyen a jó nevelő?

John Locke, az angolszász felvilágosodás előfutára úgy véli, hogy a jó nevelőnek pozitív jellemvonásokkal kell rendelkeznie. Annak érdekében, hogy a rá bízott tanítványát valaki helyesen, következetesen tudja irányítani és meg tudja óvni a rossztól, helyesen, józan ítélőképessége szerint tudja kezelni a különféle helyzeteket, magas intelligenciával kell rendelkeznie. Magától értetődik tehát, hogy a jó nevelő művelt ember, aki udvarias és még jó fellépése is van. Ehhez párosul az okosság, bölcsesség, gyengédség, lelkiismeretesség. Mindemellett Locke jó befektetésnek tarja a gyerekek neveltetésére fordított összeget, ami véleménye szerint később fog megtérülni.[23] „Oly művészet ez, amelyet sem tanítani, sem könyvből megtanulni nem lehet.”[24]

Adolf Knigge (1752–1796) német író illemtankönyvében (*Érintkezés az emberekkel – Über den Umgang mit Menschen*) fejti ki véleményét a tanítókról. Locke-hoz hasonlóan fontosnak tartja a külső megjelenést, ápoltságot, ám a kirívó, feltűnősködő magatartást és modort elutasítja.[25] Knigge is kifejezte megbecsülését, tiszteletét a nevelők irányába, magasztalta ezt a hivatást, melyről így írt: „Különös tiszteletet érdemelnek, kik magukat a nevelés fontos pályájára egész lélekkel rászánják.”[26]

Festetics László neveltetése

A locke-i elvek

Testi nevelés

A nevelés első alappillére a testi nevelés volt. Ide tartozott az úszás, a korcsolyázás, a futás, a távolugrás, a dobás, a hajítás, a különböző labdajátékok, a teke, a biliárd, valamint a lovaglás és a vívás. A korszakban az utóbbi kettő igen kedvelt időtöltésnek számított az arisztokrácia körében.[27] Ezek előnyeit Locke is megfogalmazta.

A lovaglás „egyike a legjobb testgyakorlatoknak, amelyeket a kényelemnek és fényűzésnek e helyein csak végezni lehet (…).” Hozzájárul a megfelelő testtartás kialakításához, ugyanakkor háború idején is rendkívül hasznos képességnek számít.[28] A vívás előnyeit és hátrányait is papírra vetette: „A vívást egészségi szempontból igen üdvös gyakorlatnak tartom, de az életre való tekintettel, veszedelmet rejt magában (…)”, mivel virtustól és a büszkeségtől vezérelt fiatalemberek könnyen elbízhatják magukat a kardforgatásban való jártasságban, ami tragédiához is vezethet.[29] Ezekkel szemben a biliárd Kibédi Mátyus István szerint „se az elmét, se a’ testet nem fárasztja.”[30]

Locke-nak egyébként az volt a tézise a szórakozásról, játékról, hogy az ember nem lehet tétlen: „Mert a szórakozás, ahogy mindenki maga tapasztalhatja, nem tétlenséget jelent, hanem a fáradt testnek megkönnyebbülését az által, hogy tevékenységünknek új irányt adunk.”[31] Festetics György instrukcióiban kihangsúlyozza a testi gyakorlás, különösen a lovaglás fontosságát, valamint a puhaság és a kényeztetés elkerülését.[32] A testi egészséget persze tudományos elméleti alapokra kell fektetni, ezért fiának antropológiát is szükséges volt tanulnia.[33]

Az egészséghez azonban nemcsak a testmozgás tartozik hozzá, hanem az egészséges táplálkozás is, hiszen a kettő balansza feltételezi egymást.[34] Az erre való törekvés Festetics László neveltetésben is tetten érhető, melyet a források alátámasztanak. A László nevelésére vonatkozó utasítás kimondja, hogy az italra nem szabad rászoktatni az ifjú grófot,[35] de Locke is elutasítja a bor és az erős ital fogyasztását, ám a sörfogyasztást engedélyezi.[36] Locke-nak a táplálkozásra vonatkozóan tanácsai közül néhányat emelünk ki. Szerinte mellőzendő az étkezésekből a hús és a cukor, de óvatos só- és fűszerhasználatra is int az egyszerűség jegyében.[37] Az elv tehát az ókori latin *„Ép testben, ép lélek”* közmondásra vezethető vissza.[38]

Locke úgy véli, hogy az emberi test mindent kibír, amihez csecsemőkortól kezdve hozzászoktattuk.[39] A szabad levegőn való tartózkodás fontosságára is felhívja a figyelmet annak érdekében, hogy testünk mindent elviseljen, hozzászokjon a hideghez, meleghez, esőhöz, napfényhez,[40] de a kényeztetés ellen is szól, ami Rousseau Emiljében is

megtalálható.[41] A kényeztetés kulcskérdés László gróf neveltetését vizsgálva. Az apai szigor György részéről úgy véli, hogy az anyai kényeztetés aláásta a nevelő tekintélyét, amit fel is ró neki.[42] A túláradó anyai szeretet, Pestalozzi pedagógiájában (*Lénárd és Gertrúd*) fedezhető fel.[43] Spranger kultúrfilozófus szerint, ami megjelenik Pestalozzinál, az a saját gyermekkorára vezethető vissza, amikor féltéssé alakult át a szeretet.[44]

A leírtak alapján kimutathatók a gyökerek a Nemzeti Alaptanterv (NAT) pedagógiai céljai között *(testi és lelki egészségre való nevelés).* „Az egészséges életmódra nevelés hozzásegít az egészséges testi és lelki állapot örömteli megéléséhez. A pedagógusok ösztönözzék a tanulókat arra, hogy legyen igényük a helyes táplálkozásra, a mozgásra, a stresszkezelés módszereinek alkalmazására. (…) A pedagógusok motiválják és segítsék a tanulókat a káros függőségekhez vezető szokások kialakulásának megelőzésében.”[45]

Erkölcsös és vallásos nevelés

1793-ban Festetics György nevelési útmutatást készített fia számára, melyben kötelességtudó, erkölcsös ifjú nevelését tűzi ki célul az erényes és vallásos nevelés szellemében,[46] ahogy ez a NAT egyik nevelési célja is.[47] Az erényes élethez tartozik a becsületesség, tisztességesség, szilárdság, bátorság, erény (alapja Isten igaz fogalma), bölcsesség, műveltség, tudás, jószívűség, jóindulat, mértékletesség.[48]

Jegyezzük meg, hogy Takáts a locke-i nevelési területek közül az erkölcsire helyezte a hangsúlyt.[49] György a rousseau-i elvek alapján instrukcióiban mértékletességre inti fiát.[50] Azt is kihangsúlyozza, hogy kötelességtudó, erkölcsös ifjút kíván neveltetni fiából, akiben tudatosul, hogy emberi kötelességeivel Istennek, felebarátainak, s magának tartozik, „ebből tehát az igaz Hit, Vallás a’ melly az örökös természetnek törvényeiből származik”.[51]

Jól gondolja Locke, hogy a jómodor példaadásból sajátítható el, nem pedig szabályokból, éppen ezért nagyon fontos a családi minta és a nevelő személye.[52] Pukánszky Béla is a személyes példaadást és a nevelő felelősségét emeli ki hatékony nevelési módszernek.[53] Ezekre visszavezetve érthető, hogy a NAT külön tárgyalja a *családi életre nevelést*: „A család kiemelkedő jelentőségű a gyerekek, fiatalok erkölcsi érzékének, szeretetkapcsolatainak, önismeretének, testi és lelki egészségének alakításában.”[54]

Értelmi nevelés

A neveltetés során a műveltség mellett kitüntetett figyelem társult a praktikus, vagyis a társadalmi érvényesüléshez szükséges ismeretekhez (utilitarizmus).[55] John Locke számos

tevékenységet sorol ebbe a kategóriába, melyek László neveltetésében is megtalálhatók.[56] Locke próbálja vegyíteni Bacon empirizmusát és Descartes racionalizmusát, vagyis a tapasztalatelvűséget és az ésszerűséget.[57]

Az apai instrukciók leszögezik, hogy azokat a tudományokat kell fiával megszerettetni, melyek egy magyarországi birtokos mágnáshoz leginkább illenek. Ennek legfontosabb csoportját alkotják a jogi, pénzügyi, államigazgatási és birtokigazgatáshoz szükséges ismeretek.[58] Modern viszonyokhoz igazodva, de ugyanezek a célok fellelhetők a NAT-ban is (*gazdasági és pénzügyi nevelés*): „Cél, hogy a tanulók ismerjék fel saját felelősségüket az értékteremtő munka, a javakkal való ésszerű gazdálkodás, a pénz világa és a fogyasztás területén. Tudják mérlegelni döntéseik közvetlen és közvetett következményeit és kockázatát. Lássák világosan rövid és hosszú távú céljaik, valamint az erőforrások kapcsolatát, az egyéni és közösségi érdekek összefüggését, egymásrautaltságát.”[59]

Ide tartoznak még a segédtudományok, a logika, a történelem, a földrajz, a retorika, a számtan, a mértan, a helyesírás, az idegen nyelvek (német, latin, francia, olasz, tót vagy horvát, esetleg az angol), s természetesen a deák nyelv tökéletesítése.[60] Locke a görög nyelv ellen szólt, szerinte ugyanis nincs rá szükség, mivel nem tudóst akar nevelni, hanem úriembert.[61] A társasági élethez elengedhetetlen az esztétika, az etika, a diplomatika, a titkosírás és a tánc.[62] Locke úgy véli, a tánc készség, melynek elsajátításához táncmester szükséges. A tánctudás férfiasságot, önbizalmat, fellépést ad.[63] Kibédi is a tánc pozitív hatását emeli ki: „ez mind a’ testnek nehézsegit, mind az elmének unalmát egyszer ‘s mind tsudálatoson el-vészi, mellyet semmiféle más commotio mozgás véghez nem vihet.”[64] S végül a hadtudományok alapjairól (ballisztika, hajózás, katonai építészet) sem szabad megfeledkezni a korabeli hasznos ismeretek vonatkozásában.[65]

Locke valamilyen iparág megtanulását is fontosnak tartja, amit a „közjó” szolgálatába lehet állítani: „A gyermeknek tevékenységre való hajlandóságát mindig olyasvalamire kell terelni, aminek hasznát látja”.[66] Rousseau szerint azért fontos a mesterségek tanulása, hogy a tanítvány legyőzze a megvető előítéleteket.[67] Ilyen hasznos mesterségnek tartja Locke a festést, de kiemeli árnyoldalait is. Sok időt vesz el a hasznos tanulmányok rovására, ráadásul ülő foglalkozás s inkább az elmét, semmint a testet mozgatja meg.[68] Megemlíti még a kertészkedést és az asztalosságot, mely mesterségek megismerését maga Festetics György is elfogadta.[69]

Stohl és Kurucz rámutat, hogy a keszthelyi gróf az említett praktikus ismeretek elsajátításával egyértelműen a hivatali-udvari életet helyezte előtérbe,[70] értékrendet tükröz, amit a társadalmi állás megkövetelt. A jószágbirtokos és Pestalozzi pedagógiája alapján a

hasznos polgártárs képét vetíti elénk.[71] Ezek lenyomatai szintén megjelennek a NAT-ban. Egyik a *nemzeti öntudat és hazafias nevelés*, mely a nemzeti, népi kultúra értékeinek, hagyományainak, a szülőföld megismerésének, megbecsülésének, védelmének, a közösséghez tartozáshoz, a hazaszeretet érzésének kialakításához való fontosságot hangsúlyozza.[72] Másfelől az *állampolgárságra, demokráciára nevelés* felhívja a figyelmet, hogy: „A demokratikus jogállam, a jog uralmára épülő közélet működésének alapja az állampolgári részvétel, amely erősíti a nemzeti öntudatot és kohéziót, összhangot teremt az egyéni célok és a közjó között. (…)" Ezt a cselekvő attitűdöt a törvénytisztelet, a tolerancia, az erőszakmentesség, illetve a méltányosság jellemzi. Az iskola pedig ezen állampolgári jogok és kötelezettségek megismerésére teremt alapot.[73] Végül pedig az *önismeret és a társas kultúra fejlesztése* mint nevelési cél érhető tetten a nevelésben.[74]

A rousseaui elvek

A forrásokból, Festetics György utasításaiból és a nevelési tervezetekből is kitűnik a „jól szabályozott szabadság" és a mértékletesség elve, ami Rousseau nevelési elvein alapszik.[75] Eszerint: „[Ne tanítsa más, csak tapasztalás!] Kipróbáltak már minden eszközt, csak egyet nem, éppen azt, amely egyedül vezethet célra: a jól szabályozott szabadságot. Ne ártsuk magunkat a gyermek nevelésébe, ha nem tudjuk őt egyedül a lehetséges és a lehetetlen törvényeivel odavezetni, ahová akarjuk. (…)"[76] György 1804-ben egy fiához írt instrukcióban jól példázza ezt az elvet, dilemmája pedig nem alaptalan: „Vallyon is mennyiben teszi magát Fiam Atyai kegyelmeimre érdemessé? Vallyon a szabadság hasznos é vagy káros néki? Vallyon meg Férjfiasodik é vagy még igen gyermekes?"[77]

Mindenekelőtt a társadalmi állásból adódóan kapcsolati háló kiépítésére törekedett, ami politikai, társadalmi, szellemi szempontból egyaránt meghatározó volt.[78] Előírta, hogy lovász nélkül nem lovagolhat, de azt is csak előre meghatározott időben és helyen teheti meg. Amennyiben illedelmes, takarékoskodás, alázatosság, becsületesség jellemzi, gyorsan tanul, nem él vissza a bizalommal, akkor Kultsár is több szabadságot adhat neki, vagyis többször hagyhatja magára. Megszabta továbbá a vizitációk rendjét, melyekről beszámolási kötelezettséggel tartozott. Részt vett a Királyi Tábla ülésein, ami a jurátusi pályára való felkészítést szolgálta. Az ifjú grófnak ígért balatonkeresztúri birtok menedzseléséhez pedig szintén fel kellett készülni, ami megkövetelte a józan ítélőképességet és az adminisztrációhoz szükséges ismeretek elsajátítását. Az útmutatás megszabta, hogy Széchényinél heti kétszer, más idegen méltóságoknál pedig havi kétszer ebédelhetett. A Pesti Színházat látogathatta, de kávézók, gyülekezőhelyek, játékhelyek felkeresése tilos volt. Végezetül nevelője megbüntethette, ha ellenállást tanúsított vagy hálátlanságot mutatott. Ebben az esetben

retorzió következett: szabadsága megszűnik, a kurzust ismételnie kell, a balatonkeresztúri jószágot nem kapja meg, sem a házi rendtartást, a lovakat hazaküldeti, a cifrább libériák, fegyverek, bútorok a szeme előtt lesznek eladva, az ebből befolyt összeget a szegényebb diákok között osztják fel.[79]

A leírtak jól érzékelhetően a NAT-ban is kulcsszerepet elfoglaló *pályaorientáció*ra helyezik a hangsúlyt: „(…) olyan feltételeket, tevékenységeket kell biztosítania, amelyek révén a diákok kipróbálhatják képességeiket, elmélyülhetnek az érdeklődésüknek megfelelő területeken, megtalálhatják hivatásukat, kiválaszthatják a nekik megfelelő foglalkozást és pályát, valamint képessé válnak arra, hogy ehhez megtegyék a szükséges erőfeszítéseket."[80]

Rousseau nevelési felfogásának a lényeges elemei is tetten érhetők Festetics László neveltetésében. A „*jól szabályozott szabadság*" mellett kardinális szempont a természetes büntetés elve, miszerint a büntetés a tett következménye (vagyis a tanítvány maga tapasztalja meg, mi a rossz).[81] Fontos, hogy a tevékenységből származzon az öröm, s olyat tanuljon, aminek érzi pillanatnyi előnyét, ezért a tanulási vágyat kell beleoltani.[82] Kritérium a tapasztalás útján történő tanulás[83] mindvégig szem előtt tartva, hogy Emil példájából kiindulva embert kívánt nevelni, aki megállja a helyét mindenütt a világban.[84]

Összegzés

Írásunkban tehát az analógiák, ismétlődő mintázatok és a kontinuitás szerepére hívtuk fel a figyelmet Festetics László nevelési példáján keresztül. Bebizonyítottuk, hogy a Nemzeti Alaptanterv célkitűzései teljes mértékben összhangban vannak Festetics László neveltetési elveivel.

Felelős, hazafias érzületű, önálló cselekvésre képes, megfelelő kapcsolatokkal és készségekkel, képességekkel rendelkező polgár nevelését tűzi célul az *erkölcsi nevelésre* alapozva.[85] Ez a tendencia érvényesül a NAT kulcskompetenciának tekintetében is (*kommunikációs kompetenciák*, azaz *anyanyelvi és idegennyelvi*, *matematikai*, *gondolkodási*, *személyes és társas kapcsolati*, *munkavállalói*, *innováció és vállalkozói*, *kreativitás*, valamint a *tanulás kompetenciái*). Magától értetődik, hogy esztétikai minőséget, egészségtudatosságot, belső motivációt feltételeznek.[86]

A NAT fejlesztési területei, nevelési céljai közül nyolc egyértelműen megtalálható László nevelési tervezeteiben, a neveltetésre vonatkozó instrukciókban. A maradék három (*fenntarthatóság, környezettudatosság, médiatudatosságra való nevelés, tanulás tanítása*)

lenyomatai pedig a kor viszonyaihoz igazítva, közvetett formában mutathatók ki. Ezek a helyes életformán, kritikai beállítódáson és az érdeklődés felkeltésén alapszanak.[87]A téma hosszabb boncolgatást feltételez, ám erre terjedelmi megkötés miatt nem volt lehetőségünk.

Pragmatikus megközelítésből levonhatjuk az egyetemes tanulságot Rousseau megállapításából kiindulva: „Akkor kezdünk tanulni, amikor élni kezdünk. Nevelésünk velünk együtt kezdődik.”[88] Az ember személyes élettapasztalatokon keresztül nevelődik és nevel, ezért nem lényegtelen szempont a *bikulturális szocializáció*[89] milyensége.

Bibliográfia

Levéltári és kézirattári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – Festetics család keszthelyi ágának levéltára

P 235 Gersei Pethő család – Memorabilia

P 246 Festetics László neveltetésére vonatkozó iratok

P 279 Directoratus

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár

Fol. Germ. 1476 ff. 107–114.

Nyomtatott források

Apáczai Csere János: *Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról és a magyaroknál való barbár állapotuk okairól*, Gondolkodó magyarok, előszóval, jegyzetekkel ellátta Szigethy Gábor, Budapest, Neumann Kht., 2003. https://mek.oszk.hu/05000/05038/html/gmapaczai0002.html (Letöltés: 2021.04.10.)

Kibédi Mátyus István: *Ó és Új Diaetetica az az: az életnek és egésségnek fenn-tartására és gyámolgatására, Istentől adattatott nevezetesebb természeti eszközöknek való elszámlálása*, 6. köt., Pozsony, Landerer, 1793.

Knigge, Adolph: *Az emberekkel való bánásmód I–II.*, ford. Nagy István, Budapest, Franklin-Társulat, 1887.

Locke, John: *Gondolatok a nevelésről*, Pedagógiai könyvtár 4., ford. Mutschenbacher Gyula, Budapest, Katholikus Középiskolai Tanáregyesület, 1914, 101, 103.

https://digitalia.lib.pte.hu/hu/pub/locke-john-gondolatok-a-nevelesrol-kkt-bp-1914-4664 (Letöltés: 2021.04.12.)

Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla (szerk.): *Neveléstörténet szöveggyűjtemény*, Budapest, Osiris, 2003.

Rousseau, J. J.: *Emil vagy a nevelésről*, ford. Győry János, Budapest, Tankönyvkiadó, 1957.

Stohl Róbert: Festetics László neveltetéséről, in Ujváry Gábor (főszerk.): *Lymbus: magyarságtudományi forrásközlemények*, Budapest, Magyar Országos Levéltár, Balassi Bálint Intézet, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Országos Széchényi Könyvtár, 2008, 211–233.

Szakirodalom

Cséby Géza: A keszthelyi Helikoni Ünnepségek rövid története 18171819-ig, in Szabolcs András (szerk.): *Az ifjúság Helikoni Ünnepségei Keszthelyen,* Nagykanizsa, Czupi, 1998, 926.

Fehér Katalin: A felvilágosodás pedagógiai eszméi és a főúri magánnevelés, *Iskolakultúra*, VI. évf., 1996/2, 85.

Felméri Lajos: A neveléstudomány kézikönyve, Budapest – Kolozsvár, Ajtai K. Albert Könyvnyomdája, 1890.

https://mtda.hu/books/felmeri_lajos_a_nevelestudomany_kezikonyve_Optimized.pdf (Letöltés: 2021.04.10.)

Finászy Ernő: *Elméleti pedagógia*, s. a. rend. Nagy J. Béla – Prohászka Lajos, Budapest, OPKM, 1995.

Forray R. Katalin – Hegedűs T. András: *Cigány gyermekek szocializációja*, Budapest, Aula 1998.

Friedell, Egon: *Az újkori kultúra története IV., Felvilágosodás és forradalom*, ford. Vas István – Adamik Lajos, Budapest, Holnap, 1995.

H. Balázs Éva – Krász Lilla – Kurucz György (szerk.): *Hétköznapi élet a Habsburgok korában, 17401815*, Mindennapi történelem sorozat, Budapest, Corvina, 2007.

Hives-Varga Aranka: *Inkluzív társadalom és nevelés.* http://polc.ttk.pte.hu/tamop-4.1.2.b.2-13/1-2013-0014/94/4_tma_bikulturlis_szocializci.html (Letöltés: 2021.04.18.)

Ifj. Barta János: Arisztokraták Mária Terézia mezőgazdasági társaságaiban. in Bárány Attila – Orosz István – Papp Klára – Vinkler Bálint (szerk.): *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában, Learning, Intellect and Social Roles: Aristocrats in Hungary and Europe*, Speculum Historiae Debreceniense, A debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai 18., Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2014, 431450.

Imre Sándor: *Neveléstan, Bevezetés az iskolai nevelés munkájába*, Budapest, OPKM, 1995.

Karácsony Sándor: *A magyar világnézet: világnézeti nevelés*, szerk. Heltai Miklós, Budapest, Széphalom Könyvműhely, cop., 2007.

Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest, Akadémiai, 1980.

Kurucz György: A Festeticsek: Egy család változó korszakai, *Rubicon*, XXIV. évf., 2013/8, 2131.

Kurucz György: Kényszerhelyzet és vízió: Gróf Festetics György és a magyarországi agrárszakoktatás a 18–19. század fordulóján, in Bárány Attila – Orosz istván – Papp Klára – Vinkler Bálint (szerk.): *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában, Learning, Intellect and Social Roles: Aristocrats in Hungary and Europe*, Speculum Historiae Debreceniense, A debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai 18., Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2014, 451463.

Kurucz György: *Keszthely grófja, Gróf Festetics György*, Budapest, Corvina, 2013.

Prohászka Lajos: *Pedagógia, mint kultúrfilozófia,* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi nyomda, 1929. https://mtda.hu/books/prohaszka_lajos_pedagogia_mint_kulturfilozofia.pdf (Letöltés: 2021.04.10.)

Pukánszky Béla – Németh András: *Neveléstörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.

Stohl Róbert: *Fragmenta Takatsiana: források és kiegészítések péteri és téti Takáts József (1767–1821) életrajzához*, doktori értekezés, Szeged, SZTE BTK, 2009.

Online: http://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/1313/3/stohl-diss.pdf (Letöltés: 2021.04.10.)

Virág Irén: A magyar főrangúak nevelői a 19. század kezdetén, *Zempléni Múzsa*, VIII. évf., 2008/1, 20.

Virág Irén: *Az arisztokrácia neveltetése Magyarországon 1790–1848*, doktori értekezés, Debrecen, DE BTK, 2007.

https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/36326/ertekezes.pdf;jsessionid=BA4381EC487619CC2AE838E3058EA37D?sequence=5 (Letöltés: 2021.04.10.)

Virág Irén: Über die Privaterzieher des Hochadels in Ungarn zu Beginn des 19. Jahrhunderts, *Germanistische Studien 6, Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei, Tanulmányok a német nyelv és irodalom köréből*, Eger, EKF Líceum, 2007, 229–241.

Weszely Ödön: *Pedagógia, A neveléstudomány rendszere rövid összefoglalásban*, Tudományos zsebkönyvtár, 171–172 a–b, Budapest, Révai, 1932. https://digitalia.lib.pte.hu/hu/pub/weszely-odon-pedagogia-a-nevelestudomany-rendszere-rovid-osszefoglalasban-revai-bp-1932-4341 (Letöltés: 2021.04.10.)

Hivatkozások

1. Kurucz György: Kényszerhelyzet és vízió: Gróf Festetics György és a magyarországi agrárszakoktatás a 18–19. század fordulóján, in Bárány Attila – Orosz István – Papp Klára – Vinkler Bálint (szerk.): *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában, Learning, Intellect and Social Roles: Aristocrats in Hungary and Europe*, Speculum Historiae Debreceniense, A debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai 18., Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2014, 451463. ↑
2. H. Balázs Éva – Krász Lilla – Kurucz György (szerk.): *Hétköznapi élet a Habsburgok korában, 17401815*, Mindennapi történelem sorozat, Budapest, Corvina, 2007, 106107. A témához lásd még: Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest, Akadémiai, 1980; Pukánszky Béla – Németh András: *Neveléstörténet*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996; Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla (szerk.): *Neveléstörténet szöveggyűjtemény*, Budapest, Osiris, 2003; Fehér: A felvilágosodás, 85–93; Virág Irén: A

magyar főrangúak nevelői a 19. század kezdetén, *Zempléni Múzsa*, VIII. évf., 2008/1, 20; Virág Irén: Über die Privaterzieher des Hochadels in Ungarn zu Beginn des 19. Jahrhunderts, *Germanistische Studien 6, Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei, Tanulmányok a német nyelv és irodalom köréből*, Eger, EKF Líceum, 2007, 233–235; Virág Irén: *Az arisztokrácia neveltetése Magyarországon 1790–1848*, doktori értekezés, Debrecen, DE BTK, 2007.https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/36326/ertekezes.pdf;jsessionid=BA4381EC487619CC2AE838E3058EA37D?sequence=5 (Letöltés: 2021.04.10.) ↑

3. Fehér Katalin: A felvilágosodás pedagógiai eszméi és a főúri magánnevelés, *Iskolakultúra*, VI. évf., 1996/2, 85. ↑
4. Apáczai Csere János: *Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról és a magyaroknál való barbár állapotuk okairól*, Gondolkodó magyarok, előszóval, jegyzetekkel ellátta Szigethy Gábor, Budapest, Neumann Kht., 2003. https://mek.oszk.hu/05000/05038/html/gmapaczai0002.html (Letöltés: 2021.04.10.)↑
5. Fináczy Ernő: *Elméleti pedagógia*, s. a. rend. Nagy J. Béla – Prohászka Lajos, Budapest, OPKM, 1995. ↑
6. Weszely Ödön: *Pedagógia, A neveléstudomány rendszere rövid összefoglalásban*, Tudományos zsebkönyvtár 171–172 a–b, Budapest, Révai, 1932. https://digitalia.lib.pte.hu/hu/pub/weszely-odon-pedagogia-a-nevelestudomany-rendszere-rovid-osszefoglalasban-revai-bp-1932-4341 (Letöltés: 2021.04.10.) ↑
7. Prohászka Lajos: *Pedagógia, mint kultúrfilozófia,* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi nyomda, 1929. https://mtda.hu/books/prohaszka_lajos_pedagogia_mint_kulturfilozofia.pdf (Letöltés: 2021.04.10.) ↑
8. Felméri Lajos: *A neveléstudomány kézikönyve*, Budapest – Kolozsvár, Ajtai K. Albert Könyvnyomdája, 1890. https://mtda.hu/books/felmeri_lajos_a_nevelestudomany_kezikonyve_Optimized.pdf (Letöltés: 2021.04.10.) ↑
9. Karácsony Sándor: *A magyar világnézet: világnézeti nevelés*, szerk. Heltai Miklós, Budapest, Széphalom Könyvműhely, cop., 2007. ↑
10. Imre Sándor: *Neveléstan, Bevezetés az iskolai nevelés munkájába*, Budapest, OPKM, 1995. ↑
11. Pukánszky – Németh: *Neveléstörténet*, 444–484. Terjedelmi korlátok miatt az említett szerzőknek a témánkhoz kapcsolódó legjelentősebbnek vélt munkáját emeltük ki. ↑
12. Ehhez lásd: Ifj. Barta János: Arisztokraták Mária Terézia mezőgazdasági társaságaiban. in Bárány Attila – Orosz István – Papp Klára – Vinkler Bálint (szerk.): *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában, Learning, Intellect and Social Roles: Aristocrats in Hungary and Europe*, Speculum Historiae Debreceniense, A debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai 18., Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2014,

431450. ↑

13. Kurucz György: A Festeticsek: Egy család változó korszakai, *Rubicon*, XXIV. évf., 2013/8, 2527; Cséby Géza: A keszthelyi Helikoni Ünnepségek rövid története 18171819-ig, in Szabolcs András (szerk.): *Az ifjúság Helikoni Ünnepségei Keszthelyen,* Nagykanizsa, Czupi, 1998, 1115. Adalékként: Kurucz György: *Keszthely grófja, Gróf Festetics György*, Budapest, Corvina, 2013, 7680. ↑
14. Stohl Róbert: *Fragmenta Takatsiana: források és kiegészítések péteri és téti Takáts József (1767–1821) életrajzához*, doktori értekezés, Szeged, SZTE BTK, 2009, 20, 25. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/1313/3/stohl-diss.pdf (Letöltés: 2021.04.10.); Stohl Róbert: Festetics László neveltetéséről, in Ujváry Gábor (főszerk.): *Lymbus: magyarságtudományi forrásközlemények*, Budapest, Magyar Országos Levéltár, Balassi Bálint Intézet, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Országos Széchényi Könyvtár, 2008, 212. ↑
15. Egon Friedell: *Az újkori kultúra története IV., Felvilágosodás és forradalom*, ford. Vas István – Adamik Lajos, Budapest, Holnap, 1995, 76. ↑
16. Pukánszky – Németh: *Neveléstörténet*, 236, 265. ↑
17. Stohl: *Fragmenta*,18, 21; Kurucz: *Keszthely*, 181–182; Virág: *Az arisztokrácia*, 93–94; Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltára (OL) Festetics Levéltár (Lt) Directorátusi Ügyiratok 1798 P 279 14. doboz (d.) folio (f.) 1–2; MNL OL Festetics Lt Festetics László neveltetésére vonatkozó iratok 1791 P 246 5. d. 9. tétel ff. 1–1 verso (v). ↑
18. MNL OL Festetics Lt Festetics László neveltetésére vonatkozó iratok P 246 5. d. 9. tétel ff. 5–6. Lásd még: Uo. ff. 7–7v; ff. 9–9v. ↑
19. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 35. d. f. 482. ↑
20. Stohl: *Fragmenta*, 55. ↑
21. Kurucz: *Keszthely*, 181–182; Stohl: *Fragmenta*, 22, 24, 26; Fehér: A felvilágosodás, 88; Pukánszky – Németh: *Neveléstörténet*, 226–232; Vö. Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Kézirattár Fol. Germ. 1476 ff. 107–114; Stohl: Festetics, 214–225. ↑
22. Kurucz: *Keszthely*, 181–182; Stohl: *Fragmenta*, 21–22; Stohl: Festetics, 213. ↑
23. John Locke: *Gondolatok a nevelésről*, Pedagógiai könyvtár 4., ford. Mutschenbacher Gyula, Budapest, Katholikus Középiskolai Tanáregyesület, 1914, 101, 103. https://digitalia.lib.pte.hu/hu/pub/locke-john-gondolatok-a-nevelesrol-kkt-bp-1914-4664 (Letöltés: 2021.04.12.) ↑
24. Locke: *Gondolatok*, 103. ↑
25. Adolph Knigge: *Az emberekkel való bánásmód II.*, ford. Nagy István, Budapest, Franklin-Társulat, 1887, 58. ↑
26. Knigge: *Az emberekkel II.*, 57. „Ha sikerült egy kitűnő tanítót szerezned gyermekeid mellé, akkor nem elég hogy tisztelettel, és nyájassággal tüntesd ki őt, hanem szükséges, hogy

alkalma legyen nevelési rendszerét, minden ellent mondás és nehézségek nélkül keresztül vinni. Azon pillanattól kezdve, midőn a gyermekek nevelését átvette, az atyai jogoknak jelentékeny része, az ő kezeibe kell hogy letéve legyen." *Uo*. 57. ↑

27. Stohl: *Fragmenta*, 22; Stohl: Festetics, 212. ↑
28. Locke: *Gondolatok*, 206. ↑
29. Locke: *Gondolatok*, 207. ↑
30. Kibédi Mátyus István: *Ó és Új Diaetetica az az: az életnek és egésségnek fenn-tartására és gyámolgatására, Istentől adattatott nevezetesebb természeti eszközöknek való elszámlálása*, 6. köt., Pozsony, Landerer, 1793, 127. „Az Biliárd igen tsinos és minden erőlködés nélkül mind a' testet, mind az elmét sokkal szebben újjító játék. Mert ebben karjait a' gollyóbisnak kényes tsapdosása, derekát a gyenge hajladozás, lábait a' tábla körül való tsendes járkálás szemét, a' gollyóbis útjának előre téjendö le-rajzolása, elméjét annak a' meg-tsapás után bizonyos regulák szerint való rendes futása kedvesen gyakorolják és gyönyörködtetik." *Uo*. 120. ↑
31. Locke: *Gondolatok*, 210–211. ↑
32. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1799 P 279 16. d. f. 2; Kurucz: *Keszthely*, 184. ↑
33. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 35. d. f. 482v. ↑
34. Stohl: *Fragmenta*, 22. Rousseau ide sorolja a fürdőzés fontosságát is a tisztaság, egészség, elővigyázatosság érdekében. Rousseau: *Emil,* 35, 41. ↑
35. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1799 P 279 16. d. f. 2v. ↑
36. Locke: *Gondolatok*, 51–52. ↑
37. Locke: *Gondolatok*, 49. ↑
38. Pukánszky – Németh: *Neveléstörténet*, 48. ↑
39. Locke: *Gondolatok*, 42–43. ↑
40. Locke: *Gondolatok*, 46–47. ↑
41. Locke: *Gondolatok*, 59–61; J. J. Rousseau: *Emil vagy a nevelésről*, ford. Győry János, Budapest, Tankönyvkiadó, 1957, 24, 73. „Aki nem ura hajlamainak, aki nem tud ellenállani a pillanatnyi öröm vagy fájdalom ösztökélésének, hogy megtegye, amit a józan ész sugall neki: abban nincs meg az erénynek és jóakaratnak az alapja és félő, hogy sohasem lesz belőle jóravaló ember." Locke: *Gondolatok*, 67; Pukánszky – Németh: *Neveléstörténet*, 248; Mészáros – Németh – Pukánszky: *Neveléstörténet*, 115, 121–122. ↑
42. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1801 24. d. ff. 553–554v; Kurucz: *Keszthely*, 185. László gróf neveltetésére fordított kiadásaihoz, tanulmányútjaihoz, a szülők eltérő nevelési elveihez s viszonyukhoz bővebben lásd: *Uo*. 181–193. ↑
43. Pukánszky – Németh: *Neveléstörténet*, 271. ↑
44. Pukánszky – Németh: *Neveléstörténet*, 266. ↑
45. *110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és*

alkalmazásáról (*NAT*) – *I.1.1. Fejlesztési területek – nevelési célok: A testi és lelki egészségre nevelés.* https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor (Letöltés: 2021.04.13.)↑

46. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1793 P 279 2. d ff. 1/a–1/av; Stohl: *Fragmenta*, 23; Stohl: Festetics, 213. Teleki László is írt nevelési tervezetet, melyben szintén a locke-i hármas felosztás található meg a hasznosság jegyében. Fehér Katalin azonban rávilágít, hogy „Míg Locke az értelmi nevelést az erkölcsi nevelés eszközének tekinti, Teleki helyesen ismerte fel, hogy a kettő egymással összefüggő, de mégis önálló területe a nevelésnek." Fehér: A felvilágosodás, 86. ↑
47. „A köznevelés alapvető célja a tanulók erkölcsi érzékének fejlesztése, a cselekedeteikért és azok következményeiért viselt felelősségtudatuk elmélyítése, igazságérzetük kibontakoztatása, közösségi beilleszkedésük elősegítése, az önálló gondolkodásra és a majdani önálló, felelős életvitelre történő felkészülésük segítése. Az erkölcsi nevelés legyen életszerű (…)." *NAT – I.1.1. Fejlesztési területek – nevelési célok: Az erkölcsi nevelés.* https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor (Letöltés: 2021.04.13.) ↑
48. Locke: *Gondolatok*, 123–124,128–129,148–149, 151; Stohl: Festetics, 212. ↑
49. Stohl: *Fragmenta*, 55. ↑
50. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1801 24. d. f. 554; Rousseau: *Emil*, 72. Locke-i értelemben „Aki nem ura hajlamainak, aki nem tud ellenállani a pillanatnyi öröm vagy fájdalom ösztökélésének, hogy megtegye, amit a józan ész sugall neki: abban nincs meg az erénynek és jóakaratnak az alapja és félő, hogy sohasem lesz belőle jóravaló ember (…)." Locke: *Gondolatok*, 67 ↑
51. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1793 P279 2. d. f. 1/a-1/av ↑
52. Locke: *Gondolatok*, 78. ↑
53. Pukánszky – Németh: *Neveléstörténet*, 229. ↑
54. *NAT – I.1.1. Fejlesztési területek – nevelési célok: A családi életre nevelés.* https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor (Letöltés: 2021.04.13.) ↑
55. Stohl: *Fragmenta*, 24; Fehér: A felvilágosodás, 85. ↑
56. Locke: *Gondolatok*, 167–168, 168–169, 170–172, 187–193, 197–198. ↑
57. Pukánszky – Németh: *Neveléstörténet*, 230–231. ↑
58. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1799 P 279 16. d. ff. 1–2; Stohl: *Fragmenta*, 24; Stohl: Festetics, 213. ↑
59. *NAT – I.1.1. Fejlesztési területek – nevelési célok: Gazdasági és pénzügyi nevelés.*https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor (Letöltés: 2021.04.13.) ↑
60. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1799 P 279 16. d. ff. 1–2; Kurucz: *Keszthely*, 184; Stohl: *Fragmenta*, 23–24; Stohl: Festetics, 213. ↑
61. Locke: *Gondolatok*, 201. ↑
62. Stohl: *Fragmenta*, 24, 30. ↑

63. Locke: *Gondolatok*, 79, 204–205. ↑
64. Kibédi: *Ó és Új,* 6. köt. 80–81. ↑
65. Stohl: *Fragmenta*, 24. ↑
66. Locke: *Gondolatok*, 208. ↑
67. Rousseau: *Emil*, 214. ↑
68. Locke: *Gondolatok*, 208–209.„Azt a sok haszontalan és veszedelmes időtöltést (pastimes) csupán a rang és gazdagság gőgje és hiúsága hozta divatba; ez hitette el az emberekkel azt, hogy valamely hasznos kézügyesség elsajátítása és gyakorlása nem gentlemanhez méltó szórakozás. Ez az oka annak, hogy a kártyának, kockának, ivásnak oly nagy a becsülete ezen a világon. És igen sokan nem azért fecsérlik reá üres óráikat, mintha valami nagy örömük telnék benne, hanem azért, mivel az általános szokás úgy hozza magával s mivel nem tudnak nemesebb foglalkozást, amellyel szabad idejüket tölthetnék. Nem tudják elviselni az üres időnek reájuk nehezedő holt súlyát, sem a teljes semmittevéssel járó kényelmetlen érzést.” Locke: *Gondolatok*, 211. ↑
69. Stohl: *Fragmenta*, 22, 24; Kurucz: *Keszthely*, 182. ↑
70. Stohl: *Fragmenta*, 24; Stohl: Festetics, 213. ↑
71. Kurucz: *Keszthely*, 184; Stohl: *Fragmenta*, 55; Stohl: Festetics, 228–230; OSZK Fol. Germ. 1476 ff. 212–214. „(…) szive, értelme és teste a’ természetnek több ajándékival úgy ki miveltessék, hogy maga Kötelességének mint ember, azonkivül pediglen a’ Polgári Társaságnak mint Polgár-társ, és Joszág birtokos tenni tudjon, és akarjon…” MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1793 P 279 2. d. ff. 1/a–1/av; Pukánszky – Németh: *Neveléstörténet*, 265–266. ↑
72. „Európa a magyarság tágabb hazája, ezért a magyarságtudatot megőrizve ismerjék meg történelmét, sokszínű kultúráját.” *NAT – I.1.1. Fejlesztési területek – nevelési célok: Nemzeti öntudat, hazafias nevelés.* https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor (Letöltés: 2021.04.13.) ↑
73. *NAT – I.1.1. Fejlesztési területek – nevelési célok: Állampolgárságra, demokráciára nevelés.*https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor (Letöltés: 2021.04.13.) ↑
74. „Az önismeret – mint a személyes tapasztalatok és a megszerzett ismeretek tudatosításán alapuló, fejlődő és fejleszthető képesség – a társas kapcsolati kultúra alapja. Elő kell segíteni a tanuló kedvező szellemi fejlődését, készségeinek optimális alakulását, tudásának és kompetenciáinak kifejezésre jutását, s valamennyi tudásterület megfelelő kiművelését. Hozzá kell segíteni, hogy képessé váljék érzelmeinek hiteles kifejezésére, a mások helyzetébe történő beleélés képességének az empátiának a fejlődésére, valamint a kölcsönös elfogadásra. (…) A megalapozott önismeret hozzájárul a kulturált egyéni és közösségi élethez, mások megértéséhez és tiszteletéhez, a szeretetteljes emberi kapcsolatok kialakításához.” *NAT – I.1.1. Fejlesztési területek – nevelési célok: Önismeret és társas kultúra*

fejlesztése. https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor (Letöltés: 2021.04.13.) ↑

75. Rousseau: *Emil,* 72. „Az Ifjú Grófot különössen nyájas, jó kedvü, és különössen barátságát keresö bészédekkel néha, annak idejében pedig, a’ hol el bizza magát, mérséklett authoritással, és hideg vérrel öszve következett keménységgel tartsa” MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1801 P 279 24. d. f. 554. Noha megjegyzi Rousseau, hogy „a legfőbb jó nem a tekintély, hanem a szabadság. Az igazán szabad ember csak azt akarja, amire képes, és azt teszi, ami neki tetszik.” Rousseau: *Emil*, 69. ↑
76. Mészáros – Németh – Pukánszky: *Neveléstörténet*, 122. ↑
77. MNL OL Festetics Lt Gersei Pethő család Memorabilia 1804 P 235 120. d. f. 217. ↑
78. Kurucz: *Keszthely*, 185. ↑
79. MNL OL Festetics Lt Gersei Pethő család Memorabilia 1804 P 235 120. d. ff. 213–218. ↑
80. *NAT – I.1.1. Fejlesztési területek – nevelési célok: Pályaorientáció.*https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor (Letöltés: 2021.04.13.) ↑
81. Rousseau: *Emil*, 69, 71, 91. ↑
82. Rousseau: *Emil*, 112. ↑
83. Rousseau: *Emil*, 80, 177; Mészáros – Németh – Pukánszky: *Neveléstörténet*, 122. ↑
84. Pukánszky – Németh: *Neveléstörténet*, 243; Rousseau: *Emil*, 17. ↑
85. *NAT – I.1. A KÖZNEVELÉS FELADATA ÉS ÉRTÉKEI.*https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor (Letöltés: 2021.04.13.) ↑
86. *NAT – II.1. A KULCSKOMPETENCIÁK.* https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor (Letöltés: 2021.04.13.) ↑
87. *NAT – I.1.1. Fejlesztési területek – nevelési célok: Fenntartóhatóság, környezettudatosság., Médiatudatosságra nevelés., A tanulás tanítása.* https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200110.kor (Letöltés: 2021.04.13.) ↑
88. Rousseau: *Emil*, 17. ↑
89. Híves-Varga Aranka: *Inkluzív társadalom és nevelés.* http://polc.ttk.pte.hu/tamop-4.1.2.b.2-13/1-2013-0014/94/4_tma_bikulturlis_szocializci.html (Letöltés: 2021.04.18.); Forray R. Katalin – Hegedűs T. András: *Cigány gyermekek szocializációja*, Budapest, Aula 1998, 391. ↑

Lőrinczi Dénes: Adalékok Sepsiszentgyörgy rendvédelméhez (1877–1913)

A sepsiszentgyörgyi rendőrség

1876-ban létrejött az a vármegyerendezés, amely az első világháború végéig meghatározta a székelyföldi települések közigazgatási beosztását. Ennek értelmében megszűntek a korábbi székely székrendszerek és az országos átszervezés metódusaként felállították Háromszék vármegyét a Sepsi-, Kézdi-, Orbai- és a Miklósvári járásokból.

Az újonnan létrejött megye székhelyének Sepsiszentgyörgyöt választották. Kijelölését egyrészt földrajzi elhelyezkedésének köszönhette, másrészt pedig a már korábbról örökölt nagyobb közigazgatási szerepének, valamint annak, hogy az akkori település határában kiépítették a székely huszár határőr parancsnokságot. Mindezek ellenére az egyértelmű városi arculattól a 19. század második felében még igencsak távol állt a település, sokáig a falvak reprezentatív jegyei jellemezték. A környező székelyföldi mezővárosok közül a 18. század második felében felállított székely huszár határőrezred parancsnokság hozta el az első látványosabb változásokat Sepsiszentgyörgyön, majd 1829–1832 között felépítették annak területén a Székházat. A falusias képet tovább erősítette az a tény, hogy az 1848–1849-es jobbágyfelszabadításig Sepsiszentgyörgyön egyszerre létezett városi és földesúri (falusi) közigazgatás. Mindez mellett ráadásul 1880-ban még a városhoz csatolták Szemerját (Szent Mária-Boldogasszonyfalvát) is.[1]

Sepsiszentgyörgyi látkép a református vártemplom tornyából a 19. század végéről.

A város a dualizmus időszakában Háromszék megyeszékhelye. A következőkben azt kívánom érinteni, hogy az adott település közbiztonságában miként játszott szerepet a Magyar Királyi Csendőrség.

Háromszék megyeszékhelyének testülete a dualizmus időszakában saját költségvetéséből fenntartotta a maga rendőrhatóságát, amelynek hatásköre közvetlenül a város személy- és vagyonbiztonságára terjedt ki, „újítást legfeljebb az abszolutisztikus uralom idején itt működött osztrák rendőrség hagyatékából” hasznosított tovább.[2]

Sepsiszentgyörgy rendőrkapitánya 1895-től 1897. október 2-ig Szabó Kálmán,[3] amikor is kinevezték városi főjegyzőnek,[4] helyét Sübek Ede foglalta el, aki hivatalosan 1898. február 15-től töltötte be a rendőrség elöljárói tisztségét.[5] A helyi rendőrség további állományát képezte Nagy Miklós rendőrtollnok és községi bíró, valamint 2 segédszemélyzeti díjnok. A tényleges rendvédelmi teendőket pedig 1 rendőrőrmester és 8 rendőr látta el, akik közül 3 altiszti rangban teljesített szolgálatot.[6] A későbbiekben a rendőrállomány életében történtek

még személyi változások, de a keretlétszám bővítésére az első világháborúig nem került sort.

1881-ben a fővárosi rendőrség állami fennhatóság alá került. Az államosított budapesti rendőrhatósághoz képest a vidéki rendőrségek elmaradottsága egyre jobban kezdett kiérződni.[7] Sepsiszentgyörgyön a rendőrőrsöt 1898-tól kezdték el folyamatosan korszerűsíteni, az állomány tagjait pedig különböző juttatásokkal támogatták. 1898-ben megújították a városi rendőrség szervezeti szabályrendeletét, beépítve a „segélynyújtás balesetek és sérülések alkalmával" függeléket.[8] Ugyanazon évben célszerűen átalakították a rendőrség hivatalos helyiségét. A rendőrőrsöt egy szobával kibővítették, a helyiséget újrafestették, valamint modernizálták berendezését. A rendőrség udvarán szilárd anyagból építve, fedél alá helyezték a tolonctanyát, 2 rendőri zárkát és a raktárhelyiséget. Az átalakítás összköltsége 1300 forintba került.[9] 1903-ban a budapesti „Nemzeti" baleset biztosító társaságnál a terepen szolgálatot teljesítő rendőrtisztet és a 8 rendőrt biztosították balesetek esetére.[10] 1911-ben a rendőrségnél addig használt szuronyos lőfegyvereket forgópisztolyokra cserélték ki.[11] Ugyanebben az évben mindössze csak 7 rendőr teljesített rendvédelmi szolgálatot, ezért a város képviselőtestülete fejenként, 60-60 korona rendkívüli segélyt utalt ki a számukra.[12] A belügyminisztérium 1913 tavaszán pedig 4000 korona államsegélyt folyósított a sepsiszentgyörgyi rendőrség testületi kiegészítésére.[13]

A közbiztonság megerősítésére tett kísérletek

A tárgyalt időszakban (1895–1913) a település polgármestere Ifj. Gödri Ferenc volt. Az általa összegzett korabeli közigazgatási jelentésekből kiderül, hogy a személyzet gyarapítására az első világháború beköszöntéig nem kerülhetett sor, ennek ellenére azonban a létszámnövelésre igény és próbálkozás az évek során több formában történt. Első alkalommal 1899-ben adott hangot beszámolójában a helyi rendőrség túlterheltségének problémáiról,[14] de nemcsak a terepen szolgálatot teljesítő állomány küzdött a megszaporodott feladatokkal, hanem később 1910-ben már arról tájékoztat, hogy az „ügyforgalom növekedése s új törvények és eljárási szabályok életbeléptetése miatt beállott munkaszaporulat miatt úgy a fogalmazó-, mint a segédszemélyzet elégtelenné vált s szükségesnek mutatkozik a rendőrkapitányság újra szervezése s a hivatali helyiség kibővítése."[15] Az állításának megvizsgálása céljából, tekintsük át az általa lejegyzett rendőrkapitányi-, kihágási és bűnügyi iktatókra érkezett számokat 1896-tól 1913-ig.

Évszám	Beérkezett ügy	Megoldódott	Hátramaradott
1896	3268	3260	8

1897	3526	3524	2
1898	3526	3511	15
1899	4515	4486	29
1900	4381	4364	17
1901	4400	4392	8
1902	4895	4837	58
1903	4032	4031	1
1904	4175	4174	1
1905	2992	2992	0
1906	3906	3906	0
1907	3747	3747	0
1908	4235	4235	0
1909	4519	4519	0
1910	4527	4527	0
1911	4630	4630	0
1912	4188	4188	0
1913	4095	4095	0

Beérkezett rendőrkapitányi ügyek 1896–1913 között.

Évszám	Kihágások	Elintézett kihágás	Hátramaradott
1896	633	567	66
1897	531	468	63
1898	560	537	23
1899	644	626	18
1900	551	529	22
1901	471	460	11
1902	452	438	14
1903	516	510	6
1904	545	527	18
1905	643	636	7

1906	684	673	11
1907	488	487	1
1908	572	570	2
1909	665	654	11
1910	659	657	2
1911	761	761	0
1912	542	542	0
1913	800	800	0

Kihágási ügyek 1986–1913 között.

Évszám	Bűnügyi eset	Feltárt	Hátramaradott
1896	70	69	1
1897	93	90	3
1898	79	78	1
1899	74	74	0
1900	414	412	2
1901	432	429	3
1902	441	434	7
1903	477	472	5
1904	482	451	1
1905	530	530	0
1906	493	493	0
1907	499	499	0
1908	445	445	0
1909	541	541	0
1910	563	563	0
1911	565	565	0
1912	688	688	0
1913	996	996	0

Bűnügyi adatok 1896–1913 között.

A táblázatokból jól látható, hogy a rendőrkapitány számára beérkezett ügyek, illetve a szabálysértő kihágások és a bűnügyi esetek[16] száma valóban folyamatosan növekedett az évek során, ennek ellenére azonban azok döntő többségét sikerült megoldaniuk.

A századfordulót követően tehát a helyi rendvédelem sürgős megreformálását szorgalmazták, ugyanis „a rendőrséggel szemben napról-napra" emelkedtek az igények.[17] Ráadásul a városban időközben (1903-tól) elkezdett dohánygyár kiépítésénél folyamatosan egy rendőr jelenlétére volt szükség.[18] 1904. február 5-től kezdve öt napig a sepsiszentgyörgyi Jókai-nyomda szedőszemélyzete lépett sztrájkba a béremelés érdekében, majd április 20-án, az országos vasúti sztrájk okozott közlekedési zavart, megbolygatva a helyiek mindennapjait.[19]

A rendőrállomány iránt megnövekedett igényt Sepsiszentgyörgy önkormányzata a város költségvetésből nem tudta biztosítani, ezért 1903 első hónapjaiban a Belügyminisztériumhoz folyamodtak, hogy államköltségen próbálják meg emelni a helyi rendőrség létszámát.[20] Kérelmüket ugyanazon év február 28-án visszautasították.[21]

Az elutasító választ követően merült fel az a gondolat, hogy a közbiztonsági teendők ellátásával a Magyar Királyi Csendőrséget bízzák meg. A tárgyalásokat megelőzően ugyanis már ismert volt a sepsiszentgyörgyiek előtt a csendőrség eredményessége és hatékonysága. Sőt a felek között megindult tárgyalások előtt Sepsiszentgyörgyön már létezett csendőrőrs, amelynek tagjai elsődlegesen a falvak és azok környékének a közbiztonságáért feleltek.[22] Természetesen alkalomadtán nem hunytak szemet és szükség esetén – vagy felkérésre – elősegítették a városi rendőrség, valamint a közigazgatási apparátus munkáját. Íme néhány csendőri eseményjelentés még a 19. század utolsó évtizedeiből, amelyekről a városi elöljárói is tudomással bírtak. Az alispáni hivatalnak írt csendőrségi eseményjelentésekben – mások mellett – a következő esetek olvashatók:

> Jelentés egy tűzesetről
>
> [1877] augusztus 24-én este 1/2 8 óra tájt ott helyt Sas Miklós félszerében állítólag vigyázatlanságból tűz ütött ki, mi által ennek félszere és egy istállója 150 forint nem biztosítva kárral, továbbá Nagy Gyula ottani mészáros 1 háza, 1 nyári konyhája, 1 vágó kamara, 1 csűr, 1 istálló és szín, széna, árpa, gazdasági eszközök, 1 ló, 22 hizlalt sertést, avas háj, faggyú, 8 ökörbőr és többféle házi bútorai összesen 5820 forint kárral, mely 2200 forintig volt biztosítva, a tűz martaléka lett. Háromszékmegye főispánja, valamint a városi tanács több tagja jelen lévén közvetlen tudomásuk van.[23]

Jelentés egy állítólagos bétörési lopásról

Jelenti, hogy [1878] november 27-én bévonult ellenőrző járőr Salamon Antal őrmester tudomásul vette miszerint, november 24-én Szemeria községben este 10 órakor midőn Müller Jenőné asszony szolgálójával a lakszobájában volt, az ablakon kétszer zerrenést hallott, melyet a külső ablak (kettős ablak lévén) felső szegletéből egy kis darab üveg betörött, mire a szolgáló az udvarra kifutott, s 2-3-szor tolvajt kiáltott, mely kiáltásra a szomszédok is kigyűltek s többen éjjeli 12 óráig a kapukban leselkedtek, de nem vettem semmi gyanús körülményt észre. Azután éjjeli 12 órakor Müller Jenőné asszony is a házból kijövén a szolgálóval az ajtót bezárta és a szomszéd Vermesinéhez ment hálni. 25-én reggel pedig midőn Müllerné haza indult a szolgáját előre küldötte, ki a ház ajtóját egy kissé kinyitva találta, mit asszonyával tudatván, s azután együttesen mentek be a házba, hol egy szekrényből, könyvben tartott részint bankjegy, részint ezüst és rézpénzből állott 27 forint vélt értékben, és egy néhány ruhadarab hiányzott. A többi apróság tárgyak pedig a szoba padozatán elvoltak szórva. Salamon Antal őrmester ezen lopási eset felvétele végett a Müller Jenőné házához ment, hol az ablakon történt kis törésen kívül semmi erőszakosság nyom sem látszik, s a további puhatolásokból kiderült, miszerint Müllerné férje Kézdivásárhelyt pénztári ellenőr, és a nőnek igen nagy vágyai volnának valami ürügy mellett Kézdivásárhelyen leendő lakást kieszközölni, minél fogva valóbbszínű, hogy ezen esemény a nő által eszközöltetett ki, mert azt sem tudta megmondani, hogy körülbelől mennyi lehetett bankjegy a pénzből, és hát hogy tarthatna ezüst vagy rézpénzt könyvben. Ezen eseményről az ott helybéli kir. járásbíróságnak jelentés tétetett.

Letartóztatás lopásért

[1879] augusztus 3-án Fodor Sándor csendőr járőrvezető Madár Pár csendőrrel ott helyben járőrködés alkalmával gidófalvi Balázs Kulit és Balázs Jánost mivel a vásároni tolongás közt maksai Csiki István zsebéből 1 forint 50 krajcár kiloptak letartóztatta s a város kapitányságnak átadta.

Kárégés

Sepsiszentgyörgyön Salati András csűréből [1884] november 18-án este 1/2 7 órakor eddig ismeretlen módon tűz ütött ki és leégett ezen csűr a benne elhelyezve volt takarmány, gazdasági tárgy és egy cséplőgéppel együtt, becsü szerint 3650 forint értékben. A csűr az “Adriai” s a gép a “Phönix” társulatnál volt biztosítva. Ember élet vagy állat nem forgott veszélyben. Az óltásnál Antal József őrsvezető és Tartler György

csendőr működtek 18-án este 1/2 7 órától éjjel 12 óráig az eset az ottani rendőrség által helyben székelő királyi járásbíróságnak bejelentetett a nyomozás tovább folytattatik.[24]

Rablógyilkosság és gyanúsított tettes letartóztatása

Sepsiszentgyörgy-szemeriai részén az út mélyedésben [1885] március 5-én egy ismeretlen hulla találtatott fel ottani lakósok által, melyen a Sepsiszentgyörgyről kiszállott törvényes bizottság erőszakos megfojtási halált állapított meg. Ennek alapján a sepsiszentgyörgyi őrsről március 5-én este 6 órától 6-a délután 3 óráig kivezényelt 1/10 nyomozó járőr Fartler György és Róbert Frigyes csendőrök ez ügyben nyomoztak és kiderítették, hogy a hulla hidvégi Péter Veres Jánosé, ki március 4-én 160 forint pénzzel azért ment volt Sepsiszentgyörgyre, hogy ottan magának két ökröt vásároljon, mi azonban nem sikerülvén, odavaló Jakab Andrással indult vissza Hidvégre. A káros derékszíjja (dűszű) a hulla mellett találtatott, de üresen, habár a meggyilkolt felesége azt adta fel, hogy férje hazulról való elindulása előtt, érintett összeget abba tette volt be. Jakab András erre nézve, hogy Péter Veres Jánossal meddig folytatta útját, kihallgatva, magát igazolni nem tudta, tehát rabló gyilkosság alapos gyanúja miatt letartóztatott és a hidvégi őrs által 4 számú tényleírás kíséretében a sepsiszentgyörgyi kir. Járásbíóságnak átadatott. Gyanusítottnál szigorú házmotozás is vétetett elő, de az is eredményhez nem vezetvén, az ezen büntett teljes tisztázásáig mindkét őrs részéről tovább folytattatik. A sepsiszentgyörgyi és földvári szolgabírói hivatalnak a jelentések megtétettek. A hulla törvényes bonczolás után eltemettetett. A két őrs nyomozási végeredménye annak idejében bejelentetni fog.

[1887] Lopás és három gyanúsított elfogása a rendőrség által

Sepsiszentgyörgyi Bogdán Artur háza ablakát 1886. dec. 30-án éjjel ismeretlen tettesek betörve a lakhelyiségbe másztak és onnan 7 darab köntöst, 1 muffot, 1 rend fekete szalon férfiruhát, 6 kávés, 6 evő, 1 zöldséges és 2 levesmerő ezüstkanalat, 8 pár kést és 8 pár villát ezüstből Z.J. és B.K. monogrammal, 1 ezüst cukortartó fekete elefánt csonttokkal, 2 ezüst hamutartót, egy lámpa alját bronzból, 1 szivartartót ezüstből és egy zöld plüst 400 forint becsértékben elloptak. Salamon Antal őrmester, Csibi Tamás, Bodosi Ferencz és Timár Péter csendőrök a rendőrségnek segélykezve a tettesek után nyomoztak, de eddig csipán azon eredménnyel, hogy a rendőrség gidófalvi Balló Antal sepsiszentgyörgyi Vetési Károlytól Bakisi Józsefet némi gyanukat alapján letartóztatta. A nyomozás az őrs és rendőrség révén folytattatik. A szomszédos őrsök ezen esetről az őrs által értesítve vannak.[25]

Letartóztatás pénzhamisítás gyanújáért

[1888] augusztus 8-án délután Császár Bálint sepsiszentgyörgyi polgármester arról értesítette az őrsöt, hogy a városban egy idegen egyén érkezett, kit azon gyanú terhel, hogy 5 francos romániai bankjegy hamisítással foglalkozik. Csorja Barabás őrmester, Bedner János és Krosz Mátyás csendőr az illető felkeresésére indulva, szekeresét Nagy József vendéglőjében találta, de a keresett egyén már elmenekült volt, hanem rövid idő múlva Előpatak felé vezető útvonalon utoléretvén letartóztatott, ekkor előadta, miszerint ő brassói illetőségű Klosz György és pinczéri állást keresett Sepsiszentgyörgyön. A nyomozás folyamán kiderült, hogy nevezettel egyidejűleg még egy más idegen úriember is érkezett a városba, de az Nagy József vendéglős által értesülvén a helyzetről elmenekült. Klosz György pedig július közepén szintén megfordult a városba és Nagy vendéglőjébe szállva, Salati András ottani lakóssal gyakran értekezett. Később utóbbi Sandrik Sándor a "Jókai" nyomda vezetőjét is oda hivatta s közölték vele, hogy egy sárga rézbe metszett géppel készített nyomtatványuk, – habár a festék kék színű – ha megszárad veres színű lesz, tehát nekik olya festékre volna szükségük, mely akkor is megtartja eredeti (kék) színét ha megszárad. A nyomdavezető egy bécsi czéget nevezett meg, honnan Salati még aznap rendelt 24 forintra festéket. Klosz György augusztus 6-án újból érintkezett Salatival és valószínűleg ekkor vette át tőle a festéket, mely később Nagy vendéglős udvarán levő ürszékben elrejtve találtatott. Nevezett polgármester úr által vezetett vizsgálat során Salati András és ugyancsak sepsiszentgyörgyi Antal Dénes ellen a bűnrészesség gyanúja merülvén fel, letartóztattak és a sepsiszentgyörgyi királyi járásbíróságnak átadattak. A járőr által letartóztatott Klosz György pedig – habár mindent tagad, mint alaposan gyanúsított, 2 számú tényleírás mellett, ugyanezen királyi járásbíróságnak azon hozzáadással adatott át, hogy Brassóban levő lakásán megtartott házmotozás alkalmával oly tárgy, mely a pénzhamisításra vonatkozna, nem találtatott. Az elmenekült idegen kiléte miután Klosz vonakodik őtet megnevezni, nem volt megállapítható, a nyomozás folytattatik.

Tüzeset

Sepsiszentgyörgyi Sikó Béla sütőjéből [1888] május 14-én délután 1/2 5 órakor tűz ütött ki s az 10 forint becsértékben elégett, biztosítva nem volt. Emberélet vagy állat nem veszélyeztett. Kádár János őrsvezető, Szamosi Aladár csendőrrel a tűz oltásánál közreműködött s azután a tűz kiütése tárgyában nyomozva, azt derítették ki, hogy a tűz a káros cselédei vigyázatlansága által keletkezett. Az őrs a sepsiszentgyörgyi kir. járásbíróság és szolgabírói hivatalnak mivel közvetlen tudomással bírtak jelentést nem

tett.

Rendőrség által eszközölt letartóztatás ökör lopásáért

Szígyártó Dénes csendőr [1889] augusztus 8-án szolgálatban arról szerzett tudomást, hogy Szemerjai Serester Ferencznek egy 75 frt értékű ökrét az ottani csordából sepsiszentgyörgyi Krucza János és Ruzsa György augusztus 1-én ellopta. A lopott ökör tettesek által ugyancsak sepsiszentgyörgyi Sikó Ferencz mészárosnak árusítatott el 14 forinton, ki azt a rá következő nap le is vágatta, erről a sepsiszentgyörgyi rendőrség azonnal értesülvén, tetteseket, valamint Sikó mészárost is letartóztatta és az ottani kir. Járásbíróságnak átadta. Az eset bejelentetett a sepsiszentgyörgyi szolgabírói hivatalnak.[26]

Tüzeset vigyázatlanságból

Furus Géza szemerjai lakós csűré [1891] december 3-án este 8 órakor kigyúlt és a benne volt takarmánnyal együtt 600 forint értékben elégett. Biztosítva volt a csűr 150 forintig a “Magyar általános” társulatnál. Ember élet vagy állat nem esett áldozatul. Tamás Gergely őrsvezető Benczédi Dániel csendőrbéli járőr a tűz eloltásánál közreműködött és kideríette, hogy Nagy János a káros kocsisa ittas állapotban a tűz kiütése előtt többször a csürben járt szénáért, tehát vigyázatlanság forog fenn, mert a gyulás azon a helyen keletkezett s honnan a kocsis szénát vitt, ki annyira megvolt ittasodva, hogy magával is tehetetlen volt. Az esetről a sepsiszentgyörgyi kir. járásbíróság és városi rendőrkapitányság közvetlen tudomással bírt, jelentés nem tétetett.[27]

Lopás és a tettesek letartóztatása

[1892] szeptember 26-án László Péter csendőr sétálás alkalmával Sepsiszentgyörgyön értesült, hogy Ádám György brassói lakós mellénye zsebéből július hó folyamán egy ezüst zsebóra 18 forint értékben ellopatott. Nevezett csendőr a lopott órát Fichser Adolf sepsiszentgyörgyi ismerősénél megtalálta, mely alkalommal kiderült, hogy az órát Wéber József brassói lakós zálogosította el 5 forint sör árában ki beismerése szerint az órát Brassóban tartózkodó öccse Wében Miksa zsebéből lopta el. Nevezett letartóztatott és tényvázlattal az órával együtt, mint bűnjellel a sepsiszentgyörgyi kir. járásbíróságnak azon hozzáadással adatott át, hogy a Wéber Miksa letartóztatása végett, a brassói őrs megkerestetett, a szolgabírói hivatalnak jelentés tétetett.[28]

Egy egyén betörés és lopás miatti letartóztatása

Folyó évi [1893] szeptember hó 12-én éjjel Artcz Anzelmó sepsiszentgyörgyi lakós kárára 466 forint készpénz és egy 15 forint értékű ezüst zsebóra ismeretlen tettes által ellopatott, ki midőn a káros aludt az ablakon mászott be hozzá.

Rusz János őrmester és Isztráté Demeter csendőrből állott járőrnek sikerült erélyes nyomozás után a tettest, Kispista György árkosi lakós személyében kideríteni, ki már két ízben betörési lopásért büntetve volt. Nevezett tettes tettét tagadta, de nála mint, közártalmú egyénnél midőn házmotozás tartatott, a párnában a toll közé elrejtve volt 270 forint pénz és az óra megtaláltatott.

A tettes tagadja, miszerint 300 forintnál többet lopott volna el, hiányzó 30 forintból vett egy malaczot, 13 forint 50 korona, egy felsőt és egy mellényt 11 forinton. A maradékot elköltötte, a malacz a község elöljáróságnak átadatott, elismervény mellett. A tettes pedig a sepsiszentgyörgyi kir. járásbíróságnak adatott át, tényvázlattal, 270 forint. készpénz, egy ezüst órával s felsővel és mellénnyel mint bünjelvénnyel. A sepsiszentgyörgyi szolgabírói hivatalnak jelentés tétetett.[29]

Letartóztatás lopásért

Rusz János őrmester, Isztráte Demeter csendőrrel [1895] január 27-én Sepsiszentgyörgyön értesült, hogy odavaló “Miske és Fehér” czégbolt ajtajából, ugyan aznap délután, egy ismeretlen tettes, egy 8 forint értékű paplant ellopott. A járőr a nyomozást bevezetve sikerült a tettest Köröspatakon, odavaló ifj, Hamar Antal közártalmú egyén személyében feltalálni, ki a lopást miután a paplan megtaláltatott, önként beismerte. Nevezett letartóztatott s a megtalált paplannak mint bűnjellel 1 számú tényvázlat mellett a helybeli kir. járásbíóságnak átadatott. A szolgabírói hivatalnak jelentés tétetett.[30]

Egy egyén feljelentése testi sértés miatt

Nagy Pál csendőr járőrvezető és Antal Lajos csendőrből állott járőr bevonulván jelentette, hogy [1896] augusztus 16-án a sepsiszentgyörgyi határban Pap György sepsiszentgyörgyi lakós, Szabó Nikulae mátéfalvi lakost, azért mert lekaszált árpáján feküdni találta. Annyira megverte, hogy az ez által okozott sérülések begyógyulására orvosi vélemény szerint 18-20 napi igényeltetik. Nevezett a sepsiszentgyörgyi kir. járásbíróságnak és az ugyanottani szolgabírói hivatalnak bejelenttetett.[31]

Az osztrák-magyar kiegyezést követően, majd 1876-tól, amikor is a magyar kormány az Erdély (és a Horvát-Szlavón) vidéki rendvédelem ügyintézését átvállalta az osztrák féltől, lényegesen megjavult a lakosság és a csendőrség közötti bizalom. A csendőrség katonai rendszabályzat alatt, a Belügyminisztérium hatáskörében működött. E rendvédelmi szerv hatékonyan tudott együttműködni a polgári hatóságokkal, a lakosság pedig bizalommal merte segítségét kérni személy- és tulajdonát ért károsodások esetében, mindezeknek köszönhetően elismerték és tiszteletben tartották őket.[32]

A Magyar Királyi Csendőrség hatékonysága a város és a vármegye lakói számára tehát már korábbról ismert volt. A csendőrség intézménytörténetével számos munka foglalkozott, ezért itt annak részletes bemutatására nem térek ki.[33] A Sepsiszentgyörgyön fennállt szakasz- majd őrsparancsnokság 1877 és 1914 között 7 és 9 fős létszámmal biztosította a rendvédelmet a környező vidék számára.

Ifj. Gödri Ferenc polgármester szorgalmazására és a városi képviselőtestület egyetértésben úgy határoztak, hogy 1905-től a város belterületén a közrendészetet átadják a már említett, ismert és bevált Magyar Királyi Csendőrségnek. Erre vonatkozóan 1904-ben megkezdődtek a tárgyalások a város és a Belügyminisztérium képviselői között.[34]

Sepsiszentgyörgy új rendvédelmi egységének a felállításával kapcsolatosan, 1904. július 8-án a Belügyminisztérium képviseletében a városba érkezett Kostka Pál m. kir. csendőrezredes. Az önkormányzat és a csendőrség képviselője között lezajlott megegyezés alapján, mindkét fél elismerte, hogy szükséges volna egy nagyobb létszámú rendvédelmi állomány elhelyezése a városban. Megállapodás jött létre, amelynek értelmében egy csendőrőrmesterből és 10 csendőrből fogják felállítani a sepsiszentgyörgyi városi magyar kir. csendőrőrsöt, amely 1905. október 1-én – a belügyminisztérium garantálásával – megkezdi majd a működését.[35] A személyes konzultációt követően, a Belügyminisztérium feltételként megszabta, hogy a csendőrség felállításának és szolgálatteljesítésének a költségeit a településnek magára kell vállalnia. A csendőri szolgálatteljesítés éves költsége 12.596 korona 42 fillért jelentett, az őrs berendezése pedig egyszeri alkalommal 4610 koronát és 24 fillért igényelt volna.[36]

Sepsiszentgyörgy önkormányzata ismertette a Belügyminisztériummal, hogy saját költségvetéséből évente mindössze csupán 3000 koronát tud biztosítani a városi csendőrőrs számára. A berendezésre és a felszerelésre kért összeget illetően pedig 10 év alatt részletekben, kamatmentesen tudják törleszteni évente 461 korona 2 fillérrel. A szükséges összeg elérése érdekében a rendőrlegénység létszámát csökkenteni tervezték, úgy, hogy mindössze 1 fogházőrt, 1 rendőrségi hivatalszolga-kézbesítőt és 2 rendőrt hagytak volna

meg, a fennmaradó különbözetet pedig a közpénztárból kívánták fedezni.[37]

Az önkormányzat által felvázolt anyagi fedezetet és a kért kedvezményeket a Belügyminisztérium 1905. május 19-én az 52192 sz. alatt kelt rendeletével jóváhagyta. Kérvényezték a városvezetéstől, hogy ők is foglalják határozatukat írásba. Az érdemi elkötelezettséget a sepsiszentgyörgyi képviselőtestület egyhangúlag elfogadta, amit 1010-1905. sz. alatt hozott határozatában Háromszék vármegye törvényhatósága is megerősített. A döntésről értesítették a város lakosságát is.[38]

A tervezett városi csendőrőrs 1905. október 1-től kezdődő működése végül is elmaradt. Október 18-án arról tájékoztatta a Belügyminisztérium a vármegye alispánját, hogy kénytelenek a különbözetek fedezetének hiánya miatt a csendőrőrs szolgálatba állítását elhalasztani, mindaddig amíg rendes állami költségvetés keretében nem tudják biztosítani a felállításával járó teljes összeget.[39] Sepsiszentgyörgy képviselőtestületének a leiratot kénytelen volt elfogadnia, ezt követően pedig megbízták a rendőrkapitányt, hogy a rendőrállománnyal továbbra is lássák el a közrendészeti feladatokat.[40]

A városi csendőrőrs kiépítésének lehetőségével a képviselőtestület 1911-ig próbálkozott. A jelentős összegre való tekintettel 1912. január 27-én, a 7. jegyzőkönyvi pont alatt már nem remélték a közbiztonság ilyen jellegű átszervezését.[41] Az egyedül kivitelezhető megoldásnak ezért azt látták és abban reménykedtek, hogy állami költségvetésbe kerül a rendőrség állományának költségvetése, amelyet szükség esetén saját hozzájárulással még kiegészíthetnek. A polgármester által összegzett közigazgatási jelentésekből – korai halála miatt – 1912-ig követhető nyomon a közbiztonság kérdésköre, azonban minden bizonnyal a rendvédelmi feladatok ellátásában aligha módosult valami 1913-tól az első világháború kitöréséig.

Bibliográfia

Levéltári források

Román Nemzeti Levéltár, Kovászna Megyei Osztály, Háromszék megyei iratok, (RNL KVO) F. 9., Alipsáni iratok, állag szám 842 és 850. (1877–1896)

Felhasznált irodalom

Bálint Dénes polgármester jelentése Sepsiszentgyörgy r. t. v. 1913 évi közigazgatási

állapotáról, XVIII. évfolyam, Sepsiszentgyörgy, Jókai-Nyomda Részvénytársulat, 1914. XI., 5.

Gödri Ferencz polgármester jelentése Sepsi-Szent-György r. t. v. 1869 évi közigazgatási állapotáról, Sepsi-Szentgyörgy, Jókai-Nyomda-Részvén-társulat, 1898.

Ifj. Gödri Ferencz polgármester jelentése Sepsi-Szent-György r. t. v. 1898 évi közigazgatási állapotáról, Sepsi-Szentgyörgy, Jókai-Nyomda-Részvény-társulat, 1899.

Ifj. Gödri Ferencz polgármester jelentése Sepsi-Szent-György r. t. v. 1899 évi közigazgatási állapotáról, Sepsi-Szentgyörgy, Jókai-Nyomda-Részvény-Társulat, 1900.

Ifj. Gödri Ferencz polgármester jelentése Sepsi-Szent-György r. t. v. 1902 évi közigazgatási állapotáról, VII. évfolyam, Sepsi-Szentgyörgy, Jókai-Nyomda-R.-T. Könyvnyomdája, 1903.

Ifj. Gödri Ferencz polgármester jelentése Sepsiszentgyörgy r. t. v. 1903 évi közigazgatási állapotáról, VIII. évfolyam, Sepsiszentgyörgy, Jókai-Nyomda-R.-T. Könyvnyomdája, 1904.

Ifj. Gödri Ferencz polgármester jelentése Sepsiszentgyörgy r. t. v. 1904 évi közigazgatási állapotáról, IX. évfolyam, Sepsiszentgyörgy, Jókai-Nyomda-R.-T. Könyvnyomdája, 1905.

Gödri Ferencz polgármester jelentése Sepsiszentgyörgy r. t. v. 1905 évi közigazgatási állapotáról, X. évfolyam, Sepsiszentgyörgy, Jókai-Nyomda-R.-T. Könyvnyomdája 1906.

Gödri Ferencz polgármester jelentése Sepsiszentgyörgy r. t. v. 1910 évi közigazgatási állapotáról, XV. évfolyam, Sepsiszentgyörgy, Jókai-Nyomda-R.-T. Könyvnyomdája, 1911.

Ifj. Gödri Ferencz polgármester jelentése Sepsiszentgyörgy r. t. v. 1911 évi közigazgatási állapotáról, XVI. évfolyam, Sepsiszentgyörgy, Jókai-Nyomda-R.-T. Könyvnyomdája, 1912.

Málik Lóránd helyettes polgármester jelentése Sepsiszentgyörgy r. t. v. 1912 évi közigazgatási állapotáról, XVII. évfolyam, Sepsiszentgyörgy, Jókai-Nyomda Részvénytársulat, 1913. XI. 6.

Borbély Zoltán – dr. Kapy Rezső (szerk.): *A 60 éves magyar rendőrség 1881–1941.*, Budapest, Halász Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat, 1942.

Háromszék-Vármegye, *Magyarország és külföld. Ungarn und das Ausland,* 1900. jan. 20., IV. évf., 1. sz. 14.

Tisztek Csendőrségi Zsebkönyvek: Zsebkönyv a Magyar Királyi Csendőrség számára 1. évfolyam. Budapest, Franklin Kiadó, 1887.

A felhasznált képek a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum képtárából származnak.

Hivatkozások

1. A közös költségvetésre 1912 januárjától került sor. Ifj. Gödri Ferencz polgármester jelentése Sepsiszentgyörgy r. t. v. 1911 évi közigazgatási állapotáról, XVI. évfolyam, Sepsiszentgyörgy, Jókai-Nyomda-R.-T. Könyvnyomdája, 1912, 6. ↑
2. Borbély Zoltán – dr. Kapy Rezső (szerk.): *A 60 éves magyar rendőrség 1881–1941.*, Budapest, Halász Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat, 1942., 392. ↑
3. Háromszék-Vármegye, *Magyarország és külföld. Ungarn und das Ausland,*1900. jan. 20., IV. évf., 1. sz. 14. ↑
4. Ifj. Gödri Ferencz polgármester jelentése Sepsi-Szent-György r. t. v. 1869 évi közigazgatási állapotáról, Sepsi-Szentgyörgy, Jókai-Nyomda-Részvén-társulat, 1898, 13. ↑
5. Ifj. Gödri Ferencz polgármester jelentése Sepsi-Szent-György r. t. v. 1898 évi közigazgatási állapotáról, Sepsi-Szentgyörgy, Jókai-Nyomda-Részvény-társulat, 1899., 23. ↑
6. Uo. 23. ↑
7. Borbély Zoltán – dr. Kapy Rezső (szerk.): A 60 éves magyar rendőrség 1881-1941., Budapest, Halász Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat, 1942, 392. ↑
8. Ifj. Gödri Ferencz polgármester jelentése Sepsi-Szent-György r. t. v. 1898 évi közigazgatási állapotáról, Sepsi-Szentgyörgy, Jókai-Nyomda-Részvény-társulat, 1899, 5. ↑
9. Ifj. Gödri Ferencz polgármester jelentése 55–60. ↑
10. Ifj. Gödri Ferencz polgármester jelentése Sepsiszentgyörgy r. t. v. 1903 évi közigazgatási állapotáról, VIII. évfolyam, Sepsiszentgyörgy, Jókai-Nyomda-R.-T. Könyvnyomdája, 1904, 7. ↑
11. Gödri Ferencz polgármester jelentése Sepsiszentgyörgy r. t. v. 1910 évi közigazgatási állapotáról, XV. évfolyam, Sepsiszentgyörgy, Jókai-Nyomda-R.-T. Könyvnyomdája, 1911, 5. ↑
12. Gödri Ferencz polgármester jelentése Sepsiszentgyörgy r. t. v. 1911 évi közigazgatási állapotáról, XVI. évfolyam, Sepsiszentgyörgy, Jókai-Nyomda-R.-T. Könyvnyomdája 1912, 9. ↑
13. Bálint Dénes polgármester jelentése Sepsiszentgyörgy r. t. v. 1913 évi közigazgatási állapotáról, XVIII. évfolyam, Sepsiszentgyörgy, Jókai-Nyomda Részvénytársulat, 1914. XI., 5. ↑
14. A rendőrlegénység minden tagjára 24 óránként átlag 18-20 órai szolgálat esett s így részükre naponként alig 6 órai pihenő jutott. E túlfeszített szolgálatot a legénységnek még mindig igen csekély száma okozza. Az igen hosszú napi szolgálat pedig a pontosság és lelkiismeretesség rovására megy. A rendőrséggel szemben napról-napra emelkedő igényeket, csak a legénység

létszámának emelésével lehetne kielégíteni.” Ifj. Gödri Ferencz polgármester jelentése Sepsi-Szent-György r. t. v., 1899 évi közigazgatási állapotáról, Sepsi-Szentgyörgy, Jókai-Nyomda-Részvény-Társulat, 1900., 35. ↑

15. Gödri Ferencz polgármester jelentése Sepsiszentgyörgy r. t. v. 1910 évi közigazgatási állapotáról, XV. évfolyam, Sepsiszentgyörgy, Jókai-Nyomda-R.-T. Könyvnyomdája 1911., 15. ↑
16. Ebbe a kategóriába sorolták a hatóság és magánszemélyek elleni erőszakot, az öngyilkos eseteket, a szemérem elleni cselekményeket, a szándékos emberölést, az ember élete és testi épsége elleni egyéb cselekményeket, a rablást, a gyújtogatást, a lopást, a vagyon elleni egyéb cselekményeket, valamint az egyéb bűntetteket és vétségeket. ↑
17. Ifj. Gödri Ferencz polgármester jelentése Sepsi-Szent-György r. t. v. 1902 évi közigazgatási állapotáról, VII. évfolyam, Sepsi-Szentgyörgy, Jókai-Nyomda-R.-T. Könyvnyomdája, 1903, 21. ↑
18. Ifj. Gödri Ferencz polgármester jelentése Sepsiszentgyörgy r. t. v. 1903 évi közigazgatási állapotáról, VIII. évfolyam, Sepsiszentgyörgy, Jókai-Nyomda-R.-T. Könyvnyomdája 1904, 23. ↑
19. Ifj. Gödri Ferencz polgármester jelentése Sepsiszentgyörgy r. t. v. 1904 évi közigazgatási állapotáról, IX. évfolyam, Sepsiszentgyörgy, Jókai-Nyomda-R.-T. Könyvnyomdája, 1905, 47. ↑
20. Ifj. Gödri Ferencz polgármester jelentése Sepsi-Szent-György r. t. v. 1902 évi közigazgatási állapotáról, VII. évfolyam, Sepsi-Szentgyörgy, Jókai-Nyomda-R.-T. Könyvnyomdája, 1903, 22. ↑
21. Ifj. Gödri Ferencz polgármester jelentése Sepsiszentgyörgy r. t. v. 1903 évi közigazgatási állapotáról, VIII. évfolyam, Sepsiszentgyörgy, Jókai-Nyomda-R.-T. Könyvnyomdája 1904, 6. ↑
22. A csendőri eseményjelentések alapján a következő települések közbiztonságáért feleltek: Angyalos, Aldoboly, Árkos, Előpatak, Étfalva, Feldoboly, Fotos-Martonos, Gidófalva, Illyefalva, Kálnok, Kilyén, Kökös, Kőröspatak, Oltszem, Sepsiszentkirály, Szotyor, Szemerja, Zoltán. ↑
23. Román Nemzeti Levéltár, Kovászna Megyei Osztály, Háromszék megyei iratok, (továbbiakban: RNL KVO) F. 9., Alispáni iratok, állag szám 850., Főispáni iratok 155. ie. ↑
24. RNL KVO. Háromszék megyei iratok F. 9., Alispáni iratok, állag szám 850., Főispáni iratok 155. ie. ↑
25. RNL KVO. Háromszék megyei iratok, F. 9., Alispáni iratok, állag szám 842. II. Problémaosztály. II/14. ↑
26. RNL KVO, Háromszék megyei iratok F. 9., Alispáni iratok, állag szám 842. II. Problémaosztály. 21/1889. ↑
27. RNL KVO, Háromszék megyei iratok F. 9., Alispáni iratok állag szám 842. II. Problémaosztály. II/10 ↑
28. RNL KVO, Háromszék megyei iratok F. 9., Alispáni iratok állag szám 842. II. Problémaosztály. II/5 ↑
29. RNL KVO, Háromszék megyei iratok F. 9., Alispáni iratok, állag szám. 842. II. Problémaosztály.

II/11. ↑

30. RNL KVO, Háromszék megyei iratok F. 9., Alispáni iratok, állag szám 842. II. Problémaosztály. II/22. ↑
31. RNL KVO, F. 9., Alispáni iratok, állag szám 842. II. Problémaosztály. II/15. ↑
32. Tisztek Csendőrségi Zsebkönyvek: *Zsebkönyv a Magyar Királyi Csendőrség számára* 1. évfolyam. Budapest, 1887, Franklin Kiadó, 112. ↑
33. Csapó Csaba: *A Magyar Királyi Csendőrség története 1881–1914*, Pécs, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, 1999.; Kövendy Károly (szerk.): *A Magyar Királyi Csendőrség a törvény és a rend szolgálatában 1881–1945. A csendőr békében, háborúban és emigrációban.* Torontó, Sovereign, 1973.; Némethy Ferenc: *A Magyar Királyi Csendőrség szervezete, szolgálata és viszonya a közigazgatási hatóságokhoz.* 1. köt. *A Magyar Királyi Csendőrség hatásköre, jogai, szolgálati teendői és eljárása.* 1–3.köt *A Magyar Királyi Csendőrség viszonya a közigazgatási hatóságokhoz.* Országos Központi Községi Nyomda Részvénytársaság, Budapest, 1900.; Parádi József: *A határszéli csendőrség 1891–1914,* Budapest, Határőrség, 1984.; Parádi József: *Rendvédelem a határokon a XIX-XX. században.* 2 köt. *Csendőrség a határőrizetben.* Budapest, Tipico Design Kft. 2003.; Parádi József: *A magyar királyi csendőrség. Az első magyar polgári, központosított, közbiztonsági őrtestület 1881-1945*. Budapest, s. n., 2012*;* Preszly Lóránd: *A Magyar Királyi Csendőrség története 1881-1918.* Budapest, 1920.; Rektor Béla: *A Magyar Királyi Csendőrség oknyomozó története.* Cleveland, Árpád Könyvkiadó, 1980. ↑
34. Ifj. Gödri Ferencz polgármester jelentése Sepsiszentgyörgy r. t. v. 1904 évi közigazgatási állapotáról, IX. évfolyam, Sepsiszentgyörgy, Jókai-Nyomda-R.-T. Könyvnyomdája 1905, 20–21. ↑
35. Gödri Ferencz polgármester jelentése Sepsiszentgyörgy r. t. v. 1905 évi közigazgatási állapotáról, X. évfolyam, Sepsiszentgyörgy, Jókai-Nyomda-R.-T. Könyvnyomdája 1906, 11. ↑
36. Uo. 13. ↑
37. Uo. 13. ↑
38. Uo. 12. ↑
39. Uo. 12. ↑
40. Uo. 13. ↑
41. Málik Lóránd helyettes polgármester jelentése Sepsiszentgyörgy r. t. v. 1912 évi közigazgatási állapotáról, XVII. évfolyam, Sepsiszentgyörgy, Jókai-Nyomda Részvénytársulat, 1913. XI. 6. ↑

Pap István: A Magyar-Olasz Bank Részvénytársaság születése – 1920

Előszó

A tanulmány célja, hogy bemutassa a Horthy-korszak egyik legnagyobb bankja létrehozásának körülményeit a levéltári források tükrében, a korabeli pénzügyi és gazdasági környezetbe ágyazva. A tanulmány röviden kitér a bank alapítójára, Camillo Castiglionira is, aki a bank alapításakor Európa egyik, ha nem a leggazdagabb embere volt. A bank egy súlyos történelmi helyzetben, Trianon előszobájában született. De mindez mintha a születéskor nem érződne…

Gazdasági és pénzügyi helyzetkép

Az első világháború két szembenálló csoportosulás tagjaként érte Magyarországot és Olaszországot. Míg ezen utóbbi a győztes nagyhatalmak között volt, addig Magyarország az Osztrák-Magyar Monarchia részeként a vesztes oldalon maradt. A közös hadsereg főparancsnokság megbízottai Padova mellett, olasz tábornokok előtt írták alá a fegyverszüneti megállapodást. 1918 őszén olyan olasz kormány alakult és olyan politikai fordulatot vett, amelynek célja Olaszország nagyhatalmi státusának tényleges megteremtését tűzte ki célul. Vittorio Orlando miniszterelnököt vezető katonai személyek is támogatták e cél elérésében. Fiume kapcsán Olaszország adriai és balkáni befolyását kívánta erősíteni, amelyet az egész Duna-medencére kívánt kiterjeszteni, így Magyarországra is, szemben a térség francia befolyásával. Ezen törekvéseit azonban a nagyhatalmak nem támogatták, a francia és olasz rivalizálás nem tett jót a térség stabilitásának. A nagyok közül leginkább Olaszországnak lett volna szüksége valamilyen külpolitikai sikerre, ami nem volt könnyű, mert ebből a csoportból ő volt a legszegényebb, tele belső feszültségekkel. Ezek ellentételezésére kellett volna a külső siker a külpolitika terén. Evégett keresett erősebb partnereket a Duna-medencében. Jugoszlávia kapcsán az volt Olaszország érdeke, hogy az új államot gyengítse, a francia befolyást visszaszorítsa. 1918 végén Fiume még Magyarország része volt formálisan, nem lehetett tudni, lesz-e beleszólása a magyar kormánynak a kikötő sorsába. A teljesen legyőzött Magyarország számára minden olyan lépés, ami az elszigeteltségéből elmozdíthatta, fontos volt, így egy győztes nagyhatalom támogatása nagyjelentőségű volt. Olaszország érdeklődésére a magyar kormány kedvezően reagált, puhatolódzó tárgyalások kezdődtek Fülep Lajos kormánymegbízott személyén keresztül. A vele tárgyaló Francesco Saverio Graziolo tábornok volt, aki készségesnek mutatkozott, hogy

a magyar kormánnyal tárgyaljanak, de elképzelésében az is szerepelt, hogy az akkor Magyarország területén lévő francia csapatok mellé olasz hadtest is érkezzen. Azonban erre végül nem került sor. 1919 elején Bécsben folytatódtak a tárgyalások. Március 21-ike után a francia és angol megbízottak elhagyták Budapestet, ezt a lehetőséget igyekeztek kihasználni az olaszok. Borghese herceg igyekezett a két ország kapcsolatában közreműködni, egy idő után csak mint magánember. A Kormányzótanács diplomáciai missziója Budapestre küldését kérte a békekonferenciától, amit az olasz delegáció támogatott. A magyar jegyzéket Borghese juttatta el a békekonferenciához. Május 12-én érkezett Budapestre Guido Romanelli, hogy átvegye az olasz misszió vezetését, ettől kezdve megélénkültek a kétoldalú kapcsolatok. Még titkos fegyverszállítmányra is sor került, papíron élelmiszereknek álcázva. A Tanácsköztársaság bukása utáni kormányzat inkább az angolszász vonalban látott külpolitikai lehetőséget. A Tanácsköztársaság megdöntése után rövid ideig ismét megnőtt Romanelli missziójának szerepe, mivel a tábornoki bizottság megérkezéséig küldöttsége képviselte a szövetségeseket. Romanelli közvetített az első napokban Budapest és Párizs között, Borghese szorgalmazta a szociáldemokrata vezetők és a Bethlen-csoport együttműködését közös kormányalakításra, az olasz misszió pedig többször közbelépett a román megszállás idején letartóztatott politikusok kiszabadítása érdekében, s jelenlétük, magatartásuk ebben az időben más tekintetben is hasznosnak bizonyult. Olaszország ekkor nem zárkózott volna el attól, hogy Romániával együttműködve vegyen részt a magyarországi helyzet „tisztázásában”, kiszorítva innen a franciákat. A későbbiekben a párizsi békerendszerrel elégedetlen magyar és olasz kormány bőségesen talált alapot és indokot a szorosabb együttműködés kiépítéséhez, az olasz expanzív törekvésekben ismét jelentős helyet kapott Magyarország. De a ’30-as években Mussolini Olaszországa e térségben újból nála erősebb hatalomba, Hitler Németországába ütközött.[1] Ilyen politikai körülmények között került sor a Magyar-Olasz Bank Részvénytársaság létrehozására, ami Olaszország érdekeinek érvényesülését segíthette a térségben. A megalakult bank igazgatósági értékelésében már az első, még nem teljes üzleti évben, 1920-ban az ország gazdasági életét bemutató helyzetjelentés állt.[2] Meglepetéssel fogadták a bank iránti bizalmat. A háború hosszadalmas volt és az azt követő forradalmi mozgalmak utóhatásai hamar lecsendesedtek. Így arra a megállapításra jutottak, hogy Magyarország a belső rend és nyugalom tekintetében Európa legrendezettebb országai közé volt számítható. A jelentés szerint az ország legfőbb termelési ága, a mezőgazdaság, teljesen aktív volt, a földet mindenhol megművelték. A hazai ipar azonban súlyosan küzdött a nyersanyag-hiánnyal és a tüzelőanyag hiányával, illetve a világközi termelési válság okozta kihívásokkal. Legtöbbet azonban az ország kereskedelme szenvedte, a Nyugat és Kelet közötti kereskedelem súlypontját „szinte mesterségesen tolták el Budapesttől” – olvasható a jelentésben. Az állam pénzügyi helyzetéről azt írták, hogy az utóbbi időben javulást mutatott, ebben kiemelkedett a pénzügyminiszter[3] zsenialitása és

bátorsága. A korona értékállóságának visszaszerzését is fontosnak tekintették a nemzetközi bizalom szempontjából, amelyet a külföld is elismert. Azonban mindezt nehezítette, hogy a korona stabilitására tett intézkedések egybeestek a nemzetközi termelési válság kezdetével.

Bankalapítás

A Magyar-Olasz Bankot egy szindikátus alapította meg 1920. április 19-én.[4] Ebben Camillo Castiglioni[5] bankár – aki 1879-ben született Triesztben, a helyi zsidó közösség rabbijának fiaként – a bécsi Allgemeine Depositenbank[6] elnöke játszotta a vezető szerepet. Castiglioni 12 éves korában már folyékonyan beszélt németül, olaszul, szlovénul és franciául. Az 1920-as évekre Európa egyik leggazdagabb embere lett, kiváló üzleti és politikai kapcsolatokkal. Castiglioni mellett Európa egyik legnagyobb és legtekintélyesebb pénzintézete, a Banca Commerciale Italiana[7] és egy hozzá közelálló pénzcsoport is részese volt a bank megalapításának. A bank megalakulásakor magába olvasztotta a Magyar Fakereskedők Hitelintézete Részvénytársaságot[8] és a Magyar Országos Bank Részvénytársaságot.[9] Ezen utóbbi pénzintézet Budapest Terézvárosi Takarékpénztár Rt. néven 1893-ban alakult. Kezdő alaptőkéje 2,5 millió forint volt, mely 1910-ben 5 millió, 1917-ben 40 millió, majd ugyanazon évben 50 millió koronára emelkedett. A bankügyletek mellett 1895-ben a zálogkölcsön üzletágat is bevezette. Budapesten a Király utcában, a József és Károly körúton, a Ferenciek terén és az Üllői úton zálogházakat nyitott. 1917-ben beolvasztotta a Központi Kereskedelmi és Iparbank Rt-ot és a bécsi Allgemeine Depositenbank A.G. érdekkörébe került. Nevét 1917. október 12-én Magyar Országos Bank Rt-re változtatta.

A Magyar-Olasz Bank Rt. jelentős anyagi erővel kezdte meg működését. Alaptőkéje, a tartalékalappal együtt, 493 millió korona[10] volt, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank[11] 315 millió és a Magyar Általános Hitelbank[12] 325 millió korona tőkeállományával szemben. A bank több ízben emelte alaptőkéjét, utoljára az 1928. március 12-iki rendkívüli közgyűlés határozott el tőkeemelést, mikor az alaptőkét 10,8 millió pengőről 20 millió pengőre[13] emelte fel.

Az alakuló közgyűlés[14]

A Magyar Olasz Bank Rt. megalakításakor, 1920. április 19-én, déli 12 órakor, Budapesten, a Nádor utca 16.[15] szám alatt a Magyar Agrár- és Járadékbank Részvénytársaság[16] üléstermében megtartott alakuló közgyűlésen a következő részvényjegyzők voltak jelen:

1. Banca Commerciale Italiana 112.500 db részvénnyel[17]

2. Societa Italiana di Credito Commerciale 45.000 db részvénnyel[18]
3. Camillo Castiglioni 212.500 db részvénnyel
4. Allgemeine Depositenbank 197.500 db részvénnyel[19]
5. Adler Roberto 500 db részvénnyel
6. dr. Éber Antal 500 db részvénnyel
7. Fónagy Aladár 500 db részvénnyel
8. dr. Goldfinger Oszkár 500 db részvénnyel
9. Neumann Gábor 500 db részvénnyel
10. Magyar Fakereskedők Hitelintézete Rt. 720.000 db részvénnyel[20]
11. Magyar Országos Bank Rt. 210.000 db részvénnyel.[21]

Azaz 11 részvényjegyző 1.500.000 jegyzett részvénnyel. Ebből 568.000 részvény volt közvetlen módon külföldi (olasz és osztrák) kézben.

A jelenlevő részvényesek közfelkiáltással Camillo Castiglionit választották meg elnöknek, aki levezette az alakuló ülést, amelynek a napirendi pontjai a következők voltak:

1. Határozathozatal az alaptőke 114 millió koronát tévő részének kellő aláírás és befizetés által történt biztosításáról
2. Határozathozatal az alapítókkal való megállapodások létesítése tárgyában
3. Határozathozatal a Magyar Fakereskedők Hitelintézete Részvénytársasággal és a Magyar Országos Bank Részvénytársasággal való egyesülés tárgyában
4. Az alapszabályok megállapítása
5. Határozathozatal a társaság megalakulása tárgyában
6. A társaság igazgatóságának kinevezése és a felügyelőbizottság megválasztása
7. Határozathozatal az alapítóknak a kereskedelmi törvény[22] 152. §-ában foglalt felelősség alól való feloldása tárgyában

A közgyűlés meghatározó fórum egy bank életében. A Magyar-Olasz Bank alapszabályai szerint rendes közgyűlést évente kellett tartani, az összehívás módja, a mindenkori „Budapesti Közlöny” című hivatalos lapban való egyszeri meghirdetés révén vált jogilag érvényessé, melynek 14 nappal meg kellett előznie a közgyűlés időpontját. Azon részvényeseknek, akik szavazati jogukkal élni akartak a közgyűlésen, 8 nappal a közgyűlés előtt részvényeiket le kellett tenni a nyilvános hirdetményben kijelölt letéti helyek egyikén. 25 darab részvény birtoklása ért egy szavazatot. A közgyűlés csak arról tanácskozott, ami a meghirdetett napirendben meg volt jelölve. A közgyűlés akkor volt határozatképes, ha a megjelent részvényesek a kibocsátott részvényeknek legalább huszadrészét képviselték. A közgyűlés általános szótöbbséggel határozott. A közgyűlés hatáskörébe tartoztak az

igazgatóság által elkészített üzleti év jelentése, az igazgatóság számadásai az osztalékra vonatkozó indítvánnyal együtt, a felügyelőbizottság jelentései, az igazgatóság és a felügyelőbizottság tagjainak felmentése és megválasztása, minden alapszabály módosítás, más társasággal vagy vállalattal való egyesülés, alaptőke leszállítás vagy felemelés. Minden közgyűlésről jegyzőkönyv készült, amelyet be kellett nyújtani a törvényszéknek.[23]

A részvénytársaság alapítói az első üzleti év tartamára a társaság igazgatóságának tagjai közé alábbi személyeket nevezték ki:[24] Camillo Castiglioni (elnök), Commendatore Giuseppe Toeplitz,[25] Fónagy Aladár[26] és báró Madarassy-Beck Gyula[27] (alelnökök). Igazgatósági tagok: Roberto Adler, a Societa Italiana di Credito Commerciale igazgatója, Commendatore[28] Mino Gianzana,[29] a Banca Commerciale Italiana központi igazgatója. Egyedi Lajos,[30] gróf Enrico di San Martino Valperga[31] szenátor, a Banca Commerciale Italiana végrehajtó-bizottsági tagja. Dr. Éber Antal[32] vezérigazgató, dr. Goldfinger Oszkár[33] és Grosz Béla a Foresta[34] igazgatósági tagjai, Goldstein Pál az Allgemeine Depositenbank vezérigazgatója, Gualino Riccardo[35] nagyiparos. Báró Kürthy Lajos,[36] Matlekovits Sándor,[37] dr. Nagy Ferenc[38] titkos tanácsosok, Neumann Gábor az Allgemeine Depositenbank igazgatója, Stein Ármin és báró Szterényi József[39] titkos tanácsos, Mariano Petronio a Societa Italiana di Credito Commerciale igazgatója, Deutsch Frigyes és dr. Hilb Jenő.

A bank alapszabálya alapján az igazgatóság a társaság elöljárósága volt, tagjainak száma 10-30 fő között lehetett. Ezen személyeket az első üzleti év tartamára az alapítók nevezték ki, azontúl pedig a közgyűlés választotta meg. A megválasztott igazgatósági tagok megbízatása 5 évre terjedt. Igazgatósági tagokká nem részvényeseket is megválaszthattak. Az igazgatóság az évenkénti ülésen 1 elnököt és 1-3 alelnököt választott maguk közül. Továbbá ugyancsak maguk közül 3-8 tagot küldhetett ki végrehajtó bizottságként külön hatáskörrel, szerződéssel, amelyért külön díjazás járt.[40]

A felügyelőbizottság: 3-11 fő közötti létszámmal működhetett, az alakuló közgyűlésen 1 üzleti évre, azután 3 üzleti évre választották meg a tagjait. Első ülésén elnököt és alelnököt választottak. Tagjai évenkénti tiszteletdíjban részesültek, amit a közgyűlés állapított meg.[41] A bank első felügyelőbizottságának a tagjai: Barta Ödön[42] elnök, Eördögh Virgil,[43] dr. Feleki Béla[44], pándi Horváth Zsigmond, lovag Jakobovits Rudolf, Lord Adolf és Carlo Conte Parravicini a Banca Commerciale Italiana igazgatói, Szántó Frigyes, Antonio de Toma mérnök és Mészáros István pápai prelátus voltak.

A Magyar-Olasz Bank Rt. általános tevékenysége (1920-1948)

A bank üzleti tevékenysége váltók, csekkek és közraktári jegyek leszámítolására, záloglevelek, értékpapírok vételére és eladására, pénzbetétek elfogadására, jelzálogkölcsönök folyósítására, záloglevelek kibocsátására, mező- és erdőgazdasági birtokok adásvételére, mező- és erdőgazdasági, ipari, kereskedelmi és közlekedési vállalatok alapítására és hiteligényeik kielégítésére terjedt ki. Működésének első éveiben jelentős érdekeltségei voltak. Az alapítás évében olyan, a dualizmus korában országosan ismert és elismert ipari vállalatok, mint a Hazai Fatermelő Rt,[45] amely cég igazgatósági elnöke dr. Éber Antal volt, a Neuschloss-Lichtig Repülőgépgyár és Faipar Rt,[46] a Schlick-Nicholson Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt.[47] és a Magyar Belhajózási Rt.[48] részvénytöbbségét is megszerezte. 1921-ben más pénzintézetekkel közösen, szindikátusban megvásárolta a Magyaróvári Ipartelepek Rt.[49] részvényeit. Árverésen értékes abbáziai és lovranai szállodák kerültek a tulajdonába Horvátországban.

A Magyar-Olasz Bank Rt. 1920. június 14-én rendkívüli közgyűlést[50] tartott két okból.[51] Egyrészt, hogy az alaptőkét felemeljék az eddigi 300 millió koronáról 350 millió koronára, másrészt módosítani kívántak az alapszabályok néhány pontján. Az ülés végén az igazgatóság tagjai közé választották gróf Alfredo Dentice di Frasso-t[52] és Giberto Borromeo herceget.[53]

A bank tiszta nyeresége 38.197.894 korona és 60 fillér volt, ami az alaptőke 9,16%-os kamatozásának felelt meg. Az alaptőke az üzletévnek (1920) mindössze kétharmadában dolgozott, ez jó eredménynek számított. Camillo Castiglioni igazgatósági jutaléka 1920-ban 102.422,40 korona; végrehajtó-bizottsági jutaléka: 183.981,30 korona volt.

Az igazgatósági jutalék fejenkénti összege 51.211,20 korona volt (kivéve Deutsch Frigyest, az övé 34.140,80 korona és a néhai Mariano Petronio jutaléka 29.875,28 korona), a végrehajtó-bizottság tagjainak[54] jutaléka 91.990,64 koronát tett ki.

Az igazgatóság jelentésében a bank az érdekeltségébe tartozó vállalatokról is jelentést tett. A Schlick-Nicholson Gép-, Waggon-, és Hajógyár Részvénytársaság alaptőkéjét felemelték 22-ről 37 millió koronára. A bécsi Union Bankkal[55] részt vettek a Magyar Motor és Gépgyár Részvénytársaság Szombathely[56] alaptőkéjének 550.000 koronáról 5 millió koronára való felemelésében. A bank részesedést vállalt a Rothmüller S. Fém- és Bádogárú Gyár Részvénytársaságban[57] és a Herkules Művek Részvénytársaságban is.[58] Továbbá részt vett egy szindikátusban, amely megszerezte a „Klotild” Első Magyar Vegyipari

Részvénytársaság[59] részvénytöbbségét, a Dr. Pápay-féle Oltóanyag- és Szérumintézetnél[60] pedig az alaptőke emelésben vett részt. A Magyar Belhajózási Rt. többségi részvényét – a Banca Commerciale Italiana és a Lloyd Triestino bevonásával – is megszerezte. 10 millió korona alaptőkével megalakította a Bibó Kálmán Gabonakereskedelmi Részvénytársaságot[61] és megalapította a Kunz Textilkereskedelmi Részvénytársaságot.[62] Szegeden két részvénytársaságot is alapított a bank, az egyik a Hűtőház és- Élelmiszerszállító Rt,[63] a másik a Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt.[64] Az Angol-Magyar Bankkal együtt pedig részt vett a Fiumei Cserzőanyag Gyár alaptőkéjének megemelésében. Az Angol-Magyar Bank Baross Gábor kezdeményezésére 1890-ben alakult, Magyar Kereskedelmi Rt. néven. A vállalatot a tengerentúli- és a balkáni országokkal való kereskedelem szolgálatába kívánták állítani.[65]

1926. január 1-jén magába olvasztotta a Magyar Agrár- és Járadékbankot, s ezzel tekintélyes ipari érdekeltségek és jól jövedelmező helyiérdekű vasúti vállalatok tulajdonosa lett. A Magyar Agrár- és Járadékbank eredetileg 1895. június 1-én az ország mezőgazdasági és közlekedési érdekeinek előmozdítása, mezőgazdasági személyi hitelek megkönnyítése, szövetkezetek alakításának elősegítése és a filoxéra által elpusztult szőlőterületek felújításához szükséges kölcsönök biztosítása céljából alakult. Az eredeti alaptőke 24 millió korona volt. Az igazgatóság 1895. június 20-án létrehozta az Országos Mezőgazdasági Hitelegyletet, mely a bank anyagi eszközeiből, olcsó kamat mellett, hosszú lejáratra hiteleket nyújtott, főként az eladósodott nagybirtokosoknak. A bank 1897-től kezdve egyre nagyobb mértékben kapcsolódott be helyiérdekű vasutak építésének finanszírozásába is. Ugyanakkor vidéki pénzintézetek affiliálásával megkezdte üzleti hálózatának kiszélesítését. Üzletágainak fejlesztése végett 1898-tól kezdve járadékjegyeket, kamatozó kötvényeket és záloglevelelet bocsátott ki. 1904-ben több pénzintézettel együtt megalapította a Magyar Telepítő és Parcellázó Bank Rt-t, mely a parcellázási üzlet visszaesése miatt 1917. február 24-én az intézetbe beolvadt. A bank a szőlőkölcsönök folyósításának befejeztével tenyészállatok vételárának előlegezését vezette be. Üzletágai állandóan fejlődtek. Az első világháború kitörésekor 8 vidéki affiliált pénzintézettel, több ipari érdekeltséggel rendelkezett, vasúti osztálya pedig 25 helyiérdekű vasút ügykezelését látta el.

Az 1929-1930. évben bekövetkezett gazdasági válság döntő fordulatot idézett elő a Magyar-Olasz Bank Rt. pénzügyi politikájában. Az iparfinanszírozási területről fokozatosan visszavonult és működését csak a szorosan vett banküzletekre korlátozta. Vállalati érdekeltségein néhány év leforgása alatt túladott. Értéken alul eladta abbáziai szállodáit és 700 holdas kecskeméti szőlőgazdaságát. Visszalépett a Magyaróvári Ipartelepek Rt., a Magyar Mezőgazdasági Vegyipari Rt. és a Magyar Belhajózási Rt. finanszírozásától is.

Felszámolta a Mohácsi Selyemipari Részvénytársaságot. Helyiérdekű vasúti vállalatait 1932. január 1-én a magyar állam megváltotta. A tranzakció rendkívül előnyös volt a bank szempontjából. A MÁV kötelezte magát, hogy a hat helyiérdekű vasúti vállalatért 66 éven át havi 28.300 pengő járadékot fizet. A Románia, Jugoszlávia és Csehszlovákia területére került és korábban az Agrárbank tulajdonában volt helyiérdekű vasutak elsőbbségi részvényeit pedig sikerült az utódállamoknak eladni. Az érdekeltségek közül a harmincas évek végén már csak a Magyar Királyi Selyemfonodák Haszonbérlete Rt. maradt a bank tulajdonában. A bank vagyonmérlege a gazdasági válság alatt megközelítette a 36 millió dollárt.[66] A gazdasági válság, majd a kötött devizagazdálkodás és a külföldi fizetési forgalom nehézségei alig gátolták a bank külföldi üzleti tevékenységét. A II. világháború éveiben az intézet üzleti eredményei még kedvezőbben alakultak. Ennek ellenére osztalékot 1939-től kezdve nem fizetett. A II. világháború után a bank működése elé sok akadály gördült. Az olasz funkcionáriusok elmenekültek az országból. Az igazgatóság létszáma három főre csökkent. A bank kizárólag a látra szóló betétek kihelyezhető részének hozamából tartotta fenn magát. 1947 tavaszán már alkalmazottait sem tudta fizetni, jelentős illetmény- és köztartozás hátralékai voltak. Üzletkörét, létjogosultságát elvesztette. Az ideiglenes igazgatóság kérésére ezért a pénzügyminisztérium 1948 januárjában a bank felszámolását rendelte el.

A bank napi működése

A Magyar-Olasz Bank szervezete a részvénytársaságoknál általánosan ismert formákat mutatta. Legfőbb irányító szerve a közgyűlés, igazgatóság és felügyelőbizottság volt. Az üzleti ügyeket a vezérigazgató irányítása mellett az egyes osztályok intézték. A bank alapítása évében, 1920-ban a következő osztályok működtek: 1/ Titkárság, 2/ Hitel-, 3/ Jelzálog-, 4/ Ipar-, 5/ Áru-, 6/ Földbirtok-, 7/ Külföldi osztály, 8/ Központi könyvelés. A Magyar Agrár és Járadékbank beolvadása után, 1926-ban, a megnövekedett feladatok ellátására újabb osztályokat kellett szervezni. Az ügyviteli szervezet ekkor a következő tagolódást mutatta; 1/ Titkárság, 2/ Személyzeti-, 3/ Adminisztrációs-, 4/ Hitel-, 5/ Jelzálog-, 6/ Váltó-, 7/ Értékpapír-, 8/ Ipari-, 9/ Biztosítási-, 10/ Vasúti-, 11/ Földbirtok-, 12/ Külföldi osztály, 13/ Fiókfelügyelőség, 14/ Központi könyvelés, 15/ Jogi osztály. A bank iratkezelését ügyrendi utasítások szabályozták. A napi postát a titkárság vette át és osztotta szét, valamint itt végezték a beérkezett levelek központi iktatását is. Kivételt képeztek a bírósági végzések, megkeresések, fizetési meghagyások és letiltási rendelvények, melyeket a titkárság, iktatás nélkül, a jogi osztályhoz továbbított. Az iktatáskor minden beérkezett iratra feljegyezték az érkezés idejét és az iktatószámot. Az iratot vagy maga a titkárság intézte el, vagy az illetékes ügyosztályhoz továbbította. Irattári számmal maguk az osztályok látták el irataikat, az irattári szám alatt pedig az illető ügyre vonatkozó és különböző időpontokban beérkező valamennyi

iratot, az intézkedések fogalmazványaival együtt, egyesítették. Az irattári szám állandó volt, nem változott évenként. Volt azonban olyan osztály is, mely iratait nem az irattári számok rendjében, hanem tárgyi csoportosításban kezelte és őrizte. Az irattári szám előtt az egyes osztályok megkülönböztetésül betűjelzést is használtak. Az iratok elhelyezése nem az osztályokon, hanem központi irattárban történt. A kimenő levelekről és könyvelési feladásokról az expedíció minden nap másolatokat készített, melyeket az irattárban a megfelelő iratsorozat dossziéjában helyeztek el. Az irattárért az adminisztrációs osztály vezetője, a "capo contabile" volt felelős. Az irattárból csak az ő engedélyével lehetett kivételes esetekben iratokat, vagy egyes dossziékat kikölcsönözni. Az iratok használata és jegyzetelése általában csak az irattár helyiségében volt megengedve. Az ügyvitelben ritkábban használt iratanyagot külön irattári helyiségben tárolták. A bank iratanyaga, a kényszerfelszámolás megtörténte után, ömlesztett állapotban került a Pénzintézeti Központtól levéltári kezelésbe. Ez a körülmény megnehezítette annak megállapítását, hogy a szakszerűtlenül végrehajtott selejtezés milyen mérvű pusztítást okozott az iratanyagban. Az iratok rendezése után is csak részben sikerült képet kapni a károsodás nagyságáról. Szerencsés körülménynek mondható, hogy a közgyűlés és igazgatóság iratai szinte hiánytalanul megmaradtak. Nagyobb kár csak a titkársági okmánytár anyagát érte.

Bankfiókok

A Magyar-Olasz Bank Részvénytársaság már a megalakulásától fogva arra törekedett, hogy lehetőleg minél több helyen jelen legyen Magyarország területén. Először Budapest forgalmas és előkelő helyein nyitott fiókokat, az Andrássy, a Váci és Thököly úton, a Népszínház és a Király utcában illetve a József és Károly körúton,[67] később pedig a Kecskeméti utcában, a Horthy Miklós körtéren, a Szent István körúton és a Ráday utcában is.[68] A bank már 1920-ban is törekedett arra, hogy Budapesten kívül vidéken is nyisson fiókokat. Így lett Szegeden, Szombathelyen, Miskolcon, Hódmezővásárhelyen és Sátoraljaújhelyen is bankfiók. A későbbiek folyamán tovább bővítette vidéki érdekeltségeit: Nyíregyháza (1922), Makó (1923), Orosháza (1925), Békéscsaba (1925) Körmend (1926) Hatvan (1928) Kolozsvár (1940), Nagyvárad (1940).

Az olasz piaccal való élénkebb üzlet lebonyolításában nagy szerepet játszott a Banca Commerciale Italiana helyiségében létesített képviseletet, amely a Banca Ungaro-Italiana-Italia céggel önálló részvénytársasággá alakult.

A bank alapszabálya szerint a társaság célja „a magyar királyság pénzügyi, mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi érdekeinek előmozdítása olasz tőkének is bevonása által és ennek érdekében a magyar királyság és Olaszország között a pénzügyi és kereskedelmi

vonatkozások megkönnyítése és fejlesztése volt.”[69]

A bankalapító, Camillo Castiglioni (1879-1957)[70]

Camillo Castiglioni – a pénzügyi zsonglőr, ahogyan kortársai nevezték – 1879-ben született, Triesztben. Édesapja Vittorio Castiglioni tanár és a trieszti zsidó közösség rabbija volt. Camillo Castiglioni tizenkét évesen nemcsak olaszul és németül, hanem szlovénül és franciául is folyékonyan beszélt, állandóan a számok bűvöletében élt. Már fiatalon Konstantinápolyban dolgozott, az Osztrák-Amerikai Gumiművek Részvénytársaság[71] képviselőjeként, munkája elismeréseként pedig II. Abdul-Hamid oszmán szultán[72] magas rangú oszmán állami kitüntetés adományozott neki. Castiglioni első felesége Alaide Vitali volt, akivel 1905-ben házasodtak össze, zsidó szertartás szerint, majd megszületett gyermekük, aki az Arturo[73] nevet kapja. 1907-ben, 27 évesen, a 780 alkalmazottat foglalkoztató Osztrák-Amerikai Gumiművek Rt. igazgatója lett, Miután csatlakozott az Osztrák Repülőklubhoz,[74] egyre magasabb civil és katonai körökben forgott, többek között megismerkedett Habsburg-Toscanai Lipót Szalvátor főherceggel,[75] aki a repülés nagy szerelmese volt, komoly politikai befolyással. 1909-ben a Repülőgép-motorgyártó Részvénytársaság[76] – melyben részvényes volt az Osztrák-Amerikai Gumiművek Rt. is – vezetésével bízták meg, repülőgépek gyártására. Ezzel a lépéssel még ismertebb lett, nevét már az uralkodó, Ferenc József is ismerte. 1912-ben tért át evangélikus hitre (ez a korban nem volt szokatlan lépés), melyet a felesége nem nézett jó szemmel, így elváltak. Még ugyanebben az évben, többedmagával, Budapesten is megalapított egy repülőgépgyárat (Ungarische Flugzeugwerke AG, röviden UFAG néven). Camillo Castiglioninak az osztrák Daimlerrel,[77] az MLG-vel, Ludwig Lohnerrel,[78] valamint egy osztrák pilóta és repülőgép-tervezővel, Igo Etrich-kel[79] és a nagy acélgyárossal, Karl von Skodával[80] folytatott együttműködésének köszönhetően, szinte az összes – háborús szempontból fontos termelési – szektorban volt érdekeltsége, befolyása.

A nagy háború jó üzlet volt Castiglioninak, a sok katonai megrendelésnek köszönhetően az általa tulajdonolt gyáraknak bőven volt bevételük. Castiglioni érdeklődése 1915-ben egy másik, Ausztria-Magyarországon kívül található társaságra összpontosult, az 1913 októberében alapított Rapp Motorgyár[81] felé, és ebben az esetben a legtöbb korábbi felvásárlással ellentétben, Castiglioni kezdetben ügyfélként kereste meg a müncheni céget, majd annak kizárólagos képviselője lett az Osztrák-Magyar Monarchia területén. 1916-ban az akkor 37 éves Castiglioni, szemet vetett egy gyönyörű színésznőre, Iphigenie Augusta Buchmannra,[82] aki akkor 21 éves volt és a szerelemből házasság lett.[83]

1918 júliusában, négy hónappal a háború vége előtt, a család, korábbi szerényebb bécsi

lakása után, a város legelegánsabb utcájába, az Albert Salomon Anselm Freiherrn von Rotschild[84] által építtetett palotába, a Prinz Eugen Straße 20–22. számba költözött. Az 1919-es év elejére Castiglioni átvette a korábbi Rapp Motorenből időközben BMW márkanévre keresztelt gyár összes részvényét, és így a BMW egyedüli tulajdonosa lett. Ezért ismerik jól Castiglioni nevét a nyugati világban. A pályája csúcsán, 1919. augusztus 29-én, az akkor egyik legnagyobb osztrák bank, az Allgemeine Depositenbank elnöke lett. Gazdagságában pártfogolta a művészetet, többek között a Bécsi Josefstadti Színházat,[85] ahol Max Reinhardt[86] a híres színész-rendező is dolgozott. 1919-ben felvette az olasz állampolgárságot. 1920-ban megvásárolta a Grundlstein villát[87] a festői Grundlsee-ben,[88] ahol a családjával élt, és innen ingázott Berlin-Bécs és Grundlsee között. 1920. április 19-én részt vett a Magyar-Olasz Bank Rt. megalapításában. 1924. május 24-én Castiglioni megkapta az olasz állam legmagasabb kitüntetését[89] Benito Mussolinitől. Innentől azonban a pályaíve elindult lejtmenetbe. Az 1924. évi Depositenbank összeomlása miatt, a hatóságok elfogatóparancsot adtak ki Castiglioni és 2 társa (Neumann Gábor és Goldstein Pál) ellen, akik soha többet nem tértek vissza Bécsbe, míg Castiglioni ez idő alatt Milánóban tárgyalt a pénzügyi megoldásról a Banca Commerciale Italiana-val, a legnagyobb partnerbankkal. A visszaúton előbb szállt le a vonatról (sokak fájdalmára, mert várták az érkezését a pályaudvaron, hogy lefotózhassák) és sofőrjével egyenesen a bíróságra hajtott, ahol kifizetette az óvadékot, így szabadon távozhatott. Később jogerősen felmentették, mert az összeomláskor jogilag már nem volt részesedése a bankban. Az 1920-as évek végén a BMW-ből is egyre inkább kiszorult, mert mint „külföldi”, már egyre kevésbé volt kívánatos személy. A ’30-as években a családja (felesége és két lánya) Amerikába ment és ott is maradt, a Grundlsee-i villa pedig árverésre került. Ausztria megszállása utána a bécsi palotáját, árjázással, elvették tőle. 1938 novemberétől már Olaszországban sem maradhatott, Svájcba települt át. Megmaradt politikai kapcsolataival jól sáfárkodott, petróleum üzletbe vágott bele. Régi barátja, Attilio Tamaro,[90] Olaszország svájci nagykövete segítette. 1943-ban Svájcból is mennie kellett. A ’20-as években még Európa leggazdagabb embere, Camillo Castiglioni menekülni kényszerült és Fráter Alfio néven húzta meg magát 1943 és 1945 között, San Marino ferences kolostorában. „Il Frate dalle calze di seta” – azaz, a selyemharisnyás barát, a helyiek így emlegették. A háború után Jugoszlávia vezetőjének, Titónak[91] segít amerikai kölcsönhöz jutni. 1957-ben, Rómában, tüdőgyulladásban halt meg, névtelenül, csendesen.[92]

Zárszó

A trianoni békediktátum által meggyötört ország gazdasági, pénzügyi életének újjáélesztésében kiemelkedő szerepet töltött be a Magyar-Olasz Bank Rt. Alapítójának zsenialitását, pénzügyi előrelátását mutatja, hogy egy bank általában nem fektet be oda,

ahonnan nem remél hasznot, ám ő minden, borúsnak tűnő külső körülmény ellenére az akkori Budapesten egy olyan bankot alapított, amely alapításától kezdve a felszámolásáig, a korabeli Magyarország első 10 legrangosabb pénzintézete közé tartozott. A háborúnál sokkal nagyobb üzlet az újjáépítés, amelyben Castiglioni és az általa képviselt olasz és osztrák pénzügyi csoport a saját érdekei mellett hozzájárult ahhoz, hogy egy tőkeszegénységgel küzdő, a háborúban vesztes ország lakossága hitelhez juthasson, ezáltal teremtve meg azon feltételeket, amelyben az ország újra nagyot léphetett előre a gazdasági megerősödés, felemelkedés útján.

Bibliográfia

1875. évi XXXVII. törvénycikk, kereskedelmi törvény, in *Netjogtár*, https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87500037.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D29

A Benczúr ház – és építtetőinek – története, in *Benczúr Ház*, https://web.archive.org/web/20180420172215/http://benczurhaz.hu/949-H%C3%A1zt%C3%B6rt%C3%A9net

Airplane Engine Encyclopedia: An Alphabetically Arranged Compilation Of All Available Data On The World's Airplane Engines, Dayton, O., Otterbein Press, 1921. https://archive.org/details/AirplaneEngineEncyclopedia/page/n417/mode/2up?q=rapp+motorenwerke

Allgemeine Depositenbank, in *Wien Geschichte Wiki*, https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Allgemeine_Depositenbank

A Pallas Nagy Lexikona, https://mek.oszk.hu/00000/00060/html/

A Stern-palota, in *urbface*, http://urbface.com/budapest/a-stern-palota

Austro Daimler, https://www.austrodaimler.com/en/austro-daimler/

Banca Commerciale Italiana, in *Intesa Sanpaolo*, https://group.intesasanpaolo.com/it/chi-siamo/storia/banca-commerciale-italiana#/banca_e_societa/ita_comit_profilo_storico.jsp

Banca Commerciale Italiana – BCI, in *Sistema Informativo Unificato per le Soprintendenze Archivistiche,*
https://siusa.archivi.beniculturali.it/cgi-bin/siusa/pagina.pl?TipoPag=comparc&Chiave=415479

Bárány Lászlóné (főszerkesztő): Magyar Nagylexikon, VIII. (Ff–Gyep), Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, 1999.

Borromeo Arese Giberto, in *Senato della Repubblica*,
https://notes9.senato.it/Web/senregno.NSF/d7aba38662bfb3b8c125785e003c4334/39d6b5160d1622934125646f00593d93?OpenDocument

Iphigenie Augusta Castiglioni, in *Geni*,
https://www.geni.com/people/Iphigenie-Castiglioni/6000000027067060408

Colonel Generals of the Austro-Hungarian Army 1914–1918, in *austro-hungarian-army*,
http://www.austro-hungarian-army.co.uk/go.htm

Das Theater in der Josefstadt – Legendäre Geschichten und unvergessene Stars. Theater in der Josefstadt und Kammerspiele, (Hrsg.: Herbert Föttinger – Christiane Huemer–Strobele), Brandstätter Verlag, Wien, 2013.

Dentice Alfredo, in *Senato della Repubblica*,
https://notes9.senato.it/Web/senregno.NSF/d7aba38662bfb3b8c125785e003c4334/8bd834d8538904964125646f005b08d7?OpenDocument

Ego Etrich, in *Grace's Guide to British Industrial History*,
https://www.gracesguide.co.uk/Igo_Etrich

Fónagy Aladár, in *Kieselbach Galéria és Aukciósház*,
https://www.kieselbach.hu/mugyujto/fonagy-aladar

Gemeinde Grundlsee, https://www.grundlsee.at/

Riccardo Gualino, in *Museo Torino*,
https://www.museotorino.it/view/s/d509e3b775364a4daa0ba93c01f06f1c

Herceg Gyula – Juhász Zsuzsanna (szerk.): *Akadémiai Olasz – Magyar Szótár.* Akadémiai

Kiadó, Budapest, 2000.

hilbrand, Rainer: Die Geschichte der Villa Castiglioni in Grundlee, in *Ausseer Regionalfernsehen*, https://www.arf.at/2020/08/28/die-geschichte-der-villa-castiglioni-in-grundlsee/

Jenei Károly: *Kisebb takarékpénztári és bankfondok: Repertórium* (Levéltári leltárak 56.), Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1972. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_LevLelt_56/?pg=127&layout=s

Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar életrajzi lexikon*, https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html

Kormos Alfréd (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass*, 1. kötet 1917–1918, Bankok és takarékpénztárak, Budapest, 1918. 48.

Kormos Alfréd (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass*, 1. kötet (1917–1918) Faipari részvénytársaságok, Budapest, 1918. 264.

Kormos Alfréd (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass*, 1. kötet (1917–1918) Faipari részvénytársaságok, Budapest, 1918. 273.

Kormos Gyula (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass* 1. kötet (1922-1923) Faipari részvénytársaságok, Budapest, 1923. 322.

Kormos Gyula (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass*, 1. kötet (1922–1923) Élelmiszer-, hús-, jég-, konzerv- és állatkereskedelmi részvénytársaságok, Budapest, 1923. 239.

Kormos Gyula (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass*, 1. kötet (1922–1923) Iparvállalatok, Budapest, 1923. 728.

Kormos Gyula (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass*, 1. kötet (1922–1923) Iparvállalatok, Budapest, 1923. 698.

Kormos Gyula (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass*, 1. kötet (1922–1923) Iparvállalatok, Budapest, 1923. 727.

Kormos Gyula (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass*, 1. kötet (1922–1923) Iparvállalatok,

Budapest, 1923. 756.

Kormos Gyula (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass* 1. kötet (1922–1923) Kereskedelmi és ipari részvénytársaságok, Budapest, 1923. 398.

Kormos Gyula (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass*, 1. kötet (1922–1923) Közlekedési vállalatok, Budapest, 1923. 487.

Kormos Gyula (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass* 1. kötet (1922–1923) Különféle részvénytársaságok, Budapest, 1923. 816.

Kormos Gyula (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass* 1. kötet (1922–1923) Textil- és kézműáru-részvénytársaságok, Budapest, 1923. 648.

Kormos Gyula (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass* 1. kötet (1922–1923) Vegyipari részvénytársaságok, Budapest, 1923. 768.

Kormos Gyula (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass* 2. kötet (1922–1923) Szeged, Budapest, 1923. 1340.

Kürthy fajkürthi és koltai Lajos báró, in *Geni*, https://web.archive.org/web/20180608122926/https://www.geni.com/people/bar%C3%B3-Lajos-K%C3%BCrthy-fajk%C3%BCrthi-%C3%A9s-koltai/6000000030652763459

L. Nagy Zsuzsa: Az olasz érdekek és Magyarország 1918–1919-ben, in *Történelmi Szemle*, 1965 (8. évfolyam) Tanulmányok, Közlemények, 256–273.

Magyar Általános Hitelbank, in *Kislexikon*, http://www.kislexikon.hu/magyar_altalanos_hitelbank.html

Markó László (főszerk.): *Új magyar életrajzi lexikon*, IV. (L–Ő)., Budapest, Magyar Könyvklub. 2002.

Nemzeti Újság, 95. szám, (1920.04.20.) https://adtplus.arcanum.hu/en/view/NemzetiUjsag_1920_04/?pg=165&layout=s

Ordine della Corona d'Italia, in: *Ministero della Difesa*, http://www.carabinieri.it/arma/curiosita/non-tutti-sanno-che/o/ordine-della-corona-d'italia

Österreichische Aero Club, https://aeroclub.at/de/sportverband/praesidium-vorstand

Österreichisches Biographisches Lexikon, https://www.biographien.ac.at/oebl_12/327.pdf

Perényi József – Arató Endre: *Jugoszlávia története*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1981.

Max Reinhardt, in *imdb,* https://www.imdb.com/name/nm0718121/

San Martino Valperga, Enrico, conte di Maglione, in *Treccani*, https://www.treccani.it/enciclopedia/san-martino-valperga-enrico-conte-di-maglione_(Dizionario-Biografico)

Schlüter, Reinhard: *Der Haifisch, Aufstieg und Fall des Camillo Castiglioni*, Paul Zsolnay Verlag, Wien, 2020. Semperit, in *Markenlexikon*, https://www.brandslex.de/markenlexikon/cover/s/markenlexikon-semperit

Straka, Franz: Ära Lohner. Von der Kutsche bis zur Motorisierung, in *Strassenbahn – Europa.at*, http://www.strassenbahn-europa.at/strassenba_02.htm

Tamaro, Attilio in *Treccani*, https://www.treccani.it/enciclopedia/attilio-tamaro_(Dizionario-Biografico)

Jósef Leopold Toeplitz, in *Wikipedia*, https://it.wikipedia.org/wiki/J%C3%B3sef_Leopold_Toeplitz

The Rothschild Archive, https://www.rothschildarchive.org/genealogy/

Újvári Péter (szerk.): *Magyar Zsidó Lexikon*, Budapest, 1929, https://mek.oszk.hu/04000/04093/html/

Unionbank, in *Wien Geschichte Wiki*, https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Unionbank

Levéltári anyagok

MNL OL Z 75 1. csomó 1. tétel Alakuló közgyűlés 1920. április 19.

MNL OL Z 75. 1. csomó 1. tétel, Az igazgatóság jelentése

MNL OL Z 75 1. csomó 1. tétel 1. Rendkívüli közgyűlés 1920. június 14.

Hivatkozások

1. L. Nagy Zsuzsa: Az olasz érdekek és Magyarország 1918–1919-ben, in *Történelmi Szemle*, 1965 (8. évfolyam) Tanulmányok, Közlemények, 256–273. ↑
2. vö: MNL OL Z 75. 1. csomó 1. tétel, Az igazgatóság jelentése ↑
3. Korányi Frigyes báróról (1869-1935) lehet szó, aki 1919. szeptember 12. és 1920. december 16. között volt pénzügyminiszter vagy Hegedűs Lórántról (1872-1943) (1920. december 16. és 1921. szeptember 27. között töltötte be ezt a posztot. Ugyanis az idézett igazgatósági jelentés 1921. május 23-ai keltezésű. ↑
4. Jenei Károly: Kisebb takarékpénztári és bankfondok: Repertórium (Levéltári leltárak 56., Budapest 1972. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_LevLelt_56/?pg=127&layout=s (Letöltés: 2021.04.07.) ↑
5. A BMW márka is neki köszönhette sikereit, mert a repülőgép-hajtóműveken kívül motorkerékpárok, később pedig személygépkocsik gyártásába is belefogott. Camillo Castiglioniról külön fejezetben emlékezünk meg. ↑
6. Allgemeine Depositenbank 1871-ban alakult meg Bécsben és 1925-ben csődbe ment https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Allgemeine_Depositenbank (Letöltés: 2021.04.07.) ↑
7. Banca Commerciale Italiana (magyarul: Olasz Kereskedelmi Bank) 1894-ben jött létre Milánóban, ma Intesa Sanpaolo néven ismert https://group.intesasanpaolo.com/it/chi-siamo/storia/banca-commerciale-italiana#/banca_e_societa/ita_comit_profilo_storico.jsp (Letöltés: 2021.04.07.) ↑
8. Magyar Fakereskedők Hitelintézete Rt. (1905) Kormos Alfréd (szerk.): Magyar Pénzügyi Compass 1. kötet 1917-1918, Bankok és takarékpénztárak, Budapest, 1918, 48. ↑
9. A bankszerű üzletágakat lebonyolító osztályok mellett 1918-ban árú-, építőanyag-, fém- és géposztályt állított fel. A bécsi Allgemeine Depositenbankkal együtt részt vett a fiumei villamos művek alapításában. 1920. április 19-én beolvadt a Magyar-Olasz Bank Rt-be. ↑
10. 2020-ban ez nagyjából 7 milliárd 493 millió forintnak felet volna meg https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/ (letöltés: 2021.04.07.) ↑
11. Pesti Magyar Kereskedelmi és Hitelbank: Magyarország első, mai értelemben vett bankja volt,1840-ben jött létre http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/081/pc008148.html (Letöltés: 2021.04.07.) ↑
12. Magyar Általános Hitelbank: 1867-ben alakult http://www.kislexikon.hu/magyar_altalanos_hitelbank.html (Letöltés: 2021.04.07.) ↑
13. 1928-beli egy pengő értéke 2020-ban 799 forintnak felet meg https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/ (Letöltés:

2021.04.07.) ↑

14. vö. MNL OL Z 75 1. csomó 1. tétel Alakuló közgyűlés 1920. április 19. ↑
15. ma az OTP Bank Részvénytársaság egyik székháza ↑
16. 1920-ban a Magyar-Olasz Bankkal érdekközösséget létesített. Üzleti tevékenységét ettől kezdve az emissziós üzletágra összpontosította, folyó banküzleteit pedig fokozatosan a Magyar-Olasz Banknak engedte át. Csak vasúti osztályát és áruosztályát tartotta meg. A két bank ügyvezetését 1920. június 14-e óta 1925. december végéig dr. Éber Antal vezérigazgató irányította. A Magyar Agrár- és Járadékbank Rt. 1926. január 1-én beolvadt a Magyar-Olasz Bank Rt-be. Ipari és közlekedési vállalatainak iratanyagát a Magyar-Olasz Bank Rt. vette át. Jenei Károly: Kisebb takarékpénztári és bankfondok: Repertórium (Levéltári leltárak 56., Budapest 1972.) Z 69-71 ↑
17. képviselte: Camillo Castiglioni és Roberto Adler ↑
18. képviselte: Camillo Castiglioni és Roberto Adler ↑
19. képviselte: Neumann Gábor ↑
20. képviselte: Fónagy Aladár és dr. Glaser Samu ↑
21. képviselte: Egyedy Lajos és Neumann Gábor ↑
22. 1875. évi XXXVII. törvénycikk, kereskedelmi törvényhttps://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87500037.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D29 (Letöltés: 2021.04.07.) ↑
23. vö. MNL OL Z 75 1. csomó 1. tétel Alakuló közgyűlés 1920. április 19. (Alapszabály: 10-18§-ok) ↑
24. A Nemzeti Újság 95. számában megjelent hirdetés szerint, kisebb elírásokkal (1920.04.20-i szám) https://adtplus.arcanum.hu/en/view/NemzetiUjsag_1920_04/?pg=165&layout=s (Letöltés: 2021.04.07.) ↑
25. Giuseppe Toeplitz (1866-1938) olasz bankár. Lengyel zsidó család sarja a korabeli Európa pénzügyi életének kiemelkedő alakja, a korszak meghatározó pénzintézetének a Banca Commerciale Italiana elnöke, https://it.wikipedia.org/wiki/J%C3%B3sef_Leopold_Toeplitz (letöltve: 2021.04.07.) ↑
26. Fónagy Aladár (1878-1965) faipari vállalkozó, már huszonévesen „fakirály” lett, a hazai fakitermelésből, fakereskedésből és a fafeldolgozó iparból gazdagodott meg. https://www.kieselbach.hu/mugyujto/fonagy-aladar (Letöltés: 2021.04.07.) ↑
27. báró Madarassy-Beck Gyula (1873-1939) bankár, A Magyar Agrár- és Járadékbankban töltött be különféle vezető tisztségeket, 1910 és 1918 között országgyűlési képviselő. https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/m-76AF9/madarassy-beck-gyula-baro-76B12/ (Letöltés: 2021.04.07.) ↑
28. Commendatore: tiszteletbeli megszólítás, annak jár, aki az olasz koronarend tiszti keresztjének birtokosa Herczeg Gyula – Juhász Zsuzsanna (szerk.): Akadémiai Olasz – Magyar

Szótár, Akadémiai Kiadó, 2000, 194. ↑

29. Mino Gianzanahttps://siusa.archivi.beniculturali.it/cgi-bin/siusa/pagina.pl?TipoPag=comparc&Chiave=415479 (Letöltés: 2021.04.07.) ↑
30. Egyedi Lajos (eredetileg Stern, 18??-1927) vállalkozó http://urbface.com/budapest/a-stern-palota (Letöltés: 2021. 04. 07.) illetve https://web.archive.org/web/20180420172215/http://benczurhaz.hu/949-H%C3%A1zt%C3%B6rt%C3%A9net (Letöltés: 2021.04.07.) ↑
31. Enrico di San Martino Valperga (1863-1947) olasz ügyvéd, politikus, a zenei kultúra kiemelt pártfogója.https://www.treccani.it/enciclopedia/san-martino-valperga-enrico-conte-di-maglione_(Dizionario-Biografico)(Letöltés: 2021.04.07.) ↑
32. dr. Éber Antal (született: Ellenberger, 1872-1950) ügyvéd, politikus, bankár, országgyűlési képviselő. https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC03609/03613.htm (Letöltés: 2021.03.07.) ↑
33. dr. Goldfinger Oszkár, faipari vállalatok igazgatóságaiban forgott a neve ↑
34. Magyar Foresta Erdő-és Faipari Részvénytársaság (1920) Kormos Gyula (szerk.): Magyar Pénzügyi Compass 1. kötet 1922-1923, Budapest, 1923. 322. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarPenzugyiCompass_1922-923_1/?pg=367&layout=s&query=Foresta (Letöltés: 2021.03.07.) A későbbiekben minden részvénytársaságot Rt. rövidítéssel jelölök a lábjegyzetben. ↑
35. Riccardo Gualino (1879-1964) olasz kereskedő, finanszírozó, nagyiparos, filmproducer és művészetpártfogó. https://www.museotorino.it/view/s/d509e3b775364a4daa0ba93c01f06f1c (Letöltés: 2021.04.07.) ↑
36. Fajkürthi és kolthai báró Kürthy Lajos (1852-1921) földbirtokos, felvidéki főispán és kijelölt miniszterhttps://web.archive.org/web/20180608122926/https://www.geni.com/people/bar%C3%B3-Lajos-K%C3%BCrthy-fajk%C3%BCrthi-%C3%A9s-koltai/6000000030652763459 (Letöltés: 2021.04.07.) ↑
37. Matlekovits Sándor (1842-1925) jogász, politikus, egyetemi tanár, az MTA tagja, országgyűlési képviselő https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/m-76AF9/matlekovits-sandor-76CCE/ (Letöltés: 2021.04.07.) ↑
38. Verseghi dr. Nagy Ferenc (1852-1928) egyetemi tanár, államtitkár, a Magyar Jogászegylet Elnöke, országgyűlési képviselő, Markó László (főszerk.): Új magyar életrajzi lexikon IV. (L–Ő). Budapest, Magyar Könyvklub. 2002. 933–934. ↑
39. báró Szterényi (született Stern) József (1861-1941) politikus, kereskedelemügyi miniszter, Magyarország népszövetségi főmegbízottja http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/szocikk/14934.htm (Letöltés: 2021.04.07.) ↑

40. vö. MNL OL Z 75 1. csomó 1. tétel Alakuló közgyűlés 1920. április 19. (Alapszabály: 19-24§-ok) ↑
41. vö. MNL OL Z 75 1. csomó 1. tétel Alakuló közgyűlés 1920. április 19. (Alapszabály: 27-32§-ok) ↑
42. Barta Ödön (született Friedman, 1852-1925) jogász, országgyűlési képviselő http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/0100.html (Letöltés: 2021.04.07.) ↑
43. lászlófalvi Eördögh Virgil (1855-1936) magyar királyi kúriai bíró, törvényszéki elnök ↑
44. dr. Feleki Béla (született Füchsl, 1862-1923) jogász, a Pesti Izraeli Hitközség Elnöke https://mek.oszk.hu/04000/04093/html/0278.html (Letöltés: 2021.04.07.) ↑
45. Hazai Fatermelő Rt. (1915) Perczel Mór utca 2. Kormos Alfréd (szerk.): Magyar Pénzügyi Compass 1. kötet (1917-1918) Faipari részvénytársaságok, Budapest, 1918, 264. ↑
46. Neuschlosz és Lichtig Faipar Rt. (1908) Előbbi cége Neuschloss Ödön és Marcell és Lichtig Szentlőrinci Parkettgyár Rt. — V., Sziget u. 38. Szentlőrinci Parkettgyár Rt. és a Lichtig és Spitz cég fúziójából. 1914-ben fuzionált a Neuschlosz Ödön és Marcell cég budapesti parkett gyárával. Kormos Alfréd (szerk.): Magyar Pénzügyi Compass 1. kötet (1917-1918) Faipari részvénytársaságok, Budapest, 1918, 273. ↑
47. Schlick-Nicholson Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt. (1869) A Nicholson Gépgyár és a Schlick-féle Vasöntöde és Gépgyár fúziójából keletkezett 1912-ben. A MOB és EMIpbk érdekeltsége. Kormos Gyula (szerk.): Magyar Pénzügyi Compass 1. kötet (1922-1923) Iparvállalatok, Budapest, 1923, 728. ↑
48. Magyar Belhajózási Rt. (1892) V. Rudolf-rakpart 4. A MOB érdekeltsége. Érdekeltségei a Szobi Kőbánya Rt., a Navigazione Generale Italiana (Genua), Societa di Navigazione a Vapore del Lloyd Triestino (Triest) tengerhajózási vállalatok és a Badische Assecuranzges. (Mannheim) képviselete. Az igazgatóság elnöke: Kenéz Béla, Kormos Gyula (szerk.): Magyar Pénzügyi Compass 1. kötet (1922-1923) Közlekedési vállalatok, Budapest, 1923, 487. ↑
49. Magyaróvári Ipartelepek Rt. (1922) IV. Vámház u. 4. Kormos Gyula (szerk.): Magyar Pénzügyi Compass 1. kötet (1922-1923) Különféle részvénytársaságok, Budapest, 1923, 816. ↑
50. MNL OL Z 75 1. csomó 1. tétel 1. Rendkívüli közgyűlés 1920. június 14. ↑
51. A közgyűlésen jelen voltak: dr. Éber Antal, Goldfinger Oszkár, Neumann Gábor, dr. Elek Sándor, báró Kürthy Lajos, Lányi Mór, dr. Nagy Ferenc, Salamon Andor, dr. Matlekovits Sándor, dr. Hilb Jenő ↑
52. Alfredo Dentice di Frasso gróf (1873-1940) az olasz haditengerészet admirálisa, vállalkozó, politikus. Repülőgép balesetben vesztette életét.https://notes9.senato.it/Web/senregno.NSF/d7aba38662bfb3b8c125785e003c4334/8bd834d8538904964125646f005b08d7?OpenDocument (Letöltés: 2021.04.07.) ↑
53. Giberto Borromeo herceg (1859-1941) olasz nemes, üzletember, politikushttps://notes9.senato.it/Web/senregno.NSF/d7aba38662bfb3b8c125785e003c4334/3

9d6b5160d1622934125646f00593d93?OpenDocument (Letöltés: 2021.04.07.) ↑

54. Tagok: (Camillo Castiglioni), Fónagy Aladár, dr. báró Madarassy-Beck Gyula, Adler Róbert, Neumann Gábor, dr. Éber Antal, dr. Goldfinger Oszkár, Paul Goldstein. ↑
55. Union Bank 1871-ben alapított bécsi bank https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Unionbank (Letöltés: 2021.04.07.) ↑
56. Magyar Motor és Gépgyár Részvénytársaság, Szombathely, Bárány Lászlóné (főszerk.): Magyar Nagylexikon VIII. (Ff–Gyep). Budapest, 1999. 469. ↑
57. Rothmüller S. Fém- és Bádogárú Gyár Részvénytársaság (1918) VI. Váci u. 141. Présművek, bádogdobozok, konzervdobozok, tartályok, bádog tömegcikkek gyártása A MOB és az Allgemeine Depositenbank (Bécs) érdekeltsége. Az igazgatóság elnöke: Castiglioni Camillo. Kormos Gyula (szerk.): Magyar Pénzügyi Compass 1. kötet (1922-1923) Iparvállalatok, 1923. 727. ↑
58. Herkules-művek Rt. (1889) VI. Figyelő u. 14. Előbbi cége 1917-ig. Langfelder V. Gépgyári Rt. A MOB érdekeltsége. Az igazgatóság elnöke: Neumann Gábor (Bécs). Kormos Gyula (szerk.): Magyar Pénzügyi Compass 1. kötet (1922-1923) Iparvállalatok, 1923. 698. ↑
59. Klotild Első Magyar Vegyipar Rt (1889) V. Deák Ferenc u. 18. Az igazgatóság elnöke: Castiglioni Camillo. Kormos Gyula (szerk.): Magyar Pénzügyi Compass 1. kötet (1922-1923) Iparvállalatok, Budapest, 1923, 756. ↑
60. Dr. Pápay-féle Oltóanyag és Szérumintézet Rt. (1918) VI. Teréz krt. 31. Az igazgatóság elnöke: Lestyánsky Sándor. Kormos Gyula (szerk.): Magyar Pénzügyi Compass 1. kötet (1922-1923) Vegyipari részvénytársaságok, Budapest, 1923, 768. ↑
61. Bibó Kálmán Gabonakereskedelmi Rt. (1920) V. Szabadság tér 14. Kormos Gyula (szerk.): Magyar Pénzügyi Compass 1. kötet (1922-1923) Kereskedelmi és ipari részvénytársaságok, 1923, 398. ↑
62. Kunz Textilkereskedelmi Rt. (1920) V. Deák Ferenc u. 10. A MOB alapítása. Kormos Gyula (szerk.): Magyar Pénzügyi Compass 1. kötet (1922-1923) Textil- és kézműáru-részvénytársaságok, Budapest, 1923, 648. ↑
63. Hűtőház és Élelmiszerszállító Rt. (Szeged) bpesti irodája. (1920) VII. Király u. 57. A MOB alapítása. Az igazgatóság elnöke: dr. Karátson Antal. Kormos Gyula (szerk.): Magyar Pénzügyi Compass 1. kötet (1922-1923) Élelmiszer-, hús-, jég-, konzerv- és állatkereskedelmi részvénytársaságok, Budapest, 1923, 239. ↑
64. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. (1920) Budapest V. Rudolf rakpart 4. A MOB alapítása. Az igazgatóság elnöke: Somogyi Szilveszter polgm. Kormos Gyula (szerk.): Magyar Pénzügyi Compass 2. kötet (1922-1923) Szeged, Budapest, 1923, 1340. ↑
65. A múlt század kilencvenes éveiben a tengerentúli kereskedelmi forgalmat Trieszten keresztül bonyolították le. Baross Gábor a Magyarország szempontjából hátrányos trieszti kikötő helyett, Fiumét igyekezett Magyarország export- és importkereskedelmének központjává

kiépíteni. A terv végrehajtásában a Magyar Kereskedelmi Rt-nek fontos szerepet szánt, a vállalat pedig a nemzetközi áruforgalom lebonyolításában rövidesen vezető szerepet is vívott ki magának. A balkáni államokban sűrű fiók- és affiliációs hálózatot épített ki. Üzletköre fokozatosan bővült és a nemzetközi relációk megteremtése mellett, magyar vállalatok alapításával és finanszírozásával is foglalkozott. A vállalat a bankszerű üzletágak bevezetése után, 1910-ben, cégnevét Magyar Bank és Kereskedelmi Rt-re, majd 1920-ban, angol tőkeérdekeltség bekapcsolódása után, Angol-Magyar Bank Rt-re változtatta. A második világháború kezdetén ismét visszavette korábbi cégnevét, 1945-ben pedig újra Angol-Magyar Bank Rt. lett a cég neve, melyet államosításáig meg is tartott. Az intézet székháza (Budapest, V. kerület, Bajcsy-Zsilinszky út 32.) az ostrom alatt kiégett. Jenei Károly: Kisebb takarékpénztári és bankfondok: Repertórium (Levéltári leltárak 56., Budapest, 1972) 61. ↑

66. 1932-ben 1 dollár 2020-ban 19,06 dollár értéknek felelt meg, azaz a 36 millió dollár mai értéken 686.160.000 dollár. https://artortenet.hu/usa-dollar-ar-es-ertekindexe-1774-tol/ (Letöltés: 2021.04.07.) ↑
67. VI. Andrássy út 5., IV. Váci út 27., VIII. József körút 2., IV. Károly körút 14., VIII. Népszínház utca 31., VII. Király utca 57., VII. Thököly út 26. ↑
68. IV. kerület, Kecskeméti utca 14., XI. kerület, Horthy Miklós körtér 7., (ma: Móricz Zsigmond körtér) V. kerület, Szent István körút 4., IX. kerület, Ráday utca 8. ↑
69. MNL OL Z 75 1. csomó 1. tétel Alakuló közgyűlés 1920. április 19. (Alapszabály) ↑
70. vö: Reinhard Schlüter: Der Haifisch, Aufstieg und Fall des Camillo Castiglioni, Paul Zsolnay Verlag, Wien, 2020. ↑
71. Österreichisch-Amerikanischen Gummiwerke AG: Osztrák-Amerikai Gumiművek Részvénytársaséghttps://www.brandslex.de/markenlexikon/cover/s/markenlexikon-semperit (Letöltés: 2021. 04. 08.) ↑
72. II. Abdul Hamid oszmán uralkodó (1842-1918, szultán: 1876-1909)https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/sz-183B4/torok-birodalom-19FAF/ (Letöltés: 2021. 03. 23.) ↑
73. Camillo Castiglioni bátyja Arturo után nevezeték el a gyermeket. Arturo Castiglioni (1874-1953) kiemelkedő orvosi pályát futott be az Egyesült Államokban. ↑
74. Österreichische Aero Club: https://aeroclub.at/de/sportverband/praesidium-vorstand (Letöltés: 2021. 04. 08.) ↑
75. Habsburg-Toscanai Lipót Szalvátor főherceg (1863-1931) tüzértiszt, a Császári és Királyi Hadsereg vezérezredese, http://www.austro-hungarian-army.co.uk/go.htm (Letöltés: 2021. 03. 23.) ↑
76. Repülőgép-Motorgyártó Rt.: Motor-Luftfahrzeug Gesellschaft (MLG): Wernfried Haberfellner, Walter Schroeder: Wiener-Neustädter Flugzeugwerke: Entstehung, Aufbau und Niedergang eines Flugzeugwerkes, Graz 1999. A gyárat 1909-ben alapították Camillo Castiglioni

vezetésével az Osztrák-Amerikai Gumiművek és az Austro-Daimler leányvállalataként, amely katonai légballonokat és motorokat gyártott. Komoly megrendelést kapott az osztrák-magyar hadsereg repülőgépeinek szállítására. ↑

77. Austro-Daimler AG.: 1899-ben Eduard Bierenz és Eduard Fischer alapította Wiener-Neustadtban (Ausztria) működő székhellyel és eredetileg a németországi Daimler ausztriai fiókcégeként Daimler modelleket gyártott volna, de az ausztriai tulajdonosok a másolás helyett saját autót szerettek volna készíteni. A cég munkájában egy időre segítőként Ferdinand Porsche, valamint a magyar származású Barényi Béla is részt vett. Az Austro-Daimler többszöri cégátalakítás, tulajdonváltás után végül 1936-ban szűnt meg. https://www.austrodaimler.com/en/austro-daimler/ (Letöltés: 2021.04.09.) ↑
78. Ludwig Lohner (1858-1925) az Osztrák Magyar Monarchia első kocsi és repülőgépgyártója: http://www.strassenbahn-europa.at/strassenba_02.htm (Letöltés: 2021. 04. 09.) ↑
79. Igo Etrich (1879-1967): osztrák pilóta és repülőgép-tervező, a Galamb (Taube) nevű repülőgép konstruktőrehttps://www.gracesguide.co.uk/Igo_Etrich (Letöltés: 2021.04.09.) ↑
80. Karl von Skoda (1878-1929): cseh gyáros, a pilseni Skoda művek létrehozója és igazgatója https://www.biographien.ac.at/oebl_12/327.pdf (Letöltés: 2021.04.09.) ↑
81. Rapp Motorenwerke GmbH: 1913-ban Münchenben alapított repülőgép-motor gyárhttps://archive.org/details/AirplaneEngineEncyclopedia/page/n417/mode/2up?q=rapp+motorenwerke(Letöltés: 2021. 04. 09.) ↑
82. Iphigenie Augusta Buchmann (1895-1963): Castiglioni színésznő felesége, aki később Hollywoodban nagy karriert futott be https://www.geni.com/people/Iphigenie-Castiglioni/6000000027067060408 (Letöltés: 2021.04.09.) ↑
83. Két lányuk született: Lívia és Jolanda ↑
84. Albert Salomon Anselm Freiherrn von Rotschild (1844-1911) bankár https://www.rothschildarchive.org/genealogy/ (Letöltés: 2021.03.23.) ↑
85. Theater in der Josefstadt: 1788-ban alapított ma is működő magánszínház Bécs VIII. kerületében, Herbert Föttinger, Christiane Huemer-Strobele – Theater in der Josefstadt und Kammerspiele (Hrsg.): Das Theater in der Josefstadt – Legendäre Geschichten und unvergessene Stars, Brandstätter Verlag, Wien 2013. ↑
86. Max Reinhardt (született: Maximiliam Goldmann, 1873-1943) osztrák-amerikai színész, rendező https://www.imdb.com/name/nm0718121/ (Letöltés: 2021.04.09.) ↑
87. Grundlstein villa: https://www.arf.at/2020/08/28/die-geschichte-der-villa-castiglioni-in-grundlsee/ (Letöltés: 2021.03.24.) ↑
88. Grundlsee: osztrák község Stájerországban, festői környezetben fekszik, https://www.grundlsee.at/ (Letöltés: 2021.04.09.) ↑

89. a La gran Croce dell’Ordine della Corona d’Italia http://www.carabinieri.it/arma/curiosita/non-tutti-sanno-che/o/ordine-della-corona-d’italia (Letöltés: 2021. 03. 24.) ↑
90. Attilio Tamaro (1884-1956) trieszti születésű olasz diplomata https://www.treccani.it/enciclopedia/attilio-tamaro_(Dizionario-Biografico) (Letöltés: 2021. 04. 09.) ↑
91. Josip Broz Tito (1892-1980) jugoszláv politikus, államfő. Perényi József – Arató Endre: Jugoszlávia története, Budapest, Tankönyvkiadó, 1981. ↑
92. Sírja a Verano temetőben található. ↑

Keserű Norbert: Egressy Gábor kormánybiztosi tevékenysége az 1848-1849-es forradalomban és szabadságharcban

Előszó

Egressy Gáborról, mint a korszak kultúrtörténetileg fontos alakjáról több helyen olvashatunk a szakirodalomban, ezekben azonban a szabadságharcban betöltött szerepéről többnyire vázlatosan írnak, a kifejezetten ezzel foglalkozó munkák pedig jellemzően terjedelmüknél fogva nem térnek ki a (sokszor izgalmas) részletekre. Tanulmányomban Egressy Gábor kormánybiztosi időszakát kísérlem meg bemutatni, a meglévő szakirodalom és a levéltéri források felhasználásával.

A „Nemzet Színésze”

Egressy Gábor a reformkor egyik legismertebb színésze, a színháztörténeti szakirodalomban hozzá kötik Shakespeare darabjainak széleskörű elterjedését Magyarországon. Fontos alakja volt a reformkor közéletének, Petőfi Sándor életrajzában és életművében is sokszor találkozunk a nevével. Petőfi írt verset Egressy Gábornak is, valamint Gábor lányának, Egressy Etelkának (a vers címében Etelke) is. Jó barátok, talán a legjobb barátok voltak, együtt találjuk őket már a forradalom kezdetén. Mára már többé-kevésbé sikerült a köztudatból kigyomlálni azt a tévhitet, miszerint Petőfi elszavalta volna a Nemzeti dalt a Múzeum lépcsőjén: azon túl, hogy ennek semmi írásos nyoma nincs a ’48-as visszaemlékezésekben, éppen azt olvashatjuk, hogy amikor szavalták is a „Talpra magyart”, azt leginkább éppen Egressy Gábor tette meg, mint közismert színész, legalábbis március 15-én este, a Nemzeti Színházban biztosan. Érdekesség még, hogy Petőfi Sándorról az egyetlen fennmaradt „hiteles” ábrázolásunk, az ún. Petőfi-dagerrotípia Egressy Gábor által készült, ugyanis lelkes amatőrként fotókat készített.[1] Petőfi Sándor mellett barátja volt Vörösmarty Mihálynak is, lányának, Etelkának keresztapja Fáy András, a „nemzet mindenese” volt, illetve Gáboron keresztül öccse, Egressy Béni is megismerte Petőfit, több versét is megzenésítette.

A szabadságharc előtt

A szakirodalomban életrajza 1848-ig elég részletesen feldolgozott. Egressy Gábor 1808. november 3-án született Sajólászlófalván, a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye területén, a

Sajó-mentén. Apja, Galambos Pál, református lelkész, (egyik) öccse pedig, ahogy feljebb már olvasható volt, Egressy Béni, a mindenki által ismert zeneszerző, a Szózat megzenésítője. Az Egressy Bénivel foglalkozó szakirodalom már kiderítette, hogy a család őse, Egeresi István „Egeresi Galambos Egressy" kapott nemesi címet 1639-ben III. Ferdinándtól.[2] Őseik férfiágon jellemzően református lelkészek, ahogyan Gábor és Béni édesapja is.

Gábor korán elkezdte színészi pályafutását, 1826-ban már fellépett Rozsnyón, innen folyamatosan felfelé ívelt a pályafutása, 1837-től a Pesti Magyar Színház (a későbbi Nemzeti Színház) oszlopos tagja. Karrierje mellett magánélete is révbe ért, feleségül vette híres színészkollégájának, Szentpétery Zsigmondnak testvérhúgát, Szentpétery Zsuzsikát, aki maga is színésznő volt. Három gyermekük született. Ákos fia 1832-ben, a már említett Etelka 1835-ben illetve a legifjabb fiú, Árpád, 1836-ban született. Ákos maga is harcolt az 1848-1849-es szabadságharcban (Árpád pedig katonaiskolába járt Szegeden), így az Egressy családnak egyidejűleg három férfi tagja is a hazáért küzdött: hisz Béni, Egressy Gábor öccse se vonta ki magát a harcok alól. Ő a 14. honvédzászlóaljnál szolgált, ahol is hadnagyi rangig jutott, majd a kápolnai csatában megsebesült. Ekkor a szökés gyanúja is felmerült, aminek következtében hadbíróság elé idézték. Itt ugyan nem jelent meg és a vád végül elévült – főhadnaggyá nevezték ki, majd Klapka Györgyhöz került Komáromba. A „bevehetetlen" erődrendszerben a vár októberi feladásáig kitartott, így a vár többi védőjével együtt amnesztiát kapott.[3]

Ákos előbb a 33., majd a 47. honvédzászlóaljban szolgált. Ő nem volt olyan szerencsés, mint Béni: a szőlősi (világosi) fegyverletétel után a császári seregbe sorozták. Végül szintén főhadnagyként szerelt le és apja nyomdokain folytatta tovább: színész és színigazgató lett belőle. Később megírta visszaemlékezéseit a szabadságharcra vonatkozóan, „*Emlékeim az 1848-49-dik évi szabadságharcz idejéből*" címmel.[4]

Egressy Gábor, közismert színészként, a forradalom évében, 1848-ban ünnepelte 40. születésnapját. A forradalom kezdetén már részt vett a pesti eseményekben, és lelkesedése nem lanyhult később sem. Nemzetőr lett, mégpedig a pesti (pestmegyei) V. nemzetőrzászlóalj 5. századában, ahol főhadnagyi rangig jutott. Később Kossuth Lajossal tartott a Pest és Csongrád megyékben tett toborzó körútján. Ezt követően kinevezték először népfelkelési, pár héttel később pedig szegedi kormánybiztosnak. Mielőtt Egressy Gábor kormánybiztosként hozott intézkedéseit sorra vennénk, érdemes röviden áttekinteni, egyáltalán mit jelentett ez a tisztség, milyen jelentősége volt a forradalom és szabadságharc idején,[5] valamint azt, hogy mi is zajlott ekkoriban Szegeden, Egressy milyen körülmények között tudott nekikezdeni feladata ellátásának.[6]

A kormánybiztosi rendszer

Már a Batthyány-kormány idején gondot okozott, hogy az új törvények és általában az új közhatalom ténylegesen mennyire tudja érvényesíteni befolyását az ország területén. Különösen érzékeny volt ez a kérdés a nemzetiségek kapcsán – már ekkor kormánybiztosokat küldtek ki a Felvidékre, Délvidékre és Erdélybe a szlovák, szerb és román mozgalmak megfigyelésére.[7] Az ősszel megalakuló Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB), mely lényegében innentől kezdve a végrehajtó hatalmat gyakorolta, előszeretettel alkalmazta a kormánybiztosi rendszert. Szinte nem volt olyan törvényhatóság, melynek ne lett volna kormánybiztosa. Hogy milyen feladatokat láthattak el a kormánybiztosok? A teljesség igénye nélkül: honvédtoborzási (újoncállítási) biztosok, népfelkelési biztosok[8] vagy éppen élelmezési biztosok[9]. Voltak teljhatalmú országos biztosok vagy főkormánybiztosok, illetve törvényhatósági teljhatalmú (országos) biztosok – bár hasonló a két funkció, a lényegi különbség az, hogy az előbbi megnevezés több törvényhatóságra kiterjedő teljhatalommal, az utóbbi egy törvényhatóság (megye) feletti intézkedési joggal bírt. Nem kellett a megye területén élnie, birtokkal rendelkeznie, elsődleges feladata pedig a helyi védelem megszervezése volt, de szükség esetén közigazgatási, politikai ügyekbe is beleszólhatott.[10] Összekötő szerepet töltött be a „kormány” (szakszerűbben végrehajtó hatalom, jelen esetben az Országos Honvédelmi Bizottmány), a helyi hatóságok és a hadsereg között. Ezt a szerepet töltötte be Egressy Gábor Szegeden. Elsőre talán furcsának tűnhet, hogy színészként tölt be hasonlóan fontos tisztséget, illetve, hogy egyáltalán, ennyire elhivatottan veti bele magát a forradalom és szabadságharc eseményeibe. 1848-ban azonban ez egyáltalán nem egyedi eset, hiszen, ha számba veszi az ember a reformkor irodalmának ismertebb szerzőit, látható, hogy eltérő módokon ugyan, de nagyon sokan aktívan részt vettek az eseményekben: Petőfi Sándor, Arany János, Vörösmarty Mihály, Madách Imre, csak, hogy a legismertebbeket említsük.

Egressy Gábor Szegeden

Szeged városának különleges szerepe volt 1848-1849 történetében. Közismert (és sokat vitatott) az, hogy Kossuth a szabadságharc veresége előtt Szegedre rendelte el az összpontosítást Komárom helyett, illetve a Szeged mellett lezajlott szőregi csata során bekövetkezett vereség (1849. augusztus 5.) a fegyveres harcok egyik utolsó állomása volt. 1848 októberében azonban még nem ezért fontos Szeged: földrajzi elhelyezkedése során Szeged városa vált a délvidéki szerb felkelés elleni küzdelem (egyik) központjává.

A szerbek azt sérelmezték, hogy nem kaptak külön nemzetiségi jogokat. Az ellentét végül fegyveres összetűzésbe torkollott, 1848 nyarán általános fegyveres felkelés bontakozott ki a délvidéken, ami 1848 októberében még javában zajlott – az Országos Honvédelmi Bizottmány a „*szerb felkelők nyugtalanítására, és bizonyos katonai feladatok ellátására általános népfelkelést hirdetett meg*."[11]

Szeged nem volt ismeretlen Egressy számára kormánybiztosi tevékenysége előtt sem. Először július elején kíséri le fiát, Ákost az óbecsei táborba (a szerb mozgalom elleni védekezés egyik központja, Szolnokig vonattal, onnan gőzössel utazik tovább), majd a színházi ügyei miatt még vissza kell térnie Pestre. 1848. július 26-án ismét leutazik a Tiszán, ami olvasható a családi levelezésében is,[12] illetve Ákos visszaemlékezéseiben is.[13] Ekkor bosszankodva ugyan, de el kell töltenie két napot Szegeden, ugyanis hajó csak külön parancsra indulhat az óbecsei táborba (Szegedtől nagyjából 90 folyamkilométer a Tiszán), amire két napot kellett várnia. Óbecsén remélte, hogy személyesen is részt vehet a harcokban, de a katonai vezetés végül is Szenttamás ostromába nem kezdett bele. Az óbecsei tábor katonái ugyanakkor nem vettek részt a második ostromban (augusztus 19.), a harmadikat pedig már, amire végül csak szeptember 21-én került sor, nem tudta megvárni. A levelekből érezhető, hogy bizonyítani akarta, a harcban is megállja a helyét, de végül is augusztus végén (augusztus 25.) „szabadsága kitelvén"[14] vissza kell térnie Pestre, meglehetősen csalódottan. Csalódottságának egy nyílt levélben hangot is adott, melyet a következő sorokkal zár: „Sérthetetlenek a hazának orgyilkosai, sérthetetlenek a rác vérebek: egyedül te vagy sérthető, mészárolható, féreg gyanánt eltiporható szegény magyar nemzetem!"[15] Feltehetőleg erre a levélre figyelt fel maga Kossuth Lajos is és ennek folyományaként hívta magával toborzó útjára Egressy Gábort.[16] Érdekesség, hogy a két félnek korábban volt egy komoly összetűzése: 1841-ben az ún. „operaháborúban" az ellentétes oldalt képviselték. Az akkor még Pesti Magyar Színház nevet viselő intézményben az „énekes" opera és a „prózai" dráma játszottsági arányának megállapítása heves vitákat eredményezett, mely hátterében színházpolitikai, közönségszociológiai és egyéni karrierérdekek álltak. Ebben a vitában Kossuth a prózai színjátszás ellen, míg Egressy, a Shakespeare – színdarabok hazai bemutatásának úttörője a prózai színjátszás mellett érvelt.[17] A jelek szerint azonban mindketten felülemelkedtek a korábbi sérelmeiken és együtt indultak a toborzó útra, melynek során 1848. október 4-én Szegedre érkeztek. Óriási tömeg várta Kossuth Lajost. Este a belvárosi kaszinóban vacsoráztak, tiszteletükre fáklyás felvonulást rendeztek. Másnap felkeresik a várban őrzött olasz foglyokat, majd meglátogatják a rókusi kórházban ápolt sebesülteket is.[18]

Egressy Gábor kormánybiztosként

A toborzó körút feltehetőleg megerősítette Kossuth Lajost abban, hogy szüksége van Egressy Gábor további segítségre is, hiszen pár héttel későbbről már olvashatjuk is az alább idézett kinevezését:

> Nyilt Rendelet
>
> Minél fogva Egressy Gábor nemzetőrségi százados úr ki mint segédem a Tisza vidéki népfelkelés rendezésénél már jelenvolt; ezennel megbizatik hogy népfelkelési Biztosnak Szegedre és Csongrád s Csanád megyékbe lemenvén, az illető hatóságokkal s tisztviselőkkel egyetértőleg, az általános népfelkelést Szegeden, Csongrád megye alsó részében és Csanádban mobilisálhassa, s a nagy Kikindát elfoglalt Rácz pártütők megsemmisítése végett Kis Ernő és Eder tábornokok hadimunkálatainak elősegítése végetti kirándulásukat eszközölje.
>
> Melly megbizatásában, neki segéd kezet nyújtani minden hatóságok és tisztviselők a nemzet nevében ezennel utasíttattnak.
>
> Kelt Pesten octob. 15. 1848.
>
> Kossuth Lajos
>
> a honvédelmi bizottmány elnöke. [19]

Egressy Gábor nagy erőkkel vetette bele magát feladatába. Csak azok, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött kormánybiztosi iratok egy doboznyi anyagot tesznek ki,[20] amelyeknek jelentős részét vagy ő írta, vagy pedig az ő ténykedésével kapcsolatosan írták neki. 193 tételből áll, melynek többsége levél, de találhatóak köztük kinevezések, számlák, árjegyzékek és egyéb iratok is, összesen 436 számozott „oldal” (pagina) terjedelemmel.[21] Mindezt szűk három hónap alatt, 1848. október közepétől feladatkörének végéig, mikor is a hadi események alakulása miatt (a császári csapatok előretörése illetve a Délvidék kiürítése), illetve Szeged város lakosságával való ellentéte miatt megbízatása véget nem ért. Emellett a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának R-szekciójában is van egy Egressy Gábor (és lánya, Etelka) irataiból összeállított gyűjtemény,[22] melyben találhatóak még 1849 első napjaiban keletkezett levelek, számadások, többségében a megbízatás lejártából adódó ügyek elintézésével kapcsolatosan. Elszórtan olvashatók még

vele kapcsolatos iratok a szintén Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára által őrzött (de csak mikrofilmen kutatható), az Országos Honvédelmi Bizottmány iratai közt, a Hadtörténelmi Levéltár 1848-49-es gyűjteményében, illetve a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltárában őrzött korabeli szegedi iratok közt is.

Egressyt először népfelkelési biztosnak nevezik ki. Október 23-án az OHB számára írt jelentésében hosszan beszámol az aktuális eseményekről.[23] „*A Nagy Kikindai kerületben csend van*"[24], kezdi levelét – a jelentés szerint a szerb felkelők Mokrin (Homokrév) és Karlova (Nagykárolyfalva) településeken az ellenük útnak indított „*13 ezernyi fölkelt nép*" láttán megadták magukat, így Kiss Ernővel és Nagysándor Józseffel közös egyetértésben a helyi, frissen szervezett nemzetőrséget hazaengedték. A döntésben az is szerepet játszott, különösen Kiss Ernő részéről (legalábbis Egressy Gábor szerint), hogy a kiképzetlen, tapasztalatlan nemzetőröknek egyébként is csekély harcértékük lenne. A feltüzelt nép lefegyverzése nehezebb volt, mint a felkelés megszervezése, írja Egressy. Meglehetősen érdekes és meghökkentő része a jelentésnek Egressy azon gondolatmenete, miszerint most ugyan el lehetett fogadni a szerbek fegyverletételét, de szerinte előbb-utóbb mindenképp le kell őket győzni fegyveresen is („*e népet, a ráczot előbb utóbb kikell irtani*"), mert vallása és nyelve miatt a magyarságba „be nem olvasztható faj", és a legközelebbi alkalommal újra fegyvert fog majd a magyarok ellen.[25]

Mivel népfelkelési biztosi tevékenysége beváltotta a hozzá fűzött reményeket, november 2-án megerősítik, és szegedi kormánybiztosként számítanak rá a továbbiakban.[26] Ezt követően utazik le véglegesen Szegedre, immáron családjával együtt. Fia, Ákos szerint november 7-én.[27] Az mindenesetre biztos, hogy Nyáry Pál, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökhelyettese november 3-án kelt levelében megerősíti egyfelől Egressy kinevezését, másfelől utasítja, hogy „még elmenetele előtt" szerezze be a szegedi újoncok ellátásához szükséges pénzt és vigye magával.[28] valamint a pesti V. nemzetőrzászlóalj parancskönyvében november 4-én olvasható, hogy „(…) főhadnagy, Egressy Gábor úr Szegedre biztosul küldetvén a honvédelmi bizottmánytól ki".[29] Ákos emlékei szerint édesapja „egészen megbízatásának élt; családjától elzárkózva, éjet-napot dolgozószobájában töltött". Titkára (a szintén a márciusi ifjak közé tartozó) Sükey Károly volt.[30]

A levéltári dokumentumokban kirajzolódik, hogy milyen mindennapos nehézségekkel kellett megküzdenie ekkor a magyar haderőnek, illetve a politikai vezetésnek. Visszatérő probléma a katonák felszerelésének biztosítása, különösen a tél közeledtére való tekintettel, illetve a katonák élelmezése. Földrajzi elhelyezkedése miatt a legégetőbb politikai-katonai probléma a délvidéki szerb lázadás, de adott esetben akár egészen egyedi konfliktusforrás is megjelenik.

Több levélben olvashatunk Rózsa Sándorról. A híres/hírhedt betyár kegyelmet kért és kapott Kossuth Lajostól korábbi bűnügyeiben kiszabott büntetése alól, majd egy 150 fős szabadcsapattal csatlakozott a délvidéki harcokhoz. Rózsa Sándor előélete miatt a tisztek többsége felháborodott, hogy (az ő véleményük szerint) „rablókkal kell együtt szolgálniuk", illetve a korabeli ellenzéki sajtó is kapva kapott a lehetőségen, hogy „becsmérelhesse a honvédhadsereget".[31] Rózsáék ezen kívül pedig fosztogatták a helyi magyar lakosságot is.[32]

Az üzenetváltásokban vannak gyakran előforduló nevek, melyek felsorolásával szépen kirajzolódik, kik játszottak jelentős szerepet a korabeli helyi és országos politikai és katonai életben. Az országos politikai vezetők közül természetesen sokszor előfordul Kossuth Lajos neve, aki az Országos Honvédelmi Bizottmány élén állva valójában az ország tényleges vezetőjévé vált erre az időszakra. Alapvetően Kossuth nevezte ki a kormánybiztosokat is, így természetesen Egressy Gábort is.

Gyakran olvassuk még Nyáry Pál, Nagysándor József, (akkor még alezredes), Vukovics Sebő, mint a Délvidék kormánybiztosának, illetve Török Gábor, mint élelmezési kormánybiztosnak a nevét. A helyi politikai és katonai viszonyokat meghatározó személyek közül Vadász Manó neve fordul sokszor elő, aki 1848-1849-ben Szeged polgármestere volt. A másik leggyakoribb név a levélváltások során Korda Jánosé, aki ekkor Szeged város térparancsnoka volt, illetve őrnagy a városi gyalogos nemzetőrségnél.[33]

Egressy szegedi kormánybiztosként gyakran levelezik a környező települések, mint pl.: (Hódmező)Vásárhely, Kiskunahalas, Szentes, Makó, Csanád, Kiskunfélegyháza, Dorozsma hatóságaival, illetve a katonai táborok, mint Nagybecskerek parancsnokaival. Az előbbieket érdemes külön is kiemelni. Egyes levelei gyönyörű megfogalmazású, szónoki beszédek, melyek többségében harcra buzdítják a várost és lakosságát, úgy megfogalmazva, ahogyan csak az anyanyelv magas fokú ismerője tudja. Csak néhány részlet a Hódmezővásárhelynek („*Vásárhely városa hatóságának*") írt leveléből:

> E pillanatban a legnagyobb erőfeszítésre van szüksége a magyarnak, hogy magát megmenthesse. Ha táboraink néperő által folyvást nem segítettnek, a nemzet elvan veszve. (…) Minden magyarnak kiírtására törnek, tehát minden magyar személy szerint megy, védeni magát, családját és vagyonát, s midőn magát védi, honát is megmenti. A hadi szolgálat sanyarúságai nem olly kínosak, mint a megnyúzatás kínjait szenvedni, s mint midőn a magyar apának szeme láttára konczolják föl nejét és gyermekét, mikint az oláhok cselekszenek azokkal, kik őket otthon ülve várják, s határaikba törni engedik. (…) Ki a népet önvédelemre serkenti, az a népnek szabadítója, a haza megmentője. Ki pedig a népet önvédelmétől bármi módon visszatartja, az a népnek halálos ellensége,

öngyilkosa, szóval: hazaáruló [34]

Mint ahogy említettük, a leggyakoribb probléma a felszerelés biztosítása volt, így tehát az iratok jelentős részét a számlák teszik ki, kesztyű, csizma, posztó, vászon, nadrágszíj kiállításáról, helyi kereskedők, céhmesterek által. A fegyverek szállítása is sokszor okozott gondokat. Még népfelkelési biztosként az egyik első megoldandó ügye az Aradra szállított lőszerekkel volt kapcsolatos – ezt Szeged városa önkényesen lefoglalta, Nyáry Pál pedig meghagyta az elkövetők bíróság elé állítását.[35]

Kormánybiztosi tevékenységének másik jelentős részét a helyi haderő már korábban említett megszervezése, illetve a fegyverek szállítmányozása teszi ki. Rendszerint az Országos Honvédelmi Bizottmány utasítja Egressyt az aktuális előírt létszám kiállítására, amit a helyi tisztek és törvényhatóságok vagy tudnak teljesíteni, vagy nem – utóbbi esetben a Bizottmány számonkérése következik Egressyn, esetleg a helyi törvényhatóságon. Egressy Gábor helyzete nem volt irigylésre méltó. Az Országos Honvédelmi Bizottmány folytonosan újabb és újabb csapatok kiállítását várta tőle, míg a helyi lakosság egyre kevésbé akart csatlakozni. Egressy próbálta hazafias szólamokkal, minden színészi és retorikai tudását bevetve ösztönözni a lakosságot. Szeged városának vezetése sokszor leszavazta javaslatait, tehetetlenségében, dühében többször összetűzésbe is keveredett a város vezetőivel. A kormánybiztosi iratokból ugyanakkor látszik, rendre a keményebb, erélyesebb fellépést, a hatékonyabb csapatszervezést, általában az újabb és újabb hadra foghatók katonai táborba helyezését várják el Szeged város lakosságától, többnyire Egressy Gábor kormánybiztoson keresztül. Erre tökéletes példa a Bizottmány iratai között talált forrás,[36] melyet 1848. október 26-án írt Vadász Manó szegedi polgármester a Bizottmány számára, és ami feltehetőleg országos probléma is volt ekkor. Kérése, hogy a 2000 főt számláló „*gyalog nemzetőrök*”, a következő levélben pedig az 500 főből álló „*lovas nemzetőrök*” 15 napnál hosszabban ne legyenek a táborban, nem számítva bele az utazást, hiszen családosok, földművesek és egyéb feladatokat látnak el, az Országos Honvédelmi Bizottmány pedig akkor éppen erre tett felhívást. A válasz tanulságos: „Az országos honvédelmi bizottmány mélyen meg van győződve e követelés igazságos voltáról, meg van győződve, hogy a szegedi csapatoknak kötelességök idején túli maradását a táborban nem rendelheti, de bízván a szegedi polgárság áldozatkészségében (…) reméljük nem veszik rossz néven, ha az említett nemzetőrök 15 napnál tovább maradnak a táborban”, azzal a kiegészítéssel, hogy a táborban tartózkodás idejét az állami pénztár fizeti.[37]

A levéltári iratok között lépten-nyomon hasonló levélváltásokat olvashatunk. Van, amikor Egressy sikeresen eléri az adott létszámbővítést, vagy legalábbis a szolgálat

meghosszabbítását: Vadász Manó november 11-én jelenti, miszerint Szeged városának nemzetőrsége november 26-ig a táborban marad; Szentes városa november 16-án jelenti, hogy Egressy rendelete folytán három század gyalogost és 120 lovast (nemzetőrt) elindítottak. Van, amikor egyértelműen elutasítják felszólítását, sokszor pedig egymásnak ellentmondó információk jönnek pár nap elteltével. Balajthy Vendel, a kiskunok kapitánya november 7-én jelenti, miszerint a halasi és félegyházi lakosságból két század mozgó lovas nemzetőrt sorshúzás útján kiállított és útnak indított. November 10-én viszont egy kivonat érkezik Kiskunfélegyháza városa tanácsi könyvéből, miszerint a két század lovas nemzetőrt nem áll módjukban kiállítani.[38]

Különleges ügytípus a kórházakkal folytatott levelezés. Itt is visszatérő az anyagi és tárgyi feltételekkel való küzdelem. November 25-én kelt levelében megjegyzi Egressy, ha a kórházban fűtenék a folyósókat is (!), több sebesültet tudnának befogadni. Liberale Geropoldi alezredes, a tábori kórházak igazgatója december 16-án arról panaszkodik, hogy a környékbeli mészárosok csak romlott marhahúst szállítanak a kórház számára – kéri Egressyt, intézkedjen a friss (marha)hús szállításának ügyében. Máshol sem volt jobb a helyzet: Török Gábor táborellátási kormánybiztos november 25-én kéri Egressyt, hogy a „nyugodtabb területű” Szegedről küldjenek ágyneműt Aradra, ahol a harcok miatt egyre több sebesült van, de ágynemű már nincs elég.[39] Olvashatunk olyan levelet is, amiben a magyar nyelvű ügyintézésre szólítja fel a helyi kórházakat, továbbítva az Országos Honvédelmi Bizottmány országos erejű döntését.

A pénzhiány köszön vissza a foglyok őrzésének kérdésében is. Csak a kormánybiztosi iratok között öt levélben olvashatunk arról, hogy a foglyokat embertelen körülmények között, gyakorlatilag étlen-szomjan őrzik. Gombás József térparancsnoksági segédtiszt arról ír december 8-án, hogy a szegedi kazamatákban elhelyezett oláh, rác és egyéb foglyok kenyéren és vízen élnek, fehérneműt nem váltanak. Kéri Egressyt, gondoskodjon legalább heti kétszeri meleg étkezésről, illetve a kazamaták fűtéséről. Másfelől, egy héttel később érkezik az utasítás a Bizottmánytól, miszerint nézzék át a foglyoknak érkező leveleket és a gyanúsakat továbbítsák a Bizottmány felé. Ezzel összefüggésben nem csak a foglyoknak érkező leveleket, hanem általában a Szeged városába „ki, vagy be utazó egyén, külömbség nélkül, a legszorosabb rendőri vizsgálat alá vétessék”, írja egy parancsában november 27-én.[40]

De pénzhiányról, vagy legalábbis pénzügyi nehézségről olvashatunk akkor, amikor Egressy jelzi november 16-án a Pénzügyminisztérium felé, miszerint pénzügyekben „nem diszponálhat”, így sürgős ügyekben nem tud intézkedni.[41] Ugyanitt többször jelzi, hogy

kevesebb fizetést küldtek, mint amennyi járt volna neki.[42]

Gyakran felmerülő téma a szállítás kérdése is. Egy konkrét eset, a Károly gőzös története megfelelően jól illusztrálja, milyen nehézségekbe ütköztek néha a legalapvetőbb dolgok végrehajtása során is. Az egyetlen hajó, mellyel nagyobb csapatot lehet 1848 novemberében Szegedről szállítani, a Károly gőzös volt. Ezt azonban Vukovics Sebő[43] rendelete folytán át kell adni a kormány számára. Ezért Egressy csapatszállítási kéréseit nem teljesíthetik – írja a Dunagőzhajózási Társaság Tiszai Felügyelősége Egressynek november 12-én. Ezzel együtt összesen négy levélben is visszatérő kérdés, hogy a hajó nem áll Egressy rendelkezésére. Az ezzel kapcsolatos utolsó, november 20-án kelt levelében Egressy arról panaszkodik, hogy a hajót javítják ugyan, de félő, hogy nem ért hozzá, aki csinálja. A szállítással, infrastruktúrával kapcsolatos a hídépítés kérdése is. A Maroson építendő híd anyagköltségeinek listáját Vadász Manó szegedi polgármester december 11-én küldte el Egressynek, miközben a kórházakban és a foglyok őrzésénél még a fűtés sem volt megoldott.

Egressy Gábornak esetenként közvetítőként kell segíteni a fegyverek szállításában. Vukovics Sebő (délvidéki) kormánybiztosnak címzett, december 4-én írt levelében[44] jelzi, hogy az egyébként Ceglédről (Nagy)Becskerekre szállítandó, de ezen a napon Szegedre megérkezett „*ütegből*" két ágyút Kiss Ernő ígérete alapján Nagysándor Józsefhez szükséges eljuttatni – kéri ebben az ágyúk (Nagy)Becskerekre való érkezése után Vukovics Sebő segítségét.

Nem teljesen egyértelmű, Egressy Gábort végül miért mentették fel a kormánybiztosi teendők alól, illetve az sem, hogy ez pontosan mikor és hogyan ment végbe. A Szeged történetével foglalkozó iratok határozottan Egressy és a helyi városvezetés konfliktusait jelölik meg leváltásának fő okaként. Érezhetően mindegyik írás Reizner János nagyszabású munkáját (Szeged története)[45] tekinti kiindulási alapként, mely 1893-1900 között jelent meg, több kötetben. Kétségkívül értékes írás, de ebben, a mai értelemben vett szakmai feltételek még nem szerepelnek maradéktalanul, hivatkozások lényegében nincsenek. Valószínűleg még az eseményeket személyesen átélő szemtanúk emlékezete is belevegyült a történeti munkába, így nehéz vitába szállni vele. Ebben Egressyről egy meglehetősen negatív kép bontakozik ki, mint aki kormánybiztosként is csak szerepet játszik, minduntalan színészkedik, meggondolatlan, követelőző, a helyi megbecsült polgárokat megsértő, egyszóval általában alkalmatlan a feladatra.[46] A későbbi munkák, mégpedig Ruszoly József írása,[47] illetve a sort tovább folytató, Szántó Imre már idézett munkájában hivatkozásokkal ellátottak ugyan (IV.11101. c. Szeged Város Közgyűlésének vonatkozó jegyzőkönyvei), de nézőpontjukban alapvetően ezek a munkák is hasonlóak, Egressy Gábor alkalmatlanságát, de legalábbis hibákkal tarkított működését domborítják ki. Erre kiváló példa Ruszoly József néhány sora,

amivel Egressy kormánybiztosi működésének értékelését zárja:

> Nincs okom kétségbe vonni Egressy Gábor őszinte jóakaratát akkor sem, ha tudom, hogy az önkényuralom korában rendőri besúgóvá züllött. Idézett átirataiból, megjegyzéseiből a Város vezetői iránt tanúsított ellenszenven túl fontoskodás vagy még inkább egy jó adag beképzeltség is sugárzott. 1848 decemberének számára oly kritikus napjaiban Beöthy Ödönnel is hatásköri összeütközésbe keveredett. Kormánybiztos-társának leveléből kitűnően azt nehezményezte, hogy Beöthy az ő megkerülésével fordult Vadász polgármesterhez.[48]

Reizner János és Szántó Imre 400 ágyúgolyó Aradra szállítását említi Egressy végső bukása okaként, amit talán érdemes szó szerint is idézni Reizner János munkájából:[49]

> Egy ízben Nyáry Pál rendeletére hivatkozva, a város 400 ágyúgolyóját Aradra leendő küldés végett kiadatni kérte. Persze hogy szavára mitsem adtak. Ő azonban gróf Hadiktól karhatalmat nyervén, a golyókat birtokába vette. A polgármester, Korda ezredes és segédtisztje erre az elszállítást meggátolni igyekezvén, Egressyvel értekeztek, ki az utczai nagy közönség előtt a polgármestert s Kordát "hazaáruló" kifejezésekkel illette. A közönség felingerült, Egressyt már megrohanni akarták s a nép dühétől a polgármester csak az által menté meg, hogy fogolynak nyilvánítá s fegyver között a városházára kísérteté."[50] Szántó Imrénél a „parancsának nem volt foganatja.[51]

Szántó Imrénél a „parancsának nem volt foganatja"[52] váltja fel a „szavára mitsem adtak" kifejezést. Mindenesetre Egressy helyzetének meghasonlottsága itt is tetten érhető: a korabeli de facto végrehajtó hatalom[53] rendeletét nem tudja végrehajtani a város ellenérzése nélkül. Érdekes, hogy Ruszoly József tanulmányában egy másik ügy okozza Egressy „vesztét" és írja meg Kossuth a megbízatása végét jelentő levelet. Itt egy 500 fős tanyai nemzetőrcsapat kiállítása ügyében csúcsosodott a konfliktus,[54] melyet talán már nem érdemes részletezni, de a folytatás hasonló, vagyis hazaárulónak nevezik a nyílt utcán. Ennek következtében Korda János be is akarta adni lemondását, de a közgyűlés egyöntetű akaratára ezt mégsem tette. Egressy ugyan elnézést kért később (ez mindhárom munkában olvasható), de „helyzete tarthatatlanná vált".

Sándor János írásában[55] megértőbb Egressyvel szemben. Hangsúlyozza, Szeged város tisztviselőinek többsége Egressyt színészi múltja miatt eleve nem vette komolyan. Egressy vehemenciájával, türelmetlenségével, tenni akarásával pedig nem tudtak mit kezdeni a lassú ügyintézéshez szokott hivatalnokok. Mindez fordítva is igaz: Egressy nem tudta elviselni a

bürokrácia lassú működését, és forró lelkesedésében sokszor meggondolatlan kijelentéseket tett, személyében sértette meg a város életének fontos szereplőit. Itt a végzetes összetűzés Gombás József közgyűlés előtti kifakadása, illetve lemondásáról szóló levelének átadása miatt robbant ki, miszerint Egressy minősíthetetlen stílusban írt az őt is tagjai között tudó térparancsnokságnak, emiatt tovább nem hajlandó Egressyvel együtt dolgozni.[56]

Akárhogy is, mindenesetre a december 7-én kelt közgyűlési jegyzőkönyvben (egyébként Egressy távollétében) olvashatjuk, hogy „a kormánybiztos eddigi eljárásainak tapintatlansága, kérlelhetetlensége, szeszélyessége (…) a közgyűlés előtt felderítettvén… (…) a honvédelmi bizottmányhoz az iránt, hogy városunk közönsége a kormánybiztosi működés alól felmentessék fölíratni határozatott.” (439. pont) A határozat Egressy fülébe jut, minek következtében aznap ő is ír egy levelet Kossuth Lajosnak, melyben kiemeli a „szegedi tisztviselők káros, bürokratikus munkáját”, illetve különösen Korda János „utasításokat megtagadó magatartását”. A december 14-én tartott közgyűlésen megvédve magát („hazánk jelen élet-halál közti küzdelmeivel egész más szemponttul tekintendő, mint az országlás rendes állapotában”) eléri, hogy a közgyűlés korábbi határozatát visszavonja.[57] Ugyanezen a napon azonban Kossuth már megírta az Egressy lemondatásáról szóló levelet, miszerint:

> Alsóvidéki ügyeinknek az ottani táborok ellátását illető menete a rendes kerékvágásba térvén vissza, a honvédelmi bizottmány által rendkívüli intézkedésekre többé ottan szükség nincsen: mihez képpest a honvédelmi bizottmány kormánybiztos urnák eddigi fáradozásaiért, s munkálkodásáért köszönetét szavazva, további működése alól fölmenti, ezzel a nemzeti gyűlésnek a kormánybiztosok nagy számára adott biztosítását is tettleg igazolván: miszerint a kormánybiztosok száma, a szerint, mint azt a rendkívüli körülmények megszűnése engedni fogja, naponként kevesbíttetni fog. Kelt a honvédelmi bizottmány deczember 14-én tartott üléséből. Kossuth Lajos.[58]

Ezt a levelet küldi el Szeged városának is, két apró, de azért szembetűnő különbséggel: egyrészt a Szeged városának küldött levélben nincs szó „köszönet szavazásáról”, másrészt ebben a levélben „a rendes kerékvágás nagyobb részint” állt helyre.[59] A várossal folytatott vitáról egyikben sem tesz említést, de szinte biztos, hogy ez lehetett a közvetlen kiváltó ok. Természetesen részrehajló forrás, de mindenesetre érdekes megjegyezni azt is, hogy Egressy Gábor fia, Ákos visszaemlékezéseiben nyoma sincs a konfliktusnak, ott csupán a már említett december 14-én kelt, Kossuth Lajos által írt levelet közli.[60] Az is érdekes, hogy a kormánybiztosi iratanyagban 11 levél olvasható, melyet Kossuth (mint az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke) írt Egressynek, ezekből egyikben sem említi a szegedi

városvezetéssel való összetűzéseket.

A lemondás azonban kurtán-furcsán lép életbe. Nem tudjuk, ezt a vonatkozó levelet Egressy pontosan mikor kapta meg, csak azt, hogy december 21-én írásban is lemond és elköszön Szeged város polgáraitól, mint volt kormánybiztos. Kossuth ugyanakkor már december 15-én kelt levelében újabb intézkedésekre szólítja fel Egressyt (különböző felszereléseket küldjön Pestre),[61] ami kifejezetten furcsának hat az előző napi levél után. De az érdekességek itt még nem érnek véget, a négy nappal később megjelenő Közlönyben megjelenő OHB-rendeletben[62] (1848. december 19.) Egressy Gábort megbízzák a helyi mozgó szabadcsapat szervezésével, amire a fentiek tükrében nem találunk pontos magyarázatot. Ebben persze lényegében minden, ahogy Kossuth fogalmazza, „határszéli" megyében tényked kormánybiztost megbíznak ezzel a feladattal, tehát nem külön személyre szóló feladat. De kétségtelen, hogy Szeged városa mozgócsapatának megszervezésére Egressy Gábort nevezik ki kormánybiztosként. Lehetséges, hogy a Közlöny, de legalábbis a benne felsorolt kormánybiztosi névsor szövegezése már korábbi és a négy nappal korábban kiadott levél adminisztrációja még nem fonódott össze a Közlöny kiadásával? Esetleg az aktuális katonai és politikai helyzet (Ferenc József császárrá koronázása, Windisch-Grätz támadása) mellett eltörpült Szeged városának kormánybiztosával való konfliktusainak ügye és egyszerűen nem volt lehetőség ilyen gyorsan új, megfelelő embert találni, ezért de facto nem történt változás? Ez utóbbit támasztja alá, hogy a Közlönyben olvasható szabadcsapat szervezésére vonatkozó felhívást Kossuth a december 23-án írt levelében is megerősíti és részletezi, pl. felveti Rózsa Sándor és 50 emberének is a „Bakony aljához" lévő szabadcsapatokhoz való küldését.[63]

A megoldás tehát az lett, hogy Szeged városának hatósága visszakapta a város feletti irányítást, de a mozgó szabadcsapat szervezésének ügyében mégiscsak együtt kell működnie Egressy Gáborral, bizonyos szintig teljesíteni kellett kéréseit. A levéltári iratanyagban egyébként a sokat hivatkozott december 14-én kelt levélnek nincs tényleges gyakorlati következménye, hacsak az nem, hogy Kossuth talán némiképpen több számonkérést vet papírra leveleiben, mint korábban, de ez természetesen nem perdöntő bizonyíték, pusztán egy szubjektív olvasat részemről. Talán ezt támasztják alá az Egressy Ákos visszaemlékezésében olvashatók. Ákos említi, hogy december 23-án találkozott szüleivel, amikorra is „atyám kormánybiztosi teendői néhány nap óta megszűntek",[64] majd jön a már ismert Kossuth-levél. Ezt követően megjegyzi, „most atyám egész odaadással abban fáradozott, hogy egy nagy önkéntes csapatot szervezzen Szegeden és vidékén, mellyel Pest védelmére siethessen."[65] Illetve, ahogyan arról később lesz szó, Egressyt következő év januárjáig kormánybiztosként szólítják meg a neki írt levelekben.

A szegedi feladatainak utolsó állomása tehát a már említett szabadcsapat megszervezése és a rendelkezésre álló katonák Pestre vezénylése lett volna. Erről a levéltári iratanyagban is találunk forrást: Kossuth Vukovics Sebő délvidéki kormánybiztost december 18-án utasítja, miszerint „a leggyakorlottabb zászlóaljait és vitézeit (…) Szegedről haladék nélkül küldje fel Pestre.”[66], illetve Nádosy Sándor dec. 31-én kelt levelében sürgeti Egressyt az azonnali indulást illetően.[67] A külön gyűjtött kormánybiztosi iratanyag itt véget ér, de a magánirati gyűjteményben vannak még 1849 januári dátummal ellátott iratok, illetve segítségünkre lehetnek Ákos visszaemlékezései, valamint az általa idézett Egressy Gábor naplóbejegyzések is.[68]Utóbbi alapján az események alábbi láncolata vázolható föl: 600 főből álló csapatával Egressy Gábor valóban elindult Pestre, ám Cegléden érte el a hír, miszerint Windisch-Grätz bevonult a fővárosba. Csalódottságában visszavezette csapatát Szegedre, majd lemondott a csapat vezetésére kapott őrnagyi rangjáról Földváry Sándor javára, mint „szakképesebb” katona.[69] Valóban, Földváry Sándor őrnagy 1849. január 12-én jelenti, hogy a szabadcsapat januári költségeit Egressy kormánybiztostól hiánytalanul átvette, majd ugyanezt megismétli két nap múlva, ekkor már a februári költségvetésre vonatkozóan, szintén „Egressy Gábor Kormány Biztos úrtól”.[70] Hogy ténylegesen mikor indulhatott el, arra primer forrás nincs. Annyi bizonyos, hogy a január 8-án tartott közgyűlés alapján Vadász Manó szegedi polgármester kéri, hogy a város által a szabad mozgó csapat részére begyűjtött fegyvereket – amelyeket 431 pengő értékben becsültettek meg – Egressy Gábor kormánybiztos fizesse meg. Ahogy láttuk, január 12-én már a havi költségeket kifizették, így feltehetőleg valóban a 48/49-es év fordulóján megtörtént a felfegyverzés. Egressy Gábor utolsó érdemi feladata a szabadcsapattal Vadász Manó szintén január 12-én kelt levelével lehetett kapcsolatos: ebben jelzi, hogy egy bizonyos mellékelt, Kecskemétről írt levélben felszólították őket, a szabad mozgó csapat csatlakozzon Perczel tábornok táborához (akinek ekkor éppen a Pestről Debrecenbe vezető út védelme volt a feladata), kéri ebben Egressy intézkedését.[71]

Turcsányi József pesti nemzetőr január 14-én jelenti, hogy Egressy kormánybiztostól futárszolgálataiért járó útiköltségét átvette, illetve január 17-én készült egy számadás, miszerint Holtzer Rudolf (helyi kereskedő, neve többször előkerül az iratok között) az átadott tarisznyák és nyakkendők után járó összegét felvette, bár itt szó szerint nincs Egressy Gábor megemlítve. Az MNL OL R 26-ban itt található utolsó dokumentum biztosan téves dátummal lett ellátva, a hátoldalán 1848. február 15. szerepel. Esetleg lehet 1849 „eltévesztése”, de tartalmában még az előző év novemberében kelt Egressy-rendeletre hivatkozik, mégpedig „folyó hó” néven, miben is a kórházak, már említett, magyar nyelvű ügyvitelére szólította fel az ott dolgozókat. Ez tehát, amit a primer forrásokból kiolvashattunk, Egressy Gábor kormánybiztosi tevékenységére vonatkozóan.

Összegzés

Összegezve elmondható, van alapja a kritikának, ami Egressy Gábor kormánybiztosi működését illeti, de árnyalja a képet, hogy eleve fenntartásokkal fogadták őt nem helyiként és színészi pályafutása, vagyis tulajdonképpen a félt dilettánsága miatt. Véleményem szerint – amit a levéltári forrásokra alapozva állítok – Egressy Gábor a „két tűz között” (helyi és országos vezetés) inkább az országos politikai vezetés, elsősorban az Országos Honvédelmi Bizottmány és legfőképp természetesen Kossuth Lajos „pártjára” állt a vitás kérdésekben, nekik, illetve saját maga tenni akarásának akart inkább megfelelni. Úgy gondolom, Szeged város hatósága ezt nehezményezte, ehhez még hozzájárult az is, hogy Egressy Gábort, mint színészt, aki ráadásul nem is helybéli, egyébként is nehezen fogadták el ilyen fontos tisztség betöltőjeként. Milyen eredménnyel zárult mindez? Szeged város korabeli emlékezetében egyértelműen negatív kép élt rövid tényked éséről. Az iratanyagból úgy olvasható, Szeged város irányítójaként kormánybiztosi hatékonyságát Kossuth Lajos is inkább kevesellte, mint maradéktalanul elégedett lett volna. Ugyanakkor a népfelkelés és a mozgó csapatok megszervezésében Egressy eredményesnek bizonyult. Újra és újra hasonló megbízatásokat kap, 1849-ben Egressy Gábor feladata lesz majd borsodi védsereg megszervezése, melynek később vezérkapitánya is lesz. Ez része Szemere félreguláris seregtervezetének a Felvidékre. Ezen tisztségének betöltése során már a harcokban is részt vesz, amit még 1848 nyarán az óbecsei táborban hiányolt, Eperjes ostrománál meg is sebesül, minek következtében 1849. május elsején lemondott vezérkapitányi tisztségéről. Ezt követően a szabadságharc vereségéig, mint civil követte az eseményeket, majd aktív szerepvállalása miatt a vereség után a déli határon ő is elhagyta az országot. Erről bővebben olvashatunk a törökországi naplójában. Később aztán visszatérhetett a színházba. Emigrációs évei alatt és után a politikai titkosrendőrségnek küldött jelentéseket. A kérdésnek, miszerint Egressy mennyire tekinthető „besúgónak”, jelentős szakirodalma van, ennek bemutatására jelen tanulmányban nem is vállalkozhatom, amiként Egressy vezérkapitányi és emigrációs tényked ésének tárgyalása is szétfeszítené ennek a tanulmánynak a kereteit.

Bibliográfia

Levéltári források

Hadtörténelmi Levéltár (HL) Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. 52b-2/5, ill. 52b-3/1

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) H 104

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) R 26

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) H 2 B

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL CSML) IV.1003.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL CSML) IV.11101. c.

Szakirodalom

Bérczessi B. Gyula: *Tollal –lanttal- fegyverrel*, Budapest, Szerzői magánkiadás, 1986.

Bona Gábor: A szabadságharc fegyveres ereje, *Hadtörténeti Közlemények,* CXI. évf. 1998/1. 3–27.

Bona Gábor: *Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara*. *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. Miskolc, Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2015, https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/tabornokok-es-torzstisztek-az-184849-evi-szabadsagharcban-23DD/

Czaga Viktória – Jancsó Éva: *Pest-Budai nemzetőrök 1848-1849. Dokumentumok a Fővárosi Nemzetőrség történetéhez* – Budapest Történetének Forrásai, Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2001.

Egressy Ákos: *Emlékeim az 1848-49-dik évi szabadságharcz idejéből*, Budapest, Szerzői magánkiadás, 1893.

G. Tóth Ilona: Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc szegedi dokumentumai a Csongrád Megyei Levéltárban, in *Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXVIII.*, Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2000.

Hermann Róbert: A kormánybiztosi rendszer 1848-1849-ben*, Hadtörténeti Közlemények,* CXI. évf. 1998/1. 28–78.

Kerényi Ferenc: Az operaháború, *Színháztudományi Szemle 1,* Budapest, Magyar Színházi Intézet, 1978, 107–139.

Keserű Norbert: Egressy Béni szerepvállalása az 1848-49-es forradalomban és szabadságharcban, in Lator László Iván (szerk.): *Sorsok és missziók a politikai változások tükrében*, Budapest, L'Harmattan, 2018, 51–65.

Kossuth Lajos összes munkái, 13. köt. *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén,* I. S. a. r. Barta István. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai, Magyar Történelmi Társulat – Budapest, Akadémiai Kiadó, 1952.

Körtvélyes Ágnes: Egressy Gábor iratai az Országos Levéltárban, *Színháztörténeti füzetek* Budapest, Szinháztudományi és Filmtudományi Intézet Országos Színháztörténeti Múzeum,1957, 16. szám.

Közlöny (1848, 192. szám, 1849, 72. szám)

Paraizs Júlia: „Táblabírói jellemű leczkék" Egressy Gábor és Kossuth Lajos vitája az 1842-es Coriolanus-bemutató tükrében, *Irodalomtörténeti Közlemények*, CXIX. évf., 2015/1, 119.

Rakodczay Pál: *Egressy Gábor és kora*, 1-2.*,* Budapest, Singer és Wolfner, 1911.

Reizner János: *Szeged története 1-4.*, Szeged, Szegedi Szabad Királyi Város Közönsége, 1900.

Ruszoly József: A népképviseleti önkormányzat szegedi történetéhez, 1849-1871, in *Alkotmánytörténeti tanulmányok. 3., Önkormányzat és hagyomány.* – Szeged, JATEPress, 1993, 1–65.

Sándor János: Egressy Gábor, a kormánybiztos, *Pannon Tükör,* III. évf., 1998/2, 69–71.

Seres István: *Karikással a szabadságért. Rózsa Sándor és betyárserege 1848-ban,* Békéscsaba*,* Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2012.

Szalisznyó Lilla: A Petőfi -dagerrotípia és az Egressy család: a szakirodalmi hagyomány és a források, in *Irodalomismeret* 2018/4. 1 – 27.

Szalisznyó Lilla: *„Írjátok, a mi a tollatokra jön" – Egressy Gábor családi levelezése*, 1-2., Csokonai Könyvtár, Források 19, Debrecen, Debrecen Egyetemi Kiadó, 2017.

Szántó Imre: Szeged az 1848/49-es forradalom és a szabadságharc idején in: *Tanulmányok Csongrád Megye történetéből XI.,* Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 1987.

Hivatkozások

1. Szalisznyó Lilla: A Petőfi -dagerrotípia és az Egressy család: a szakirodalmi hagyomány és a források, *Irodalomismeret* 2018/4, 1 – 2. ↑
2. Bérczessi B. Gyula *Tollal –lanttal- fegyverrel*, Budapest, Szerzői magánkiadás, 1986, 12. ↑
3. Korábban megjelent írásomban Egressy Béni szabadágharcos szerepvállalásáról írtam. Keserű Norbert: Egressy Béni szerepvállalása az 1848-49-es forradalomban és szabadságharcban, in Lator László Iván (szerk.): *Sorsok és missziók a politikai változások tükrében*, Budapest, L'Harmattan, 2018, 51–65. ↑
4. Egressy Ákos: *Emlékeim az 1848-49-dik évi szabadságharcz idejéből*, Budapest, Szerzői magánkiadás,1893. ↑
5. A kormánybiztosi rendszer általános leírását olvashatjuk: Hermann Róbert: A kormánybiztosi rendszer 1848-1849-ben*, Hadtörténeti Közlemények,* CXI. évf. 1998/1, 28–78. ↑
6. Szeged korabeli történelme kiválóan nyomon követhető Szántó Imre: Szeged az 1848/49-es forradalom és a szabadságharc idején, in *Tanulmányok Csongrád Megye történetéből XI.* Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 1987. ↑
7. Hermann: A kormánybiztosi rendszer 1848-1849-ben, 34–35. ↑
8. Ezesetben a horvátokkal szembeni fellépés biztosítása volt a feladatuk, de miután az országgyűlés hivatalosan is megbízta az Országos Honvédelmi Bizottmányt a végrehajtó hatalom gyakorlásával, egyre több ilyen biztost neveztek ki, mely kinevezések több törvényhatósági területére vonatkozhatnak. Első kinevezésekor ezt a tisztséget töltötte be Egressy Gábor is. ↑
9. Bona Gábor: A szabadságharc fegyveres ereje, *Hadtörténeti Közlemények,* CXI. évf. 1998/1, 3–27. ↑
10. Hermann: A kormánybiztosi rendszer 1848-1849-ben, 38–39. ↑
11. Szántó: Szeged az 1848/49-es forradalom és a szabadságharc idején, 92. ↑
12. Szalisznyó Lilla: *„Írjátok, a mi a tollatokra jön" – Egressy Gábor családi levelezése 1-2.*., Csokonai Könyvtár, Források 19, Debrecen, Debrecen Egyetemi Kiadó, 2017, 59. ↑
13. Egressy: *Emlékeim az 1848-49-dik évi szabadságharcz idejéből*, 12 – 13. ↑
14. Szalisznyó: *„Írjátok, a mi a tollatokra jön" – Egressy Gábor családi levelezése 1-2.,* 68. ↑
15. Idézi: Sándor János: Egressy Gábor, a kormánybiztos, *Pannon Tükör,* III. évf., 1998/2, 69. ↑
16. Uo. 69. ↑
17. Paraizs Júlia: „Táblabírói jellemű leczkék" Egressy Gábor és Kossuth Lajos vitája az 1842-es Coriolanus-bemutató tükrében, *Irodalomtörténeti Közlemények*, CXIX. évf., 2015/1, 119. ↑
18. Sándor János: Egressy Gábor, a kormánybiztos, *Pannon Tükör,* III. évf., 1998/2, 69. ↑
19. MNL OL H 104 59. Közli Kossuth Lajos összes munkái XIII. köt. Budapest, Akadémiai, 1952. 112. f. ↑

20. MNL OL H 104 Egressy Gábor kormánybiztos, 1848. ↑
21. . Az idézett levéltári anyag forrásközleményi jelleggel Körtvélyes Ágnes: Egressy Gábor iratai az Országos Levéltárban, *Színháztörténeti füzetek* Budapest, 1957, 16. szám. Ebben szoros időrendben vannak felsorolva az iratok, rövid, pár soros tartalmi kivonattal, a levelek íróját és keltezését (idő, hely) feltüntetve. ↑
22. MNL R 26 Egressy (Galambos) Gábor (1849-1909) ↑
23. HL Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. 52b-3/1 ↑
24. Uo. ↑
25. Uo. ↑
26. MNL OL H 104 Közli KLÖM XIII. 223. ↑
27. Egressy: *Emlékeim az 1848-49-dik évi szabadságharcz idejéből,* 61. ↑
28. MNL OL H 104 50. ↑
29. Czaga Viktória – Jancsó Éva: *Pest-Budai nemzetőrök 1848-1849. Dokumentumok a fővárosi nemzetőrség történetéhez – Budapest Történetének Forrásai*, Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2001, 219. ↑
30. Egressy: *Emlékeim az 1848-49-dik évi szabadságharcz idejéből,* 61. ↑
31. Seres István: *Karikással a szabadságért. Rózsa Sándor és betyárserege 1848-ban,* Békéscsaba*,* Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2012, 91. ↑
32. Uo. 91. ↑
33. Bona Gábor: *Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara*. *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. Miskolc, Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2015, https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/tabornokok-es-torzstisztek-az-184849-evi-szabadsagharcban-23DD/iii-eletrajzi-adatok-273C/torzstisztek-27A0/magyarcsekei-korda-janos-29BC/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTllfQm9uYV8xIl19LCAicXVlcnkiOiAia29yZGEgalx1MDBlMW5vcyJ9 (Letöltés: 2021. november 21.) ↑
34. MNL OL H 104 12 – 13. ↑
35. MNL OL H 104 16. ↑
36. MNL OL H 2 B, 1953/1848 ↑
37. Uo. ↑
38. MNL OL H 104 ↑
39. MNL OL H 104 42. ↑
40. MNL CSML IV.1003. sti 4074/1848. november 27. (2604) – közli: G. Tóth Ilona: Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc szegedi dokumentumai a Csongrád Megyei Levéltárban, *Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXVIII.*, Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2000, 241. ↑
41. MNL OL H 32. ↑

42. Uo. ↑
43. Ekkor délvidéki kormánybiztos ↑
44. HL Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. 52b-2/5 ↑
45. Reizner János: *Szeged története 1-4*, Szeged, Szegedi Szabad Királyi Város Közönsége, 1900. ↑
46. Reizner: *Szeged története 1-4,* 2. köt., 121. ↑
47. Ruszoly József: A népképviseleti önkormányzat szegedi történetéhez, 1849-1871, in *Alkotmánytörténeti tanulmányok. 3., Önkormányzat és hagyomány*, Szeged, JATEPress, 1993, 1–65. ↑
48. Ruszoly: *A népképviseleti önkormányzat szegedi történetéhez*, 25. ↑
49. Uo. 25. ↑
50. Reizner: *Szeged története 1-4,* 2. köt., 121. ↑
51. Szántó: Szeged az 1848/49-es forradalom és a szabadságharc idején, 102. ↑
52. Uo. 102. ↑
53. Nyáry Pál az OHB elnökhelyettese ekkor. ↑
54. Ruszoly: *A népképviseleti önkormányzat szegedi történetéhez*, 22. ↑
55. Sándor János: Egressy Gábor, a kormánybiztos, *Pannon Tükör,* III. évf., 1998/2, 70. ↑
56. Uo. 70. ↑
57. Uo. 70. ↑
58. MNL OL H 104. Közli: KLÖM XIII. 750. ↑
59. MNL CSML IV.1003. sti 4319/1848. december 27. (2805) ↑
60. Egressy: *Emlékeim az 1848-49-dik évi szabadságharcz idejéből,* 77. ↑
61. MNL OL H 104, Közli KLÖM XIII. 408. f. ↑
62. Közlöny 1848. év 192. sz. ↑
63. MNL OL H 104, Közli KLÖM XIII. 506. ↑
64. Egressy: *Emlékeim az 1848-49-dik évi szabadságharcz idejéből, 76.* ↑
65. Uo. 76. ↑
66. Közli KLÖM XIII. 472. ↑
67. MNL OL H 104 (Nádosy Sándor levele) ↑
68. Egressy: *Emlékeim az 1848-49-dik évi szabadságharcz idejéből*, 81. ↑
69. Uo. 81. ↑
70. R 26 23-25. p., 27-29. ↑
71. MNL OL R 26 25. ↑

Mati Márton: A Magyar Vöröskereszt Misszió szerepe a szibériai hadifoglyok hazaszállításában

A hadifogolykérdés az első világháború előtt

A XIX. század véres háborús eseményei egyre inkább ráébresztették a nagyhatalmak vezetőit, hogy ideje tisztázni, egy nemzetek közötti megegyezéssel szabályozni, a hadviselés jogi kereteit. A konfliktusok során a megsebesült, vagy hadifogságba esett katonák ügye számított a legrendezetlenebb területnek. A sebesültek irányába mutató első komolyabb humánus lépés nem nagyhatalmi szinten jelentkezett. A svájci Jean Henri Dunant[1] az 1859-es solferinói vérengzés hatására mozgalmat indított, amelynek köszönhetően 1880-ban megszületett a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága, mely szervezet az alapításától kezdve azzal a céllal működött, hogy a háborúkban megsebesült katonákat és civileket ápolja és támogassa.

A hadifoglyok jogi helyzetének rendezését elsősorban Oroszország uralkodója, II. Sándor karolta fel. A cár egy nemzetközi fórum összehívását szorgalmazta, ahol a hadviselés és azon belül a hadifogság kérdésének tisztázását szerette volna jogi keretek közé szorítani. A téma megvitatására, 1874-ben Brüsszelben 15 állam képviseletében összeült egy konferencia. A nemzetközi értekezlet azonban nem hozott átütő sikert, ennek hátterében sokan az országok közötti óriási bizalmatlanságot vélték. A megegyezés elmaradásának köszönhetően, az orosz uralkodó által is támogatott kérdésben nem történt jelentős előrelépés, a hadifogság nemzetközi jog által rögzített szabályozására nem kerülhetett sor 1874-ben. II. Sándor unokája, II. Miklós folytatta nagyapja elképzeléseit. A cár, 26 állam képviseletével 1899-ben Hágába hívott össze egy nemzetközi értekezletet. A konferencia végén a résztvevő államok nyilatkozatot írtak alá, amelynek köszönhetően megszületett a szárazföldi és tengeri hadviselés nemzetközi joggal szabályozott egyezménye.[2] Évekkel később 1906-ban Genfben megerősítették a hágai egyezményt, majd egy évvel később a holland királynő I. Vilma, ismételten Hágába hívott össze egy konferenciát, amelyre ezúttal több résztvevő érkezett, összesen 44 állam küldte el képviselőit a nemzetközi értekezletre. A tárgyalás legfőbb eredményének tekinthetjük, hogy a résztvevő országok igyekeztek nemzetközi jogi szinten is szabályozni a hadifogság kérdését. Az 1907-es egyezmény[3] mellékletének második fejezete foglalkozik a háború során hadifogságba esett katonák ügyével. A melléklet 16 cikken keresztül tárgyalja a hadifogsággal kapcsolatban felmerülhető problémákat. Olyan témakörök kerültek jogi szabályozások alá, mint például a fogva tartó felelősségének meghatározása, a

hadifoglyok elszállásolásának kérdése, vagy éppen a kényszermunka meghatározása és annak alkalmazása a fogvatartottak körében. Az érintett fejezet utolsó cikke a 20. Ebben a cikkben fogalmazták meg a foglyok hazaszállításának kérdését, mely a következőképpen hangzott: „A béke megkötése után a hadifoglyokat a lehető legrövidebb idő alatt vissza kell bocsátani hazájukba.”[4] Sajnálatos, hogy a megállapodás szövegezői pont az egyik legfontosabb kérdést nem kellő mélységben gondolták végig. Az egyetlen mondatban megadott instrukció, több rendkívül fontos kérdésre sem tért ki. Például nem határozza meg, hogy a háborúban résztvevő felek közül melyik fél a felelős a hadifoglyok hazaszállításáért, továbbá arra sem tér ki a mondat, hogy kinek kell állnia a hazaszállítás során felmerülő költségeket. A felületes megfogalmazással súlyos problémákat okoztak az egyezmény írói. Az első világháború végén a győztes hatalmak gyakran visszaéltek a nem kellően megfogalmazott utasítással. A leggyakoribb visszaélések a foglyok szállítási költségével adódtak.[5]

Az Osztrák-Magyar Monarchia hadifogoly veszteségeiről

Az első világháború alatt a hadifogságba esettekről és a veszteségekről pontos adataink nincsenek. A mai napig nem tudjuk pontosan meghatározni, hogy a háború során hány fő is eshetett hadifogságba az osztrák-magyar oldalon harcoló katonák közül. A téma kutatói már többször próbálták meghatározni a valós számot, azonban a források hiányossága miatt csak a becsléseket, vagy az eredeti számhoz közelítő adatot tudtak megadni. Az első, a témával foglalkozó magyar szerzők által szerkesztett nagyszabású munka, az 1931-ben megjelent Hadifogoly Magyarok Története[6] volt. A mű az osztrák származású dr. Gaston Bodart hadtörténész és statisztikus számításait vette alapul. A szakember szerint az első világháborúban a központi hatalmak oldaláról összesen 3.330.000 fő hadifogoly kerülhetett az antant és szövetségeseinek fogságába. Dr. Bodart továbbá azt állította, hogy a több mint 3 milliós számból, 1.673.000 fő az osztrák-magyar hadseregében szolgálatát teljesítő katona volt. Ha az említett számhoz hozzáadjuk azt a körülbelül 837.000 eltűntként számon tartott osztrák–magyar katonát, akkor több mint 2 és fél milliós számot kapunk.[7]

A második világháborút követően Józsa Antal kezdett ismételten az első világháborús hadifogság történetével foglalkozni. A témával foglalkozó terjedelmes munkájában[8] a szerző 2 millió fő körül állapítja meg a háború alatt fogságba esett osztrák – magyar hadifoglyok számát, azonban, ha ehhez a számhoz hozzáadjuk a még eltűntek létszámát, akkor majdnem a 3 millió főt megközelítő számot kapunk.[9] Alon Rachamimov izraeli történész, a keleti front hadifogolykérdésével foglalkozó könyve szerint körülbelül 2.770.000 osztrák–magyar katona eshetett az ellenséges szövetségesek fogságába. Rachamimov munkájában Hans Weiland és

Leopold Kern szerkesztésben megjelent In Feindeshand: Die Gefangenschaft im Weltkriege in Einzeldarstellungen[10] című grandiózus munka számításait használja fel. Továbbá Rachamimov a két osztrák szerzőre hivatkozva megjegyzi, hogy az osztrák–magyar hadifoglyok többsége, mintegy 2 millió fő keleti, vagyis orosz táborokban volt fogságban.[11]

Még nehezebb feladat annak a megállapítása, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia kötelékében szolgáló hadifogságba esett katonák közül pontosan hány magyar származású lehetett. A hadifoglyok számával kapcsolatban vannak ugyan próbálkozások és elképzelések, azonban ennek a pontos meghatározása mára már szinte teljességgel lehetetlen.[12] Jelen tanulmányunkban szereplő, a Szibéria távol-keleti régiójában lévő hadifogolytáborokban raboskodó magyar foglyok létszáma a fent említett számok töredékét sem tették ki. Az orosz, majd a bolsevik hatalom elleni intervenció következtében 1918-tól amerikai, illetve japán felügyelet alá került táborokban a magyar származású hadifoglyok létszáma 10.000–15.000 fő körül lehetett. Ez a szám természetesen állandóan változott. Köszönhetően az orosz polgárháborúnak, nyugatról folyamatosan újabb és újabb hadifogoly szállítmányok érkeztek a térségbe, ezzel túlzsúfolttá téve az oroszországi tengermelléki táborokat. Ugyanakkor a szám, az 1919 második felétől fokozatosan beinduló hazaszállításoknak köszönhetően folyamatosan csökkent. Dell'Adami Géza, a Magyar Vöröskeresztes Misszió vezetője és egyben a kelet-szibériai hazaszállítás fő koordinátora szerint, az irányítása alatt működő misszió körülbelül 8.000 magyar volt hadifoglyot szállított haza 1920 októbere és 1921 szeptembere között. Ezen felül az utódállamok által hazaszállított magyar nemzetiségű hadifoglyok száma Dell'Adami szerint 5.000 fő körül lehetett. Ezen állítások ismeretében a Szibéria távol-keleti részéről összesen és hivatalosan körülbelül 13.000 magyart szállítottak haza évekkel az első világháború befejezése után.[13]

Előkészületek a kelet-szibériai hadifoglyok hazaszállításához és a Magyar Vöröskereszt Misszió megalapítása

A Nagy háborút követően Magyarországon rendkívül kiszámíthatatlan korszak köszöntött be. A vesztes háború, a Tanácsköztársaság időszaka, illetve a megszállás, komolyan megtépázta a magyar állam kincstárát és közigazgatását. A proletárdiktatúra bukását és a román megszállást követően egyre fokozódott az új kormányra nehezedő társadalmi nyomás, melynek egyik gyújtópontjában a hadifoglyok hazaszállításának ügye állt.

Nyugatról, akadozva ugyan, de már 1918 végén megindultak a hazaszállítások. Azonban keleten, főleg a polgárháborús helyzetnek köszönhetően, sokkal összetettebb volt a helyzet. Az oroszok a központi hatalmakkal kötött különbéke alkalmával[14] kölcsönös fogolycseréről

egyeztek meg. Egyes becslések szerint a megállapodást követően Oroszország nyugati részéről 1918. október végéig mintegy 6–700.000 osztrák–magyar hadifoglyot szállítottak haza.[15]

Az orosz polgárháború eszkalálódása és szibériai irányba történő kitolódása nagyban megnehezítette a keleti hadifogságba esettek hazaszállítását. Ugyan Koppenhágában, 1920. május 29-én[16] született egy új megállapodás Szovjet-Oroszország és Magyarország között a hadifoglyok kicseréléséről, azonban a keleten uralkodó háborús helyzetnek és a politikai destabilizációnak köszönhetően a hadifoglyok hazaszállításának megszervezése komoly akadályokba ütközött. Az orosz fogságba esettek közül voltak olyanok, akik inkább hazaszöktek, minthogy megvárják a hivatalos szállítás megkezdését. A legkilátástalanabb helyzetben a Szibéria távol-keleti részén fogvatartottak voltak.[17] A bolsevik és a fehér seregek közötti összecsapások, illetve a transzszibériai vasút vonalán történő harcok teljes mértékben elvágták az ott raboskodókat Európától. A háborúból adódó kiszámíthatatlan állapotnak köszönhetően a szárazföldön történő hazaszállításra, illetve egyéni hazaszökések megszervezésére szinte semmiféle lehetőség sem adódott. A hadifoglyok amúgy is kilátástalan helyzetén tovább rontott a Monarchia kapitulációja és nemzetállamokra történő szétesése. Az egységes külügyi képviselettel rendelkező Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása hihetetlenül nagy károkat okozott a hazaszállítással kapcsolatos tárgyalások menetében. A Monarchiából leválasztott, önálló külügyi tapasztalattal nem rendelkező és csekély diplomáciai értékkel bíró Magyarország magára maradt.

A párizsi békekonferencia 1920. március 13-án[18] értesítette Magyarország kormányát, hogy engedélyezi egy magyar küldöttség Szibériába utazását, azzal a céllal, hogy megkezdje az ott ragadt több mint 10 ezer magyar hadifogoly hazaszállításához az előkészületeket. A Honvédelmi Minisztériumban működő Hadifogoly Osztály vezetője Kirchner Sándor ezredes kapta a feladatot, hogy a Magyar Vöröskereszt védnöksége alatt működő missziót megszervezze, és a térségbe küldje. A mentőakció vezetésére a Hadifogoly Osztálynál 36-an is jelentkeztek, végül az ezredes a misszió élére a szibériai hadifogságot is megjárt Tarczali Dell’Adami Géza századost nevezte ki.[19]

Tarczali Dell’Adami Géza fényképe a Megváltás Szibériából című könyvéből

Dell’Adami Géza százados háború alatti tevékenységéről nem sok adattal rendelkezünk. Amit biztosan tudunk, hogy még a háború elején eshetett hadifogságba. Több hadifogolytáborban is járhatott, azonban 1916-ban a berezovkai hadifogolytáborban letartóztatták. Állítólag megtámadta a tábort őrző kegyetlenkedő kozákokat, akik folyamatosan kínozták és sanyargatták a tehetetlen hadifoglyokat. Az egyszemélyes támadás végül tömegverekedésbe torkollott, aminek következtében lázadás vádjával egy orosz polgári börtönbe szállították Dell’Adami Gézát.[20] Valamikor az 1917-es év végén feltételezhetően ebből a börtönből szökhetett meg és tért haza Magyarországra.[21] Nem sokkal hazaérkezése után a Magyar Vöröskereszt berni kirendeltségére küldték, ahol a magyar hadifoglyok hazaszállításának koordinálásáért felelt. Kirchner ezredes választása valószínűleg azért eshetett Dell’Adami Gézára, mert mint egykori hadifogoly nagy tapasztalattal rendelkezhetett a szibériai állapotokról. Természetesen az is a százados kinevezése mellett szólhatott, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt tisztviselőivel is igen jó viszonyt alakított ki a berni tartózkodása alatt. A Magyar Vöröskereszt Misszió második tagjának a szintén szibériai hadifogságot megjárt dr. Kovács István orvos őrnagyot jelölték ki, aki feladatul a hadifoglyok egészségügyi ellenőrzését kapta.

Az óriási feladat lebonyolításához a Hadifogoly Osztály munkatársai számításai szerint legalább 3 millió amerikai dollárt[22] kellett előteremteni. Mivel a háborút követően a magyar állam a hazaszállítási feladatokra és a Magyar Vöröskereszt Misszió működésére nem volt képes ekkora összeget elkülöníteni, más megoldást kellett találnia Dell’Adamiéknak. A csőd szélén álló Magyarország kölcsönre sem számíthatott. Nem volt olyan állam a háború után, amely egy vesztes, a végletekig eladósodott országnak hitelt biztosított volna. Végül a mentőakcióban résztvevőknek az az elképzelése támadt, hogy nemzetközi jótékonysági

gyűjtések során próbálják előteremteni a hazaszállításhoz szükséges összeget.[23] Az ötlet valószínűleg onnan származhatott, hogy Magyarországra is eljutott a híre annak, hogy az Amerikai Egyesült Államokban több amerikai–magyar lap a háború alatt és azt követően is, kiemelten foglalkozott a szibériai fogságban szenvedők helyzetével. Az amerikai újsághírek szerint az Egyesült Államokban élő magyarok több alkalommal is bizonyították a magyarságot érintő esetekben a segítő szándékukat.

Az Amerikai Magyar Református Lapja az 1919. augusztus 23-ai számában,[24] arról számolt be, hogy a Youngstowni Magyar Egyletek és Egyházak Nagybizottsága még augusztus 9-én, több, az összmagyarságot érintő határozatot fogadtatott el a youngstowni magyar diaszpóra legfőbb képviselőivel. A határozatok között olvashatunk egy felhívást is, mely arra kéri az amerikai magyarokat, hogy a szibériai hadifogságban szenvedő honfitársaik megsegítése céljából az Egyesült Államokban élő magyarok nagygyűlését hívják össze. Az említett rész így hangzott: „… Kimondja továbbá, hogy okvetlenül szükségesnek tartja a Szibériában sínylődő magyar foglyok megsegítését, valamint az odahaza szenvedők megsegítését. Ezen okból szükségesnek látja egy országos értekezlet megtartását, melynek egybehívását ajánlja az Amerikai Magyar Szövetségnek avval a kérelemmel, hogy hacsak lehetséges, úgy az értekezlet helyéül Youngs- town-t válassza ki.”[25]

Elképzelhető, hogy az amerikai hírekről és akciókról a Hadifogoly Osztály munkatársai is értesültek. Ha ez így történt, akkor azt is feltételezhetjük, hogy Kirchner ezredes és Dell’Adami Géza ezen ismeret alapján döntött úgy, hogy a Magyar Vöröskereszt Misszió az amerikai segélyező akciókat felhasználva az Egyesült Államokon keresztül utazva jusson el Vlagyivosztokba. A terveik szerint a szibériai hadifoglyok számára adománygyűjtő kampányt szerveznek az amerikai–magyar és izraelita közösségekkel, illetve segélyszervezetekkel együtt, mely gyűjtéstől azt remélték, hogy a hazaszállítás jelentős részét fogja fedezni.[26]

Az amerikai gyűjtőakció

A hazaszállítással megbízott mentőmisszió szervezéséről még az Amerikában élő magyar diaszpóra is értesült. Az Amerikai Magyar Hírlap 1920. április 8.-ai száma arról írt, hogy a szibériai hadifoglyok megsegítésére Magyar Vöröskereszt Missziót hoztak létre és 2-3 héten belül Amerikába indul, hogy az országon keresztül utazva Vlagyivosztokba jusson.[27] Az újságcikk tudósításával ellentétben Dell’Adamiék már korábban, április első hetében útnak tudtak indulni. Amint a misszió tagjai megkapták az utazáshoz szükséges hivatalos okmányokat a Külügyminisztériumtól és beszerezték a munkájukat támogató ajánlóleveleket Ulysses Grant-Smithtől,[28] a Magyarországon állomásozó amerikai követtől, elhagyták

Budapestet.

A misszió 1920. április 14.-én a franciaországi Cherbourgból hajózott ki, majd egy héttel később, április 22-én érkezett meg New York kikötőjébe, ahol az Amerikai Magyar Segélyegyesület[29] elnöke, Barna Bertalan fogadta őket.[30] Az elnök kitörő örömmel köszöntötte a misszió tagjait és közölte velük, hogy másnap, 23-án éppen New Yorkban tartanak egy gyűlést, amelyen a Szibériában raboskodó hadifoglyok megsegítéséről fognak tárgyalni amerikai segélyszervezetek. Az Egyesült Államokban hónapok óta több, az amerikai magyarsághoz köthető szervezet és újság foglalkozott a Szibériában rekedt hadifoglyok reménytelen helyzetével. Ezek az egyesületek és sajtóorgánumok már a múltban is több alkalommal szerveztek gyűjtéseket, önkéntes adakozásokat az óhazát érintő ügyekben.[31] Barna Bertalan, az Amerikai Magyar Segélyegyesület elnöke május közepéig legalább 300 ezer dollár összegyűjtését ígérte a Magyar Vöröskereszt Missziónak.[32]

Dell'Adami Géza visszaemlékezésében arról számolt be, hogy az amerikai magyarság milyen egységesen, szinte egy emberként összefogva állt ki a hazaszállítás ügye mellett[33]. Azonban a misszióvezető állításával és tapasztalatával ellentétben, kissé árnyaltabb helyzet bontakozik ki, ha a korabeli magyar tulajdonú folyóiratokba is beleolvasunk .[34] Az Amerikai Magyar Hírlap április 29-ei száma nyíltan kritizálja a magyar diaszpóra körében legolvasottabb lapok, a Szabadság és a Népszava szerkesztőségét, felróván nekik, hogy ezek a lapok csak most, hogy a misszió tagjai ténylegesen az országban vannak hajlandóak a szibériai rabságban szenvedők sorsával foglalkozni.[35] Az ilyen és ehhez hasonló írásoktól eltekintve, Dell'Adami visszaemlékezéséből és a gyűjtésben, támogatásban résztvevő szervezetek tevékeny munkájából azt a következtetést vonhatjuk le, hogy dacára a kisebb nézeteltéréseknek, Amerika magyarjai össze tudtak fogni egy közös ügy érdekében.

A hazaszállítással kapcsolatos első gyűlés, amin a misszió tagjai is részt tudtak venni, az érkezésük másnapján volt esedékes. Ezen az alkalmon három kimagasló pénzbeli előjegyzés is született. Az Amerikai Vöröskereszt Egylet 250.000 dollár, az Amerikai Magyarok Segélyegyesülete 300.000 dollár, az Izraelita Segélyegyesület[36] pedig 250.000 dollár összegyűjtését ígérte a szibériai hadifoglyok megsegítésére.[37] A pénzbeli jegyzések mellett a résztvevők megalapították az Amerikai Hazatelepítő Bizottságot,[38] mely szervezet legfőbb feladata a gyűjtések során befolyt pénzösszeg kezelésén felül, a szibériai fogságban szenvedő osztrák, magyar és galíciai hadifoglyok hazaszállításához szükséges hajók bérlése volt. A Bizottságnak később igen komoly támasza lett a Magyar Vöröskereszt Misszió, a vlagyivosztoki működésük során.

A new yorki gyűlést követően a misszió tagjai számos rendezvényen, segélyező esten és

gyűjtésen vettek részt.[39] Amíg Dell'Adamiék az Államokban tartózkodtak, addig a helyi magyar nyelvű újságok folyamatosan közöltek minden olyan eseményt, amely valamilyen módon a szibériai hadifoglyok megmentéséért tevékenykedő Magyar Vöröskereszt Misszióhoz kötődött. Egyik alkalommal dr. Kovács István homesteadi[40] látogatásáról a következőképpen számolt be az Amerikai Magyar Reformátusok május 15-ei száma:

> … Este 8 órakor a Carnegie könyvtár dísztermében meglehetős szép számú közönség gyűlt össze, hogy meghallgassa a Veres Kereszt egyleti küldöttek előadását. Akik eljöttek, azoknak lekéből bizonyára soha nem fog kitörlődni annak az eleven és megható eladásnak emléke, a melyet Dr. Kovács István, Sztankayné úrnő és a többi kiváló szónokok tartottak. Az estélyt Mrs. Hetey zongorajátéka nyitotta meg, majd a Homesteadi M. Dalárda szép éneke után Ranky Bertalan mutatta be elsőnek Dr. Kovács Istvánt, ki közel egy óráig tartott folyékony és lebilincselő előadásban rajzolta meg a szibériai fogoly magyarok nyomorúságos helyzetét. Utána Sztankayné úrnő adta át a magyarországi anyák hálás köszönetét az amerikai magyarok részére azon adományokért, miket innen az éhező gyermekek táplálására juttatott magyarságunk … A lelkes dalárdisták vállalkoztak a szereteti adományok összeszedésére, mely adományok összege 162 dollár volt. A homesteadi magyarság részéről ez csak kezdete a nemes és áldott czélra való adomány nyújtásnak, mert hisszük, hogy városunkban MINDEN magyar ember meg fogja hozni azt az áldozatot, mit tőle a magyar testvéri segítő szeretet szent érzése megkíván. Mint értesülünk, a Homesteadi I. M. önképzőkör Női osztálya egymaga 200 dollárt adományozott az irgalmasság és hazafias ügy nemes czéljára.[41]

Mint az idézett részből is kiderül, a hadifoglyok ügye ténylegesen téma volt és foglalkoztatta az amerikai magyar közösségeket. Dell'Adamiék amerikai körútját nem csak a magyar diaszpóra prominens folyóiratai, úgymint a Népszava vagy a Szabadság követte, hanem helyi, kevésbé olvasott lapok is beszámoltak szinte minden fontosabb eseményről. Gyakran invitálták a helyi lapok a magyar lakosságot a misszió előadásaira, ezzel is kifejezve az ügy fontosságát.

Mentsük meg a zord Szibéria szerencsétlen hadifoglyait!

A MAGYAR HAZASZÁLLITÓ KÜLDÖTTSÉG KÉT TAGJA YOUNGSTOWNBAN. — A NAGYBIZOTTSÁGI NÉPGYÜLÉS ISMÉT MEGHALLOTTA A KÉRŐ SZÓT ÉS 10 PERC ALATT 750 DOLLÁRRAL SZAPORITOTTA AZ ALAPOT.

Ismét megveregethetjük a youngstowni magyarság vállát. Ismét elmondhatjuk, hogy meg

kai," aki a Relief Committee tagja és Clevelandból jött el a mi gyülésünkre, állt fel szólásra. Rev. Huenegardt Kansas államban született mint amerikai szülők gyermeke és mint misszionárius került Magyarországba. Ott annyira megszerette a magyar nyelvet és a magyar népet, hogy tökéletesen és kifogástalanul megtanulta édes hazánk szép anyanyelvét, a zengzets magyart és pedig "kineses" Kolozsvárott.

Nagy élvezettel hallgatta a mi közönségünk az amerikai ajkakról hangzó magyar szót. Elmondotta a tiszteletes és pedig a saját tapasztalata alapján, mert hiszen a háboru alatt Budapesten volt, hogy mint bántak a magyarok az orosz foglyokkal, akikből szintén volt egy félmillió Magyarországon. Összehasonlitotta ezt a szibériai foglyok szomoruan

közel $150-ral járultak hozzá a gyönyörü, nem várt és meglepő eredményhez. A közönség a helyes Kiss Esztikét, aki házi taka-

Dr. Kovács István fényképe a youngstowni előadásról szóló cikkben, az Amerikai Magyar Hírlap 1920. május 13-ai számában

A misszió, nagyjából egy hónapos kampányútja végén, 1920. május 24-én, Seattle kikötőjéből a Katori Maru gőzös fedélzetén hagyta el az Amerikai Egyesült Államokat.[42] Dell'Adamiék következő úti célja Tokió volt, ahol a japán kormánnyal[43] és segélyszervezetekkel szándékoztak a szibériai helyzetről tárgyalni. A misszió nagy meglepetésére mind a japán minisztériumok,[44] mind pedig a Japán Vöröskereszt szívélyesen fogadta látogatásukat. Dell'Adamiéknak még a Japán Vöröskereszt Egylet két vezetőjével, Isiguró algróffal és Hirojama alelnökkel is sikerült személyesen egyeztetniük. Mindkét japán tisztviselő ígéretet tett az eddig támogatások folytatására, illetve a magyar küldöttségnek ajánlólevelet is biztosított a vlagyivosztoki vöröskereszt japán kirendeltségéhez.[45] A rövid, de annál sikeresebb japáni tartózkodást követően, június 15-én, egy Curugából[46] induló hajóval

hagyták el a szigetországot, hogy három nap múlva megérkezzenek küldetésük színterére, Vlagyivosztokba.

Helyszíni előkészületek

A magyar hadifoglyok érdekeit a Magyar Vöröskereszt Misszió megérkezéséig a vlagyivosztoki dán konzul, Möller Holst[47] képviselte. Gyakori volt, hogy a dánok mellett a térségben szolgálatot teljesítő svéd diplomaták is közreműködtek, segítettek a szerencsétlen körülmények között élőknek. A támogatás Dell'Adamiék megérkezését követően sem maradt abba, a skandinávok továbbra is tartották a kapcsolatot a hadifoglyokkal és önfeláldozóan segítették a magyar misszió munkatársait is. A Magyar Vöröskeresztes Misszió az érkezése előtt sürgönyt küldött Vlagyivosztokba, amelyben tudatták a magyar hadifoglyokkal, hogy várhatóan június közepére érkeznek Oroszország tengermelléki régiójába.[48] A táviratot követően a dán konzul és a hadifoglyok támogatásával működő, Magyar Hazaszállító Iroda nevében, június 6-án, Saáry Jenő főhadnagy a következő üzenetet juttatta el a térség magyarlakta táboraiba:

> Amerikából jött sürgönyi értesítés szerint az összes hadifoglyok tengeren való hazaszállítása a nyár folyamán biztosítva van. E célra öt nagy amerikai transzporthajó áll a június hóban Kelet-Szibériába érkező magyar és osztrák vörös-keresztes bizottságok rendelkezésére! Vlagyivosztokban egy a hazaszállítást előkészítő központi iroda létesült, mely minden innen elérhető és hazautazni vágyó hadifoglyot regisztrál. Mozogjon tehát mindenki, aki csak szerét ejtheti, kelet felé! A nyikolszk-usszrijski hadifogolytábor a szállítmányok behajózásáig mindenkit felvesz! Kérjük ezen értesítés széltében-hosszában való gyors terjesztését! Saáry Jenő fhdgy. A Magyar Hazaszállító Iroda vezetője.[49]

Aki csak a levelet olvasta, izgatottan várta a küldöttséget. A foglyokat leginkább az érdekelte, hogy a misszió tagjai milyen hírekkel érkeznek szülőhazájukból, és természetesen az, hogy mikor hagyhatják el végre Szibériát. A lelkesedés és izgatottság sorait fedezhetjük fel az egyik hadifogoly, Martin Ferenc visszaemlékezésében is. Az esemény híréről ő ekképpen fogalmazott:

> Június 1-jén végre az első hivatalos hírt kapjuk hazaszállításunkra vonatkozólag. A távirat szerint a magyar bizottság e hó közepén ideérkezik; hazaszállításunk július-augusztus hó folyamán biztos. Az öröm óriási. Igaz, hogy a pesszimisták ezt is lerontják: ők még most is fogadást ajánlanak, hogy ebben az évben nem megyünk. Januárban

> ugyan én is erre fogadtam, csakhogy akkor tényleg kilátástalan volt a helyzetünk; a fogadás különben is csak egy jen volt.[50]

Dell'Adamiék 1920. június 18-án[51] érkeztek meg Vlagyivosztok kikötőjébe, majd miután a városban berendezték a misszió irodáját, hozzáfogtak és felkeresték a magyarok által is lakott táborokat. Vlagyivosztok környezetében három táborról tudjuk, hogy magyarokat is tartottak a foglyok között. A legközelebbi ilyen fogolytábor,[52] a kikötőváros közelében, mondhatni a külvárosban épült, amely a misszió látogatásakor már japán[53] felügyelet alatt állt. A másik két tábor a Vlagyivosztoktól 100 kilométerre található Nyikolszk-Usszurijszk városa mellett állt. A két tábor közül az egyik az oroszok, míg a másik, a vlagyivosztokihoz hasonlóan a japánok igazgatása alatt állt.[54]

A misszió tagjai június 26-án utaztak Nyikolszk-Usszurijszkba, ahol a hadifogolytábor magyarjai nagy ünnepség keretében fogadták a kiszabadításukra érkező vöröskereszteseket. Az egyik hadifogoly, Mati Vendel a családjának küldött levelében így emlékezik vissza az eseményre:

> …Nagyon nehezen vártuk őket, végre itt vannak! Fogadtuk őket a tölünk telhető legünepíesebben. Diadalkaput állítottunk fel részükre, ahol levett kalappal könyes szemekel haladtak keresztül amint a piros-fehér-zöld lobogónkat meglátták, csak annyit mondtak itt még élnek magyarok. Aztán Egekig harsogó éljenel üdvözöltük őket. Eztán elmondták jövetelük célját amerikai útjukat és gyüjtésük eredményét, Drága hazánk szomorú sorsát, amit fuldokló zokogással végig halgattunk. És aztán… együttesen zenekarunk kiséretével énekeltük az Áld meg Isten a Magyart!!![55]

A felemelő pillanatról Dell'Adami Géza is megemlékezett, ő így jegyezte le a történteket a misszió munkásságáról szóló könyvében:

> Virágos díszkapuval fogadtak minket. Három magyar zászló közül ragyogott ránk az ››Isten hozott‹!‹‹ Amerre utunk vitt, virágok szerte. A kocsik begördültek a tábor udvarára. Önkénytelenül levettük a kalapunkat. Megváltóik gyanánt fogadtak bennünket, kik csak halvány reménysugárral jöttünk. A felelősség súlya hatványozottan nehezedett rám. És mégis – ez volt életem legmagasztosabb pillanata.
>
> Ötezren lehettek, akik itt körülöveztek bennünket. Magyarország minden részéből, népünknek minden rétegéből valók. Megannyi láncszeme egy szilárd egységnek!
>
> A tiszamenti, kárpátalji, vagy erdélyi földmíves mellett ott állt a hivatásos tiszt, a tanár,

a bíró, hivatalnok, ügyvéd, kereskedő. Valamennyi a saját gondjaival, múltjával, életfölfogásával, egyéniségével…

…Megnyugtattuk őket. Meg fogjuk menteni, akit csak elér a kezünk. Kibontottuk előttük az amerikai magyarok ajándékát a piros-fehér-zöld selyemlobogót. ››Nem, nem soha!‹‹ – csillogott feléjük a három aranyszó.

Megindító volt a pillanat! A faji öntudat és büszkeség, melyet beragyogott a magyarság igaz ügyének varázshatalma, tömör egységbe kovácsolt minden lelket, mely dacolt nyomorral gyalázattal, megaláztatással! S midőn felhangzott az ››Isten áldd meg a magyart!‹‹ és mi födetlen fővel álltunk a szibériai nehéz felhők alatt, csonka hazára, értünk aggódó, értünk imádkozó szeretteinkre gondolva, könny gyűlt szemekbe.[56]

A Magyar Vöröskereszt Misszió tagjainak látványa és az ünnepi hangulat lelket öntött a több éve raboskodókba, végre saját szemükkel láthatták, hogy megérkeztek az övéik és idővel haza fogják őket juttatni. Mint a könyvből idézett szövegrészből kiderül, Dell'Adamiék is átérezték a helyzet súlyosságát. Az eseményt követően, amint csak lehetett nekiláttak nehéz feladatuknak, mindenáron hajót kellett szerezniük az elcsigázott magyar hadifoglyok elszállításához. A hazaszállítás szervezése mellett a Magyar Vöröskereszt Missziónak számtalan egyéb feladata is adódott. Többek között ellenőrizte a fogolytáborok ellátottságát, fenntartotta a kapcsolatot az intervenciós csapatok parancsnokságaival, folytonos egyeztetésben állt a helyi kormányzatok képviselőivel. Ráadásul arra is volt példa, hogy az egészségügyi szerek beszerzésénél játszott közvetítő szerepet a táborok parancsnokságai és segélyszervezetek között.

Rengeteg Dell'Adami által gépelt irat[57] tanúskodik arról, hogy a százados milyen emberfeletti munkát végzett. Minden nap több kérvényt, sürgönyt és parancsot írt. Természetesen nem elhanyagolható segítőinek erőfeszítése sem, az iroda négy alkalmazottja minden esetben a misszióvezető rendelkezésére állt. Dr. Kovács István orvos őrnagy felügyelte a tábori kórházak rendes működését és ellátottságát, Varga Béla zászlós intézte a misszió kiadásait és egyéb pénzügyeit. A misszió főtolmácsa, dr. Lehóczky István bonyolította az idegenekkel, főleg az oroszokkal való tárgyalásokat. Végül, de nem utolsósorban, Saáry Jenő főhadnagy felelt az egyik legfontosabb tábor, Nyikolszk-Usszurijszkért. Továbbá a misszió vezetője szintén az agilis főhadnagyot bízta meg a majdani hazautazással kapcsolatos helyi adminisztratív és szervezési feladatokkal is.

A Saáry Jenő által, még június 6-ai dátummal keltezett, a Magyar Vöröskereszt Misszió érkezését hirdető felhívás nem ért el látható eredményt. Meglehetősen kevés hadifogoly

jelentkezett a gyülekező helyként kijelölt Nyikolszk-Usszurijszk táborában. Ennek egyik oka az lehetett, hogy számos magyar hadifogoly a bolsevik csapatok ellenőrzése alatt álló táborokból elmenekült és a környező erdőkbe vette be magát, majd távol minden településtől, remeteként bujkált a vadonban.[58] Továbbá azok a hadifoglyok sem értesülhettek az üzenetről, akik a kommunisták táboraiban sínylődtek. A vörös gárdisták gondosan ügyeltek arra, hogy fogva tartottjaik ne értesüljenek a Magyar Vöröskereszt vlagyivosztoki missziójának ténykedéséről. Ennek tükrében Dell'Adamiéknak döntést kellett hozniuk: ha a hadifoglyok nem jelentkeznek a felhívásra, akkor a missziónak kell értük menni és kiszabadítani annyi magyar katonát a bolsevikok által ellenőrzött táborokból, amennyit csak lehetőségük engedi.

A Magyar Vöröskeresztes Misszió megbízásából három hadifogolymentő expedíciót szerveztek a bolsevikok által ellenőrzött területekre. A feladatra a hadifoglyok közül önkéntesek jelentkeztek, akiknek a misszió még a menleveleket is beszerezte a térséget ellenőrző hadseregektől.

Északi irányba Károly Gusztáv és Nagy János zászlósok indultak, az ő céljuk a Habarovszk és Nikolajevszk környéki táborok feltérképezése volt. A két zászlós küldetése sikerrel járt, 151 hadifoglyot hoztak magukkal Nikolajevszkből és 11-et Kamcsatkából.[59] Nyugatra Krisztinkovics Pál zászlóst küldték, akit a Blagovjescsenszk és Harbin melletti táborok átkutatásával bízott meg Dell'Adami Géza. Amint a zászlós a bolsevikok által ellenőrzött területre ért, a helyi erők felszólították, hogy 24 órán belül hagyja el a területüket, mert ha nem teszi, kémkedés vádja miatt kivégzik. Így Krisztinkovics Pál küldetése nem járt teljes sikerrel, azonban amikor az elzárt magyar hadifoglyok megtudták, hogy a zászlós milyen céllal próbálta felkeresni táboraikat, a fenyegetések ellenére 112-en megszöktek és szerencsésen eljutottak Nyikolszk-Usszurijszkba.[60] A Transzszibériai vasútvonal mentén Fein Jenő hadnagy és segítői próbáltak hadifoglyokat felkutatni. A Csita és Verhnyeugyinszk környéki táborokból körülbelül 400 magyar hadifoglyot szabadítottak ki. Burjátföldtől nyugatabbra azonban nem tudtak Fein hadnagyék tovább jutni, ugyanis a térségben komoly harcok folytak a bolsevik és a fehér erők között. A véres összecsapásoknak köszönhetően a belső-szibériai[61] hadifogolytáborokban raboskodó magyaroknak a hazautazással egészen 1921 januárjáig várniuk kellett, ugyanis csak ekkorra nyugodott meg a térség olyan mértékben, hogy nyugati irányba is megindulhatott a vasúton történő szállítás.[62] Az expedícióknak és ténykedéseiknek hírére, 1920 ősz végére, tél elejére több mint 5.000 magyar hadifoglyot sikerült különböző bolsevikok által felügyelt táborokból kimenteni.

A nyugatról érkező hadifoglyok között voltak olyanok, akik rettegtek a japánoktól, ugyanis

sokan közülük kényszersorozás következtében a Vörös Hadsereg oldalán, fegyverrel küzdöttek az intervenciós csapatok ellen. Ezek a hadifoglyok attól tartottak, hogy a japánok rajtuk fogják megtorolni halott bajtársaik életét. Szerencséjükre, a feltételezett retorzió elmaradt. Azonban voltak a nyugatról érkező hadifoglyok között olyanok is, akik korábban önként álltak a vörösök oldalára és vállalták a bolsevik propaganda terjesztését. Az egyik ilyen eset Sós Imre zászlós és társához köthető. A két hadifogoly 1920 szeptemberében érkezett a nyikolszk-usszurijszki táborba, és nem sokkal elhelyezésük után hozzáláttak a foglyok izgatásához. Végül a két agitátort a táborparancsnokság őrizetbe vette, majd Dell'Adamihoz kísérte kihallgatásra. Kiderült, hogy mindketten a Blagovescsenszk melletti, vörösök által felügyelt táborból érkeztek azzal a feladattal, hogy a kommunista eszmét terjesszenek a magyar hadifoglyok körében.[63] Sós zászlóson kívül szép számmal akadtak még nyugatról érkezett hadifoglyok, akiket a kommunista eszmék megérintettek. Ezeket a foglyokat, miután a nyikolszk-usszurijszki táborba megérkeztek, a YMCA.[64] vette kezelésbe. A keresztény segélyszervezet oktató, nevelő munkával sokukat le tudta beszélni a bolsevista nézetek terjesztéséről.

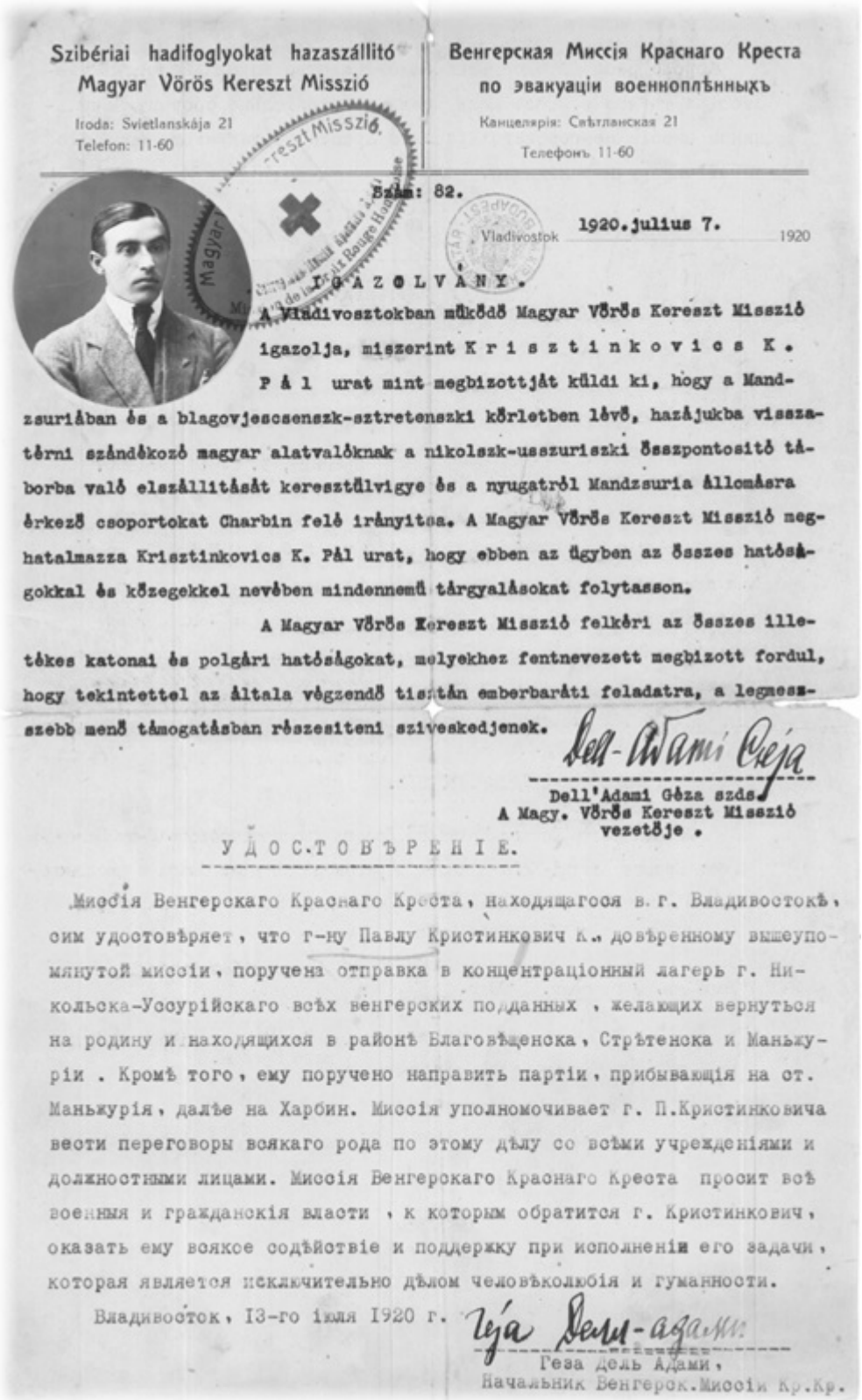

Szibériai hadifoglyokat hazaszállító
Magyar Vörös Kereszt Misszió

Iroda: Svietlanskája 21
Telefon: 11-60

Венгерская Миссія Краснаго Креста
по эвакуаціи военноплѣнныхъ

Канцелярія: Свѣтланская 21
Телефонъ 11-60

Szám: 82.

Vladivostok 1920.julius 7. 1920

IGAZOLVÁNY.

A Vladivosztokban működő Magyar Vörös Kereszt Misszió igazolja, miszerint K r i s z t i n k o v i c s K. P á l urat mint megbizottját küldi ki, hogy a Mandzsuriában és a blagovjescsenszk-sztretenszki körletben lévő, hazájukba visszatérni szándékozó magyar alatvalóknak a nikolszk-usszuriszki összpontositó táborba való elszállitását keresztülvigye és a nyugatról Mandzsuria állomásra érkező csoportokat Charbin felé irányitsa. A Magyar Vörös Kereszt Misszió meghatalmazza Krisztinkovics K. Pál urat, hogy ebben az ügyben az összes hatóságokkal és közegekkel nevében mindennemü tárgyalásokat folytasson.

A Magyar Vörös Kereszt Misszió felkéri az összes illetékes katonai és polgári hatóságokat, melyekhez fentnevezett megbizott fordul, hogy tekintettel az általa végzendő tisztán emberbaráti feladatra, a legnagyobb mérő támogatásban részesiteni sziveskedjenek.

Dell'Adami Géza

Dell'Adami Géza szds.
A Magy. Vörös Kereszt Misszió
vezetője.

УДОСТОВѢРЕНІЕ.

Миссія Венгерскаго Краснаго Креста, находящагося в. г. Владивостокѣ, сим удостовѣряет, что г-ну Павлу Кристинкович К., довѣренному вышеупомянутой миссіи, поручена отправка в концентраціонный лагерь г. Никольска-Уссурійскаго всѣх венгерских подданных, желающих вернуться на родину и находящихся в районѣ Благовѣщенска, Стрѣтенска и Маньжуріи. Кромѣ того, ему поручено направить партіи, прибывающія на ст. Маньжурія, далѣе на Харбин. Миссія уполномочивает г. П.Кристинковича вести переговоры всякаго рода по этому дѣлу со всѣми учрежденіями и должностными лицами. Миссія Венгерскаго Краснаго Креста просит всѣ военныя и гражданскія власти, к которым обратится г. Кристинкович, оказать ему всякое содѣйствіе и поддержку при исполненіи его задачи, которая является исключительно дѣлом человѣколюбія и гуманности.

Владивосток, 13-го іюля 1920 г.

Геза дель Адами,
Начальник Венгерск.Миссіи Кр.Кр.

Krisztinkovics Pál zászlós engedélye – HM HIM 1390. Magyar Vöröskereszt Missziója, Vlagyivosztok 1920-1921 A Vlagyivosztoki Magyar Vöröskereszt Misszió különböző szibériai táborokba küldött meghatalmazottjainak megbízó levelei 1920.

A nyugatról folyamatosan érkező hadifogoly-szállítmányok meglehetősen zsúfolttá tették a nyikolszk-usszurijszki tábort. A fogolytábor lakossága egyre csak növekedett és evvel

párhuzamosan növekedett a tábori ellátással és élettel járó gondok mértéke. Mivel kezdett egyre átláthatatlanabbá válni a helyzet, ráadásul egyes táborokban a túlzsúfoltság miatt szinte nyomorogtak a hadifoglyok, az Amerikai Vöröskereszt szibériai megbízottja, Lievy őrnagy, azzal a céllal, hogy a szervezés egy kézben összpontosuljon, létrehozta az Amerikai Hazatelepítő Bizottság vlagyivosztoki kirendeltségét.[65] A Bizottságban különböző, a mentésben résztvevő segélyszervezetek[66] is helyet kaptak. A vlagyivosztoki kirendeltség leginkább azzal a céllal jött létre, hogy megkönnyítse és felgyorsítsa a kapcsolattartást a new yorki székhelyű Amerikai Hazatelepítő Bizottsággal.

Augusztusra a magyaroknak ígért hajók nem érkeztek meg, ami egyre elégedetlenebbé és elkeseredettebbé tette a hadifoglyokat. Néhányan közülük nem bírták idegileg a további megpróbáltatásokat, annyira felőrlődtek, hogy öngyilkosságot követtek el. Sok fogoly egyszerűen nem tudta elviselni, hogy míg a német, osztrák, vagy csehszlovák foglyoknak folyton biztosítva voltak a hazaszállító transzporthajók, addig a magyarok az egyedüliek, akik még mindig hajó nélkül várakoztak a Vlagyivosztokhoz közeli gyűjtőtáborokban. A hazaszállítás helyzetét tovább rontotta, hogy a misszió pénze egyre csak fogyott. A hadifoglyok megnövekedett száma sokkal több többletköltséget, kiadást jelentett Dell'Adamiéknak, mint ahogy számoltak vele. Kezdett világossá válni, hogy az a körülbelül 1 millió amerikai dollár, ami az Amerikai Hazatelepítő Bizottsághoz befolyt, nem lesz elegendő nemhogy a hazaszállításhoz, de még a hadifoglyok ellátásához sem.[67]

A hazaszállításról

A magyar hadifoglyok számára az első szállítóhajót 1920 nyarának elején, a Nemzetközi Vöröskereszt megbízottjának, dr. Georges Montandonnak sikerült lefoglalnia. Ez a hajó a Sunko Maru volt, amelynek fedélzetén összesen 606 magyar hagyhatta el Szovjet-Oroszországot. Akik nem jutottak fel a Sunko Marura, azok egészen Dell'Adamiék érkezéséig magukra hagytatva búslakodtak barakkjaikban. A Magyar Vöröskereszt Misszió megjelenése és az amerikai segélyszervezetek által megígért hajók rövid ideig ugyan, de új reménnyel töltötték el a megtört hadifoglyokat. Azonban a hajók augusztusi elmaradása ismét pesszimista fátyollal terítette be több magyar hadifogoly meggyötört lelkét. A Sunko Marut követően csak néhány száz, leginkább beteg hadifogoly szabadulhatott a kelet-szibériai táborokból. Augusztusban és szeptemberben az Amerikai Bizottság közbenjárásának köszönhetően, 419 beteg, vagy idős hadifogolynak tudtak biztosítani helyet a más nemzetek által rendelt hajókra. Az említett két hónapban, a legtöbben a President Grant és a Heffron gőzösökön hagyták el Vlagyivosztokot.[68]

Az augusztusi és szeptemberi válságos időszakot követően, végül az Amerikai Hazatelepítő Bizottsággal együttesen sikerült az első magyar hadifogoly-szállítmányt útnak indítani. A Scharnhorst gőzös, október 5-én 2.200 fővel [69] a fedélzetén indult el Trieszt kikötőjébe. Az első kimondottan magyar szállítmány után 20 nappal indult a Mainam, amelyet fedélzetén 1.765[70] magyarral a második nagy szállítmányként jegyeztek. 1920 októberétől fogva Dell'Adamiéknak még öthajónyi hadifoglyot, körülbelül 3.700 főt sikerült hazaszállítaniuk. A hajók bérlésénél, a foglyok szállításnál és a behajózásnál rendszeresen adódtak konfliktusok, amelyek közül a „feketén" utazó hadifoglyok jelentették a legnagyobb feszültséget. Martin Ferenc a Mainam gőzössel indult haza október 25-én, az ő behajózásukkor is sok bonyodalmat okoztak a hajókra illegálisan feljutó potyautasok. Martin Ferenc egykori hadifogoly így emlékszik vissza az eseményre: „A beszállítás körül nagy rendetlenség uralkodott, mert kb. ötven jogosult utas lemaradt, míg több mint száz jogosulatlan, ún. fekete utas előbb furakodott fel. A bizottság csak kétezer utast olvasott le, s az úton derült ki, hogy ötvenhattal még több is van."[71]

Októbertől kezdve megindult a folyamatos hazaszállítás. Ennek köszönhetően a táborokban lévő férőhelyek sorra szabadultak fel, ezzel helyet biztosítva a nyugatról érkező további hadifogoly-szállítmányok részére. A Magyar Vöröskeresztes Misszió végül 1921. szeptember 9-én hagyta el Vlagyivosztokot a Crook hajó fedélzetén.[72] Ezen a régi gőzösön utazott a misszió vezetőségének többsége és még körülbelül 600 egyéb nemzetiségű volt hadifogoly. A Magyar Vöröskeresztes Misszió 15, embert próbáló hónap után befejezte áldozatos munkáját, amellyel mintegy 8 ezer magyar hadifoglyot mentett meg Szibéria legkeletibb részéről. A 2 hónapnyi hajóút után, november 9-én, az utolsó, magyarokat is szállító transzporthajó is megérkezett Trieszt kikötőjébe.

Dell'Adami Géza, feladata elvégzése után kormányzói dicséretben részesült. A Magyar Vöröskereszt Misszió történetéről és munkájáról Saáry Jenővel közösen 1925-ben könyvet jelentetett meg, „Megváltás Szibériából" címmel. Katonai és önzetlen teljesítményéért Dell'Adami Gézát 1934-ben a Magyar érdemrend tiszti keresztjével[73] tüntették ki.

Bibliográfia

BAJA Benedek – PILCH Jenő – LUKINICH Imre – ZILAHY Lajos (szerk.): *Hadifogoly magyarok története*, 1-2. kötet, Budapest, Athenaeum, 1931.

BONHARDT Attila: *A magyar hadifoglyok hazaszállítása Kelet-Szibériából* 1919-1921, in: Hadtörténelmi közlemények, XCVIII. évf. 1985/3.

JÓZSA Antal: *Háború, hadifogság, forradalom; Magyar internacionalista hadifoglyok az 1917-es cári oroszországi forradalmakban*, Budapest, Akadémia Kiadó, 1970.

MARTIN Kornél: *Martin Ferenc tartalékos hadnagy első világháborús feljegyzései, Harctér és orosz hadifogság*, in: Hadtörténelmi Közlemények, CXIV. évf. 2001/1.

RACHAMIMIV, Alon: *POWS and the Great war, Captivity on the Eastern Front; Legacy of the Great War*, New York, Berg, 2002.

TARCZALI DELL'ADAMI Géza: *Megváltás Szibériából*, Budapest, Stephaneum, 1925.

Hivatkozások

1. A források egy része Jean Henri Dunant, más részük Jean-Henry Dunant vagy Jean Henry Dunantként hivatkozik a Vöröskereszt alapítójára. ↑
2. Az első hágai egyezményen még csak érintőlegesen tárgyaltak a hadifogság ügyéről, azonban a konferencia elindított egy folyamatot, aminek következtében évekkel később írásba foglalták a hadifogságot érintő kérdéseket is. ↑
3. A második Hágai egyezményt 1913. évi XLIII. törvénycikként fogadta el az OrszággyűlésEzer év törvényei: https://web.archive.org/web/20170606182344/https://1000ev.hu/index.php?a=3&param=7239(Letöltés: 2021. április 24.) ↑
4. Baja Benedek – Pilch Jenő – Lukinich Imre – Zilahy Lajos (szerk.): *Hadifogoly magyarok története*, 1. köt, Budapest, Athenaeum, 1931. 45. ↑
5. A győztes hatalmak gyakran a vesztesekkel fizettették meg nem csak a saját fogságba esett honfitársaik hazaszállításának, hanem a vesztes államok hadifoglyainak hazaszállításának költségeit is. ↑
6. Baja Benedek – Pilch Jenő – Lukinich Imre – Zilahy Lajos (szerk.): *Hadifogoly magyarok története*, 1-2. köt, Budapest, Athenaeum, 1931. ↑
7. Fontos megjegyeznünk, hogy az eltűntek közül sajnos nem mindenki került hadifogságba. ↑
8. Józsa Antal: *Háború, hadifogság, forradalom; Magyar internacionalista hadifoglyok az 1917-es cári oroszországi forradalmakban*, Budapest, Akadémia Kiadó, 1970. ↑
9. Uo. 92 – 96. ↑
10. Hans Weiland – Leopold Kern (szerk.): *In Feindeshand; Die Gefangenschaft im Weltkriege in Einzeldarstellungen*, Bécs, 1931. ↑
11. Alon Rachamimov: *POWS and the Great war, Captivity on the Eastern Front; Legacy of the Great War*, New York, Berg, 2002, 31. ↑

12. Egyes számítások szerint csupán az orosz hadifogságba esett magyar nemzetiségű hadifoglyok száma 500.000 és 600.000 fő körülre tehető. ↑
13. Tarczali Dell'Adami Géza: *Megváltás Szibériából*, Budapest, Stephaneum, 1925, 178-179. ↑
14. 1918. március 3-án aláírt breszt-litovszki béke ↑
15. Baja et al. (szerk.): *Hadifogoly magyarok története*, 2. köt., 553. ↑
16. Honvédelmi Minisztérium (továbbiakban: HM) Hadtörténeti Intézet és Múzeum (továbbiakban HIM) 1369. Magyar hadifogoly fogadó bizottság, Stettin szn/1920 ↑
17. Miután Magyarország kormánya értesült a hadifoglyok körében uralkodó nyomorról, a Békekonferencia külön engedélyével a Nemzetközi Vöröskereszt térségbe kiküldött képviselőjének, dr. Montandonnak összesen 280.000 svájci frankot, 10.000 amerikai dollárt és 600.000 orosz rubelt utaltatott át a hadifoglyok támogatására. (Dell'Adami: *Megváltás Szibériából*, 26-27.) ↑
18. Bonhardt Attila: *A magyar hadifoglyok hazaszállítása Kelet-Szibériából 1919-1921*, Hadtörténelmi közlemények, XCVIII. évf. 1985/3. 580. ↑
19. Dell'Adami: *Megváltás Szibériából*, 31. ↑
20. Baja et al. (szerk.): *Hadifogoly magyarok története*, 2. köt., 145. ↑
21. Dell'Adami: *Megváltás Szibériából*, 28. ↑
22. Uo. 32. ↑
23. Uo: 28. ↑
24. Segítsünk Szülőhazánkon! Youngstowni derék magyarok, *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*, XX. évf. 34. szám, 1919.augusztus 23. https://library.hungaricana.hu/hu/view/AmerikaiMagyarReformatusokLapja_USAHUN_1919/?pg=319&layout=s&query=szib%C3%A9ria (Letöltés: 2021. április 14.) ↑
25. uo https://library.hungaricana.hu/hu/view/AmerikaiMagyarReformatusokLapja_USAHUN_1919/?pg=319&layout=s&query=szib%C3%A9ria (Letöltés: 2021. április 14.) ↑
26. Bonhardt: *A magyar hadifoglyok hazaszállítása Kelet-Szibériából 1919-1921*, 580. ↑
27. Szibériai hadifoglyaink hazaszállítása, *Amerikai Magyar Hírlap*, XI. évf., 15. szám, 1920. április 8. https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn88078388/1920-04-08/ed-1/seq-1/ (Letöltés: 2021. április 20.) ↑
28. „1919. december 4-én Ulysses Grant-Smith-t nevezték ki az Egyesült Államok magyarországi megbízottjának azzal a céllal, hogy jelentést tegyen a politikai fejleményekről, valamint elősegítse a kereskedelmet." https://washington.mfa.gov.hu/page/fontos-datumok (Letöltés: 2021. április 27.) ↑
29. American Relief Comittee fogr Hungarian Sufferers ↑
30. Dell'Adami: *Megváltás Szibériából*, 44. ↑
31. Uo 44. Dell'Adami arról ír, hogy az Amerikai Magyar Segélyegyesület a közelmúltban 500.000

dolláros segélyt gyűjtött nyomorgó magyar gyermekeknek ↑

32. Uo. 44. ↑
33. Uo. 48. ↑
34. Munkánkban csak az online elérhető, digitalizált hírlapokat tudtuk átnézni. Azonban ebből a pár cikkből is kiderül, hogy korántsem volt olyan egységes az amerikai magyarság, mint ahogy Dell'Adami Géza visszaemlékezésében bemutatja. A teljesebb kép érdekében, további kutatások szükségeltetnek az Amerikai Egyesült Államokban működő magyar diaszpórához köthető folyóiratok körében. ↑
35. A szibériai hadifoglyokért, *Amerikai Magyar Hírlap*, XI. évf., 18. szám, 1920. április 29.https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn88078388/1920-04-29/ed-1/seq-1/ (Letöltés: 2021. április 20.) ↑
36. A támogatók angol megnevezése: American Red Cross, American Relief Committee for Hungarian Sufferers, Joint Distribution Committee for Jewish War Sufferers. ↑
37. Dell'Adami: *Megváltás Szibériából*, 45. ↑
38. American Repatration Committee ↑
39. A misszió több olyan amerikai városban is járt, ahol jelentős magyar kisebbség élt. Így előadást tartottak többek között Pittsburghben, Clevelandben, Detroitban és New York több kerületében is. ↑
40. Homestead egykor Pennsylvania államában lévő önálló település volt. Napjainkban Pittsburgh elővárosát képző városrész. ↑
41. Szibériai fogoly testvéreinkért, *Amerikai Magyar Református Lapja*, XXI. évf., 20. szám, 1920.05.15. https://library.hungaricana.hu/hu/view/AmerikaiMagyarReformatusokLapja_USAHUN_1920/?pg=287&layout=s&query=Szib%C3%A9ria (Letöltés: 2021. április 18.) ↑
42. Dell'Adami: *Megváltás Szibériából*, 51. ↑
43. Erre azért volt szükség, mert Vlagyivosztok és a környékén lévő táborok japán megszállás alatt álltak. ↑
44. Dell'Adamiék egyeztetést folytattak a Külügy- és Hadügyminisztérium illetékeseivel is. ↑
45. Dell'Adami: *Megváltás Szibériából*, 55. ↑
46. 敦賀 (Tsuruga): Japán kikötőváros 500 km-re Tokiótól nyugatra. ↑
47. A szibériai fogoly magyarok köszönete és kérelme, *Amerikai Magyar Hírlap*, XI. évf., 16. szám, 1920. április 15. https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn88078388/1920-04-15/ed-1/seq-1/ (Letöltés: 2021. április 20.) ↑
48. Bonhardt: A magyar hadifoglyok hazaszállítása Kelet-Szibériából 1919-1921, 585. ↑
49. HM HIM 1390 Magyar Vöröskereszt Missziója, Vlagyivosztok 1920-1921 1/920 ↑
50. Martin Kornél: *Martin Ferenc tartalékos hadnagy első világháborús feljegyzései, Harctér és orosz hadifogság*, in: Hadtörténelmi Közlemények, CXIV. évf. 2001/1. 180. ↑

51. Dell’Adami: *Megváltás Szibériából*, 58. ↑
52. A hadifogolytábor neve Pervaja-Rjecska volt. ↑
53. A térséget egy időben, majdnem a Bajkál-tóig japán és amerikai intervenciós csapatok tartották megszállva, akik a polgárháborúban harcoló fehérek támogatására érkeztek 1918 augusztusában. ↑
54. Bonhardt: *A magyar hadifoglyok hazaszállítása Kelet-Szibériából 1919-1921*, 583-584. ↑
55. Levél Mati Vendel hagyatékából. A levél keltezése 1920. augusztus 12. ↑
56. Dell’Adami: *Megváltás Szibériából*, 67 – 68. ↑
57. A Hadtörténeti Levéltárban található Magyar Vöröskereszt Misszióhoz tartozó 3 doboz, főleg Dell’Adami Géza által írt leveleket, dokumentumokat tartalmazza. ↑
58. Dell’Adami: *Megváltás Szibériából*, 99. ↑
59. Uo. 103. ↑
60. Uo. 104. ↑
61. A leginkább érintett táborok: Irkutszk, Krasznojarszk, Acsinszk, Omszk ↑
62. Dell’Adami Géza: *Megváltás Szibériából*, 163. ↑
63. HM HIM 1390 Magyar Vöröskereszt Missziója, Vlagyivosztok 1920-1921 540/920 ↑
64. Young Men’s Christian Association, magyar fordításban Fiatalok Keresztény Egyesülete. ↑
65. Dell’Adami: *Megváltás Szibériából*, 117. ↑
66. Az Amerikai Magyarok Segélyegyesülete és a Young Men’s Christian Association is képviselőket küldött a vlagyivosztoki Bizottságba. ↑
67. Dell’Adami: *Megváltás Szibériából*, 206. ↑
68. Dell’Adami: *Megváltás Szibériából*, 178. ↑
69. Az utasok közül 2200-ból 1963 magyar hadifogoly volt. ↑
70. Összesen 1838 fő utazott a hajón. Ebből 25 osztrák, 60 galíciai és 165 cseh volt. Bonhardt 599. ↑
71. Martin: *Martin Ferenc tartalékos hadnagy első világháborús feljegyzései, Harctér és orosz hadifogság*, 184. ↑
72. Dell’Adami: *Megváltás Szibériából*, 251. ↑
73. Magyarország tiszti cím és névtára 1941. ↑

Vendriczki Róbert: Kémjátszma Vietnamban – A vietnami magyar misszió a Pax rezidentúra forrásainak tükrében

Bevezetés

Az 1973-75 között Dél-Vietnam[1] területén a Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság (NEFB)[2] keretén belül szolgálatot teljesítő magyar misszióról több könyv és tanulmány jelent meg, viszont az ezen belül tevékenykedő »polgári hírszerző Pax rezidentúráról« – amely a vietnami hírszerzési akciókat szervezte -, csak utalásokat találhatunk. Fontos, hogy ennek a korszaknak a titkosszolgálati anyagai sem kerültek még teljes feldolgozásra. Célom, hogy a rezidentúrára vonatkozó kutatásaim eredményeivel, melyek között akadnak eddig nem közölt állambiztonsági források is, kiegészítsem a korábban megjelent művek következtetéseit.[3] Tanulmányomban bemutatom a Pax rezidentúra létrejöttét és működését a NEFB-ben belül, kitérve az ehhez kapcsolódó politikai helyzetre is.

1964-ben Czinege Lajos honvédelmi miniszter és Benkei András belügyminiszter aláírták az együttműködési megállapodást a Magyar Néphadsereg Vezérkar (MNVK) 2. Csoportfőnökség és az Állambiztonsági (Belügyminisztérium (BM) III.) Főcsoportfőnökség szervei között.[4] Ez a szerződés meghatározta a rezidentúrák számára az együttműködés megvalósításának módját, a külföldön folytatott operatív és tájékoztató munkában.[5] Ennek a lehetőségét és nemzetközi kereteit egy Bécsben, 1961. április 18-án aláírt diplomáciai kapcsolatokról szóló nemzetközi szerződés teremtette meg,[6] aminek keretében biztosították a külföldön hírszerző tevékenységet végző személy diplomáciai mentességét, a képviselet védelmét, valamint azt is, hogy a külképviselet tagjai szabadon érintkezhettek a kormányukkal, és erre használhatták a futárszolgálatot, illetve a rejtjeles vagy a számjeles üzeneteket is.[7] Ez lehetővé tette, hogy a polgári hírszerzés, tágabb értelmezésében, jól kihasználva a diplomáciai fedőmunkáját, kiterjedtebb operatív és tájékoztató munkát végezzen. Ez alapján végezte a Pax rezidentúra is a munkáját, Dél-Vietnamban.

Felkészülés a kiküldetésre

1972. október 19-én, tehát még a párizsi egyezmény aláírása előtt, Hoang Cuong, a Vietnami Demokratikus Köztársaság (VDK) budapesti nagykövete, arról tájékoztatta Fock Jenőt, a Minisztertanács elnökét, hogy a Magyar Népköztársaság felkérést kapott a NEFB-ben való részvételre, amit a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottságának (KB)

Politikai Bizottsága az október 24-i ülésén el is fogadott.[8] Ezzel megkezdődött a magyar misszió keretén belül létrehozott Pax rezidentúra felkészülése a kiküldetésre.[9] 1972. november 28-án a Vietnami Ellenőrző Bizottsággal kapcsolatos kérdések miatt a magyar és a lengyel külügyminisztérium vegyesbizottsági megbeszélésére került sor.[10] A lengyel állambiztonság részéről Jan Slowikowski ezredes ismertette a NEFB szervezeti felépítését, majd kiemelte, hogy a Bizottságban a lengyel állambiztonsági szerveknek csak elhárítási feladataik voltak a korábbi, 1954-es genfi egyezmény által szavatolt vietnami misszióban.[11] Politikai információszerzést egyáltalán nem folytattak és így semmiféle tapasztalattal nem rendelkeztek ezen a téren. Ellenben más szempontból voltak tapasztalataik és külön kitért a munka szempontjából fontos ügynöki operatív helyzet ismertetésére, illetve a munka feltételeivel kapcsolatos kérdésekre is. Kiemelte, hogy a dél-vietnami lakosság, a saigoni államapparátus hivatalos szerveinek, tisztviselőinek és katonáinak morális helyzete olyan, hogy az operatív célok elérését anyagi támogatással könnyebben és gyorsabban meg lehet valósítani. Anyagi eszköz igénybevételével nemcsak értesüléshez, hanem a legmodernebb katonai felszereléshez is hozzájuthatnak, még a legsúlyosabb politikai helyzetben is.[12] A különleges helyzet miatt felhívta a figyelmet a küldöttség tagjaira leselkedő veszélyhelyzetekre is, többek között a beszervezés veszélyére.[13] A forrásokból megállapítható az is, hogy a szocialista tagozat rezidentúrái között jó volt a kapcsolat és a munkaviszony a kiküldetés alatt.

A lengyel küldöttség tanácsait és tapasztalatait felhasználva kezdődött meg a felkészülés a misszióban végrehajtandó feladatokra. A felkészítés során a Pax rezidentúra tagjai az alábbi három területen sajátítottak el speciális ismereteket: (1) Operatív elméleti felkészülés keretében ismereteket szereztek az indokínai térségre és Dél-Vietnamra vonatkozóan a III/I-2 (osztály) anyagából. (2) Az ügyszerű felkészítés során megismerkedtek a csoporthoz tartozó hálózati személyekkel és azok személyi anyagával. (3) A speciális felkészülésen tanulmányozták az általános és a speciális fotózást,[14] az összeköttetési eszközök és biztonsági berendezések használatát, rejtjelezést, futárösszeköttetést, általános katonai alapismereteket, valamint tanulmányozták a III/I-6 osztály által a Vietnami Köztársaságról (VK) frissen megszerzett politikai és országismereti anyagokat.

1974-re némiképpen átalakult a felkészülés, mert részt kellett venni azokon az előadásokon is, amelyeket a rezidentúra új tagjainak tartottak a dél-vietnámi helyzetről, az operatív és egyéb tapasztalatokról. A rezidentúra leendő tagjainál figyelembe vették korábbi operatív és külföldi munkában szerzett tapasztalataikat is, ezáltal az operatív elméleti és ügyszerű felkészítést összevonták.[15] Az operatív-technikai felkészítés során a legfejlettebb fotóeszközök kezelését és alkalmazását, és a hangrögzítő berendezések működését

sajátították el.[16] Új elemként megjelent az információs értékelő munka és a pénzügyi felkészülés is. Ha a rendelkezésre álló idő lehetővé tette, akkor további felkészítési feladatokat is elvégeztek, mint a figyelő munkával kapcsolatos ismeretek, a személytelen összeköttetés, a lőgyakorlat és a tereptan.[17]

Szolgálatban

A párizsi egyezmény megkötése előtt egy nappal, 1973. január 26-án, kiutazott a magyar kontingens első csoportja, köztük a rezidentúra dolgozóival, és a békemegállapodás napján, január 27-én, szolgálatba állt a saigoni központban, élén Rybka Géza hírszerző alezredessel.[18] Két szálláskörletben történt meg a törzs elhelyezése, az egyik a város szállodáiban,[19] a másik a Tan Son Nhut-i támaszponton, a VK-ban állomásozó amerikai Katonai Csoportosítás 7. légierő csoportjának egyik épületében.[20] Az utóbbiban alakították ki a munkairodákat, a rádióállomást és a biztonsági körletet is. A rezidentúra számára a konkrét szolgálatba állás a Vietnamba való kiérkezés után, 1973. február 5-én kezdődött meg.[21] Az operatív és tájékoztató munkát főleg Saigonban végezték, de a párizsi egyezmény által kialakított körzetekbe is kerültek kihelyezésre angol nyelvtudásuk miatt és tolmács feladatokat is elláttak. A munkájuk során a saigoni- és az amerikai elhárítás már a kezdetektől folyamatosan megfigyelte őket.[22]

A hírszerző munka során a Pax rezidentúrának elsősorban a következő tárgykörökben kellett megfelelő minőségű és értékű híreket szereznie, az 1/1/6/72 számú utasításnak megfelelően: a NEFB tevékenységéről, a magyar képviselet misszión belüli és azon kívüli tevékenységéről, a dél-vietnami belső helyzetről, a saigoni rezsim és a Dél-vietnami Forradalmi Kormány (DIFK) szándékairól a NEFB-el kapcsolatosan, a tagállamok tevékenységéről és a tagállamokkal való együttműködés kérdéseiről, valamint a saigoni rezsim és a DIFK stratégiai és taktikai elképzeléseiről is. Ez kiegészült még a délkelet-ázsiai erőviszonyokban várható változásokkal és az amerikai kormány várható reakcióival, a kialakult vietnami helyzettel kapcsolatosan.[23]

A jelentésekben jól kimutatható a magyar tagozat fedése alatt működő Pax rezidentúra, munkája, mely túlmutatott azon, hogy a párizsi egyezmény aláírásának megfelelően lehetőséget biztosított a missziónak a tűzszünet ellenőrzésére, betartatására, az amerikai és vele szövetséges csapatok kivonásának, katonai támaszpontjaik leszerelésének, a hadifogolycserék lebonyolításának felügyeletére.[24] A hírszerzés operatív eszközeinek és módszereinek felhasználásával elő kellett segíteni, hogy a térség politikai átrendeződése a Varsói Szerződés fő külpolitikai irányvonalának megfelelően menjen végbe. Ennek érdekében információkat szereztek a Dél-Vietnammal kapcsolatos amerikai és kínai tervekről is.[25] A

legfontosabb kérdés az volt, vajon e két ország milyen hatalmi elrendeződést látna szívesen és mit tesz ennek elősegítése érdekében, valamint milyen kérdéskörökben alakult ki egyetértés vagy épp ellentét közöttük. Mindezek mellett a saigoni rezsim belső viszonyairól, annak ellenzékéről és a Dél-vietnami Ideiglenes Forradalmi Kormányról is információkat szereztek be. A felderítés során elsősorban a DIFK erejére, befolyására, terveire és az őket támogató politikai csoportosulásokra voltak kíváncsiak, de vizsgálták a Pekinggel való kapcsolatokat is. A hírszerzési munka megszervezésénél, és a munkamódszerek kialakításánál figyelembe kellett venni azt is, hogy Dél-Vietnamot nem tekintették célországnak,[26] hanem az Egyesült Államok és a Kína politikája ellen folytatott küzdelem harci terepének.[27] A rezidentúrának törekednie kellett még a katonai társszervvel (MNVK 2. Csoportfőnökség) való kapcsolattartásra is, mivel egymással párhuzamosan folytatták az információszerzést, ám teljesen más vezetési elvek alapján.[28] A katonai elhárítás által megszerzett adatok egyrészét átadták a szovjet hírszerzésnek.[29] A hírszerzés vezetője rendszeresen utazott Vientiánba és Hanoiba, hogy egyeztető megbeszéléseket folytasson.[30] A szovjet hírszerzés hírigényében előkelő helyet foglaltak el a kínaiak tevékenységére vonatkozó kérdések az indokínai térségben. A megszerzett információkat megosztották a Szovjetunióval, a Vietnami Demokratikus Köztársasággal és a DIFK-kel.

A rezidentúra tagjai fedőbeosztásban végezték a munkájukat. Közülük egy fő dolgozott az NEFB székházban,[31] hat fő a tábori irodaháznál, egy fő orvosként,[32] két fő rejtjelezőként, egy fő hivatalsegédként, egy fő TÜK-kezelőként,[33] egy fő pedig beszerzőként dolgozott.[34] A rezidentúrán végzett munkájukért a fedőszervtől fizetést kaptak,[35] amelyből a családjuk Magyarországon a teljes külügyi illetményüket kézhez kapta.[36]

A Pax rezidentúra fizetési kimutatása

Név	Kulcsszám	Alapfizetés dollárban	Helyi pótlék dollárban	Ruhapótlék dollárban	Összesen dollárban
Rezidentúra vezető	5/A	476	119	48	643
Rezidentúra vezetőhelyettes	5/A	476	119	48	643
Beosztott	7/A	404	101	40	545
Beosztott	4/A	528	132	53	713
Beosztott	9/A	352	88	35	475
Beosztott	9/A	352	88	35	475

Bár 1973 márciusában az amerikai haderő utolsó egységei is elhagyták Dél-Vietnam

területét, az amerikai hírszerző és elhárító szervek a Vietnami Köztársaságban maradtak. Így a Saigonban lévő amerikai diplomaták és más fedőbeosztásban dolgozó CIA beosztottak tovább folytatták operatív tevékenységüket.[37] A magyar hírszerzési források szerint[38] az amerikai diplomaták rendkívül aktív tevékenységet végeztek a magyar és a lengyel delegációval történő kapcsolatteremtésben.[39] Közülük kiemelkedik a magyar származású Thomas Polgar, a CIA indokínai kirendeltségének vezetője. Az Egyesült Államok nagykövetségének politikai részlegén vagy a NEFB-el foglalkozó osztályán alkalmaztak olyan diplomatákat, akik beszéltek magyar vagy lengyel nyelven és próbálták rávenni az embereket a disszidálásra. Az amerikai hírszerzés számára külön célkategóriát képezett a szocialista tagozat saigoni képviseleteinek adminisztratív állománya. A CIA számára Saigonban rendkívül kedvezőek voltak a körülmények a nagyszámú amerikai intézmény megléte miatt (bárok és egyéb szórakozási és szabadidős létesítmények), amelyeket a szocialista delegáció tagjai gyakran meglátogattak.

Vietnam, az amerikai csapatkivonás után

Az amerikai csapatkivonás után egyértelművé vált, hogy Hanoi és Saigon nem képes rendezni a vitákat. Ezzel kezdetét vette a polgárháború új szakasza a két országrész között. Ezért a dél-vietnami hivatalos szervek magatartása a NEFB-bel szemben nem volt egyértelmű. A jelentések szerint kezdetben arra számítottak, hogy ennek a korlátozott hatáskörű szervezetnek a működése, Indonézia és Kanada részvételével, nem fogja zavarni a tűzszünet utáni saigoni katonai és politikai akciókat.[40] Sőt, kihasználva a szervezet korlátait, úgy gondolták, ezeket fedezni is fogja. Amikor kiderült, hogy a Bizottsággal szembeni elvárások nem valósultak meg, ellenségként kezelték a NEFB-t.[41] A rezidentúra operatív munkáját nehezítette, hogy a misszió kevés dél-vietnami szervezettel biztosított legális kapcsolattartási lehetőséget.[42] A kezdeti időszakban az indonéz és a kanadai kontingens tagjain kívül egyedül a külföldi újságírók és állampolgárok körében nyílt lehetőség az információszerzésre és kapcsolatépítésre.[43] A hírszerző munka során fontos volt az angol nyelvtudás, mivel a NEFB munkanyelve az angol volt, de a francia nyelvtudást is preferálták, mert Dél-Vietnamban a 30-35 éven felüli tanult emberek a francia nyelvet beszélték második nyelvként (Indokína korábban a francia gyarmatbirodalom része volt).[44] A hírszerzés szempontjából súlypontot az újságírókra helyezték, mert ők sokrétű kapcsolatrendszerrel rendelkeztek a saigoni katonai és a polgári ellenzéki körökben vagy jó kapcsolatot ápoltak a Vietnami Köztársaság vezető köreivel, annak hírszerzésével és az amerikai hírszerzéssel.[45] Minden tőlük megszerzett információt több forrásból erősítettek meg.

A sajtóban, a hírközlésben dolgozó személyeken és a NEFB tagozaton kívül a rezidentúra

dolgozói más célszemélyekkel is felvették a kapcsolatot, több-kevesebb sikerrel: az emigrációban tartózkodó, különböző pártállású és politikai nézetű vietnami személyek, akik hazatértek; a dél-vietnami politikusok;[46] különböző rendfokozatú katonatisztek; magasabb képesítéssel rendelkező tudományos szakemberek; a Saigonba akkreditált amerikai diplomaták, katonai és gazdasági szakemberek. A fentiek mellett komoly potenciált láttak még a japán és az amerikai segélyprogram-szervezet dolgozóiban is. Kiemelten kezelték a dél-vietnami nemzetiség,[47] valamint különösen a buddhista és katolikus papok körében végzett hírszerző munkát is.[48] A lengyel tagozat ellenben kiterjedtebb kapcsolati hálóval rendelkezett Dél-Vietnamban, ez pedig a korábbi vietnami missziós részvételének volt köszönhető.[49]

A Pax rezidentúra dolgozói a magyar küldöttség munkájáról, helyzetéről már a kezdeti időszakban jelentették, hogy az állomány egy része teljesen alkalmatlan a vietnami misszió által megkívánt munkakörök feladataira, és emellett a nyelvi hiányosságokat is kiemelték.[50] Mentségként felhozták, hogy a delegáció személyi állományi összetételének kialakításakor kevés információ állt rendelkezésre a NEFB várható tevékenységéről. Ebből fakadóan olyan helyzet alakult ki már a munka kezdetén, hogy a magyar küldöttség egész tevékenységét mindössze egy tucat ember végezte, akinek aránytalanul sok volt a feladata. Az időigényes elfoglaltságok miatt gyakorlatilag több ember helyett is dolgoztak.[51] Kitértek arra is, hogy az együttműködés vonatkozásában mind a fedőszerv vezetőjével, mind a társszervek illetékeseivel jó a kapcsolatuk, azok igényelték a tanácsaikat, sőt kérték a segítségüket. Azonban a Pax rezidentúra nem kapta meg a VK-ban működő katonai szerv vezetésétől és az MNVK 2. Csoportfőnökségtől a kért segítséget, ezért a viták és az összetűzések mindennapossá váltak. Továbbá a Külügyminisztérium (KÜM) és a rezidentúra kapcsolata sem volt ideális, mert a helyzetismeret hiányában a KÜM vezetőitől olyan utasításokat kaptak, amelyek megnehezítették az operatív feladatok elvégzését. Ezért nem tudták a kívánalmaknak megfelelően végezni a munkájukat, az operatív vonalon. Többek között ezért is hívhatták össze 1973. június 18-án a Vietnami Koordinációs Kormánybizottság ülését, ahol a Magyar Népköztársaság NEFB-ben működő képviseletének a feladatait vitatták meg.[52] Közösen elfogadták, hogy a magyar missziónak belső szervezeti vonatkozásban egységes szervezetként kell működnie és ezért egyszemélyi felelősnek a képviselet vezetőjét tették meg, illetve fokozták az együttműködést a Saigonban működő DIFK képviselettel is, a missziós tevékenységek kapcsán. A NEFB szerveiben végzett munkát, kivéve a különleges katonai ismereteket igénylőket, megosztották a külügyi és a katonai kiküldöttek között, a feladatok zömét pedig a lengyel tagozattal közösen hajtották végre.[53] Ezért 1973. szeptember 5-én a magyar rezidentúra átadta a lengyel társszerveknek azoknak a magyar disszidenseknek a névsorát, a jellemzésükkel együtt, akik kihasználva a magyar-lengyel

együttműködést, vélhetően kapcsolatot teremthettek volna velük.

1973 szeptemberére az operatív munka tekintetében nem változott a helyzet, mert az illetékes rezidentúrák nem tartották be a koordinációs kormánybizottság által hozott intézkedéseket.[54] Mindez az operatív munka rovására ment. Szeptemberre lecsökkent a rezidentúráról táviratban és futárral felterjesztett tájékoztatások száma, továbbá a képviselet megszüntette azt az információs munkára kialakított gyakorlatot, mely szerint a fedőszerv vezetőjének átadott tájékoztatásokat egyúttal a központnak is felterjesztették.[55] Egyedül gazdasági téren történt előrelépés, mert a NEFB és Magyarország pénzügyi helyzetét figyelembe véve arra törekedtek, hogy a saigoni képviselet utánpótlási gondjait a helyszínen rendezzék, ezt főleg a környező országokból biztosítva. Ezzel kihasználták az 1961. évi bécsi nemzetközi szerződés által a diplomaták számára biztosított illeték és adómentesség jelentette előnyöket.[56]

A rezidentúra munkájának mindennapjait Hernádi András[57] halála rázta meg.[58] Ebben a feszült légkörben bonyolították le a rezidentúra váltását 1973 és 1974 között, három ütemben.[59]

A második év vietnami szolgálatban

Az 1974. évre javult a helyzet és a rezidentúra minőségi javuláson ment keresztül, az operatív hírszerző és tájékoztató munka területén, illetve kiemelt szerepét kapott.[60] A hírszerző munkát javították a KÜM illetékeseivel, bár a csoport fiatal és tapasztalatlan diplomatákból állt, de a nyelvtudásuk révén a fedőszervi állásaikban (külügyi és diplomáciai beosztások) sikerült kibővíteniük társadalmi kapcsolataikat és az általuk megszerzett értesülésekből állt a külügyi jelentések döntő része. Ebből az következhetett, hogy jobban megismerték a dél-vietnami országos társadalmi és politikai viszonyokat. A misszió fedésében minőségileg is jobb információs és operatív munkát tudtak végezni a Vietnami Köztársaság területén, mint más országok követségei (hírszerzői),[61] akik nem voltak résztvevői a missziónak.[62] A minőségi hírszerző munkát az is segítette, hogy a misszión keresztül bejáratosak voltak az amerikai követség katonai attaséjának a hivatalába, a DAO-ba (Defense Attaché's Office), az ott található sportkomplexumot használták az információszerzésre illetve kikapcsolódásra is a diplomaták.[63] Az MNVK 2. Csoportfőnökség rezidentúrája a NEFB-munkát olyan fedőszervi feladatnak tekintette, aminek a végrehajtása lehetővé tette az operatív feladatok elvégzését is.[64]

A Dél-Vietnam helyzetével kapcsolatos külügyi tájékoztatók egy részét, ahogyan a

jelentésekből is kiderül, főképpen amerikai, japán, francia és nyugatnémet tudósítókkal folytatott eszmecserék alkalmával kapták.[65] Ezeket az értesüléseket a DIFK kádereivel folytatott beszélgetések során ellenőrizték.[66] Valamint a DIFK kérésére és az ő segítségükkel vették fel olyan dél-vietnami egyházi és politikai körökbe tartozó személyekkel a kapcsolatot, akik információkat szolgáltattak a magyar hírszerzésnek. A DIFK is számos alkalommal adott tájékoztatást valamint a dél-vietnami helyzetre vonatkozó részletes elemzéseket a Pax rezidentúrának,[67] de sokszor segítséget is kértek tőlük. Azonban többször is előfordult, hogy a DIFK ellentétes információkat adott a magyar hírszerzésnek.[68] Két ilyen esetet hoz fel a rezidentúra operatív jelentése. Az első esetben hogy John Spraegens amerikai újságíró, aki a Pax rezidentúra egy dolgozójával jó kapcsolatot alakított ki, és arra kérte az ügynököt, hogy szerezze meg az amerikai foglyok listáját és ellentételezésképpen átnyújtotta a Világbank legújabb jelentését, amely friss adatokat tartalmazott Dél-Vietnam politikai és gazdasági helyzetére vonatkozóan. Miután a rezidens felkereste a DIFK összekötőjét a fogolylista ügyében, akik azt el is készítették, de végül egy másik amerikai újságírónak adták át egy őket érdeklő anyagért. A második esetben Van alezredes, a DIFK NEFB-hez küldött vezetője fontosnak látszó adatokat mondott el a VK egyik magasrangú katonatisztjéről és az amerikai barátairól szerzett értesülésekről és tervekről. Amikor a rezidens ezt a hírt próbálta megerősíteni egy másik DIFK-es összekötő tisztet kérdezett meg erről, aki már egy teljesen ellentétes adatot szolgáltatott.[69] A jelentésben lévő esetek is azt bizonyítják, hogy a DIFK nem mindig tartotta be a játékszabályokat és feltételezhetően önálló politikát is folytatott. A rezidentúra arra gyanakodott, hogy ebben az időszakban DIFK-re jobban hatott Peking, mint Moszkva.[70] Úgy gondolták, hogy Kína így akart nyomást gyakorolni a számukra kedvező értelemben a konfliktus résztvevőire.[71]

1974 februárjában a nagykövet és a rezidens között nézeteltérés alakult ki a jelentőmunkával kapcsolatban, ezért a rezidentúra, a Tárcaközi Bizottság határozatai alapján folytatta tovább az operatív munkát. A probléma oka az volt, hogy az amerikai kapcsolatok által Dél-Vietnam helyzetéről befolyt információk egy részének a minősége nem volt egyenesen arányos a rezidentúra által ráfordított idővel, pénzzel és energiával. Annyi haszna azért volt, hogy tanulmányozták az amerikai operatív szervek dolgozói és az általuk foglalkoztatott (külsős) személyek tevékenységét, módszereit és a munkájuk irányítását. Miután a tapasztalatokat leszűrték, ezután olyan európai és ázsiai diplomatákkal, újságírókkal, értelmiségiekkel és üzletemberekkel vették fel a kapcsolatot, akiknek közvetve vagy közvetlenül amerikai vagy kínai kapcsolati érintettsége volt.[72]

A magyar tagozatnál a misszióban folytatott munka nehézségein túl a morálnak nem tett jót Mikó Lajos 1974. április 23-án bekövetkezett disszidálása sem.[73] A lefolytatott vizsgálat a

búcsúlevélből és más adatokból azt feltételezte, hogy a disszidálás nem politikai okokból következett be.[74] Ennek hatására intézkedéseket foganatosítottak, ezért 1974. május 11-18. között helyszíni ellenőrzést tartottak a saigoni rezidentúra tagjai között. Ennek során komoly hiányosságokat tapasztaltak. Akadtak olyan személyek, akik a titkos anyagot a saját szálláshelyükre vitték és ott is tárolták.[75] Az 1974. év első részében azonban sikerült a belső problémákat megoldaniuk, amelynek jelentős része a misszió polgári és katonai részlegvezetőinek az ellentéteiből adódott.[76]

Az általános biztonsági helyzet szorosan függött a Vietnamot érintő gazdasági, politikai és az általános harci helyzettől, amelyek bénítólag hatottak a NEFB-re is. A hónapok óta tartó feszült helyzet és a bizonytalanság miatt már látszottak a fizikai és a szellemi fáradtság jelei is, amit tovább erősített az ellenük folyó sajtó- és rádió kampány is.[77] Továbbá a magyar tagozat egészségügyi helyzete is leromlott 1974 első felére légúti panaszok következtében.[78] 1974 első félévében a saigoni részről a szocilista tagozat ellen a sajtóban és a rádióban jelentős ellenkampány folyt, és ezzel párhuzamosan folytatódott az ellenséges hírszerző szervek tevékenysége is. Több esetet is említenek ezzel kapcsolatban. Például, 1974. május 12-én a vung tau-i strandon a saigoni amerikai nagykövetség egy dolgozója filmfelvételt készített az ott tartózkodó magyarokról. Valamint Rátz Károly KÜM rejtjelezőt egy ismeretlen amerikai állampolgár azzal kereste fel, hogy találkozzanak a városban valahol és beszélgessenek. Mindettől függetlenül a rezidentúra az operatív helyzetet a háborús körülményekre való tekintettel jónak ítélte meg, bár a fedőmunkájuk során (vidéki utazások, fogolycsere) gyakran kerültek veszélyes helyzetbe.[79]

Változások az információszerzés területén

A rezidentúra 1974 májusában kiemelkedő eredményeket ért el az ún. „sötét” információszerző tevékenység területén. Vagyis a korlátozott hálózati lehetőségek ellenére is gyorsan és kielégítették a központi és a baráti szervek aktuális hírigényeit Dél-Vietnammal kapcsolatban. Ezt úgy tudták elérni, hogy a helyi politikai és operatív sajátosságokat, valamint a gyorsan változó harci cselekményeket is egyre inkább figyelembe vették.[80] Ebben az évben a misszióban messze a legkiemelkedőbb kapcsolatépítési és hírszerző lehetőséget szervezetileg a sajtós munkatárs adta. Ő tartotta a kapcsolatot a DIFK-kel, nyugati sajtósokkal és a „VK-beli harmadik erő” kapcsolattartóival. Az e feladatot ellátó személy a futár és az összekötő is egy személyben a három csoport között. A sajtós munkatárs kezelte a különböző csoportok információit és elősegítette az információ- és dokumentum-cseréket is. A vietnamiakkal való kapcsolatépítés szempontjából a legjobb összeköttetést az összeköttető és biztosító részleg biztosította.[81] A rezidentúra tagjai az egymás közötti

megbeszélésre, illetve az operatív munka szempontjából kiemelten fontos személlyel történő kapcsolattartásra a saigoni Hotel Continental kerthelyiségét használták. De az olyan hírközlőkkel is itt találkoztak, akik a számukra fontos hírforrásokkal voltak kapcsolatban és csak másodkézből tudtak információt szállítani.[82]

A forrásokból az is jól kimutatható, hogy 1974-re megemelkedett az elemző, sőt, néha az előrejelző jelentések száma. Az események alakulása felértékelte a magyar hírszerzés saigoni tevékenységét. A legjelentősebb információ talán Giang ezredestől, DIFK egyik vezetőjétől hangzott el, aki Kína elleni nacionalista kijelentést tett. Mivel nyílt színvallás eddig nem történt a DIFK részéről, ez volt az első ilyen eset, amit egy felelős vezetőtől dokumentáltak. Kiemelkedőnek tartom még azt is, hogy ez év júliusában a DIFK számára sikerült megteremteni a rezidentúrának a kapcsolatot a Harmadik Erővel. Ennek során Chan Tin atya a Harmadik Erő haladó katolikus szárnyának egyik vezetője értékes dokumentumokat adott át a DIFK részére és bemutatta a rezidentúra egyik munkatársának Tran Huu lelkészt, aki szintén a haladó baloldali katolikus szárny egyik vezéregyénisége volt.[83] Ezután a rezidentúra részéről folyamatos volt a kapcsolattartás velük.

Dél-Vietnamban a Harmadik Erő igen széles társadalmi beágyazottsággal bírt, hiszen tagsága a katolikus papság egy részén kívül a buddhista szerzetesek, a dél-vietnami értelmiségiek (tanárok, újságírók, stb.), a polgárság, a vidéki lakosság, a városi munkavállalók, a déli ellenzéki pártok tagjai, a saigoni államapparátus és a fegyveres erők vezérkara köreiből került ki. A jelentések szerint a harmadik politikai erőt három fő irányzatra lehetett osztani: a Thieu adminisztráció részét képző jobboldali erők, melyek Thieu ellenesek voltak, de Amerika-barát politikát folytattak;[84] a Semleges rész,[85] amely az amerikai Demokrata Pártra és Japánra támaszkodott; valamint a Haladó Erő,[86] amely többé-kevésbé az Amerika ellenes vonalat képviselte. Mind a három irányzatban az volt a közös, hogy Dél-Vietnam vezetőjével, Nguyen Van Thieu-vel szemben foglaltak állást és a vietnami háború befejezését akarták előmozdítani. A politikai csoportok közötti különbség a külpolitikai kapcsolatrendszerükben, gazdasági befolyásukban és a DIFK-hez fűződő viszonyukban volt.[87] A Harmadik Erővel, illetve annak képviselőivel a kapcsolatot többnyire az MNVK 2. Csoportfőnökség társrezidentúrája tartotta fenn, valamint közvetített a Harmadik Erő és a DIFK között. Ám amikor ezt a kapcsolati hálót a DIFK hivatalossá akarta tenni,[88] egy minisztériumi állásfoglalás érkezett, amely egyértelművé tette a DIFK számára, hogy „a magyar NEFB képviseletnek nem volt, nincs és jelenleg nem is lehet semmiféle politikai közvetítőszerepe a két dél-vietnami fél között – még kevésbé vállalhat ilyet magára bizonyos dél-vietnami politikai személyiségek, csoportok és a DIFK vonatkozásában.”[89] Ezután minden közeledést és kapcsolatfelvételi kísérletet el kellett hárítani és indokolt volt jelenteni. Ez ügyben csak a

Központ engedélyével és az általa meghatározott módon és formában lehetett kapcsolatot teremteni, felvenni.

Az operatív területen végzendő munkát tovább bonyolította Kína egyre jobban érzékelhető dél-vietnami szerepvállalása is, mert mind a kínai Kommunista Párt, mind a Kuomintang szervezetében egy-egy önálló osztály foglalkozott a Dél-Vietnamban élő kínaiakkal. Ennek megfelelően Saigonban mindkét irányvonal képviselői jelen voltak és illegális szervező munkát folytattak.[90] Az év második felében az amerikai hírszerzés és elhárítás is fokozta a politikai befolyást és ráhatást a lengyel katonai és polgári állományú beosztottakra.[91] A céljuk az volt, hogy ellentéteket szítsanak a lengyel tagozaton belül, valamint a magyar-lengyel együttműködést is lehetőség szerint akadályozzák.[92] Ezt a munkát nagyban megkönnyíthette a rezidentúra és Lőrincz Nagy János nagykövet között kialakult érdekellentét. A nagykövet fegyelmi eljárást indított a rezidentúra két dolgozója ellen, mert meg volt győződve arról, hogy az ügynökök nem a külügynek, hanem a rezidentúrának szerezték elsősorban az információkat.[93] A rezidentúra vezetőjének sikerült elsimítani az ügyet a nagykövettel, aki megjegyezte, hogy mindezek ellenére a rezidentúra tevékenységével és együttműködésével elégedett volt. [94]A jelentések kiemelik még a fegyelmi helyzet romlását is, amelynek okát a következetlenségben és a kiadott feladatok végrehajtása ellenőrzésének elmulasztásában látták.[95] Továbbá a hangulatot is zavaró tényezőként említik meg még azt is, hogy a váltási terveket nem tartották be az előírásnak megfelelően.

1974. szeptember 15. és október 10. közötti időszakban Dél-Vietnam általános helyzete tovább romlott, a közbiztonság alacsony színvonala mellett megjelentek a NEFB ellen irányuló erősödő tömegmozgalmak és egyéb megmozdulások is.[96] A magyar kontingens általános biztonságát a saigoni politikai helyzet határozta meg. Az állomány hangulatának javítását az otthonról kapott hírek gyakorításával, közös programok szervezésével és a szabadidő hasznos eltöltésével próbálták oldani. 1974. november 10. és 1975. január 7. között zajlott le a katonai- és a külügyi állomány jelentős részének a váltása. Eközben a Tan Son Nuth-i táborban és a szállodákban atrocitások érték a misszió tagjait.[97] A jelentések rendkívüli eseményekről is beszámolnak, amelyek a misszió katonáival történtek. 1974 novemberében Nán Gyula alezredest a támaszponton lévő lakásán ismeretlen tettesek megtámadták és kirabolták, majd a távollétében a lakókocsiját ismételten kifosztották.[98] Szintén ebben a hónapban, Saigonban a magyar misszió egy tagja által vezetett gépkocsi elé vágott egy katonai jármű és elzárta az útját. Két katona, aki szolgálaton kívül volt, ki akarta szállítani a magyar diplomatát a kocsijából, amin jól látható volt a NEFB „ICCS” jelzés, de sikerült ezt a provokációt is elhárítani. Továbbá november 28-án nagyarányú tüntetés volt

Saigonban, így a Tan Son Nuth-i bázist nem lehetett elhagyni, mert kijárási tilalmat rendeltek el.[99]

Az utolsó év

1975 elején a rezidentúra és a külképviselet mindennapi helyzetét a kiújuló harci cselekmények és a városban fokozódó feszültség határozta meg. A NEFB szocialista tagozata elleni tüntetések száma növekedett. A misszió tagozatainak a biztonsági helyzetét a Thieu rendszer által hozott intézkedések határozták meg.[100] A magyar delegáció tagjainál érezhető volt a bizonytalanság és a szorongás. A központból nem tudtak kimozdulni és ezért a szocialista tagozat személyi állománya jobb híján az amerikai bombázógépek szerelőivel billiárdozott.[101] A NEFB is szinte megszűnt létezni, a résztvevő küldöttségek számára csak a saját testi épségük védelme élvezett prioritást. Ilyen volt például az indonéz tagozat megnyilvánulása is. A párizsi szerződés értelmében a gépkocsikon csak felségjelzést és a NEFB zászlót használhatták a misszió tagjai, de az indonéz tagozat a szélvédő üvegére felfestette az „INDONESIA" feliratot, hogy ne keverjék őket össze a szocialista tagozattal.[102]

Az 1975. évben a háborús helyzet végül a DIFK és a VDK javára dőlt el. A Vietnam újra egyesítéséért vívott háború, a Ho Shi Minh hadművelet 1975. január 9-én kezdődött meg a Központi Fennsíkon, Ban Me Thuotnál. Bár az év elején megindított hadművelet számos sikert is elkönyvelhetett, azonban Hanoi és a DIFK nem tervezett a katonai győzelem teljes kivívását eredményező totális támadást.[103] A DIFK továbbra is fenntartotta azt az álláspontját, hogy hajlandó egy a Thieu rezsim uralmát felváltó kormánnyal folytatni a párizsi tárgyalásokat az egyezmény végrehajtásáról. Ezért a Pax rezidentúra segítségét kérték abban, hogy szerezzenek be információkat az USA szándékairól, és derítsék fel a saigoni csapatok mozgását, ütőképességét és harci szellemét. Emellett a légibázisok amerikai személyzetének a mozgása is érdekelte őket. Valamint az is, hogy a fontosabb nyugati sajtóorgánumok hogyan vélekednek a helyzet alakulásáról. Sikerült kideríteniük, hogy a VK vezérkarában úgy értékelték a kialakult hadihelyzetet, hogy a kommunista erők, nem a főváros elfoglalását, hanem Saigon elszigetelését tűzték ki célul. Valamint a dél-vietnami katonaság fegyveres erőinek a harci morálja nagyon alacsony fokon áll és utánpótlási gondokkal is küzdöttek. Szintén katonai körökből szivárgott ki az a hír is, hogy Thieu elnök nem bízott a saját tábornokaiban és a fővárosban tapasztalható katonai és rendőri készültség nem egy esetleges DIFK támadás okán alakult ki, hanem az elnök puccstól való félelmének a következménye volt.[104]

A DIFK álláspontja 1975 márciusában változott meg, amikor elfoglalták Da Nang városát, és

nyilvánvalóvá vált, hogy az Egyesült Államok nem avatkozik be a küzdelmekbe és nem is nyújt semmilyen segítséget Dél-Vietnamnak. Ez után úgy vélte, hogy képesek lesznek még ebben az évben elfoglalni Saigont és kapitulációra kényszeríteni a Vietnami Köztársaságot. Az észak-vietnami hadvezetés gondolataiban azonban az fogalmazódott meg, hogy mindezt csak az 1976-os évben lehet majd kivitelezni, de a DIFK álláspontja nyert és hozzáfogtak Saigon elfoglalásának az előkészítéséhez.[105] A DIFK, hogy Saigon elfoglalásának az elősegítése érdekében propaganda tevékenységbe kezdett a főváros és környékén, még a katolikus papság egy része is segítette. A DIFK kiadott egy tízpontos röpiratot, hogy „ne féljenek a kommunistáktól, ne engedelmeskedjenek a kiürítési parancsnak, várják meg a harcok elvonulását és segédkezzenek az újjáépítésben."[106] A kialakult hadihelyzet miatt a saigoni kormány kijárási tilalmat rendelt el.

A DIFK és Hanoi katonai műveletei április második felében indultak meg Saigon ellen és ebben az időszakban a fedőszervtől a külképviseleti létszámcsökkentésnek megfelelően hazarendelték a titkos munkatársakat.[107] Ettől függetlenül végezték a mindennapos információszerző munkájukat és fenntartották a Tan Son Nhut-i légitámaszponton és a szállodában lakókkal a kapcsolatot.[108] Az operatív jelentések három tárgykörre szűkültek le: Saigon körül 80 km-re kialakított védelmi gyűrű áttöréséről, a Thieu elleni sorozatos puccskísérletekről, amely végül a távozását eredményezték és az amerikai beavatkozás lehetőségeiről.[109]

A végjáték

1975. április 28-án az indonéz tagozat elhagyta Vietnam területét. Ezzel egy időben megkezdődött az amerikai személyzet kimentése és Saigon ostroma is. Az ostrom miatt az amerikai és más nyugati tudósítók gyorsabb ütemben folytatták családtagjaik kimentését, a város elhagyását. A saigoni nagykövetség is közölte a Dél-Vietnamban tartózkodó amerikai állampolgárokkal, a mindenkire vonatkozó evakuálás jelzését az FM hullámhosszon működő amerikai rádióadón keresztül.[110] A rádióban leadott jelzést követően a kijelölt pontokon gyülekeztek, amit az amerikai tengerészgyalogos egységek biztosítottak. Az elszállítást helikopterekkel végezték, a vietnami partok közelében tartózkodó amerikai hadihajókra. Voltak olyan amerikai állampolgárok is, akik megtagadták a kiürítési utasítást, helyette bevárták a „felszabadító erőket" és felajánlották nekik a szolgálatukat.[111] 1975. április 29-én az amerikai diplomáciai személyzet utolsó tagjai is elhagyták a várost.

Ugyanezen a napon a magyar származású Thomas Polgár, a CIA indokínai kirendeltségének vezetője utasítására indult el az a konvoj, amelyik kimentette a lengyel és a magyar tagozat

Saigonban maradt tagjait.[112]

1975. április 30-án a Ho Shi Minh hadművelet záró akkordjaként a DIFK és az észak-vietnámi hadsereg elfoglalta Saigont. A harcok után, 1975. május 8-án, a magyar küldöttség elhagyta Vietnam területét.[113]

Összegzés

Elmondható, hogy a vietnami szolgálat volt az első olyan modernkori nemzetközi békefenntartó misszió, amelyben a szocialista Magyarország részt vett, és ahol ráadásul a világ katonai hatalmai is érintettek voltak.

Bár a Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság nem tudta teljesíteni a párizsi egyezmény által meghatározott feladatait, a magyar tagozaton belül tényked Pax rezidentúra munkája sikeresnek mondható. A NEFB-ben való részvétel komoly kihívások elé állította a rezidentúrát, amely a kezdeti nehézségeken túl, viszonylag gyorsan alkalmazkodott a helyi körülményekhez és kiemelkedő eredményeket ért el az ún. „sötét" információszerző tevékenység területén. A megszabott irányvonal, a kiújuló harcok és a NEFB két pártra szakadása mellett a magyar kontingensen belül is ellentétek jelentek meg. Ez kezdetben a külügyi és a katonai tagozat eltérő gondolkodásában jelent meg, később a disszidálások, illetve a szocialista tagozatot érő atrocitások is feszültséget és bizonytalanságot keltettek. Jól kirajzolódik még a forrásokból, hogy a NEFB-en belüli napi munkafeladatokon túl meghatározott operatív és tájékoztató munkát végzett a katonai hírszerzés társrezidentúrájával együtt. Ezáltal Saigonban és a körzetekben történő szolgálat felvétele után sikeresen képviselte a Moszkva dominálta Varsói Szerződés által megszabott – így a kádári Magyarország által is képviselt – irányvonalat, amely Vietnam újra egyesítését célozta meg, a szovjet érdekeket figyelembe véve. Mindemelett a NEFB-ben való részvétel tovább erősítette a magyar-vietnami kapcsolatokat és ez a baráti kapcsolatrendszer mind a mai napig jól érzékelhető a két ország között.

Bibliográfia

Levéltári források, gyűjtemények

Állambiztonsági parancsgyűjtemény. https://abparancsok.hu/node/1631

ÁBTL. 3.2.6. 8-065/ 1.

ÁBTL. 3.2.6. 8-065/ 2.

ÁBTL. 3.2.6. 8-065/ 3.

A Belügyminisztérium III/6. Osztály Ügyrendje
https://www.abtl.hu/sites/default/files/forrasok/ugyrend_11.pdf

Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye.
https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=96500022.tvr&fbclid=IwAR0-HMq5ocYprailJP7Mps9KORARu4aXKKx-lzQO3-jzI88OIGnGKSC2uv4

MNL. OL. M-KS. 288. f. 5/594. ő. e.
https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_05_05940.pdf#search=&page=15.

MNL. OL. IX-J-63-a VNEB. 23. doboz.

MNL. OL. XIX-J-63-a VNEB. 34. doboz.

Felhasznált irodalom

Ilkei Csaba dr.: *Újságírók, szerkesztők, sajtómunkások X*.
http://www.utolag.com/Ilkei/PressRezidentura/PressRezidentura.htm

Kemény János – Nagy Tamás: *Magyar katonák Dél-Vietnamban 1973-1975*. Zrínyi Kiadó; Budapest. 2020.

Kovács Béla dr.: *Halálút*. Milu Könyvek, 1991.

Práczki István: *Kémjátszmák*. Kárpátia Stúdió, Budapest. 2014.

Snepp, Frank: *Decent Interval*. Random House. 1977.

Hivatkozások

1. Vietnamot az 1954. évi genfi fegyverszüneti egyezmény értelmében a 17.-ik szélességi foknál húzódó demarkációs vonal mentén felosztották és ezeken a területeken jött létre a Vietnami Demokratikus Köztársaság (északi rész) és a Vietnami Köztársaság (déli rész). ↑

2. A vietnami háború lezárását és a béke helyreállítását célzó egyezményt 1973. január 27-én Párizsban írták alá. Ez a megállapodás szavatolta a Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság (NEFB) felállítását, amelynek keretén belül 1973 és 1975 között a Vietnami Köztársaság területén magyar diplomaták és katonák is teljesítettek szolgálatot. Hazánk mellett Lengyelország (szocialista tagozat), illetve Indonézia és Kanada (kapitalista tagozat) vett részt a misszióban. Az utóbbi 1973-as kiválását követően a helyét Irán vette át. A párizsi békemegállapodás által meghatározott feladatok közül a két vietnami fél közötti fogoly- és fegyverzetcserék felügyelete, valamint a tűzszünet betartatása volt a legfontosabb. ↑
3. A kutatásaimat az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) végeztem. ↑
4. A rezidentúra meghatározása a következő: Állambiztonsági operatív feladatok ellátására szolgáló konspirált szervezeti forma, amely állambiztonsági tisztekből, vagy hálózati tagokból áll, vezetője a rezidens. Jellege szerint leggyakrabban: külföldi vagy belföldi (hazai bázisú), legális vagy illegális; funkcióját tekintve: fő-, irány-, cél- és kiegészítő rezidentúra. http://www.utolag.com/Ilkei/PressRezidentura/PressRezidentura.htm (Letöltés: 2021.01.17.) ↑
5. Vélhetően kivárták, hogy hatályba lépjen a nemzetközi jogi keret és utána kihasználták ennek az előnyeit. https://abparancsok.hu/node/1631 (Letöltés: 2021.03.14.) ↑
6. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1965. szeptember 24-én helyezte hatályba és tette a belső jog részévé. https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=96500022.tvr&fbclid=IwAR0-HMq5ocYprailJP7Mps9KORARu4aXKKx-lzQO3-jzI88OIGnGKSC2uv4 (Letöltés: 2021.03.14.) ↑
7. A diplomáciai képviselet rádió-adóállomást csak a fogadó állam hozzájárulásával rendezhette be és használhatta (27. cikkely). Uo. ↑
8. https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_05_05940.pdf#search=&page=15. In. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL. OL.) MSZMP Politikai Bizottság 1972. október 24.+(288. f. 5/594. ő. e.). 15. (Letöltés: 2021.02.01.) ↑
9. A Pax rezidentúra a (Hírszerző csoportfőnökség) BM/I-6 osztályához tartozott. Maga az osztály a BM. III. Főcsoportfőnökség személyzeti végrehajtó és szakirányító szerve volt és az állambiztonsági miniszterhelyettesnek alárendeltségébe tartozott. Ezen az osztályon tájékoztató, értékelő és elemző- dokumentációs munkát végeztek. https://www.abtl.hu/sites/default/files/forrasok/ugyrend_11.pdf (Letöltés: 2021.03.14.) ↑
10. Ebben állambiztonsági szervezetek is képviseltették magukat. ÁBTL. 3.2.6. 8-065/ 1. in A felállítandó Vietnami Ellenőrző Bizottsággal kapcsolatos konzultáció. Budapest, 1972. november 28. Készítette: Pados Gábor r. alez. osztályvezető. BM. III/I-6. Osztály 67/9-5077-72. ↑
11. Uo. 10. ↑
12. Az utasításoknak megfelelően a rezidentúrának meghatározott stratégiai információszerzést

kellett végeznie az amerikai haderő által alkalmazott katonai optikai műszerek, infravörös célzó és tájékozódó eszközökkel kapcsolatban. Emellett technikai információkat kellett szerezni harckocsik, rakéták, tüzérségi fegyverek, repülőgépek kapcsán is, valamint a lombtalanító szerek és a herbicidek (gyomírtó) tömeges alkalmazásával kapcsolatos kísérletek eredményeiről és a felhasználás mértékéről is. Uo. 67-70-169/73. 57. ↑

13. A rezidentúra jelentései szerint a beszervezést az amerikai hírszerzés nem anyagai vagy pressziós alapon tervezte meg, hanem speciális eszmei alapon. A lengyel ezredes szerint a módszerük a politikai kompromisszum volt, ahol a rendszerek között fennálló ellentétek helyett a két generáció, „a fiatalok és az öregek ellentétét próbálták kihasználni, mint a leglényegesebb politikai kérdést hangsúlyozni.” ↑
14. MINOX fényképezés, dokumentumok fotózása, fotóeszközök alkalmazása trópusi körülmények között. ↑
15. A rezidentúra érdeklődési körébe tartozó terület operatív ügynöki helyzetet, a munka során meghatározott direktívákat, a kapcsolati rendszereket, valamint az operatív és a fedőmunka sajátosságait ismerhették meg a BM III/I 6. osztály beszerzett anyagából valamint a személyes konzultációkból. A felkészülés során tanulmányozták a rezidentúrára kihelyezett hírszerző tisztek személyi anyagát. Szükség esetén az illetékes személyügyi tisztekkel és a szakmai vezetőkkel is tudtak tanácskozni. ÁBTL3.2.6 8-065/2. Madari Dániel r. őrnagy kihelyezésre történő felkészítés terve, Budapest, 1974. február. 01. 67/16-172/74. 220.; Szombathelyi Gyula r. százados elvtárs kihelyezésre történő felkészítési terve. Budapest, 1974.10.04. 67/9-4678/74.10.14. 276–277. ↑
16. Uo. In Kalota Béla r. szds. elvtárs kihelyezésre történő felkészítési terve. Bp., 1974.09.10. 67/9-4139/74. 271–272. Nagy Lajos felkészítése 1974. szeptember 15-től és 1974. október 15-ig tartott. Ezután a belpolitikai csoportba osztották be és a munkája más országok követségeivel és állampolgárjaival való kapcsolatépítés volt. ↑
17. A személytelen összeköttetést témakörében a „Tárgyi postaláda szervezése és használata” című tananyagot használták. Így tartotta a kapcsolatot az ügynök és az informátor. ↑
18. Rybka Géza 1973. januártól 1974. februárig vezette a rezidentúrát. Őt követte Madari Dániel r.őrgy., Keszthelyi László és Zentai János r. alezredes. ↑
19. A Hotel Majestic-ben, Hotel Astor-ban és Hotel Continental Palace-ban voltak elszállásolva. ↑
20. US Army Group Seventh Air Force Group. ↑
21. Ez a dátum az akklimatizálódáshoz és a beilleszkedéshez köthető a források szerint. ↑
22. A kijelölt körzetek körzetparancsnokságára is 1973. február 5-én települtek ki. ↑
23. ÁBTL. 3.2.6. 8-065/ 1. Aktuális hírigények küldése. 1/1/6/72 sz. utasítás. Bp. 1973.01.31. ↑
24. Uo. A Pax rezidentúra munkaterve. Budapest, 1973. 02. 20. 67/9-805/73.02.20 ↑
25. Uo. 70. ↑
26. A Magyar Népköztársaság nem létesített diplomáciai kapcsolatot a Vietnami Köztársasággal,

mert nem illet bele a hosszútávú szovjet külpolitikai elképzelésekbe. ↑

27. Mindez összefüggött azzal, hogy a Kínai Népköztársaság (KNK) az 1960-as évektől megkérdőjelezte Moszkva vezető szerepét a szocialista táboron belül, ami a szovjet-kínai viszony fokozatos megromlásához vezetett. ↑
28. Kezdetben nem volt meg a megfelelő kapcsolat, ez csak 1973.02.22-től változott meg, amikor is utasítást kapott a rezidentúra vezetője, hogy törekedjen a minél szorosabb kapcsolatra a katonai társszerv vezetőjével. Uo. A katonai társszerv saigoni rezidensével történő együttműködésről. Saigon. 1973.02.22. 67/9-837/73. számú utasítás. 86–87. ↑
29. A katonai hírszerzés információinak egy részét közvetlenül átadták a szovjet katonai hírszerzés Vientianéban lévő regionális főrezidentúrájának. ↑
30. A katonai Felderítő Szolgálat rezidentúrájának a rezidense volt, Kőszegvári Tibor ezredes, Gombos Károly ezredes és Tóth G. János ezredes. Kemény János-Nagy Tamás: Magyar katonák Dél-Vietnamban 1973-1975. Zrínyi Kiadó; Bp. 2020. 367–371. ↑
31. A munkaköréből fakadóan feladata volt, hogy figyelemmel kísérje a NEFB irodán alkalmazott helybeli állampolgárok tevékenységét. ↑
32. Feladata a francia kórház alkalmazottjaival való kapcsolatépítés volt. ↑
33. TÜK, Titkos Ügykezelés. Feladata biztonsági vonalon ellenőrizni, hogy dél-vietnami NEFB alkalmazott ne léphessen be a „Titkos” irodába. ↑
34. Uo. A misszión belüli működő hálózat. 67/9-2470/73. ↑
35. Uo. A saigoni rezidentúrán szolgálatot teljesítő hírszerző tisztek pótléka. 67/9-2223/73. ↑
36. A külügyi illetmény a fedőszervi magyarországi illetmény és a hírszerző tiszti fizetésük közötti illetmény különbözetet jelentette forintban. ↑
37. Amerikai Központi Hírszerző Ügynökség. ↑
38. ÁBTL. 3.2.6. 8-065/ 2. Saigoni rezidentúránk 1974. 03. 14-i futárpostájáról. Budapest, 1974. március 27. 173/68/74. 76–78. ↑
39. 1974-ben már amerikai hölgyeket is tudatosan foglalkoztattak a kapcsolatfelvételre, akik a jelentések szerint céltudatosan káderezték az „elvtársakat”. Az amerikai hírszerzés módszerébe beletartozott a gátló és dezorganizáló tevékenység is. ↑
40. A magyar és a lengyel kontingenst egy rájuk kényszerített nem kívánatos tehernek tekinthették a kezdeti időszakban. ÁBTL. 3.2.6. 8-065/ 1. Értékelés a várható eseményekről, az ebből adódó operatív lehetőségekről. Saigon; 1973.03.19. 67/9-1367/73.03.26. ↑
41. A kezdeti időszakban ez abban nyilvánult meg, hogy megnehezítették a mindennapi élet- és munkakörülményeket. Uo. 127. ↑
42. Ezek a következők voltak: Dél-Vietnami Összekötő Hivatal (South Vietnamese Mission in charge of Relation with the International Commission of Control and Supervision (ICCS)), A Négyes Katonai Bizottságban résztvevő dél-vietnami delegáció (RVN Military Delegation the FOUR-Party Central Joint Military Comission), az amerikai nagykövetség, a Négyes Katonai

Bizottságban részt vevő amerikai katonai delegáció (ICCS Unit) és a Bizottsággal üzleti kapcsolatban álló amerikai vállalatok. ↑

43. A kanadai és az indonéz tagozatával a kapcsolatot szélesíteni a Tan Son Nhut-i tiszti és tiszthelyettesi klubban tudták leginkább, de idejártak még az amerikai vállalatok tisztviselői és alkalmazottai is. ↑
44. A helyzet és a nyelvismeret miatt elsősorban a rezidentúrának a saigoni francia és a franciául beszélő kanadai körökben való kapcsolatépítés volt a feladata. ↑
45. Uo. Carlos et. munkaterve. / Munkaterv: 1973.március 1-től június 1-ig/; 67/9-1376/73.03.26. ↑
46. Ezen személyeket a politikai jövőjük miatt nem tartották értékes forrásnak. ↑
47. A Dél-Vietnamban élő kisebbségi lakosok alatt az itt élő kínai lakosságot értették. De fontosak voltak még a számukra a régóta ott élő vagy a francia gyarmatosítás idején odakerült külföldiek, diplomaták (elsősorban kambodzsai, laoszi, de lehetőség szerint francia is), akik ellenszenvvel kezelték az amerikai beavatkozást. De fokozott figyelmet fordítottak az angol diplomatákra is és az olyan amerikai személyekre is, akiktől minőségi híreket lehet szerezni. ↑
48. A magyarországi hírszerző központ is fontosnak tartotta ennek jelentőségét. ↑
49. A saigoni politikai delegációban és a körzeti- és helyi csoportok tolmácsai is a lengyel hírszerzés embere voltak. ÁBTL. 3.2.6. 8-065/ 2. Egyeztető megbeszélés a lengyel hírszerzéssel a saigoni operatív helyzetről. Budapest, 1974.02.25. Sz.n. 59. ↑
50. ÁBTL. 3.2.6. 8-065/ 1. A magyar delegáció általános helyzetéről. Saigon; 1973. 03.19. Lehel fn. ügynök. 67/9-1412/73. 132–134. ↑
51. Uo. Torda Endréné ügye. 67/9-789/73. sz. utasítás. Őt a feladatokra nem kellett felkészíteni, mert már több alkalommal is végzett hasonló titkárnői munkát. ↑
52. Uo. A Vietnami Koordinációs Kormánybizottság üléséről. 000852/9/1973. 183–193. ↑
53. Uo. Találkozók a lengyel társszerv rezidensével. Saigon, 1973.09.05. 67/9-3975/76.09.11. ↑
54. Uo. A koordinációs kormánybizottság emlékeztetőjének felterjesztése. Saigon, 1973.09.21. 67/9-4344/73.09.15. ↑
55. Uo. A rezidentúra információs munkájáról. Bp., 1973.09.06. 15/4/6/73 sz. utasítás. 257. ↑
56. Ezt a 28. cikkely tartalmazza. https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=96500022.tvr&fbclid=IwAR0-HMq5ocYprailJP7Mps9KORAru4aXKKx-lzQO3-jzI88OIGnGKSC2uv4 (Letöltés: 2021.03.14.) ↑
57. A jelentésekben Havas fedőnevű ügynökként szerepelt. ↑
58. Az 1973. decembert 10-én elvégzett boncolás szerint a halál oka a misszióval összefüggésbe nem hozható betegség volt. Uo. Havas elvtárs halála. Saigon, 1973.12.12. 67/9-5836/73.12.08 és Feljegyzés: Saigon. 1973.12.11. 299. ↑
59. Uo. A végleges hazatérés ütemtervére vonatkozó javaslat. Saigon, 1973. 08.08.

67/9-3652/73.08.11. ↑

60. ÁBTL. 3.2.6. 8-065/ 2. Váltással kapcsolatos feladatok végrehajtásának megkezdése. Saigon, 1974. nov. 26. ↑
61. Német Szövetségi Hírszerzés (BND), a francia Deuxieme Bureau és a brit Intelligence Service. Práczki István: Kémjátszmák. Kárpátia Stúdió, Bp. 2014.247. A szerző az MNVK 2. Csoportfőnökség hírszerző alezredeseként szolgált a NEFB-ben, a harmadik turnusban, 1974. szeptember és 1975. május 9. között. ↑
62. Nagyobb volt a mozgási és kapcsolattartási lehetőségük (társadalmi kapcsolatok sok vonatkozásban is kiterjedt lehetőségét jelentette), és az információs források feltérképezése is könnyebb volt. ↑
63. Dr. Kovács Béla: Halálút. Milu Könyvek, 1991. 66–67. A szerző a BM III/I. Csoportfőnökség hírszerzőjeként szolgált a NEFB-ben. ↑
64. Uo. Megbeszélés a képviselet vezetőivel. Saigon, 02.10. 67/9-746/74.II.15 ↑
65. A jelentésekből az derült ki, hogy a rezidentúra John Spraegens amerikai újságíróval építette ki az egyik legjobb kapcsolatot Szemesvári fedőnevű (fn.) ügynök révén. ↑
66. De a káderekkel folytatott beszélgetések során erősítették meg a saigoni kormány embereitől és a diplomatáktól kapott tájékoztatásokat is. ↑
67. Ezen adatok alapján ismerte meg a magyar hírszerzés a nyugati tudósítókat és kaptak róluk részletes jelentést is. ↑
68. Uo. Saigoni rezidentúránk 1974. 04. 02-i futárpostájáról. ↑
69. Ezek mindig akkor derültek ki, amikor több forrásból is egyeztették őket. ↑
70. Mindezt a Hirosaki Yamada japán újságíró által adott információra építették, akinek még tudomása volt arról is a jelentés szerint, hogy Kína nagyobb katonai és gazdasági segélyt nyújtott nekik, mint a Szovjetunió. Uo. Saigoni rezidentúránk 1974.04.06-i futárpostájáról. Bp. 1974.04.29. 67/9-1915/1974. ↑
71. Uo. Rajnai Sándor r.vőrgy. Főcsoportfőnökhelyettes: Jelentem a rendelkezésemre álló információkból készült összefoglalót felterjesztem. /Karasz Lajos r.vőrgy., miniszterhelyettesnek/. Bp. 1974.04.29. 112–114. ↑
72. Uo. Rezidentúrával kapcsolatos ügyek. Saigon, 1974.02.25. 5/3-6/74 számú utasítás 6-tól. 68. ↑
73. A magyar tagozatból korábban Wallner György, 1973. március l0-én disszidált, valamint a saigoni ausztrál nagykövetségen menedékjogot kért és kapott. Magyar Nemzeti Levéltár (MNL). OL. IX-J-63-a VNEB.23. doboz. ↑
74. Uo. In.: Saigoni rezidentúránk 1974. május 3-i futárpostájáról. Bp.19784.05.08.67/9-2153/74. ↑
75. Uo. A saigoni rezidentúra helyszíni ellenőrzéséről. /Pados Gábor r.alezredes, osztályvezető/. Bp., 1974.05.28-án. 67/9-2591/74. ↑

76. Uo. A PAX rezidentúra helyzete. Saigon, 1974. június 20. ↑
77. Uo. Saigoni rezidentúránk 1974. június 22-i futárpostájáról. Budapest, 1974. július 09. Zentai János r. alez. 67/9-……../1974. ↑
78. Uo. A KÜM munkatársak egészségügyi helyzete 1974. április 16 és július 31 között. 196–202. ↑
79. Uo. Összefoglaló a május havi biztonsági helyzetről. Saigon, 1974. június 03. 67/9-3026/74. 154–159. ↑
80. A saigoni rezidentúra helyszíni ellenőrzéséről. Budapest, 1974. május. 28. 67/9-2591/74. ↑
81. ÁBTL. 3.2.6. 8-065/3. A következő váltásban kijövő hírszerzőtisztjeink és a munkatársaink fedőbeosztásáról. Saigon, 1974. november. 18. 62/9-5528/74. ↑
82. Ezt az indirekt források közé sorolták. ↑
83. Uo. „Kapcsolatfelvétel a Harmadik Erővel” című jelentésből. 175. ↑
84. Duong Van Minh tábornok és köre, az An Quang buddhista szervezet (egy része a CIA és a kínai Kuomintang ellenőrzése alatt állt), Vu Van Mau képviselő csoportja, Tran Van Tuyen csoportja és a Dél-vietnami Katolikus Csoport. ↑
85. Csoportosulásai a következők voltak: Au Truong Thanh -, Ngo Cong Duc újságíró -, Nguyen Van Tam és Tran Van Huu – és Phan Ba Cam csoportja. ↑
86. Elfogadták a béke és semlegesség elvét, de a párizsi egyezmény betartatása mellett szálltak síkra. Csoportosulásai a következők voltak: Haladó Nemzeti Erő, a Nők Mozgalma az Élethez Való Jogért és a Békéért Harcoló Emberek. ↑
87. MNL. OL. XIX-J-63-a 34. doboz. In. DIFK értékelés a harmadik politikai erőről; 00575/3. ↑
88. ÁBTL3.2.6 8-065/2. A KÜM utasítása a Harmadik Erővel fenntartott kapcsolatokra vonatkozóan. Saigon, 1974. 09.17. 67/9-4780/74.09.16. 299. ↑
89. Saigoni politikusok bizalmas kezdeményezései a magyar Képviseletnél. Hiv. szám. 190/1974. Uo. 300. ↑
90. A Kínai Népköztársaság (KNK) Központi Bizottsága (KP) új részleget hoztak létre, amelynek feladata volt, hogy a Saigonban és a Delta vidék környékén élő kínai nemzetiségiek között meglévő kommunista szervezeteket közvetlen irányítsa, amely Sanghajból történt. Abbas indonéz ezredes hívta fel a rezidentúrának a figyelmét a kínai befolyás erősödésére. Uo. In. Indonéz értékelés a kínaiak délkelet-ázsiai befolyásáról. 269. Ezt erősítette meg a Jánossy fn. titkosmunkatárs, akit Kiem ezredes a DIFK delegációja egyik tagja tájékoztatta. Uo. In.: A Kínai KP tevékenysége a dél-vietnami nemzetiség körében. 270. ↑
91. 1974. október 29-én Kenesei István tart.hadnagyot tervezett hazautazása előtt soron kívül haza rendelték az ellenséges hírszerző szervek beszervezési kísérletének gyanúja miatt. ↑
92. Uo. A lengyel társszerv saigoni rezidentúrájának tevékenysége és tapasztalatai. Bp., 1974.08.05. 15/1/6/74. sz. utasítása. 209–215. ↑
93. Szemesvári fn. ügynök és Darmai Ferenc. Uo. 294. ↑

94. Bár maga a rezidentúra vezetője sem tudta, hogy miért csinálta ezt a nagykövet. A feltételezése szerint kifogásolta az ügynök munkáját. Uo. 295. ↑
95. Itt a hatásköri lista hiányára és olyan esetekre utalnak, amikor a vizsgálat során nem lehetett megállapítani a felelősséget egyes korábbi ellenőrzések miatt. ↑
96. A saigoni NEFB titkársági épületébe és a magyar hivatalba is betörtek ismertelen tettesek. ÁBTL3.2.6 8-065/2. In. Biztonsági helyzet szeptember 15 és október 10 közötti időszakban. Saigon. 1974.10.10. 296–298. ↑
97. ÁBTL3.2.6 8-065/3. Biztonsági helyzet 1974. november 10.-1975. január 7 között; Saigon 1975. január 7. 62-/9-268/75.I. 20. ↑
98. Uo. Saigoni rezidentúránk 1974. november 26-i futárpostájáról. 62/9-5590/74. ↑
99. Uo. Biztonsági helyzet 1974. november 10.-1975. január 7. között; Saigon 1975. január 7. 62-/9-268/75.I. 20. ↑
100. Uo. Saigoni rezidentúránk 1975. február 27-i futárpostájáról. Budapest, 1975. Február 27. 67/85-9/75. ↑
101. Uo. Biztonsági helyzet 1975. január 26. – február 21. között. Saigon, 1975.02.22. 62/86-3/75.II.26. ↑
102. Uo. Biztonsági helyzet 1975.01.10-25 közötti időszakban; Saigon. 1975. 01.25. 62/9-549/75.I. 28. ↑
103. Ezt Van alezredes a DIFK delegáció vezetője mondta el. Uo. Saigoni rezidentúránk januári futárpostájáról; Budapest. 1975. január 28. 62/9-465/75. ↑
104. Uo. A DIFK Saigon elleni támadásának lehetősége, VK hadseregen belüli problémák; Thieu elnök félelme egy esetleges puccstól.164–166. ↑
105. Az (informátor) Kowsar, iráni diplomata, a rezidentúra egyik dolgozójának elmondott véleménye beigazolódott, mert a VDK és a DIFK vitájában az utóbbi álláspont nyert és Saigon ostromába belekezdtek. A DIFK a főváros elfoglalására törekedett, addig a VDK a helyzet konszolidálást akarta elérni. Uo. Saigoni rezidentúránk 1975. április futárpostájából, Budapest, 1975.04.25. ↑
106. Uo. Saigoni rezidentúránk 1975. április 2-i futárpostájáról. Budapest, 1975. április. 06. 67/85-9/2/ ↑
107. Uo. Vö. A Pax Rezidentúra helyzete. Saigon, 1975.04.21 67/83-119/75 67/85-9/3/75 és Saigoni rezidentúránk 1975. április futárpostájából, Budapest, 1975.04.25. ↑
108. Az ostrom második napjáig maradt csak a szállodai szálláshelyükön a kontingens tagjainak egy része. Az ostrom végét a Tan Son Nhut-i támaszponton élik át. ↑
109. Uo. Saigoni rezidentúránk 1975. április futárpostájából, Budapest, 1975.04.25. ↑
110. A kiürítésre felszólító jelek a következők voltak: „The temperature is 105 degrees and rising”. Utána pedig Bing Crosby „White Christmas” című dalát sugározták. ↑
111. Uo. 11. ↑

112. A magyar tagozat is, mint más külképviselet tagjai igénybe vette az USA segítségét is. Vö. Snepp Frank: Decent Interval. Random House.1977. 496-498.; Práczki: Kémjátszmák.279–291. és az ÁBTL. 3.2.6. 8-0665/3. A Pax Rezidentúra helyzete. Saigon, 1975.04.21 67/83-119/75 és 67/85-9/3/75. ↑
113. Pax Rezidentúra helyzete. Budapest, 1975.05.09. Nábrádi titkos munkatárs jelentette, hogy a saigoni NEFB küldöttség a mai nappal (1975.05.08.) véglegesen hazatért. ↑

Segesdi Gergő: A köztársasági kérdés a magyar politikai közbeszédben 1918 és 1928 között

Bevezetés

A dolgozat témafelvetése és a témaválasztás aktualitása

Jelen munkámban a köztársasági gondolat magyarországi történetét vizsgálom két világháború közötti időszakban, a korabeli sajtó tükrében. Fő vizsgálati kérdésem, hogy a Károlyi féle népköztársaság és a kommunista tanácsköztársaság bukása után a köztársasági gondolat miképpen került elő a magyar közéletben. A tanácsköztársaság fájó emléke és a magyar nép feltételezett királyhűsége vajon teljesen kizárta a magyar közgondolkodásból a republikanizmus gondolatát vagy netán hogyha nem is hangsúlyosan, de jelen volt a kérdés? Ha igen, milyen formában? A köztársaságnak, mint államformának, ha akadtak támogatói Magyarországon, akkor ők kik voltak? Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása mellett a munka elvégzését indokolja az is, hogy a közelmúltban több fontos és a 20. századi Magyarország életét meghatározó esemény évfordulója volt, mint például az 1918-as Károlyi féle Magyar Népköztársaság-, az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltásának az évfordulója, Horthy Miklós 1920-as kormányzóvá választásának, valamint a trianoni békediktátum aláírásának az évfordulója. Az 1918-as népköztársaság és az 1919-es tanácsköztársaság története jól feldolgozott, az 1946-os köztársaság története, ha nem is olyan mértékben, mint az előző kettőé, de szintén feldolgozott. Ez azonban nem mondható el a köztes időszakról. A köztársasági gondolat két világháború közti megjelenése a magyar historiográfiában még csak részlegesen került feldolgozásra. Terjedelmi korlátok miatt ugyanakkor, jelen tanulmányban az 1928-ig megjelent sajtóforrásokra fókuszálok.

A munka forrásbázisának bemutatása

A forrásbázist az 1921 és 1928 közötti években megjelent sajtótermékek közül a következő lapok alkotják: *Az Ujság, Erdélyi Futár, Esti Kurir, Magyarország, Nemzeti Ujság, Népszava, Pesti Hírlap, Szózat, Uj Barázda, Uj Nemzedék, Világ*. Ezek közül a legkorábbi 1921. január 29-én, a legkésőbbi 1928. december 11-én látott napvilágot. A forrásbázis részét képezi továbbá egy 1929-ben Erdélyben megjelent, azonban még 1928-ban megírt, de elkobzott írás, valamint kiegészítésként egy szintén 1929-es írás, amely Veér Imre perével foglalkozik.

A dolgozat módszertanának bemutatása

A témával eddig kevesen foglalkoztak, ezért a vizsgálati módszereket nehéz egy a historiográfiában már meglévő diskurzushoz kapcsolni és annak szemszögéből vizsgálni a rendelkezésre álló forrásanyagot. Ebből kifolyólag vizsgálati módszeremet a rendelkezésre álló forrásanyagra fókuszálva építettem fel. A szövegek tartalomelemzését nem egyszerű időrendi sorrendben végzem el, hanem a szövegekben meghatározó, hangsúlyosan jelenlévő megközelítési módok és problémakörök szerint rendezem és mutatom be az anyagot.

A köztársasági gondolat magyarországi képviselői

Az elemző munkát úgy vélem, hogy azzal a kérdéssel szükséges kezdeni, hogy meghatározzuk, a két világháború között kik voltak azok, akik Magyarországon királyság helyett köztársaságot szerettek volna. Egy, az *Uj Barázda* hasábjain 1921 elején megjelent cikkben a szerző úgy festi le a köztársaságot, mint egy mételyt, aminek egyedüli célja, hogy a csehek hódításait bebiztosítsa. Edvard Benes pedig nyíltan kijelentette, hogy örülne neki, ha Magyarországon köztársaságot láthatna. „[Benes] mellette szólt, mert ebből tudtuk meg, hogy milyen katasztrofális lenne reánk. Pár hete Magyarország felosztását javasolta. Hogy ezt még az ántánt is visszautasította, jön a másik rosszal a köztársasággal.”[1] Azt, hogy Benes valójában mennyire akarta, hogy Magyarországon köztársaság legyen, és mindez aztán Prága hatalmi helyzetét erősítse, ennek a munkának a keretében ezt nem fogjuk tudni megválaszolni. Azt azonban mindenképpen jól jelzi számunkra, hogy azok, akik a köztársasági államforma gondolatát képviselték a trianoni békediktátum utáni Magyarországon nem voltak könnyű helyzetben.

De kik voltak azok, akik, Hatos Pál szavait kölcsönvéve, az őszirózsás forradalom tövises emlékezete ellenére képviselték hazánkban a köztársasági gondolatot? Hiszen Jászi Oszkár és Károlyi Mihály külföldre távoztak és akiknek „…nevüket már a legnagyobb gyűlölettel emlegették”.[2] Az októberi eseményekben szerepet játszó értelmiséget megrendszabályozták. Az 1920-as években sorra jelentek meg azok a munkák, amelyek 1918 és 1919 eseményeivel foglalkoztak. Ezeknek döntő többségük Hatos szerint egyfajta vádirat volt az országvezető oktobristák és bolsevikok ellen. Ehhez járult még hozzá az, hogy az emigrációba vonulók emlékirataikban sokszor egymással is hadakoztak.[3]

A köztársasági gondolat magyarországi képviselőit három részben kívánom bemutatni. Az elsőben Nagy Györggyel és az ő köztársasági mozgalmával foglalkozom, a másodikban a magyarországi szociáldemokrata párttal, végül pedig a köztársasági gondolat egyéb magyarországi képviselőivel. Célom ezzel az, hogy a kérdést több szempontból is megvizsgálhassam, majd pedig az egyes részfejezetek elkészítése után összevethessem azok

eredményeit.

Nagy György és mozgalma

Az 1920-as évek elején az egyedüli csoportosulás Pölöskei Ferenc szerint, amely a köztársasági eszmekört nyíltan vállalta, az a Nagy György által újjászervezett Köztársasági Párt volt, amely már az első világháborút megelőzően is magára vállalta a magyar köztársaság megteremtésének ügyét és országos szervezetet kezdtek kiépíteni. A székely származású és eredetileg a Függetlenségi Párthoz tartozó Nagy az 1905-1906. év politikai válsága, az ezt követő események és pártja meghasonlásának hatására jutott előbb a szakításhoz, majd később a köztársasági államforma hirdetéséhez. Köztársasági programját az 1910-es évek elején fogalmazta meg. Ez a program a francia forradalomból és a magyar jakobinusok nézeteiből táplálkozott, valamint az 1849-es trónfosztáshoz és Kossuth Lajos későbbi alkotmányterveihez nyúlt vissza. Pölöskei szerint a köztársasági eszme a monarchiával szemben jelent meg a magyarországi politikai életben. Ez pedig egyet jelentett a dualizmus államformájával való szembehelyezkedéssel. A köztársaság követelése egyben az ország függetlenségének az igényét is jelentette. Nagy György mozgalma főleg az alföldi régiókban tudott magának híveket szerezni, ahol azon fiatal értelmiségiek között lett népszerű, akik a legaktívabban őrizték Kossuth Lajos emlékét és politikai örökségét. Fontos azonban kiemelni azt, hogy Nagy György és mozgalma a dualizmus utolsó éveiben nem volt képes meghatározó politikai erővé válni, és1913-ban be is tiltották őket. A párt erőfeszítéseit, bár 1918-ban újjáalakult, sőt még az antant missziót vezető Clerk tábornokkal is tárgyalt, valamint Nagy György minden lehetséges fórumon kiállt Károlyi Mihály mellett, nem kísérte szerencse. Ismételten nem sikerült meghatározó erővé válniuk. Az pedig, hogy a formálódó új kormányban részt vegyenek, Huszár Károly merev köztársaságellenessége eleve kizárta.[4]

Mindez azonban nem jelentette azt, hogy a Hatos Pál által „egy látványos one man show[-ként]”[5] jellemzett Nagy György és köztársasági mozgalma az 1920-as évek elején ne játszott volna aktív szerepet a hazai politikai életben. 1921 márciusában Kossuth Lajos halálának évfordulóján több párt közös megemlékezést szervezett a Fiumei úti sírkertben található Kossuth sírnál. A megemlékezésen jelen volt Szabó István kisgazda földművelésügyi miniszter, Kovács J. István képviselő, Óhegyi Lajos a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt nevében, továbbá maga Nagy György is. Nagy itt elhangzott beszédét a köztársasági mozgalom újbóli zászlóbontásaként is lehet értelmezni. A párt tagjai még aznap este a Wurgiles féle vendéglőben tartottak pártvacsorát. Itt hangzott el a párt második emberének és a később is fontos szerepet játszó Veér Imrének a beszéde, amelyben hangsúlyozta, hogy a republikánus gondolat nem veszett ki a nemzetből, továbbá Kossuth Lajos halálának

évfordulóját arra kívánják felhasználni, hogy a nemzeti köztársaság megvalósításáért zászlót bontsanak. Tekintve azt, hogy az ország politikai helyzete 1921 márciusában milyen instabil volt, hiszen az új rend még csak elkezdett megszilárdulni, valamint IV. Károly első visszatérési kísérlete is erre az időszakra esett nem meglepő, hogy a köztársasági mozgalom zászlóbontása komoly megütközést váltott ki. A Kisgazda- és földmívespárti Kovács József képviselő[6] sietve igyekezett megtudni, hogy az igazságügyi- és a belügyminiszter mit szándékozik tenni a királyság intézménye ellen irányuló köztársasági propagandával.[7] Ő volt továbbá az, aki a párt tagjait „destruktív zsidó hadnak" nevezte. Kovács fellépése végül eredményt ért el, mivel a köztársaságiak pártgyűléseit a hatalom sorra betiltotta. Ők emiatt végül magának a kormánynak kényszerültek levelet írni. Ebben a levélben kifogásolták a gyűlések sorozatos betiltását, valamint tiltakoztak az ellen, hogy zsidónak bélyegezzék meg őket. Hangoztatták, hogy a párt tagjai Kossuth Lajos hűséges követői, aki – véleményük szerint – mindvégig kitartott köztársasági meggyőződése mellett.[8] A levél megírását követően nem sokkal a párt egy Kossuth Lajos sírjához összehívott gyűlésen kívánt tiltakozni, amit a hatalom ismételten betiltott. Ezt követően a párt koszorúzni vonult ki Kossuth sírjához, ahol Nagy György a következőt mondta: „Kossuth Lajos. Íme eljöttünk a te sírodhoz. A te tanítványaidat, a te politikai eszméd örököseit: a magyar republikánusokat a nemzetgyűlésben egyik képviselő gettó-csőcseléknek nevezte. A vakmerő nemzetgyűlési rágalmazó a te emlékedet is megtámadta és megtagadta és tagadta köztársasági meggyőződésedet – a hatalom pedig megtiltotta, hogy az ellenünk elhangzott vádakat megcáfoljuk."[9] Nagy György után Veér Imre tartott beszédet.[10] Miután a bíróság kimondta, hogy a köztársasági eszme propagálása nem ütközik törvénybe, a párt egy memorandumot fogalmazott meg ezzel kapcsolatban a kormánynak, amelyet Cserty József terjesztett a nemzetgyűlés elé. Ebben kérték a választáson való részvételük engedélyezését. A párt úgy számolt, hogy a közelgő 1922-es nemzetgyűlési választáson részt tud majd venni, illetve, hogy képviselői mandátumot elnyerve a nemzetgyűlésbe is bekerülhetnek majd. Ez azonban már nem történt meg, ugyanis azt a hatalom megakadályozta. Emellett Szentesen, ahol Nagy György maga kívánt indulni, több esetben is elhangzott köztársasági témájú programadó beszéd, ami később, vádként került elő a köztársaságiakkal szemben.[11]

Láthatjuk, hogy a köztársaságiak már rögtön a zászlóbontás után szembekerültek a hatalommal, ami szinte azonnal igyekezett ellehetetleníteni őket. Noha a párthoz köthető sajtó később is működött, a párt maga fokozatosan ellehetetlenült és működési tilalmat rendeltek el ellene. A vád szerint a Köztársasági Párt törvényellenes célú, a magyar nemzet alkotmányát veszélyeztető szervezete és a közrendet sértő és veszélyeztető működtetése miatt volt erre szükség. Vezetőit végül perbe fogták, maga Nagy György pedig 1923-ban meg is halt. Veér Imrét, a párt második emberét, aki Nagy György halála után állt a párt élére

bíróság elé állították köztársasági propaganda vádjával, és fegyházbüntetésre ítélték. Bár a pártjukat betiltották, az intézkedést nem alkalmazták teljesen következetesen. L. Nagy Zsuzsa szerint a mozgalom politikai radikalizmusával és erős nacionalizmusával továbbra is hatott a fiatal értelmiségiekre.[12] A hazai közvélemény tisztában volt azzal, hogy az ítélet könnyedén kiválthatja egyes nyugati országok nemtetszését. Legalábbis erre utal a polgári radikális *Világ* című lapban Veér Imre perével kapcsolatos írás. Az írás szerzője szerint bár Veér cselekedete a legtisztább politikai vétség volt, az ítéletet pedig a magyar bíróság a magyar törvényeknek megfelelően hozta meg és azoknak szerzett érvényt, tisztában kell lenni azzal, hogy azokban az országokban, amelyek ekkor köztársasági alkotmányra helyezkedtek egy ilyen ítélet nem fog megértésre találni.[13] Veér egyébként később sem tagadta meg köztársasági meggyőződését, ahogyan azt 1929-ben tartott tárgyalásán nyíltan elő is adta.[14] Ez a meggyőződés azonban nem gátolta meg abban, hogy Magyarországot elhagyva egy időre emigrációba vonuljon, és csatlakozzon azokhoz, akik az angol, amerikai és francia közvélemény előtt bírálták a Horthy-rendszert. Veér mindezek mellett részt vett Az Emberi Jogok Ligájának magyar tagozatának a munkájában. Ez a lépése azonban L. Nagy Zsuzsa szerint bár erősítette a nyugaton működő magyar emigrációt, azonban gyengítette a Magyarországon működő ellenzékieket.[15]

Fontos kiemelnünk, hogy Kossuth Lajos eszményképe milyen hangsúlyosan megjelenik Nagy Györgyék érvrendszerében, ahogyan ezt Pölöskei is megjegyezte. Kossuthra mint a nagy magyar republikánus elődre tekintettek, aki 1849-ben Debrecenben kimondta a Habsburg ház trónfosztását és megteremtette a magyar köztársaságot. Nem szabad azonban elfelejtenünk azt, hogy 1849-ben nem történt meg a szakítás a királyság államformájával. A kormányzóelnöki tisztség felvételével legfeljebb az államforma kérdésének nyitva hagyásáról beszélhetünk, semmint szakításról a királyság intézményével. Ez az érv Veér Imre 1929-es tárgyalásán is előjött, amikor Miskolczy Ágost királyi ügyész, amellett, hogy az 1849-es trónfosztásról, mint egy elhibázott lépésről beszélt, a következő kijelentést tette: „…még Debrecenben sem mondták ki a magyar köztársaságot és egyszer s mindenkorra le kell számolni azzal a frázissal, hogy Kossuth Lajos köztársaságpárti volt.”[16] Érdemes azonban megemlíteni Mezey Barnát, aki az *Az első magyar köztársaság. 1849 respublikája* című tanulmányában Beér János alkotmányjogászra és Csizmadia Andor jogtörténész-professzora hivatkozva azt fogalmazza meg, hogy bár a Függetlenségi Nyilatkozat formailag nem kiáltja ki a köztársaságot, tartalmilag azonban köztársaságinak tekinthető.[17] Tény továbbá, hogy az 1849-es köztársaság gondolata, az 1946-ban létrehozott Magyar Köztársaság érvrendszerében is előjön. Magában az államformát deklaráló 1946. évi I. törvénycikk preambulumában is hivatkoznak a debreceni határozatra.[18] Mindez jól mutatja 1848-49 fontosságát a magyar köztársasági gondolkodásban. 1848-49 képe természetesen nem csak

a köztársaságiaknál jelenik meg. Sőt, Tormay Cecil a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége 1921 márciusi ülésén éppen az ő eszményképüket állítja szembe az „Éljen a köztársaság! Éljen a proletárdiktatúra!” jelszavakkal. A köztársaságról, mint egyfajta mételyről beszélt, amivel Petőfi Sándor alakját állította szembe.[19] Érdekes tény azonban, hogy Veér Imre fentebb már említett 1929-es tárgyalásán Búza Barna védőügyvéd Petőfire, mint a legnagyobb köztársaságpárti személyre hivatkozott a magyar történelemben. Láthatjuk tehát, hogy 1848-49 mind a köztársaságpártiak, mind pedig az azt elvetők számára fontos hivatkozási pontként szolgált.[20]

A magyar szociáldemokraták és a köztársasági gondolat

Az előző fejezetben Nagy Györgyék kapcsán láthattuk, hogy miként viszonyult a hatalom egy nyíltan köztársasági eszmét hirdető mozgalomhoz. Felmerül azonban a kérdés, hogy mi volt a helyzet a Magyarországi Szociáldemokrata Párttal, és annak az államforma kérdéséhez való viszonyával abban a politikai rendszerben, amelyet Bethlen István neve fémjelzett. Ahogyan azt Romsics Ignác kifejti, Teleki Pált a miniszterelnöki székben 1921 áprilisában követő Bethlen Istvánnak a rendszer konszolidációjához szüksége volt arra, hogy a szociáldemokratákkal való viszonyt rendezze, mivel addig, amíg a szociáldemokraták totálisan elutasító, rendszeren kívüli álláspontot képviselnek, a rendszer megszilárdulása nem lehet teljes. A keresztényszocialista szakszervezeteknek nem sikerült a hazai munkásságot a befolyásuk alá vonni. Az továbbra is szilárdan a szociáldemokrata párt mögött állt. Romsics kiemeli továbbá azt is, hogy a szociáldemokrácia a legtöbb európai országban komoly parlamenti, sőt kormánytényező is volt. Ezért ha Bethlenék illeszkedni akartak Európához, akkor nem maradt más választásuk, mint kiegyezni a szociáldemokratákkal. Fontos tény, hogy a kompromisszum szándéka a szociáldemokratákban is megvolt, mivel a liberális demokratákkal való összefogásuk nem járt konkrét politikai eredménnyel. Így született meg 1921. december 22-én a megállapodás, ami Romsics szavait idézve egyszerűen Bethlen-Peyer-paktumként vonult be a köztudatba. A megállapodás szavatolta a párt működését és pártlapjai terjesztésének szabadságát. Ennek köszönhetően a két világháború között részesei lehettek a politikai életnek. Képviselőik ott ültek a parlamentben, lapjuk, a *Népszava* pedig egészen 1944. március 22-éig megjelenhetett. Ezért cserébe azonban az egyezmény kemény megkötéseket tartalmazott a szociáldemokratákra nézve. Ezek egyike volt, hogy a szociáldemokraták nem propagálják a köztársasági államformát.[21]

Bár a paktum kikötötte a szociáldemokraták számára, hogy nem agitálhatnak az államforma megváltoztatása mellett, mégis azt látjuk, hogy a kérdés több esetben is előjött a szociáldemokraták körében, főleg az évtized második felétől. Erre tesz említést Egresi Katalin

is *A köztársasági eszme és a Szent Korona-tan a magyar politikai gondolkodásban a két világháború között* című kiváló tanulmányában.[22] A *Nemzeti Ujság* 1922 novemberében a Károlyi-féle köztársaság jubileumán már azzal vádolja a szociáldemokratákat, hogy ők még mindig a köztársasági államformát tartják hatalomra jutásuk feltételének, hiszen ők azok, akik „jubilálják" a „szomorú emlékű" Károlyi-féle köztársaságot. Noha jelen esetben ezt a kijelentést nem a szociáldemokraták tették magukról, valamint a köztársasági államforma képviselete az újságban vádként jelenik meg, ennek ellenére jól mutatja számunkra azt, hogy voltak, akik kétkedve fogadták, hogy a szociáldemokraták ténylegesen lemondtak volna a köztársasági államforma bevezetéséről.[23] Valóban ez történt, mert annak ellenére, hogy az 1921-es paktum kikötötte a köztársasági államforma melletti agitáció tilalmát, a párt 1925. november 21-i ülésén felvetette az államforma kérdését. Úgy vélték, hogy a királykérdés eldöntését meg kell előznie az alapvető közszabadságok helyreállításának, hiszen annak felvetése valójában az államforma felvetésének a kérdését is jelenti, ami pedig a párt szerint nincsen véglegesen rendezve. Véleményük szerint a kérdést népszavazáson kell rendezni, amit a párt követelt is. A népszavazás intézményét azért tartották fontosnak, mert így látták biztosítottnak hogy a magyar nép minden befolyástól mentesen dönthessen arról, hogy „milyen államformára kívánja állami életét berendezni". Mindezt a következőképpen indokolták: „A szociáldemokrata párt a köztársasági államformát vallja, amelynek demokratikus keretében látja legjobban biztosítva a nép szabad fejlődését és boldogulását. […] A párt a köztársasági gondolat számára legalább […] ugyanazt a szabadságot követeli, mint aminőt a legitimista propaganda élvez."[24] Erre pedig azért volt szükség, mert amíg a királykérdés felvetését a kormány minden alakommal jóindulatúan támogatta, addig a köztársasági gondolat minden megnyilvánulását a lehető legerőszakosabb formában elfojtotta.[25] A népszavazás kérdése visszatérő eleme volt a szociáldemokraták érvrendszerének. 1928 decemberében a következőképpen írtak erről egy, a legitimisták nagykanizsai gyűlésükön elhangzottakra reagáló *Népszava* cikkben. Az említett gyűlésen a szónok amellett érvelt, hogy a magyar élet legfontosabb kérdése a királykérdés. A cikk szerint azonban, annak a magyar népnek is megvan a maga véleménye a kérdésről, amelyre nemcsak a legitimisták, hanem a szabadkirályválasztók is előszeretettel hivatkoznak. A magyar népnek, amelynek milliói vergődnek nyomorban. Egy ilyen nép pedig aligha osztja azt a véleményt, hogy a magyar élet legfontosabb kérdése lenne a királykérdés. A szociáldemokraták erre hivatkozva javasolták, hogy a legitimisták és a szabadkirályválasztók a propaganda mellett tegyék magukévá a népszavazás elvét, valamint igyekezzenek ennek érvényt szerezni. Véleményük szerint, ha a királyság gondolatának valóban többsége van Magyarországon, akkor nincs okuk arra sem a legitimistáknak, sem pedig a szabadkirályválasztóknak, hogy elutasítsák a népszavazás elvét, még a jogfolytonosság „államjogi káprázata kedvéért sem". Emellett érvként hozták azt is, hogyha a legitimisták

valóban olyan demokratikus módon gondolkodnak, mint ahogyan az a fentebb már említett nagykanizsai beszédben elhangzott, akkor nem is tudnak mást tenni, mint elfogadni a népszavazás lehetőségét. Minden más megoldás ugyanis csak további nyugtalanság forrása lenne, valamint nem lenne képes meggyőzni a köztársaság híveit arról, hogy akár a legitimisták vagy a szabadkirályválasztók jelöltje jogosan lenne király. Ahogyan fogalmaznak: „Trón, vagy elnöki szék, […] ezt nem dönthetik el a nép nélkül, a nép ellenére.”[26] További érvként szerepelt a népszavazás kérdése mellett, hogy a szerző szerint senki nem jelentheti ki, hogy a köztársasági államformának ne lennének hívei Magyarországon. Ilyet ugyanis népszavazás nélkül nem lehet állítani. A szociáldemokraták ebben a cikkben kirajzolódó véleménye szerint, a népszavazás intézménye az, amely képes az államforma elvi, tárgyi és személyi kérdését megnyugtatóan rendezni, az egész magyar nép véleményét így lehet kinyilvánítani. Aki pedig ezt nem hajlandó elfogadni, az helytelen és veszedelmes útra kerül, amikor nekilát a trónácsoláshoz.[27]

Meglátásom szerint érdemes külön foglalkoznunk azzal a *Népszava* cikkel, amelyet 1928. november 16-án írtak az 1918-as köztársaság tízéves jubileumára. Ezen írás miatt ugyanis, a budapesti ügyészség eljárást indított, és elkobozta azt a köztársaság megünneplésére hivatkozva, a szerkesztő pedig többéves börtönbüntetés elé nézett. Ezt a cikket később azonban sikerült a Párizsban élő magyar szocialista munkásokhoz eljuttatni, akik ott röpiratban kiadták, majd pedig azt eljuttatták az *Erdélyi Futár* nevű erdélyi magyar lapnak közlésre.

Ebben az írásban az 1918-ban lezajlott eseményekre olyan komoly változásként hivatkoznak, amelyet az akkor megalakult köztársaságok joggal ünnepelnek, hiszen azok megalakulásával összeomlott az a hit, hogy csak a királyságok bírnak államfenntartó erővel. A népek pedig ezek után társadalmi fejlődésük során egyre inkább a demokrácia szilárd alapelveire építették fel államaikat. A demokrácia lett az alapja a társadalmi és a politikai életnek. Ahol pedig megmaradt a királyság intézménye, a királyok korábbi önkénye és különleges hatalma már a múlté. Egy uralkodó gyakorlatilag nem rendelkezik több hatalommal, mint egy köztársasági elnök. Magyarországon viszont nemhogy idegen, hanem kifejezetten réginek mondható a köztársaság utáni vágy. Mindezt a következőképpen indokolta a szerző:

> A magyar nép a Habsburgok négyszázéves uralma alatt megtanulta az ország függetlensége után való vágyát és a függetlenség után való törekvéssel vele járt a köztársasági államforma akarata is. A 48-as forradalom irodalmában és költészetében, politikai törekvésében ás harcaiban mindig magasra lángolt a köztársasági államformáért való vágy. És ha a minden oroszok cárja nem siet a Habsburgház

> megmentésére és nem gázolja le a 48-as forradalmat, akkor a független Magyarország Középeurópa első köztársasága lett volna.[28]

Látható, hogy a hivatkozási alap, ahogyan korábban Nagy Györgyéknél is 1848-49. 1918-ban pedig, amikor a magyar nép más országok példáját követve kikiáltotta a köztársaságot, akkor tulajdonképpen ennek a „köztársasági államformáért való vágynak” szerzett érvényt. A hírt a szerző szerint az egész ország ujjongó örömmel fogadta. Károlyi Mihályék a köztársaság kikiáltásával pedig csupán a nép egyre sürgetőbb akaratának tettek eleget. Ezzel minden, az akkori eseményeket átélő ember tisztában volt. Sőt egészen odáig megy a kijelentések során a cikk írója, hogy azt állítja, egyetlen olyan magyar sem volt, aki ne akart volna köztársaságot. Ahogyan fogalmaz: „Pártokra és felekezetekre való tekintet nélkül mindenki a köztársaság mellett volt. A levitézlett reakciónak egyetlen embere sem akad, aki ne örült volna annak, hogy Magyarország köztársaság!”[29] Kétségtelen, hogy ez a kijelentés túlzó, azonban a szerző köztársaság iránti elkötelezettségét mégis jól mutatja a számunkra.

Az ellenforradalom azonban eltörölte a köztársaságot és megteremtette a legitimistákat és a szabadkirályválasztókat. Többen pedig a szerző megfogalmazása szerint „fátylat borítottak a múltjukra”, és a legitimisták vagy a szabadkirályválasztók táborához csatlakozva remélték, hogy ezzel meg nem történtté tehetik a múltjukat. Mindez azonban a szerző véleménye szerint nem volt elegendő ahhoz, hogy a köztársaság szellemét és a köztársaság iránti vágyat kitöröljék a magyar nép lelkéből. A szerző és társai pedig továbbra is a köztársaság hívének vallják magukat. Emellett hitet tesznek amellett, hogy nem adják fel azt a törekvésüket, hogy Magyarország egyszer törvényesen köztársaság legyen. Állításuk szerint ebben az egész magyar nép együtt érez velük. Bizalmukat fejezik ki aziránt, hogy Magyarországra nem lesz hatás nélkül az, ami a jubileumukat ünneplő köztársaságokban ekkor zajlik. Meggyőződésük továbbá, hogy a magyar nép is úgy fogja berendezni életét, ahogyan azt akarja, állami és társadalmi életét a demokrácia alapjára fogja helyezni, valamint ki fogja fejezni azt az akaratát, hogy az államformát is maga határozza meg. Ezek a kijelentések bármennyire is túlzóak, jól mutatják számunkra azt, hogy igenis voltak a köztársasági államformának elkötelezett hívei a két világháború közötti időszakban. Véleményem szerint ugyanakkor be kell látnunk azt, hogy a hatalom szemében egy ilyen kijelentés már önmagában is elegendő lehetett ahhoz, hogy egy írást elkobozzanak, annak szerzője ellen pedig eljárást indítsanak. Hiszen a szerző pozitív példaként állítja az olvasó elé mindazt, ami 1918-ban és azóta az akkor megalakult köztársaságokban történt. A népszavazás korábban csak javasolt kérdése pedig itt pedig már, mint egy a közeljövőben biztosan bekövetkező esemény jelenik meg, amelynek kimenetele aligha lehet kérdéses.

A szerző véleménye szerint egyedül a köztársasági államforma az, ami képes megoldani Magyarország égető társadalmi és politikai kérdéseit. Ennek ellenére tisztában volt azzal, hogyha meg is történne annak bevezetése, az önmagában még nem jelentené „minden bőség forrását”. A köztársasági államforma azonban elengedhetetlen előfeltétele a demokratikus társadalmi berendezkedésnek. Mindezt a következőképpen fogalmazza meg: „[A köztársaság] hatalmas motorikus ereje a népek szabad fejlődésének, hogy a köztársasági állam talpazatán vívják meg a társadalmi osztályok egymás közötti harcaikat, és e harcokból küszöböljék ki egyszer s mindenkorra a militarisztikus dinasztiát, az uralkodó családok és egyének önkényuralmát és helyébe teremtsék meg a nép szabad önkormányzatát!”[30] Az a tíz év pedig, amit 1918 óta elvesztettek csupán röpke idő „a történelem nagy országútján”. Ennek ellenére 1928 Magyarországát mégis úgy festette le a szerző, ahol a munkás és a polgár még mindig a különleges törvények alatt nyög, a sajtószabadság pedig nemhogy nem valósult meg teljesen, hanem a hatalom ekkor is éppen azon ügyködik, hogy azt eltörölje. Ezzel 1848-49 szellemisége számára tovább ácsolják a koporsót, és készülnek annak örökségét végleg elföldelni. Kossuth Lajosnak pedig szerencséje, hogy nem 1928 Magyarországán él, mivel a „magyar reakció” azonnal bilincsbe verné, amiért 1849-ben kimondta a Habsburgok trónfosztását és kikiáltotta a Független köztársasági Magyarországot.[31]

Ezeket a sorokat olvasva, úgy gondolom egyáltalán nem meglepő, hogy a budapesti ügyészség ezt az írást elkobozta, a Népszava szerkesztője ellen pedig eljárást indított, hiszen az itt megfogalmazott gondolatok kimerítik a köztársasági propaganda fogalmát. Számunkra azonban rendkívül értékes forrásként szolgál, hiszen kiválóan szemlélteti, hogy a szociáldemokraták miképpen is viszonyultak az államforma kérdéséhez a Bethlen-Peyer-paktum tilalma ellenére. Bemutatja emellett azt is, hogy bár a párt szabadon működhetett és megnyilvánulhatott, a határt átlépve a hatalom ellenük is fellépett, még hogyha nem is annyira szigorúan, mint korábban Nagy Györgyék ellen. Noha jól lehet, hogy ezt a szociáldemokraták társadalmi támogatottsága miatt nem is merte volna megtenni.

A köztársasági gondolat egyéb magyarországi képviselői

A Nagy György-féle köztársasági mozgalom és a szociáldemokraták vizsgálata egyértelműnek tűnik, hogyha a köztársasági gondolat magyarországi képviselőit keressük. Úgy gondolom azonban, hogy joggal merül fel a kérdés, hogy mi van a magyar közélet egyéb liberális és baloldali képviselőivel? Ahhoz, hogy teljesebb képet kaphassunk elengedhetetlen őket is megvizsgálnunk.

Azt, hogy a köztársasági mozgalommal szemben miképpen lépett fel a hatalom a Nagy

Györgyékkel foglalkozó részben jól láthattuk. Gyakorlatilag már 1921-től igyekezett ellehetetleníteni őket. A szociáldemokratákat pedig a velük kötött paktummal igyekezett a köztársasági államforma hirdetésétől visszatartani. Mindezek ismeretében meglepőnek tűnhet, hogy 1922 januárjában Méhely Kálmán korábbi pártonkívüli demokrata képviselő[32] egy több mint négy órás beszédben fejtette ki a nemzetgyűlés előtt, hogy szerinte miért is a köztársasági államforma az egyetlen lehetséges államforma Magyarországon. *Az Ujság* című lapban ezt a beszédet tárgyilagosként és érthetőként jellemezték. A következő gondolatot fogalmazták meg vele kapcsolatban: „Sokkal helyesebbnek és üdvösebbnek tartjuk, ha bármilyen politikai felfogás – akár a köztársasági gondolat is – a törvényhozáson belül nyilatkozik meg és nem az utczán a tömegek előtt.”[33] A kérdés zárt körben való megjelenését nem tartotta a szerző problémásnak, valamint véleménye szerint a gyülekezési és agitációszabadságnak éppen az a legnagyobb jelentősége, hogy teret enged valamennyi politikai pártnak, hogy igénybe vehesse parlamentáris megvalósítására. A vélemény, amit ebben a beszédben megfogalmaztak, egybevág a Bethlen István által képviselt tömegdemokráciát elvető és irányított- és konzervatív demokráciát, valamint a fontolva haladást hirdető politikaielképzelésével. Bethlen, bár elismerte, hogy a nyugati országok adekvát kormányzati formája a parlamentáris demokrácia, felfogása szerint Magyarországról ekkoriban még hiányoznak azok a feltételek, amelyek egy szélesebb társadalmi alapozottságú politikai demokrácia működését szavatolni volnának képesek.[34] Láthatjuk tehát, hogy amíg a köztársasági gondolatot nem kívánták a szélesebb tömegek előtt képviselni, és úgymond forradalmi hangulatot kelteni, addig ez a beszéd egyfajta megtűrt kategóriába került, hiszen Méhely Kálmán ellentétben Nagy Györgyék zászló bontásával nem az utcán, hanem az Országház falai között fejtette ki álláspontját. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a hatalom Méhelyt később ne bélyegezte volna meg kommunistának, miután megjelent egy Rassay Károly liberális pártvezér által szervezett párt rendezvényen.[35]

Méhely beszédének elején kifejtette, hogy tiszteli a legitimistákat, azért mert kitartottak felfogásuk mellett. Érdekes azonban megfigyelni, hogy később már azt hangoztatta, hogy mint jogfolytonosságot nem ismeri el a legitimizmust. Ezt pedig azzal indokolta, hogy a legitimizmus nem más, mint a dinasztiák fennmaradásának a konzerválása. Az igazi jogfolytonosság pedig nem más, mint a nemzet érdekének a fenntartása. A kormányról és annak szerepéről elítélően beszélt, amiért véleménye szerint politikájukkal eljátszották a külföld rokonszenvét, amelyet a bolsevizmusból való józan kilábalás után tanúsítottak Magyarország felé. Ahogyan fogalmaz: „Ez a kormány felvilágosult abszolutizmusnak képzeli magát – felvilágosodás nélkül!”[36] Nem tartotta lehetségesnek az 1914 előtti állapotokhoz való visszatérést. Már csak azért sem, mert az emberek nem a rendszert áhítozták vissza, hanem a békés viszonyokat. A nagytőkét szintén elítélte, amiért az véleménye szerint társadalmi

egyenlőtlenségeket okozott. Érzésem szerint azonban érdekesebb és számunkra fontosabb az a megállapítás, amit az 1918 október végi eseményekről és Károlyi Mihályék szerepéről nyilatkozott. A forradalmat egy elhamarkodott katonai puccsként jellemezte, Károlyiékról pedig úgy beszélt, mint akiknek a tevékenysége az anarchia ellen nagy erőlködésként fogható fel . Ezt azonban mégsem tartotta egyedi esetnek, hiszen a történelem során már nemegyszer előfordult, hogy egy gyors demokratikus átalakulással igyekeztek elejét venni az anarchiának. Példaként a párizsi kommünt állította, amely nem jött volna létre „…ha nem vigyorogtak volna sértő módon a francziák arcába.”[37]. A bolsevizmus eljöveteléért pedig Magyarországon, ahogy máshol is, a nemzeti önérzet megsértése tehető felelőssé.

A forradalmak Méhely érvrendszerében nem mint negatív tényezők jelennek meg, ugyanis véleménye szerint egy forradalom nemcsak gyilkosságokból áll, hanem gazdasági átalakulásból is. Ahogyan fogalmaz: „Nemcsak az evolucziós állapotnak, de a forradalmi állapotnak is meg van a maga létjogosultsága.”[38] Szembeállította ugyanis egymással az „evolúcziót”, tehát az olyan társadalmi fejlődést, ami folyamatosan, de ebből adódóan lassan halad előre és a „revolucziót”, amely nagyobb ugrásszerű lépésekkel vitte előrébb a társadalom fejlődését. Forradalmakra, véleménye szerint igenis szükség van, azonban nem szabad azoknak a romboló részénél megállni, hanem tovább kell haladni az építés felé úgy, hogy megtartjuk azt, ami jó volt a társadalomban.

Méhely Kálmán a magyar nyelvvel kapcsolatban szintén érdekesen nyilatkozott. Tagadta ugyanis azt az állítást, hogy nyelvében él a nemzet. Bár Kun Béla is magyarul beszélt, Méhely szerint azonban a vörös terror nem magyar, hanem idegen gyökerű. Ezen gondolatmenetét tovább fűzve Méhely azt mondja, hogy szerinte maga az ellenforradalom sem magyar, hanem német gyökerű volt. A Habsburg uralomnak egyetlen olyan állomása sem volt, amiért a magyar nemzetnek hálásnak kéne lennie. A gondolat pedig, ami talán a legnagyobb megrökönyödést keltette az őt hallgatók körében az az, hogy még a kétszáz éve itt élők sem tekinthetők fajmagyarnak. Azt azonban, hogy véleménye szerint ki tekinthető annak, nem definiálta Méhely.

Az államforma kérdéséhez beszéde végén jutott el Méhely Kálmán. Úgy vélte, hogy felesleges a kormányzatnak attól tartania, hogy a régi Habsburg uralom bármikor is visszatérhetne az országba. Ezért a teljes lojalitással le kell számolni. Itt érdemes kiemelnünk, hogy a cikk szerzője szerint a kisgazda képviselők egészen eddig a pontig, „mint valami prófétát” hallgatták Méhelyt. Miután azonban a szabadkirályválasztókról azt a kijelentést tette, hogy a legitimistáknál is veszélyesebbek megrökönyödtek. Sem a legitimisták, sem pedig a szabadkirályválasztók által képviselt utat nem tartja járhatónak,

ezért az egyetlen reális alternatíva szerinte a köztársasági államforma bevezetése. Érthető módon ez a kijelentés nagy zúgolódást keltett az ülésteremben. Erre válaszul Méhely kijelentette, hogy ő maga mellett állónak látja a szociáldemokraták képviselőit. A közelgő választások után pedig az új összetételű országgyűlésnek ki kell majd kiáltania a magyar köztársaságot. Ezután az ellenzék egy része hangosan éltette Méhelyt, a többség azonban néma maradt. Érdemes még megemlítenünk, hogy ezen a ponton vita robbant ki a képviselők között arról, hogy milyen államformában is élnek. Rassay Károly részéről ekkor hangzott el a királyi köztársaság kifejezés is, amit Schweitzer Gábor szerint nemcsak a hazai republikánus érzelmű ellenzék, hanem nem kevés iróniával a közjogtudomány képviselői is használták, és akadtak olyanok is, akik az ország államformáját ténylegesen köztársaságnak tartották. Sőt, Horthy Miklóssal kapcsolatban Kende Péter is kifejti, hogy inkább volt egy időkorlát nélkül regnáló köztársasági elnök, mint királypótló régens vagy alkotmányos uralkodó.[39]

Kétségtelen, hogy Méhely Kálmán beszéde egy rendkívül értékes forrás a számunkra a köztársasági kérdést illetően, hiszen az Országházban, a nemzetgyűlés képviselői előtt hangzott el. Az is kétségtelen tény, hogy bár érvrendszerében erősebbnél erősebb képeket használt, az azonban végig logikusan felépített maradt, és védelmébe tudta venni mind Károlyiékat, mind pedig a forradalmakat. Az a kijelentése azonban, hogy a legitimisták és a szabadkirályválasztók között meghúzódó vita miatt az egyetlen lehetséges államforma a köztársaság, néhány lelkes éljenzésen kívül csak néma hallgatást szült. Ez pedig jól mutatja számunkra, hogy bár teret biztosítottak Méhelynek, hogy álláspontját kifejtse az államforma kérdésével kapcsolatban, azzal igazi hatást nem tudott elérni.[40]

A gyűlések hatalom általi erőszakos feloszlatására már korábban is kitértünk Nagy Györgyék kapcsán. Ezek az erőszakos cselekedetek nem szűntek meg Nagy Györgyék mozgalmának a felszámolása után sem. 1924-ben Rupert Rezső fel is szólalt ellene miután a hatóság feloszlatta a Kossuth-párt a *Szózat* című lap szerint októbrista tüntetését. A túlzott hatósági fellépés ellen felhozott érvei egyeznek azzal, amit a szociáldemokraták kapcsán már fentebb olvashattunk, és ami a hatalom által alkalmazott kettős mércét támadja. Rupert ebben a fellépésben a detronizációs törvény megsértését látta, mivel a gyűlés betiltásának fő indoka a Habsburg dinasztia megsértése volt.[41]

A szociáldemokratákkal kapcsolatban már röviden érintettük azt a kérdést, hogy miképpen viselkedett a Horthy-korszak alatt sok olyan személy, akik valamilyen szerepet vállaltak az 1918-as eseményekben. Ennek kapcsán érdemes megvizsgálnunk egy 1924-ben, a *Világ* lapjain megjelent olvasói levelet, amiben Túri Béla katolikus egyházi személy pálfordulásával

foglalkoznak. A levél szerint Túri pontosan az a személy volt, aki az új rend megszilárdulása után úgy beszélt a szociáldemokratákról mintha korábban semmi köze sem lett volna hozzájuk. Holott ő volt az, aki az Alkotmány című lapban az orosz forradalom kapcsán levonta az első konklúziókat, és „csodálatos prófétasággal" állapította meg, hogy a háborúnak csak a leggyökeresebb szociális átalakulással lehet véget vetni. Emellett ő volt az, aki a katolikus közvélemény számára megmagyarázta azt, hogy tulajdonképpen miért is szükséges a köztársasági államforma bevezetése. A köztársasági gondolatról magáról pedig a következőt fogalmazta meg: „>>Máskor az ilyen lépés forradalmi lépés volna<<,… de… >>ha köröskörül a monarchiákat megbuktatta a háború és elsöpri a forradalom, a köztársasági államformában meg kell találni az államnak a szilárdságát, amely megmenthet az anarchiától. A köztársaság az összeségnek az uralma. Ma valóban az összeségnek kell megmentenie a civilizációt. Hazánkban vele együtt a hazát<<."[42] Túri 1918-ban még ennél is tovább ment, amikor is Kossuth Lajos dunai konföderációs terveiről víziónált és a következőt fogalmazta meg: „Magyarország keleti Svájccá készül lenni. A Keleteurópai Egyesült Államok kialakulása már körvonalakban mutatkozik. Kossuth Lajosnak dunai konföderációs terve kereteiben megszélesülve, de alapgondolatának érvényesülése mellett mintha a megvalósulás útján volna. Mi magyarok, már teljesen erre az útra léptünk."[43] A levél szerzője szerint Túri még Jászi Oszkárnál is szívósabban tartott ki emellett az elképzelés mellett. Mit is olvashattunk itt Túri Béla kapcsán? Adott egy olyan katolikus egyházi személy, aki az 1918-as forradalmat lelkesen üdvözli, a katolikus közvélemény előtt a köztársaságot képviseli a monarchiával szemben, emellett pedig még Kossuth dunai konföderációját is maga előtt vízionálja. Később pedig mindezt megtagadván, belép a forradalmat elítélők táborába. Ez pontosan annak az 1928-as betiltott *Népszava* cikkben lefestett közéleti szereplőnek a képe, aki a forradalom bukása után fátylat borított a múltjára és tagadta meg örökségét. Ahogyan a szerző fogalmazott az esztergomi stallum megkövetelte a Túrinak ezt a meghasonlását.

A népszavazás kérdése a többi fentebb tárgyalt kérdéshez hasonlóan több más olyan politikusnál is, akik támogatták a köztársasági államformát. Ilyen politikus volt Drozdy Győző, aki a felsőházi törvény vitája kapcsán vetette fel a nemzetgyűlés előtt azt a kérdést, hogy vajon szabad-e a magyar népnek ismételten az arisztokrácia kezébe adnia a törvényhozást, hiszen a magyar, véleménye szerint, egy koldus nemzet, aminek törvényhozását még jobban megdrágítani erkölcstelenség. Kifogásolta továbbá, hogy ezzel egy új osztály parlament jönne létre, amelynek tagjai között a vitézi szék tagjai is megjelennének, azonban a faluszövetség tagjai nem. Mindez nem eredményezne mást, minthogy a dolgozó nemzet ismét az arisztokrácia kezébe adná a hatalmat. Végül ezeket a gondolatokat összegezve jutott el oda, hogy feltegye a kérdést: „Miért nem kérdi meg a kormány a néptől, hogy mit szól az államforma kérdéséhez. Vagy a kormányhatalom egyáltalán nem kíváncsi a nép

felfogására?”[44] Ennek a kérdésnek a felvetése értelemszerűen nagy felzúdulást keltett a nemzetgyűlésben. Ennek során Rassay Károly vádként fogalmazta meg a kormánnyal szemben, hogy annak programjában szerepelt az államforma kérdése, míg Pesthy Pál igazságügyminiszter szerint ebben a kérdésben az első nemzetgyűlés már döntött. Drozdy Győző szerint azonban ez a törvény csak általánosságban beszélt a királyság kérdéséről. A világban pedig a köztársasági gondolat volt az, ami diadalmaskodott a monarchiával szemben. Emellett megvádolta a kormányzatot azzal, hogy működésének hetedik évében sem képes az alapvető szabadságjogokat garantálni. Láthatjuk tehát, hogy az érvrendszer, amiben Drozdy Győző a köztársasági államforma mellett érvel, szintén hasonló a már korábban tárgyaltakhoz. Drozdy szerint a kormány nem képes a megfelelő szabadságjogokat az emberek számára biztosítani. Bár nyíltan nem jelentette ki, de érveléséből kitűnik, hogy ezek biztosítását a köztársasági államformában látta. Mindenesetre az államforma kérdése kapcsán ő is egy népszavazás megtartását javasolta. A kormányzattal szemben vádként fogalmazta meg azt is, hogy erre nem hajlandó. Mindezek mellett fontos kiemelnünk azt is, hogy az államforma kérdése még ekkor, 1926 októberében is előkerül a nemzetgyűlésben.[45]

Összegzés

Láthattuk, hogy a köztársasági gondolat magyarországi képviselőinek érvrendszere hasonlóképpen épült fel. Értelemszerűen mindegyikük elvetette a királyság államformáját. Nagy Györgyék és a szociáldemokraták köztársasági eszmerendszerüket egyértelműen 1848-49-re és Kossuth Lajosra vezették vissza. Bár azokban a forrásokban, amelyek segítségével a köztársasági gondolat egyéb képviselőit vizsgáltuk, nem tesznek említést a 48-as hagyományokról joggal feltételezhetjük azt, hogy azok számukra is meghatározó tényezők voltak. Szintén közös pontként említhető meg a köztársasági gondolat melletti kiállás szabadságának a követelése és a hatalom erőszakosságának elítélése, ami végül a Nagy György féle mozgalom ellehetetlenülését is okozta. A szociáldemokraták és a köztársasági gondolat egyéb képviselőinél visszatérő elképzelés volt, hogy a köztársasági államforma hirdetésének számára ugyanolyan szabadságot követeljenek, mint amellyel a legitimisták és a szabadkirályválasztók rendelkeztek. Szintén ilyen visszatérő koncepciót volt az is, hogy az államformáról a magyar népnek kellene döntenie, mégpedig népszavazás útján. A szociáldemokraták nyíltan kijelentették, hogy az alapvető szabadságjogok biztosítását a köztársasági államforma keretében látják biztosítottnak. Ezen szabadságjogok mellett Drozdy Győző is szót emelt, bár ő azt nem tette hozzá, hogy ezek biztosítását a köztársasági államformában látja. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy miként érvelt a köztársaság mellett, akkor jogosan feltételezzük azt, hogy ő is így gondolta. Az 1918-as forradalmat és Károlyi Mihályék szerepét sem Nagy Györgyék, sem a szociáldemokraták, sem

pedig a köztársasági gondolat egyéb képviselői nem ítélték el, legfeljebb kritikát fogalmaztak meg velük szemben. Az 1918-ban lejátszódott eseményekről egyértelműen pozitív hangvételben beszéltek, ami abból szempontból érthető is, hogy azoknak ők is aktív résztvevői voltak. Azokat azonban, akik a forradalom bukása után pálforduláson mentek keresztül, elítélték. Végül pedig szintén közös pontként kell megemlítenünk a hamarosan eljövő új magyar köztársaság reményét, amely minden vizsgált csoportnál megjelent. Összegzésként kijelenthető, hogy 1918 és 1928 között voltak képviselői a köztársasági gondolatnak Magyarországon.

Bibliográfia

Források

Sajtóforrások

„A legfontosabb probléma…" , *Népszava* 1928., LVI. évf., 280. szám, december 11.

A felsőházi javaslat vitája, *Pesti Hírlap,* XLVIII. évf., *248. szám,* 1926. október 30.

A gyűlések erőszakos feloszlatása a nemzetgyűlés előtt, *Szózat,* VI. évf., 119. szám, 1924. június 4.

A köztársasági párt Kossuth Lajos sirjánál, *Népszava*, XLIX. évf., 157. szám, 1921. július 19.

A köztársasági párt nyilt levele a kormányhoz, *Népszava*, XLIX. évf., 144. szám, 1921. július 3.

A különböző trónkövetelők érdekében folytatott és az ország érdekeire káros propagandáért a kormány a felelős, *Népszava*, LIII. évf., 265. szám, 1925. november 22.

A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége is csatlakozik a deskruktiv sajtó elleni küzdelemhez, *Uj Nemzedék*, III. évf., 57. szám, 1921. március 16.

Benes döntött, *Uj Barázda,* III. évf., 23. szám, 1921. január 29.

Drozdy: Vádat emelek a kormány és a nemzetgyűlés ellen, hogy működésének hetedik esztendejében sem tudják garantálni a szabadságjogokat, *Esti Kurir*, IV. évf., 249. szám, 1926. október 30.

Felvilágosult abszolutizmus – felvilágosodottság nélkül!, *Az Ujság*, XX. évf., 5. szám, 1922. január 6.

Juhász Nagy Sándor – köztársasági képviselőjelölt, *Pesti Hírlap*, XLIV. évf., 14725. szám, 1922. január 14.

Köztársasági propaganda Kossuth Lajos sirja fölött Interpelláció a nemzetgyűlésen Nagy Györgyék ellen, *Uj Nemzedék*, III. évf., 62. szám, 1921. március 22.

Másfélévi államfogházra ítélték Veér Imrét köztársasági agitációért, *Magyarország*, XXXVI. évf., 56. szám, 1929. március 8.

Párisból kaptuk meg a budapesti „Népszava" elkobzott vezércikkét, *Erdélyi Futár*, III. évf., 1. szám, 1929. január 15.

Szomoru jubilálás, *Nemzeti Ujság,* IV. évf., 260. szám, 1922. november 15.

Levél egy esztergomi kanonoknak, *Világ*, XV. évf., 244. szám, 1924. november 16.

Veér Imre másik szeme, *Világ*, XV. évf., 154. szám, 1924. július 30.

Rab Gusztáv: S. megrontója, *Világ* 1925., XVI. évf., 265. szám, november 22.

Országgyűlési almanachok

Baján Gyula (szerk.): *Parlamenti Almanach Az 1922-1927. évi Nemzetgyűlésre (Strum-féle országgyűlési almanach)*, Budapest, Magyar Távirati Irodat R.-T., 1922.

Vidor Gyula (szerk.): *Nemzetgyűlési almanach 1920-1922,* Budapest, Magyar Lap- ás Könyvkiadó Részvénytársaság, 1921.

Törvénygyűjtemények

Mezey Barna (szerk.).: *A magyar jogtörténet forrásai szemelvénygyűjtemény*, Budapest, Osiris Kiadó, 2006.

Szakirodalom

Összefoglaló munkák

Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos.: *Magyarország története 1918-1990.* Budapest, Korona Kiadó, 1995.

Monográfiák

Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság Az 1918-as összeomlás és forradalom története,* Budapest, Jaffa Kiadó, 2018.

L. Nagy Zsuzsa: *Bethlen liberális ellenzéke (A liberális polgári pártok 1919-1931)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.

Litván György: *Októberek üzenete*, Budapest, Osiris Kiadó, 1996.

Pölöskei Ferenc: *A köztársasági eszme története Magyarországon,* Budapest, Cégér Könyvkiadó, 1994.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században,* Budapest, Osiris Kiadó, 2010.

Schweitzer Gábor: *A magyar királyi köztársaságtól a Magyar Köztársaságig – Közjog- és tudománytörténeti tanulmányok,* Pécs, Publik on Kiadó, 2017.

Cikkek és tanulmányok

Egresi Katalin: *A köztársasági eszme és a Szent-Korona-tan a magyar politikai gondolkodásban a két világháború között*, in Feitl István (szerk.): *Köztársaság a modern kori történelem fényében Tanulmányok*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2007.

Kende Péter: A köztársasági eszme magyarországi állásáról, *Múltunk*, L. évf., 2005/2. 186.

Mezey Barna: *Az első magyar köztársaság. 1849 respublikája,* in Feitl István (szerk.): *Köztársaság a modern kori történelem fényében Tanulmányok*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2007.

Hivatkozások

1. Benes döntött, *Uj Barázda,* III. évf., 23. szám, 1921. január 29., 2. ↑
2. Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság Az 1918-as összeomlás és forradalom története,* Budapest, Jaffa Kiadó, 2018, 417. Lásd még a kérdésre: Litván György: *Hazaárulás-e a hazára*

„árulkodni” in Uő: *Októberek üzenete*, Budapest, Osiris Kiadó, 1996, 108. ↑

3. Uo. 417-418.; A vitákra lásd Litván György: *Irányzatok és viták a magyar bécsi emigrációban,* in Uő: *Októberek üzenete*. Budapest, Osiris Kiadó, 1996, 281–317. ↑
4. L. Nagy Zsuzsa: *Bethlen liberális ellenzéke (A liberális polgári pártok 1919-1931)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980, 11, 29.; Pölöskei Ferenc: *A köztársasági eszme története Magyarországon,* Budapest, Cégér Könyvkiadó, 1994, 73-78, 82-83, 100-101, 150. ↑
5. Hatos: *Az elátkozott köztársaság*, 226. ↑
6. Vidor Gyula (szerk.): *Nemzetgyűlési almanach 1920-1922,* Budapest, Magyar Lap- ás Könyvkiadó Részvénytársaság, 1921, 173. ↑
7. Köztársasági propaganda Kossuth Lajos sirja fölött Interpelláció a nemzetgyűlésen Nagy Györgyék ellen, *Uj Nemzedék*, III. évf., 62. szám, 1921. március 22., 3. ↑
8. A köztársasági párt nyilt levele a kormányhoz, *Népszava*, XLIX. évf., 144. szám, 1921. július 3. 6. ↑
9. A köztársasági párt Kossuth Lajos sirjánál, *Népszava*, XLIX. évf., 157. szám, 1921. július 19., 5. ↑
10. Uo. ↑
11. Juhász Nagy Sándor – köztársasági képviselőjelölt, *Pesti Hírlap*, XLIV. évf., 14725. szám, 1922. január 14., 1. ↑
12. L. Nagy: *Bethlen liberális ellenzéke*, 44, 54; 73. ↑
13. Veér Imre másik szeme, *Világ*, XV. évf., 154. szám, 1924. július 30., 1. ↑
14. Másfélévi államfogházra ítélték Veér Imrét köztársasági agitációért, *Magyarország*, XXXVI. évf., 56. szám, 1929. március 8., 4. ↑
15. L. Nagy: *Bethlen liberális ellenzéke*, 159, 169. ↑
16. Másfélévi államfogházra ítélték Veér Imrét köztársasági agitációért, *Magyarország*, XXXVI. évf., 56. szám, 1929. március 8., 4. ↑
17. Mezey Barna: *Az első magyar köztársaság. 1849 respublikája,* in Feitl István (szerk.): *Köztársaság a modern kori történelem fényében Tanulmányok*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2007, 184. ↑
18. Mezey Barna (szerk.).: *A magyar jogtörténet forrásai szemelvénygyűjtemény*, Budapest, Osiris Kiadó, 2006, 532. ↑
19. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége is csatlakozik a deskruktiv sajtó elleni küzdelemhez, *Uj Nemzedék*, III. évf., 57. szám, 1921. március 16., 2. ↑
20. Másfélévi államfogházra ítélték Veér Imrét köztársasági agitációért, *Magyarország*, XXXVI. évf., 56. szám, 1929. március 8., 4. ↑
21. Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos.: *Magyarország története 1918-1990.* Budapest, Korona Kiadó, 1995, 70.; Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században,* Budapest, Osiris Kiadó, 2010, 227, 234–235. ↑

22. Egresi Katalin: *A köztársasági eszme és a Szent-Korona-tan a magyar politikai gondolkodásban a két világháború között*, in Feitl István (szerk.): *Köztársaság a modern kori történelem fényében Tanulmányok*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2007, 252. ↑
23. Szomoru jubilálás, *Nemzeti Ujság, IV. évf., 260. szám,* 1922. november 15., 1. ↑
24. A különböző trónkövetelők érdekében folytatott és az ország érdekeire káros propagandáért a kormány a felelős, *Népszava*, LIII. évf., 265. szám, 1925. november 22., 8. ↑
25. Uo. 8.; Rab Gusztáv: S. megrontója, *Világ* 1925., XVI. évf., 265. szám, november 22., 3-4. ↑
26. „A legfontosabb probléma…" , *Népszava* 1928., LVI. évf., 280. szám, december 11., 3. ↑
27. Uo. 3. ↑
28. Párisból kaptuk meg a budapesti „Népszava" elkobzott vezércikkét, *Erdélyi Futár*, III. évf., 1. szám, 1929. január 15., 8. ↑
29. Uo. 8. ↑
30. Uo. 9. ↑
31. Uo. 7–9. ↑
32. Baján Gyula (szerk.): *Parlamenti Almanach Az 1922-1927. évi Nemzetgyűlésre (Strum-féle országgyűlési almanach)*, Budapest, Magyar Távirati Irodat R.-T., 1922, 294, 455. ↑
33. Felvilágosult abszolutizmus – felvilágosodottság nélkül!, *Az Ujság*, XX. évf., 5. szám*,* 1922. január 6., 4. ↑
34. Romsics: *Magyarország története a XX. században*, 223–224. ↑
35. L. Nagy: *Bethlen liberális ellenzéke*, 54. ↑
36. Felvilágosult abszolutizmus – felvilágosodottság nélkül!, *Az Ujság*, XX. évf., 5. szám*,* 1922. január 6., 4. ↑
37. Uo. 4. ↑
38. Uo. 4. ↑
39. Kende Péter: A köztársasági eszme magyarországi állásáról, *Múltunk*, L. évf., 2005/2. 186.; Schwitzer Gábor: *A magyar királyi köztársaságtól a Magyar Köztársaságig – Közjog- és tudománytörténeti tanulmányok,* Pécs, Publikkon Kiadó, 2017, 5. ↑
40. Felvilágosult abszolutizmus – felvilágosodottság nélkül!, *Az Ujság*, XX. évf., 5. szám*,* 1922. január 6., 4. ↑
41. A gyűlések erőszakos feloszlatása a nemzetgyűlés előtt, *Szózat, VI. évf., 119. szám,* 1924. június 4., 2. ↑
42. Levél egy esztergomi kanonoknak, *Világ*, XV. évf., 244. szám, 1924. november 16., 7. ↑
43. Uo. 7. ↑
44. Drozdy: Vádat emelek a kormány és a nemzetgyűlés ellen, hogy működésének hetedik esztendejében sem tudják garantálni a szabadságjogokat, *Esti Kurir*, IV. évf., 249. szám, 1926. október 30., 4. ↑
45. Uo. 4-5.; A felsőházi javaslat vitája, *Pesti Hírlap, XLVIII. évf., 248. szám,* 1926. október 30., 6.

↑

Juhász Eszter: Egy lehetetlen katolikus egyházközösség a főváros szívében – A budapesti Szent Rita plébánia alapításának (1945-1952) története

A második világháborút követően a Magyar Katolikus Egyháznak újfajta kihívásokkal kellett szembenéznie: nemcsak a háborús vereséget követő sokk, de a Szovjetunió árnyékában a kommunizmus veszélye is megjelent. Mindszenty József (1892–1975) bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek[1] úgy látta, hogy a rendkívüli helyzetben a hívek ellátása mindennél előbbre való, melyhez a fővárosban egyházkormányzati változások szükségesek.

Új lelkészségek a fővárosban

A hívek jobb ellátása érdekében 1946-ban Mindszenty bíboros átszervezte a budapesti esperesi kerületek rendszerét, s a korábbi három helyett, hét esperesi kerületre osztotta a fővárost,[2] továbbá négy új lelkészséget[3] is alapított. A bíboros terve az volt, hogy a 25 ezer főnél többet ellátó plébániákat széthasítja.[4] Ezért már 1945 őszén bekérte a nagy budapesti plébániák hívőinek létszámát. Ezekből kiderült, hogy a terézvárosi plébánia 29701, az erzsébetvárosi 36561, a józsefvárosi pedig 49578 hívet látott el.

Az előmunkálatokat Witz Béla (1889–1962), budapesti érseki általános helytartó végezte el. 1945 decemberében készített egy feljegyzést a hercegprímásnak, melyben részletezte a lehetőségeket, problémákat és feladatokat, melyek az új alapítások előtt állnak.[5] Általánosságban vizsgálta meg a felbontandó hét nagy plébániát és ezek területét, s a következőkre jutott: Józsefváros, Erzsébetváros, Terézváros és Külső-Ferencváros viszonylag kis területen fekszik és lakossága nagy számú, a nagy plébániák felbontása itt egyszerű lehet. Azonban Szentimreváros, Óbuda és Magdolnaváros nagy területű, kevés lakosú, így itt a bontás problémát jelenthet, hisz az új plébániák, lelkészségek későbbi megélhetése, s a megmaradóké is, komoly nehézségbe ütközhet. Ráadásul, a kegyuraság kérdése is felmerült, hisz a főváros nem fog elbírni ennyi új plébániát, emiatt az új alapítások nem mindegyike lehet plébánia. A legnagyobb problémát azonban a misézőhely, a lelkészlakás és a gyűlésterem okozta, mert ezek a főváros legnagyobb részén nem álltak rendelkezésre. Az érseki helytartó fentiek felkutatása kérdésében igen okosan érvelt: „…a legjobb lesz, ha ezt nem készen adjuk, hanem ha ez az érdekeltek tevékenysége lesz már. Amit én adok, az sohasem oly jó, még ha jobb, mint az, amit valaki saját maga teremt … ügyes, lelkes papok választandók a misszióra … ez a pap … meg fogja oldani azt, ami központilag oly nehéznek tűnik fel.”[6]

A szerveződő négy új lelkészség vezetőt is kapott: Óbudára Draskovits Károly (1913–1972), Józsefvárosba Glázer Miklós (1911–1977), Erzsébetvárosba (helyileg a Józsefvárosban van ez is) dr. Galambos János (1911–1982), Terézvárosba Olbrich Béla (1898–1962) került.[7]

Mindszenty bíboros folyamatosan konzultált az új esperesi kerületek és lelkészségek ügyében Budapest mint kegyúr polgármesterével, dr. Kővágó Józseffel (1913–1996). Az új lelkészségek létrejöttéről a bíboros 1946. április 1-jén tájékoztatta hivatalosan a polgármestert,[8] aki biztosította az új lelkészek javadalmazását, ám tájékoztatta a bíborost, hogy a főváros rendkívül nehéz és szűkös anyagi körülményei miatt kápolnáról és lelkészlakásról gondoskodni egyelőre nem tud, ám az 1946 tavaszi–nyári építkezések során, legalábbis lakásról, megpróbál gondoskodni.[9]

A bíboros azonban nemcsak széthasította a meglévő nagy plébániákat, hanem a fővárosi esperesi kerületek rendszerét is megváltoztatta. Ennek kimunkálásában ismét Witz Béla volt segítségére. Az érseki helytartó igen örvendetesnek tartotta a hercegprímás ezen elgondolását és „a pastoráció komoly elmélyülését… és a papságnak egy igazi testvéri és apostoli együttesbe fogását” várta tőle.[10] Witz Béla konzultált az esperesekkel, s a korábbi három budapesti esperesi kerület helyett a főváros budai oldalán három, a pesti oldalon pedig négy esperesi kerület létrehozását javasolta. A budai oldalon nehezebb volt az új esperességek kialakítása, a távolságok, illetve a Buda környéki települések miatt. A terv szerint a pesti oldalon egy-egy esperesi kerületbe 7–8 plébánia, lelkészség tartozna, s még ez is elég feladatot adna az egyébként plébános espereseknek.[11]

Végül 1946. augusztus 6-án adta ki Mindszenty bíboros dekrétumát az új budapesti esperesi kerületek beosztásának tárgyában. Ez némi változtatással a korábbi terv megvalósulása.[12] Az Erzsébetvárosi plébániából kihasítandó lelkészség a Kerepesi út–Rákóczi út–József körút–Bérkocsis utca–Nagyfuvaros utca–Erdélyi utca (ma Bauer Sándor utca)–Fiumei út (később Mező Imre, ma ismét Fiumei út)–Festetics utca által határolt területre terjedt ki.[13]

Az új lelkészség (a majdani Szent Rita) a Magyarok Nagyasszonyáról nevezett Pesti-Déli Espereskerületbe került, a Józsefvárosi, a Magyarok Nagyasszonya, a Páli Szent Vince és a Szent Kereszt plébániával, a Jó Pásztor és a Béke Királynéja lelkészséggel. Az új esperesi kerület első esperese dr. Töttösy Miklós (1881–1967) prépost, pápai kamarás, Budapest Középső-Ferencvárosi plébános lett.[14]

Az új lelkészségek vezetői védőszentet kértek kápolnájuknak, templomuknak. Dr. Galambos János kérése: 1. Szent Rita, kinek tisztelete az Angolkisasszonyok szerzetesi közösségének, különös tekintettel Urbancsek Margitnak (1879–1964) a közvetítésével[15] került

Magyarországra, s akit a *„lehetetlen ügyek”* védőszentjeként is ismernek; 2. Szent János evangélista; 3. Szent Cecília; 4. Szent Miklós. Glázer Miklós kérése: 1. Regina Pacis;[16] 2. Szent Ágnes. Olbrich Béla kérése: 1. Mária Szíve Engesztelése (azonban kiderült, ilyen templom már van); 2. Szeplőtelen Fogantatás.[17] Draskovits Károly ekkor még nem kért templomának védőszentet, később Jézus Szívét kérte.[18]

A Szent Rita lelkészség megalapítása

Miközben az új lelkészség hivatalosan még létre sem jött, dr. Galambos János oly lelkes szervezésbe kezdett, hogy már 1946. január végén jelentett is új lelkészségéről az érseki helytartó felé.[19] Bejárta és felmérte területét, felbecsülte a hívek számát. Az általános helytartóval egyetértésben változásokat hajtott végre a lelkészség eredeti határaiban, valamint misézőhelyet keresett. Úgy gondolta, a Bezerédi utcai iskola alagsora volna erre alkalmas, ám azt a Vas utcai kereskedelmi iskola[20] használta, hetente kétszer. A Bezerédi utcában lehetőség lett volna egy iroda kialakítására is, e helyiségben azonban jegyközpont működött. A Vas utcai iskola igazgatója szívesen átadta volna a helyiséget, ám ehhez a főváros engedélyére volt szükség. Galambos János ezért új helyet keresett, s talált is, mégpedig a Kun utcában, a Kalocsai Iskolanővérek házában, az itteni, körülbelül 60 főt befogadó kápolnában.[21]

1946. április 1-jén Mindszenty bíboros hivatalos kinevező iratával megalakult az új lelkészség, melyet a főpásztor teljes plébániai jogkörrel ruházott fel.[22] Vezető lelkésze dr. Galambos János lett, aki korábban a Szent István Bazilika segédlelkésze volt.

Az új lelkészség működése

Az egyházközség

A lelkészség megalakulásával párhuzamosan meg kellett szervezni az egyházközséget. 1946. május 5-én össze is ült a jelölőbizottság, melynek tagjai dr. Galambos János, dr. Homolyai Rezső (1891–1962), Keresztes Máté,[23] Lillin József (1895–1957) és Szentfülöpi Sebestyén[24] voltak. Feladatuk az új egyházközségi képviselőtestület taglétszámának meghatározása, a jelöltek listájának összeállítása, valamint a választás helyének és idejének meghatározása volt. Megállapodtak, hogy a képviselőtestület rendes tagjának 30 főt, póttagnak 15 főt jelölnek. A választás helye a Kun utca 3. sz. alatti lelkészi hivatal, a választás ideje pedig 1946. május 20. A jelölő listát május 5–19. között nyilvános szemlére kihelyezték.

A képviselőtestület megválasztása 1946. május 20-án megtörtént. A választásról Antal Béla,[25] a választási küldöttség elnöke számolt be a jelölőbizottságnak, rögtön a választást követően. A képviselőtestület és egyházközségi tanács alakuló közgyűlése 1946. július 1-jén lezajlott.[26] Az igazoló bizottság rendben találta az eljárást, így a megválasztott képviselők esküt tettek. Az Érseki Helytartóság is rendben találta a választást, s a maga részéről kinevezte dr. Fülöp Ferencet,[27] dr. Szenkláray Jánost (1906–1989), dr. Nedeczky Lászlót (1913–2008), dr. Szellnár Aladárt (1884–1971), Gáspár Gusztávot (1908–1953) és Kladek Mária Szidónia[28] nővért a képviselőtestület tagjává.[29] A képviselőtestület világi elnökévé választották dr. Ambrózy Kálmánt (az egyházi elnök a lelkész, Galambos János),[30] alelnök lett Demuth János[31] és Lillin József. Az új gondnok Jandik Ferenc (1894–1967), a jegyző Pázmán József,[32] a pénztáros pedig Keresztes Máté lett. A vezető tisztségviselők mellé 12 tanácstagot (hat póttagot) és négytagú Felszólalási választmányt választottak. Az esperesi kerület tanácstagjául delegálták Antal Bélát, Kiszély Ferencet,[33] Pázmán Józsefet és Ribényi Kamillót.[34] A Számvizsgáló bizottság tagja lett Hantos Antal,[35] Rolkó Sándor[36] és Techlár Ernő.[37] Az ügyész dr. Nedeczky László, ügyvéd lett.

Ambrózy Kálmán világi elnök igen szép szavakkal indította útra az új képviselőtestület munkáját: „Csoda, hogy mi életben maradtunk Budapest szörnyű ostroma után! Hiszen ezen a vidéken két tűz között éltünk. Nem hitte volna még akkor senki, hogy mi, itt a romok felett, 1946-ban már új egyházközséget fogunk alapítani! Tudjuk, hogy munkánk sikerrel jár, mert csak fizikailag rom a főváros, lelkileg nem. Nem bűnös ez a város, hisz telve vannak templomaink imádkozó emberekkel. … Legyünk itt együtt, mint nagy család…”[38]

Az egyházközség novemberi gyűlésén már a következő évi költségvetésről tanácskoztak. Rendkívül takarékosan bántak a befolyt egyházi adókkal és adományokkal, mivel tudták, hamarosan templomot kell építeniük.[39] A templom mellett tervbe vették saját kultúrház építését is,[40] ez azonban több kérdést is felvetett. Eredetileg az óvoda udvarán álló nyitott színt akarták átalakítani, ám felmerült a kérdés, mi lesz, ha a kormányzat megszünteti az Óvoda Egyesületet, vagyonát pedig államosítja. Mégis, dr. Szentkláray János aggodalma ellenére, a tanács és a képviselőtestület végül megszavazta a kultúrház építését.

Az 1947. év első egyházközségi gyűlése február 27-én volt. Megtárgyalták az 1946-os számadásokat, amit a számvizsgáló bizottság rendben talált, az egyesületek vezetői pedig részletesen beszámoltak az elvégzett munkáról. A novemberi képviselőtestületi gyűlésen sok mindenről tárgyaltak. Talán érezték, hogy hamarosan nehéz idők következnek. Megtárgyalták az 1948-ra előirányzott költségvetést. Elégedetlenek voltak az egyházi adó beszedőjével, s megvonták tőle a fizetési meghagyások kézbesítéséért kiutalt 10 fillért/darab

folyósítását. A jegyzőkönyvben olvasható, hogy a lelkészséghez tartozó mintegy 11200 hívőnek mintegy fele fizette csak az egyházi adót. Az Óvoda Egyesületet képviselő Kladek Mária Szidónia távozott a testületből, Ságodi Ferenc[41] pedig lemondott; helyükre Dávid József[42] és Techlár Ernő póttag lépett elő.

A képviselőtestület Aranykönyvet is nyitott, mindjárt kettőt is: az egyiket a lelkészséget felkereső jeles személyeknek, ezt maga Mindszenty hercegprímás nyitotta meg; a másikat pedig arra, hogy abba majd feljegyzik az egyházközség tagjainak nevét. Úgy határoztak, ezt is valamilyen ünnepélyes aktussal nyitják meg.[43]

Az 1947-es év zárszámadása már 1948 januári keltezésű. Az 1947-re előirányzott költségvetést ugyan bőven túllépték, de sikerült mindent megvalósítani. A lelkészség kiadásai jóval magasabbak voltak mint a bevételek, ám ez a hívek nagylelkű áldozatkészsége folytán mégis teljes egészében megtérült. A pénztári adatokat a számvizsgáló bizottság is rendben találta. Tervbe vették kerítés és vaskapu építését, és ismét felmerült a saját kultúrház lehetősége.[44] Ez azonban több kérdést is felvetett. Eredetileg az óvoda udvarán álló nyitott színt akarták átalakítani, ám ekkorra az egyházak, egyházi szervezetek számtalan megszorítást éltek meg.

Az 1949-es év már annak bizonyságával indult, hogy az egyházak komoly megszorításokra számíthatnak. Ettől az évtől kezdve a források drámaian lecsökkentek nemcsak a plébániai irattárban, de az Esztergomi Prímási Levéltárban is. A plébánia irattárában egyetlen irat maradt fenn ebből az évből, az Egyházközségi tanács július 1-jei ülésének jegyzőkönyve. A tanácsülésen már sem a világi elnök, sem a tanácstagok nagy része nem vett részt, s magának a tanácsnak a további munkája is bizonytalanná vált.

Az ’50-es évekből a plébánia irattárában jobbára csak leltárak, építkezéssel-felújítással kapcsolatos iratok, zárszámadások, költségvetések maradtak fenn. Sajnos, nem maradt fenn a korszak Hirdetőkönyve sem, amely információkkal szolgálhatna.[45]

A képviselőtestületből és a tanácsból 1950-ben további tagok távoztak, a létszám körülbelül a felére csökkent. Galambos János már 1949-ben megkérdőjelezte, lesznek-e még „hivatalos” üléseik, ám azt megemlítette, hogy valamilyen módon „össze fognak jönni.”[46] A testület működésének hiányát mutatja a lelkész 1951-es terve, miszerint szerette volna újjáéleszteni a Képviselőtestület, ezért már januárban új tagok kinevezését kérte az érseki helytartótól, dr. Szabó Imrétől (1901–1976). Ő ki is nevezett 14 tagot, akiknek a nevét egy kézírásos lista rögzíti.[47] Hozzájuk csatlakozott még az egyházi elnök és a kisegítő lelkészek is.

Az egyházközségi képviselőtestület és tanács újbóli megalakulásáról, működéséről 1952-ből nem maradt feljegyzés. Egyetlen, a lelkész által írott lista áll rendelkezésünkre, melyet valószínűleg távozása előtt állíthatott össze. A névsorban az előző évben kinevezettek közül mindössze hatan szerepelnek. Ez mutatja, milyen nagy volt a fluktuáció: egyházi hivatalban nyíltan szerepet vállalni ekkor veszélyes dolog volt.

Hitélet, lelkiség

Az első szentmise 1946. április 2-án, az első házasságkötés április 7-én volt.[48] Az első keresztelés április 10-én történt, méghozzá két felnőtt-keresztség,[49] s a megkereszteltek másnap egyházi házasságot is kötöttek. Dr. Galambos János kérésére[50] és dr. Tarnóczy János kerületi esperes ajánlására Witz Béla budapesti érseki helytartó kinevezte Kiszély Ferencet templomgondnokká.[51] Beiktatása lett az új egyházközség első igazi közösségi ünneplése, mintegy 1200 hívő részvételével. A beiktatást dr. Tarnóczy János prépost-plébános és Csertő Sándor (1913–1982) érseki titkár végezte.[52]

Szentmisék kezdetben vasár- és ünnepnapokon de. 8, 9, 10, hétköznapokon reggel ½ 7 és 7 órakor voltak. A vasárnapi 10 órás nagymisén a Tűzoltózenekar játszott, majd utána térzenét is adtak.[53] Gyóntatás minden szentmise alatt zajlott,[54] beteghez sürgős esetben bármikor, nem sürgős esetben a reggeli misék után mentek ki.

A következő években a szentmisék száma folyamatosan nőtt. Szentmisét mondtak vasárnap és ünnepnapokon 7, 8, 9, 10, 12 órakor,[55] hétköznap reggel ½ 7, 7 és 8 órakor; litánia volt minden ünnep előtt, minden szombaton, első csütörtökön és első pénteken este 6-kor; gyónni lehetett a misék, litániák előtt és után.

A lelkészség vonzáskörébe rengeteg gyerek tartozott, olyannyira, hogy vasár- és ünnepnap külön iskolás mise volt számukra, a de. 9 órai, alkalmanként mintegy 350–400 résztvevővel. Különösen a Köztársaság-téri iskola növendékei voltak nagy számban jelen, köszönhetően az ottani hitoktatók fáradozásának.

1952-ben, hétköznap, hivatalosan három, vasár- és ünnepnap hét szentmisét mondtak.[56] A lelkész, a káplánok és a kisegítők mellé még a szemináriumból is jött misézni valamelyik épp ráérő VI. éves, felszentelt pap, hogy az évi mintegy tíz ezer hívőt ellássa. A szentmisék száma 1953-ban továbbra is magas, akár 10–15 egy nap,[57] vagyis a hívek lelkesedése nem csökkent.

Ám nemcsak a rengeteg szentmise építette a lelkiséget. Minden hónap első vasárnapján

szentségimádás volt. Nagyböjtben külön lelkigyakorlatot tartottak férfiaknak és nőknek és a hívők sokasága vett részt az esperesi kerület keresztúti ájtatosságain, a Golgota téri Kálvárián.[58] Litániát mondtak szombaton, vasár- és ünnepnapokon délután. A májusi litániák előtt különböző szónokok mondtak szentbeszédeket, a júniusi litániákon pedig hetenként háromszor volt szentbeszéd, vendégszónokokkal. Megtartották az Úrnapi és Jézus Szíve körmenetet, melyen a hívek nagy számban vettek részt. Sőt, 1950-ben, külön engedéllyel, még feltámadási körmenetet is tarthattak, a Kun utca–Vay Ádám utca–Köztársaság tér–Kun utca útvonalon. Tulajdonképpen csak a háztömböt kerülhették meg, de 1950-ben, a vallásszabadság korlátozásának, az egyházak ellehetetlenítésének, a szerzetesrendek feloszlatásának évében ez is nagy dolog volt. Ráadásul a Jézus Szíve körmenetet ebben az évben tarthatták meg utoljára.[59]

A lelkészség természetesen kezdettől megtartotta az elsőcsütörtöki[60] és elsőpénteki[61] ájtatosságokat, 1950-ben pedig bevezették az elsőszombati ájtatosságot is,[62] külön a papságért való könyörgésekkel.[63] Az első ünnepélyes elsőszombatot Ferenczy Géza (1889–1961), Bakáts téri plébános tartotta, ’Sigmond Ernő SJ (1897–1983) prédikált.[64] Ezeket az elsőheti ájtatosságokat az ’50-es években is mindig megtartották.

A „hivatalos” Szent Rita tisztelet

A templomba továbbra is özönlött a sok Szent Rita tisztelő, a lehetetlen ügyek védőszentjének pártfogását keresve. Ezért Galambos János kiépítette e tisztelet hivatalos formáját. 1948 szeptemberében bevezette a csütörtöki Rita napot, reggel 8 órai szentmisével, szentbeszéddel, este 6 órakor pedig Szent Rita litániával.[65] A szentmisét és litániát a jelenlevő hívek szándékára ajánlották fel. Bevezette Szent Rita tiszteletére a „15 csütörtök ájtatosságot” is, amit a május 22-i Szent Rita búcsút megelőző 15 csütörtökön tartottak, emlékezve Rita 15 éven át viselt tövisére.[66]

1949. február közepén megkezdődött a „15 csütörtök ájtatosság”, mely Szent Rita májusi ünnepéig tartott. A búcsún, amely óriási tömegeket vonzott és rengetegen jöttek az ország más részeiből is, dr. Sárközy Pál (1884–1957), pannonhalmi kormányzó apát, későbbi főapát mondta az ünnepi szentmisét.[67]

A papok számára segédeszközül dr. Galambos János elhatározta egy Szent Rita füzet összeállítását. Erre felkérte Radó Polikárp OSB (1899–1974) professzort, kinek Dombos József Fülöp OSB (1914–1978) is segítségére volt. Ebben összefoglalták Szent Rita életrajzát, a Ritához forduló imákat, énekeket, ájtatosságokat. Így összeállt a „15 csütörtök ájtatosságokra”[68] alkalmas gondolatok, imák, énekek gyűjteménye, élén Szent Rita liturgikus

himnuszával,[69] a végén pedig könyörgéssel, s a híveknek szánt tanácsokkal, miként végezzék a „15 csütörtök ájtatosságot”. A füzet közli Szent Rita magánhasználatra engedélyezett litániáját, továbbá a mise után végezhető Szent Rita imát és búcsúimát, a betegek imáját, hálaadó imát, valamint a családi békéért végezhető könyörgést. Szerepel benne az ún. Szent Rita Rózsakoszorú is, mely tulajdonképpen hétszemes rózsafüzér.[70] Az ’50-es, ’60-as és ’70-es években a szentmisék és az egyházi ünnepek mellett a „15 csütörtök ájtatosság” a lelkészség hitéletének továbbra is biztos eleme volt; minden évben megtartották és mindig a hívők sokaságát vonzotta.

A papság

Dr. Galambos János vezető lelkész eleinte segédlelkész nélkül volt, de az egyházi teendőkben sokat segített neki Schmidt Gyula (1878–1949) pápai kamarás, nyugalmazott hittanár, Bógen László (1901–1989) hitoktató és Gáspár Gusztáv (1908–1953) kórházi lelkész, hittanár. A lelkész 1947-ben jelezte, hogy nem győzi már egyedül a rengeteg munkát, így kisegítő lelkész alkalmazása vált szükségessé: Rózsavölgyi László (1919–1987) hittanár érkezett. 1948-ban Schmidt Gyula, aki 1946-tól segítette a lelkészség munkáját, a lelkészség területére költözött, így már a napi teendőkben is részt tudott vállalni.

Az 1948. évi XXXIII. törvénycikk alapján az állam átvette a nem állami fenntartású iskolák fenntartását és vagyontárgyaik is az állam tulajdonába kerülnek.[71] Az így megszüntetett Baross utcai Bencés Gimnáziumból Galambos János két kisegítő lelkészt kapott Dombos József Fülöp OSB[72] és Kapuy Vitá1 OSB (1913–1995) személyében.[73] Továbbra is kisegített Bógen László hitoktató is. 1949 márciusában elhunyt Schmidt Gyula pápai kamarás, aki szinte kezdettől részt vett a lelkészség működésében, misézett, gyóntatott, hitoktatott.

A Szent Rita lelkészség pezsgő életét, az itt szolgáló lelkészek elfoglaltságát és a magas budapesti pap-számot jelzi, hogy a Szent Rita lelkészség területéhez tartozó Alföldi utcai szeretetotthonba Witz Béla budapesti érseki helytartó nem „helyi” papot küldött, hanem Agárdi László piaristát (1883–1965).[74]

Az ’50-es években a Szent Ritában továbbra is rendkívül sok pap szolgált, hosszabb-rövidebb ideig, hivatalosan, vagy épp nem. 1950-ben az állandó misézők száma legalább 4 és több kisegítő is működött. 1951 márciusában újabb kisegítő érkezett, dr. Nagy János (1907–1974) hittanár, ám őt hamarosan máshová helyezték. Ebben az évben távozott Kapuy Vitál Károly OSB is, Győrbe ment és az ottani rendház gondnoka lett.[75] Viszont a lelkészség két káplánnal gyarapodott: az eddig már kisegítőként is itt szolgáló Dombos József Fülöp OSB és Józsa Árpád (1885–1968)[76] is megkapták kápláni kinevezésüket. Ebből és a szóbeli

visszaemlékezésekből tudjuk, hogy a lelkészség továbbra is rengeteg hívőt látott el. Bógen László hittanár, aki a kezdetek óta segítette a lelkészség és a lelkész munkáját, 1952-ben nyugdíjba vonult, így a délelőttök nagy részét a gyóntatásnak szentelhette.

Galambos János a káplánok és a kisegítők mellett szívesen látott vendég misézőket is, így a feloszlatott szerzetesrendekből is olyanokat, akik valamilyen világi foglalkozásban kerestek megélhetést. A hívek oly sok szentmisét rendeltek, hogy mindenkinek jutott munka. 1952. szeptember 1-jével Galambos Jánost áthelyezték a budapesti, Rokolya utcai Segítő Szűz Mária plébániára. Galambos Jánosnak, kinek neve egyet jelentett egy új katolikus közösség születésével, pezsgő életével, mennie kellett. Helyét dr. Korompai Lajos (1912–1993) hitoktató vette át mint vezető lelkész. Korompai Lajos gondosan és a hívek megelégedésére végezte a lelkipásztori teendőket, ám, a Historia Domus szerint, egészségi állapota nem bírta és 1952. december 8-án visszavonult.[77] Helyette, megbízottként, Józsa Árpád vitte tovább az ügyeket, egészen 1953. szeptember 15-ig. Józsa Árpád lemondott a vendég misézőkről. Dombos József Fülöp OSB továbbra is káplán, Bógen László miséző és gyóntató volt.

1953. szeptember l5-évl dr. Korompai Lajos helyett dr. Gergely József (1901–1982) lett a vezető lelkész.[78] Gergely József működésének kezdetén nagy lendülettel fogott munkába, de hamar kiderült, ő nem reformer, nem akar drámai változásokat. Ebben pont Galambos János ellentettje.[79]

Primíciák

1948 júniusában volt az első primícia[80] a templomban: az egyházközség területéről származó Kormos Ottó (1924–1972) mondta első miséjét.1953. június 21-én, vasárnap este a Szent Ritában mondta első szentmiséjét Réthy László, aki szintén a lelkészség területéről származott és már a lelkészség indulásában is részt vett mint ministráns, és segített Galambos János lelkésznek a fiatalok foglalkoztatásában. Kézvezetője Józsa Árpád, ünnepi szónoka dr. Vajda József (1912–1978) esztergomi teológiai tanár, vicerektor volt. A primícián mintegy 8000 hívő vett részt. Réthy László volt az első igazi Ritás pap, aki nemcsak a lelkészség területéről származott, de ifjúságát is a Ritában töltötte. Újmiséjén olyan sokan voltak, hogy még este 9-kor is újmisés áldást osztott.[81]

Hitoktatás

A hitoktatást tekintve a lelkészséghez tartozott a Köztársaság téri[82]Általános Iskola, melyhez kapcsolódva a Dr. Török Béláról elnevezett községi népiskola nagyothallók részére, a Bezerédi utcai Általános Iskola, a Homok utcai Általános Iskola, a Mosonyi utcai Állami

Kisegítő Iskola, az Erdélyi utcai szakiskola és a Népszínház utcai Felsőipari Iskola.[83]

1949-ben, az év végi iskolai hittanvizsgákon az egyházi vezetők elnököltek és megelégedve látták a gyerekek remek teljesítményét és a hitoktatók munkájának eredményét. Ekkor még 12 hitoktató dolgozott a lelkészséghez tartozó iskolákban.[84] A tanév végén, 1949. szeptember 1-jével, az Elnöki Tanács eltörölte a kötelező és bevezette a választható hitoktatást.[85]

Az Elnöki Tanács 1950. szeptember 15-én újabb törvényerejű rendeletet adott ki a hitoktatás kérdésében. Ez elrendelte, hogy a fakultatív hittanórákat csak az utolsó tanítási óra után lehet megtartani. Emellett a hitoktatás többé nem az egyes iskolák „belügye" volt: az iskolai hittancsoportokat kerületenként összevonták. Ezáltal a VIII. kerület iskoláiban mindösszesen két hittancsoport maradt, egy alsó- és egy felső tagozatos vegyes csoport, a két hitoktató pedig Kratochwilla Sarolta[86] és Olbrich Erzsébet lett.[87]

A hitoktatás és a hitoktatók kérdése 1951-ben is kiemelt fontosságú volt. Egyrészt, mert a hitoktatásra járó gyerekeket és szüleiket sokféle atrocitás érte, másrészt mert a hitoktatók egy része nem kapott fizetést, így ezekkel az egyháznak valamit kezdenie kellett.[88] Sajnos, a hitoktatók nagy része 1951 szeptemberében távozásra kényszerült. Az iskolai hitoktatásról az '50-es évek közepétől szinte semmit nem tudunk. Továbbra is volt viszont templomi hitoktatás, elsőáldozásra, bérmálkozásra felkészítő hittan.

Elsőáldozás, bérmálás

Az 1949-es elsőáldozáson közel 200-an járultak először az Oltáriszentséghez, három iskolából. Június 7-én volt a lelkészség első bérmálása a templomban, 433 bérmálkozóval és mintegy 2000 hívővel. A bérmálást dr. Meszlényi Zoltán Lajos (1892–1951), esztergomi segédpüspök végezte.[89]

Mivel az elsőáldozókról egészen 1999-ig nem kellett anyakönyvet vezetni, az '50-es évekből pedig sem feljegyzés, sem statisztika, sem a Hirdetőkönyv nem maradt fenn, ezért nem tudjuk, a Szent Rita korai éveiben pontosan mennyi elsőáldozó volt évente. Ám a néhány fennmaradt fényképből következtetni tudunk ezek nagy számára.

Más a helyzet a bérmálások tekintetében, hisz a bérmálkozókról anyakönyvet kellett vezetni, ám a Szent Rita lelkészség Bérmálási anyakönyve 1950 és 1979 között nincs meg. Megnehezíti a helyzetet, hogy az '50-es évek bérmálásai nem feltétlenül a bérmálkozók „saját" templomában voltak, hanem körzetesítve.[90] A bérmálási oktatást is be kellett jelenteni a Végrehajtó Bizottságnak, hogy ki tartja, mikor, hol és hányan vannak a bérmálkozók.[91]

Egyesületi élet

Egyesületek, szakosztályok, kórus

Rögtön az alapításkor elkezdtek működni a vallásos élet különféle egyesületei. Már a lelkészség alapításakor megkezdte működését a *Hitbuzgalmi Szakosztály*.[92] Szervezésében 20 férfi és 12 nő 3 napos lelkigyakorlaton is részt vett 1946 tavaszán. A férfiak a Manrézában,[93] a nők pedig Pécelen.

Az asszonyok részére megalakult az *Oltáregyesület*[94] Kiszély Ferencné vezetésével.[95] Létrejött a *Szent Rita Leánykör*,[96] melyben a nagyobb lányokkal Kiszély Ferencné, a kisebbekkel Mahrer Éva[97] foglalkozott. A lányok hitoktatásban részesültek, de szórakozásra is volt alkalmuk. A férfiak részére *Credo*[98] egyesületet hozott létre a lelkész, mely havonta tartotta összejöveteleit.

A lelkész a gyerekeket, az ifjúságot törekedett bevonni az egyházközség életébe is. Maga tanította be a ministránsokat, a ministráns-gárda egyre gyarapodott, a nagyobb fiúk számára pedig *Ifjúsági Kör*t szervezett. Az iskolák közül kettőben *Szívgárda*,[99] illetve *Szívtestőrség*[100] is pezsdítette az ifjúság valláserkölcsi életét.

Kultúresteket is terveztek, helyiség hiányában ezek megrendezésére az evangélikusoktól béreltek termet az Alföldi (később Kállai Éva, ma újra Alföldi) utcában. Gyűlésekre a Kun utca 3. szám alatti óvoda hátsó udvarában levő épületet használták. Elindult az *énekkar* szervezése is. 1946 tavaszától Gáspár Gusztáv hittanár tartott előadássorozatot (3 hónap–12 előadás), „Az örök Egyház” címmel, melyen alkalmanként mintegy 300 hívő vett részt.[101]

A lelkészség első Karácsonya bensőséges ünnepléssel zajlott. Galambos János megszervezte a *Szent Család szállást keres* népi ájtatosságot: ennek során estéről estére más-más családhoz vitték a Szent Család képét; ez rendkívül összekapcsolta a közösséget. Az éjféli misén annyian voltak, hogy be sem fértek a nővérek kápolnájába, sem az óvoda udvarába, még az utcán is álltak, ezért a szentmise közben kinyitották az ablakokat, hogy az utcán állók is részt tudjanak venni. A lelkészséghez tartozó ifjúság együtt szilveszterezett,[102] a képviselőtestület egyik tagjának, Halász Pálnak,[103] majd a későbbi lelkész, ekkor még „Ritás” fiatal, Réthy László szüleinek lakásában. Maga a lelkész is felkereste a mulatságot, együtt köszöntötték az újévet, majd az ifjúság közösen részt vett a hajnali szentmisén is.[104]

A lelkész megszervezte a *házapostoli rendszer*t, amit Mindszenty hercegprímás is nagyon

szorgalmazott. Hosszas szervezés, hívőlátogatás után végre a lelkészséghez tartozó mind a 288 házban sikerül házapostolt[105] találni. Emellett 44 utca- és 6 körzetapostolt is választottak. A rendszert folyton megújították, kiegészítették, hogy ne váljon működésképtelenné. A házapostolok részére a lelkész már 1946-ban két tanfolyamot is tartott és havonta találkozott velük.[106]

Az 1947-es év jó előjelekkel indult: a területén élő több mint 11200 hívő[107] közül sokat elért, megmozgatott az új lelkészség, sőt, nemcsak a hívőket, de a nem hívőket is megérintette ez a pezsgés. Az egyházközség élete továbbra is a Kun u. 3. sz. alatt folyt. Működött a Credo, az Oltáregyesület, a Szent Rita leánykör, az Ifjúsági kör. Megalakult az egyházközségi *cserkészcsapat*, ide a gyermekeket 6–18 éves korig várták, s volt külön kör a cselédlányoknak is.

Színjátszó kör is alakult. Megindultak a kultúrestek, szavalóesteket tartottak, színdarabokat adtak elő (pl. Bródy Sándor: A tanítónő és Darvas József: Szakadék c. művét), sőt, táncdélutánok is voltak, saját zenekarral.[108] A kulturális szakosztály működéséről nem sokat tudunk. Annyi bizonyos, hogy 1947-től az Oltáregyesülettel közösen rendeztek „családi napokat”, melyeken olykor neves művészek is felléptek; ilyen volt pl. Nagy Izabella énekesnő (1896-1960).[109]

A családok körében nagyon népszerű lett a Jézus Szívéhez való felajánlkozás, mintegy 200 család ajánlotta fel magát, s ezek aztán sokféle lelki programot, szentségimádást, szentórát szerveztek. Közben az énekkar élére karnagyot hívtak, Galambos János javaslatára Ivanics Gyulát.[110] Ivanics Gyula[111] Zeneakadémiát végzett, 4 gyermekes, gyakorló katolikus, akire nemcsak az énekkart és a zenei életet, de a fiú ifjúságot is rábízták.[112]

Augusztus 20-án, Szent István király ünnepén a Szent Rita lelkészség mintegy 2500 tagja vett részt a korszak utolsó Szent Jobb körmenetén, melyet Mindszenty József hercegprímás vezetett.[113] Nem tudjuk, megvalósult-e az egyházközség korábbi terve, mely szerint december 18–22-én ismét lelkigyakorlatot tartanak, a férfiak a Manrézában, a nők a péceli Caroleanumban.[114] Egyre fontosabb lett a saját kultúrház kérdése, azért is, mert 1948-tól a korábban bérelt Kállai Éva utcai helyiséget már nem adták oda az evangélikusok. Ezután a kultúrestekhez rövid időre a Csokonai utcában béreltek helyiséget a Méhész Szövetségtől.[115]

Tudjuk, hogy még 1948-ban is működött a Szent Rita Leánykör három csoportja a különböző korú leányok részére, a férfiak Credo egyesülete, továbbá az Oltáregyesület, bár létszáma az 1947-es 238-ról 21-re csökkent. Az év folyamán azonban végleg megszűnt a cserkészcsapat, de a kb. 40 tagú ministráns-gárda továbbra is megtartotta összejöveteleit. A ministránsok

ifjúsági vezetői között találjuk az ifjú Réthy Lászlót, aki később lelkésze lesz a Szent Ritának.

Emellett az Egyház is egyre komolyabb fenyegetésben élte napjait. Zajlott a Boldogasszony-év, de mindenhonnan megszorító intézkedéseket lehetett hallani. Az év második felében az egyesületek közül csak az Oltáregyesület maradt meg. Megszűnt az Óvoda Egyesület is, így a szomszédos telek és a helyiségek használatáról le kellett mondani. Ősztől a kulturális rendezvények pótlására a kápolnában rövid ájtatosság keretében kezdték megtartani a „családi estéket", különböző témájú beszédekkel. Az első beszédeket dr. Szunyogh Xavér Ferenc OSB (1895–1980) tartotta, a szentségekről.

Bár a szakosztályok, hivatalosan, nem jöhettek össze, azért a korábbi tagok továbbra is buzgón segítették az egyházközségi élet fenntartását. Ezt a célt szolgálta a Józsefvárosi Színház[116] előadásain való közös részvétel is.

1949-ben, a minden egyházat érintő megszorítások ellenére, a Szent Rita virágzott. Továbbra is zajlottak a családi szentórák, családfelajánlások: az év első felében 60 család csatlakozott a *Jézus Szíve mozgalom*hoz. A családi szentórák keretén belül 1948 novemberétől először Szunyogh Xavér Ferenc OSB, majd Szívós Donát OSB (1898–1973) tartott elmélkedéseket, a keresztény házasságról.

Az Oltáregyesület rendületlenül kitartott. Működésére az 1950-es leltárból következtethetünk, mely az 1948/49-es évre 10 miseruhát és 4 dalmatikát[117] említ, de végül csak 2 palást kapcsán jelezte a vásárlási engedélyt. A többit, valamint egyházi fehérneműket és kézimunkákat valószínűleg az Oltáregyesület készítette, nagy buzgalommal.

Május közepén P. Szarvas Miklós (1890–1965) apostoli prefektus vetített képes előadást tartott a kínai magyar misszió életéről. A megjelent hívek a misszió céljaira 500 Ft felajánlást tettek és vállalták egy kínai gyermek missziós neveltetésének költségeit is.

A lelkészséghez tartozó hívek továbbra is eljártak a Józsefvárosi Színház előadásaira, sőt, a színház az egyházközség számára fenntartott előadásokat, s az ebből befolyó jegyeladásokból még bevétele is volt az egyházközségnek.

1950-ben is visszatért Szunyogh Xavér Ferenc OSB, hogy a Szentév[118] keretében, a szentmiséről tartson beszédsorozatot a hívőknek.[119] Ez azért is fontos volt, hisz még a II. Vatikáni zsinat előtt vagyunk, vagyis a szentmise latinul folyt, a pap pedig háttal a hívőknek misézett. A szentmiséhez szorosan kapcsolódnak a ministránsok, akikből a Szent Ritában sosem volt hiány.[120] Velük 1949 óta Dombos József Fülöp OSB foglalkozott.[121]

Az év első felében még voltak családi szentórák, sőt, kultúrestek, ezek azonban lassan elhaltak. Ennek egyik oka a hatalom nyomása volt, a másik viszont az, hogy a hívek rengeteg misét kértek, s sokszor a templom oltárainál egyszerre több mise is folyt. Működött a Szent Rita kórus, számukra beszereztek 30 db Harmonia Sacrát,[122] bővült a könyvtár,[123] többek között Szentírásokkal és Kempis Tamás Krisztus követése című művének több példányával. Nem tudjuk, volt-e *Rózsafüzér Társulat*,[124] de valószínűsíthető, bár működéséről, titokcseréről adat nem maradt fenn. Egy másik ima-közösség is működhetett, bár erről sem tudunk semmit, ez pedig a *Szent Rita Rózsakoszorú*.[125]

Karitász

Folyamatosan működött a Karitász; a háborút követő szegénység miatt erre volt a legnagyobb szükség. A Karitász elnöke Kiszély Ferenc lett. Népkonyhát állítottak fel, a Karitász-központ erre a célra segélyt utalt ki; a Karitászban részt vevő hölgyek pedig mintegy 180 személyre főztek minden nap. A Népkonyha mellett a Karitász részt vett a beteglátogatás rendszerében is, valamint a szegénygondozásban. A beteglátogatás fő működtetői dr. Fülöp Ferenc orvos és Kiszély Ferenc gyógyszerész voltak. Ők felkeresték otthonaikban a betegeket, orvosságokat szereztek nekik, olyanokat is, melyeket a Karitász központ nem tudott kiutalni. A Karitász tevékenységében kiemelkedik Grőger Erzsébet[126] munkája, aki fáradhatatlanul kutatott fel újabb és újabb forrásokat a Karitász szükségleteinek fedezésére. A Karitász 20 taggal működött és mintegy 170 családot gondozott. Ezek közül 20 állandó gondozott volt, s elláttak több fekvőbeteget is. Ruhaszállítmányok érkeztek, a plébánia területén levő házak is nagylelkű felajánlásokat tettek, gyűlt a Szent Antal persely, működött a szeretetkonyha. A Karitász 1947-ben azt is tervbe vette, hogy a plébániához tartozó, nehéz sorsú gyerekeket nyaralni viszi. Ennek költségeit már év elejétől gyűjtötték, a szülők is hozzájárultak, Karitász–vásárt is rendeztek, a Szívgárda előadást tartott, hogy a nagy terv megvalósuljon. Végül 35 gyereket nyaraltattak nyáron, Bátán, 3 hétig; munkások és hadifoglyok gyermekeit. A nyaraltatás egyik célja a gyerekek felhízlalása volt, fel is jegyezték súlygyarapodásukat: a legkevesebb 1,2 kg, a legtöbb 4 kg volt. Emellett sokféle lelki és egyéb programot is rendeztek a gyerekeknek.[127] A nyaralás mellett a nyár folyamán még több közös programot, kirándulást szerveztek a plébánia gyermekeinek.[128] Amennyiben az időjárás engedte, vasárnaponként családi napot rendeztek, műsorral, mely után a fiatalok játszhattak, de akár táncolhattak is. A kisgyerekek minden csütörtök délután bábszínházat élvezhettek, a felnőtteknek pedig rendelkezésre állt a 300 kötetesre bővült könyvtár.

1947 augusztusában megérkezett a Karitász működési szabályzata, feladatai, melyet a Szent Erzsébet Karitász Központ állított össze. E feladatok rendkívül sokrétűek, teljes összhangban

az ország, s a lakosok kétségbeejtő fizikai-lelki állapotával.[129]

1947 karácsonyán mintegy 300 személyt és családot részesítettek segélyben, a Karitász munkatársai lelkesen dolgoztak, a megajánlások emelkedtek. A vezető lelkész hetente kétszer a tervek és problémák megbeszélésére hívta a férfiakat. Volt is mit megbeszélni, mert nemcsak örömteli dolgok történtek: 1948-ban a szegénykonyha beszüntette működését, mivel a Karitász (hivatalosan) nem működhetett.[130] Ettől kezdve a hivatalosan már nem működő Karitász főleg a Szent Antal perselyből segélyezte 28 állandó gondozottját – nem rendeztek többé külön gyűjtéseket –, de emellett sikerült alkalmi segélyeket juttatni a rászorulóknak, pl. lakbér, tanulmányi támogatás céljából. Sőt, a kegyúr egy alkalomra szóló külön engedélyével, 1948-ban 24 ministráns fiú nyaralhatott Zamárdiban és 10 lány nyaraltatását is tervezték. Családi nehézségek miatt családoknál is elhelyeztek három lányt Keszthelyen, kettőt pedig Pomázon. Az egyházközség hozzájárulásával két lány a KLOSZ,[131] kettő pedig a DL[132] tanfolyamán vehetett részt. Bár már mindkettőt betiltották, feloszlatták, ezek helyi szinten tovább működtek. Hivatalosan nem, de a Karitász az ’50-es években is működött, igaz, már nem szervezetten, hanem egyéni segélyezéssel.

Népmisszió

Rendkívüli fontosságú esemény következett 1947 tavaszán, Budapesten: Népmissziót[133] hirdetett az Esztergomi Érsekség, március 24–április 3. között. Ez volt a főváros második missziós mozgalma.[134] Sőt, ez a mostani Nagy-Budapesti Népmisszió volt, vagyis a főváros mellett az Esztergomi- és Váci Egyházmegye is részt vett. Ezzel a város fizikai újjáépítése mellett lelki újjáéledését is szolgálni akarták.[135] A Népmissziót az Actio Catholica[136] égisze alatt Badalik Bertalan OP (1890–1965),[137] az Actio Catholica hitbuzgalmi szakosztályának elnöke szervezte. A fővárost missziós kerületekre osztották, ezekhez kapcsolódva vettek részt a plébániák, lelkészségek. Természetesen a Szent Rita is részt vett, Pálos Antal SJ (1914–2005)[138] volt a missziós atya.

Az egyházközség megtervezte a különféle feladatokat. Elhatározták azt is, hogy nemcsak az egyházközség, de a tagok egyenként is szervezésbe fognak, ki-ki a maga háza táján hirdeti a Népmissziós eseményeket, hívja a lakosságot, s erre a feladatra valamennyi házapostolt, hívőt is felkérték, hogy a lelkészség területének minden lakosához eljusson a Népmisszió híre. Sőt, még versenyt is hirdettek, ki tud több „hívőt” megmozgatni.[139] És megérte a sok előkészület, mert a Népmisszió rendkívüli siker lett. Naponta mintegy 900 fő kereste fel a Szent Ritát, vett részt szentmisén, egyéb programokon. Külön öröm, hogy a Népmisszió után 25 házasságrendezés is történt.[140] A Népmisszió egyébként is óriási siker volt: Budapesten és környékén 130 missziós helyen több mint 180 ezer gyónót, több mint 460 ezer áldozót

jegyeztek fel, s közel 400 házasságrendezés is történt.[141]

A templom

A lelkészség eleinte a Józsefvárosi Óvoda Egyesület engedélyével a Kun u. 3. sz. alatti óvoda épületében nyert elhelyezést. A Kun utcai óvodát ekkor a Kalocsai Iskolanővérek vezették.[142]

A Szent Rita lelkészség kezdettől arra építette terveit, hogy a Kun u. 5. sz. alatti telket, melyen elhagyott, romos épületek álltak és mely a főváros tulajdonát képezte, elkéri a fővárostól mint kegyúrtól, a Kun utca 3. szám alatti óvoda udvarával együtt, de úgy, hogy továbbra is teret hagy az óvoda céljaira. Ezen a területen felépülhetett volna a templom és a plébánia épülete is. Az Óvoda Egyesület, jogainak fenntartásával, kész lett volna e megoldásba belemenni. Viszont szükség lett volna a Kun utca 3. számú ház házmesteri lakására is, ám ennek megszerzése meglehetősen kétséges volt.

A legnagyobb terv és a legnagyobb feladat a saját templom építése volt. A lelkész már 1946. április végén oltárkövet kért a majd megépülő templom számára.[143] A templom építésére folyamatosan gyűjtöttek, s bármennyire is nélkülöztek az emberek, adakoztak. Ott volt viszont a „hely” kérdése. Mivel az új lelkészség elindulásakor már tavasz volt, így, amennyiben az idő engedte, sok hívő esetén szentmisét az óvoda udvarán is tudtak tartani. Ám a hívek száma szinte napról-napra gyarapodott, az óvodai kápolna, sőt, néha az udvar is, kicsinek bizonyult, s egyre sürgetőbben merült fel az önálló templom megépítése. A Kun utca 5. szám alatti telek igen alkalmasnak látszott, s végül 1946. augusztus 5-én kelt levélben a lelkészség a telek tulajdonosához, a fővároshoz fordult. A képviselőtestület nevében az egyházi és világi elnök megfogalmazta, hogy az új lelkészség területén egyedül a Tisza Kálmán téren (hamarosan Köztársaság, ma II. János Pál pápa tér) volna elég hely egy templom felépítésére. Ám, ha ez mégsem volna lehetséges, úgy kérik a fővárost, hogy a Kun utca 3. és 5. szám alatti, szomszédos telkeket, melyek a főváros tulajdonában vannak, ráadásul az 5. szám alatti telek beépítetlen is, bocsássa a lelkészség rendelkezésére.[144] A távlati terv az volt, hogy a két telket egyesítik. A terület közepén felépülhetett volna egy minden szükségletet kielégítő templom, a bal oldali (déli) rész lett volna a lelkészség területe, a jobb oldali (északi) pedig maradt volna óvoda. Erre várták a főváros válaszát.

A szeptember 8-i egyházközségi tanácsülésen dr. Galambos János lelkész tájékoztatta a tanácsot, hogy az egyházközség a Kun utca 3. és 5. szám alatti telkeket kéri a fővárostól templom, plébániahivatal, lelkészlakás, kultúrház felépítésére. Közölte azt is, hogy az Óvoda Egyesület telkének használatáról lemondott az egyházközség javára, de úgy, hogy a telken

az óvoda működése továbbra is folyhasson. Ez ügyben a fővároshoz újabb beadvány küldését is megszavazták. A tanácsülés tárgyalt a Kun utca 5. szám alatti telken álló fészerről és ennek rendbetételéről is, mivel a szentmiséket egyelőre a szabadban tartják, viszont bármikor beköszönthet az esős, hideg idő, így ez a fészer lehetne a miséző hely addig is, amíg a templom elkészül.[145] A főváros válasza szeptember 23-i keltezésű. Ebben engedélyezte a lelkészségnek a helységek helyreállítását, sőt, 1500 Ft-tal hozzá is járult.[146]

Templomépítés

A hívek száma továbbra is gyarapodott, ám szerencsére a jó idő besegített és a miséket és más programokat továbbra is az óvoda udvarán tudták tartani, de a lelkészség egyre inkább várta a főváros válaszát, a felépítendő saját templom ügyében. A főváros végül 1947. május 7-én kelt levelében nyilatkozott: ebben engedélyezte az óvoda melletti telken (Kun utca 5.) álló romos épületek (Központi Javítóműhely Gumijavító Műhelye) felújítását és kápolna céljára való használatát.[147] Az épületet folyó hó 15-ig át is kellett adni.[148] Az átadásról szóló határozat végül május 21-ei keltezésű, melyet az egyházközség világi elnöke május 22-én, épp Szent Rita napján kapott kézhez![149] Erről haladéktalanul értesítette a lelkészt is.[150]

Az 1947. május 24-ei átadásról határozat készült. Az átadás-átvételen részt vett az egyházközség részéről dr. Galambos János, Jandik Ferenc gondnok, Keresztes Máté, Lillin József, dr. Szenkláray János. A főváros részéről Czika Béla mérnök,[151] Kézdy Pál főmérnök,[152] dr. Gerő László műszaki tanácsos (1909–1995) és dr. Schindler Pál tanácsjegyző.[153] A Központi Javítóműhelyt Horváth Vince[154] gumijavító műhely osztályvezető képviselte. A bizottság tagjai a telket, s a rajta levő építményeket átvizsgálták. Átadásra került egy 10×10 m területű favázas, cseréptetős épület, mely bombatalálattól sérült, ám villany- és vízvezetékkel rendelkezik. Egy 8×4 m területű, az előbbi épülethez kapcsolódó helyiség, kátránypapírral fedve, hiányos betonpadlóval, árammérővel (ipari). Egy 6×3 m területű, kéthelyiséges faépület, használható állapotban, árammérővel, telefonkészülékkel – ez szintén a lelkészséghez kerül. Egy 8×3 m területű, mennyezet nélküli, fából épült raktár és egy 2×2 m területű vízöblítéses WC-vel ellátott mellékhelyiség. Az átadott terület 308,70 négyszögöl, minden szomszédos telek felől zárva, az utcafronton kerítés, vaskapuval. Megállapították, hogy a területet korábban bérlő Nyitrai Ferencnek semmiféle ingó- és ingatlan vagyona nincs a területen. Az ipari árammérőt kikapcsolták, a Központi Javítóműhely képviselője pedig közölte, hogy a telken lévő épületeket a székesfőváros építtette, így annak tulajdonát képezik. A polgármesteri hivatal megbízottai felhívták a gondnok figyelmét arra is, hogy az épületek használatához a kerületi mérnöki hivataltól használhatási engedélyt kell kérni. Ezután az elkészült jegyzőkönyvet felolvasták és valamennyien aláírták.[155] Megvan hát a telek

és van épület is! Sajnos, a székesfőváros nem engedte át a Kun utca 3. sz. alatti telket, kivéve a korábban is használt kamrát, így templom és plébániaépület építéséről le kellett mondani, de kápolna épülhetett.

A területet és az épületeket Ijjász Ferenc[156] egyházi szakértővel is felbecsültették – épp a székesfőváros tulajdonában lévő épületek miatt. A becsüs úgy ítélte meg, hogy a favázas főépület a csatlakozó építményekkel együtt, rozzant tetővel, belövéssel, bedőléssel fenyegető falakkal csak bontási anyagnak felel meg, az újjáépítés pedig akár 55–60000 Ft-ba is kerülhet.[157] De mégis elkezdődhetett a munka!

A főváros pénzt nem adott, bár megszavaztak 5000 Ft-ot, de a kommunista alpolgármester, Fodor Gyula (1901–1975), nem járult hozzá az összeg kifizetéséhez, viszont az Érseki Helytartóság 14000 Ft-tal hozzájárult a költségekhez. Ez, valamint a lelkészség megtakarítása, lehetővé tette a munkálatokat, viszont a berendezésre nem maradt pénz. Az építkezéssel járó teendők ellátására Kiszély Ferenc kapott megbízást.

A telek elején balról állt egy romos volt szódavíz-üzem, ezt lebontották. Az utcai front közepétől befelé kb. 15 méterre egy 4 m széles és 8 m hosszú alacsony építmény vezetett a 10×10 m alapterületű, ugyancsak alacsony helyiségbe. Ez jobbról érintkezett a Kun utca 3. sz. alatti telken álló kamrával, mely 5 m széles és 8 m hosszú. Ez a helyiség pár méterrel eltolódva feküdt a Kun utca 5. alatti épületekkel, ráadásul kb. fél méterrel magasabban is állt az előbbieknél. Ezt a Kun utca 3. felől befalazták és hozzácsatolták a 10×10-es főépülethez – ezzel oldalkápolna és sekrestye céljaira volt hasznosítható. A tetőzetet renoválták, gerendaoszlopokkal támasztották alá, a falakat megerősítették. Az udvar jobb oldalán kialakítottak két irodahelyiséget, egy tanácstermet és egy nyilvános WC-t. A kápolnába nyitottak egy új, iroda felőli bejáratot is. A kőműves, ács, asztalos, villanyszerelő munkákkal nagyjából július végére elkészültek, ezután következhetett a festés. A költségek már ekkor kb. 36 000 Ft-ot tettek ki. A munkálatok végső befejezése, majd a kápolna berendezése azonban eltartott egészen októberig. A felszentelésig a szentmisék továbbra is a Kun utca 3. sz. udvarán voltak.[158]

Az építkezés befejeztével igen fontos volt az újonnan megépített épületek értékének ismételt felbecslése, ha a főváros oldaláról valamilyen probléma merülne fel a tulajdonjog kérdésében. Az épületekre, tereprendezésre kb. 31 ezer forintot költöttek,[159] s a becsüs, ki a korábbi állapotokat is ismerte, kijelentette, a teleknek annyi értéke van, amennyit az építkezés során ráköltöttek. Ezek az értékek kívánatossá tennék, hogy a lelkészség területét állandó őrszoba védje, így ennek építéséről is döntöttek.

A templom felszentelése

A lelkész már június 24-én kelt levelében kérte a Hercegprímást, hogy szeptember 7-én vagy 14-én szentelje fel az új kápolnát.[160] A bíboros válaszolt is, s tájékoztatta a lelkészt, hogy számára egyik időpont sem megfelelő, mivel teljesen be van táblázva.[161] Ezután a lelkész az augusztus 31-i időpontot kérte,[162] ám Mindszenty bíborosnak ez az időpont sem volt megfelelő, de végül október 19-re vállalta a szentelést.[163] A kápolna felszentelésével kapcsolatos szervezésnek 1947 nyarán nekifogtak. Öttagú bizottság jött létre,[164] amely minden hétfőn ülésezett a teendők megbeszélésére. Őket segítették a különböző egyesületek. Megállapodnak, hogy a szentelésen a rendet cserkészcsapat biztosítja majd. A szentelést követően egyszerű vendéglátást is terveztek, délutánra pedig különféle kulturális programokat, melyhez színpad állítását is tervbe vették.[165]

Végül elérkezett október. Az utolsó simításokat az október 7-i egyházközségi gyűlésen tisztázták.[166] Megtárgyalták az ünnepség menetét, az egész nap forgatókönyvét. Rögzítették a meghívandók listáját – polgármester, tűzoltóparancsnok, budapesti érseki helytartó stb., azt, hogy kik járulhatnak Mindszenty elé.[167] 1947. október 19-én, vasárnap reggel 9 órakor kezdődött a Szent Rita lelkészség kápolnájának, a hozzá tartozó egyházi épületeknek és a harangnak megáldása. Az ünnepségen sok ezer hívő vett részt, hirdetve Szent Rita kultuszának elterjedését.[168]

A templom bővítése

A templom, s egyéb épületek, felszerelések védelmére 1948 tavaszán kerítést és kaput építettek, megáldásuk április 25-én, a 10 órai szentmise után volt. Sőt, már előkészültek a kultúrház építésére is: az udvaron állt 28000 tégla, Galambos János pedig téglajegyeket árusított.

Hamarosan megindult a kápolna mögötti telken az építkezés: a telket beépítették egészen a végéig, mintegy 20 méter hosszan. A készülő épületre két oldalbejáratot vágtak, a Kápolnához csatlakozó végén pedig egy öltözőhelyiséget, pénztár fülkét, ruhatárat építettek.[169] A terem végében állították fel a közben elkészült színpadot, de felszereltek egy fából készült oltárt is, Mária szoborral. Az elkészült helyiséget tolóajtóval és függönnyel választották el a kápolnától. A terem így többféle célt szolgálhatott: hitbuzgalmi összejöveteleket és szentmisét egyaránt lehetett itt tartani.

A főváros a kápolna kibővítéséhez az engedélyt 1948 szeptemberében adta meg, úgy, hogy a lelkészség minden tervet, számítást bemutat a polgármesternek, az építkezést saját

költségén végzi el, ám a felépített részek azonnal a főváros tulajdonába kerülnek át.[170] A kápolnához csatolták az előtte álló „nyúlványt” is, ezzel kialakították a bejáratot.

A lelkész novemberben tájékoztatta Mindszenty bíborost az elkészült építkezésekről. Megírta, hogy a kápolna bővítése először oldal,[171] majd hátrafelé[172] történt meg, s így, össze is nyitva a tereket, akár 800 főt is be tud fogadni a Szent Rita.[173] 1948 végén a lelkésznek egy merész lépést kell tennie: félő volt, hogy a MADISZ[174] elveheti a plébániai kultúrhelyiséget, ahogy tették ezt sok helyen. Ezért Galambos János megnyitotta a kultúrterem és a kápolna közötti falat, a kultúrterem végébe „oltárt” állított, így megelőzve a terem esetleges elvételét.[175]

Ebben az évben került a kápolna ajtaja mellé a kőből faragott feszület, mely egy jámbor házaspár adománya.

A templom, a lelkészség építése-szépítése 1949-ben is tovább folyt. Felépült a sekrestye melletti fáskamra, mely nem csak a tüzelő tárolására volt alkalmas, hanem az egyházi felszerelés egy részének tárolására is. Sikerült beszerezni kályhákat és tüzelőanyagot. Igen fontos lett volna a lelkészség anyagi helyzetéről, terveiről is beszélnie az egyházközségi tanácsnak, ám ekkor e kérdésben már minden döntés a polgármester kezében volt, az ő engedélye kellett minden beszerzéshez. A júliusi tanácsülésen megtárgyalták a költségvetést. Még mindig több volt a lelkészség bevétele, mint a kiadása. Figyelembe kellett venniük, hogy emelkedtek az adók, több lett a kiadás, az egyházközségnek pedig szorgalmaznia kellett az adózók[176] befizetéseit, melyet adószedők hajtanak be. Szerencsére a lelkészség hívei igen nagylelkűen adakoztak, így a korábban már említett Karitász tevékenységek is mind megvalósulhattak. Viszont a mostani helyzetben a tanács egyes tagjai és a lelkész is takarékosságra és óvatosságra intett.[177]

A kápolna és valamennyi hozzá tartozó épület eredetileg csak ideiglenes jelleggel épült és viszonylag kevés pénzből, ezért nem fordítottak nagy figyelmet a minőségre, anyagokra, megfelelő alapozásra. Ez viszont tulajdonképpen évenkénti tatarozást–javítást tett szükségessé: 1950-ben javítani kellett a mennyezetet, külső támpilléreket kellett állítani a kápolna mellé, le kellett kövezni a bejáratot és be kellett szerelni a szellőztető rendszert is.[178] A következő évben is szükség volt tatarozásra, ezúttal a tető szorult karbantartásra.[179]

1952 októberében a lelkészség beszámolót küldött a Főegyházmegyei Hatóságnak a korábban elvégzett javítási-helyreállítási munkákról. Ebből tudjuk, hogy tatarozni kellett a kápolnát és a többi épületet; szükségessé vált a generál tetőjavítás, a villanyvezetékek megerősítése, csatornakészítés és festés is. A jelentésből az is kiderül, hogy mindezen építkezésekhez, javításokhoz, melyek az évek során történtek, semmilyen állami segély nem

érkezett. Az Egyházmegyei Hatóságtól jött az első három évben 35500 Ft, a többit pedig, ami több mint 70 ezer Ft, a hívek, a kápolna és az egyházközség tette hozzá.[180]

Lelkészlakás

Bár a templom megépült és a Szent Rita virágzott, a lelkészség továbbra sem rendelkezett lakhatási lehetőséggel. 1946 telén kaptak ugyan egy lakást a Köztársaság téren, ám az épületet hamarosan lebontották, a lelkésznek pedig a Bródy Sándor utcában jelöltek ki lakást, névre szólóan.[181] Még az 1950-es években sem tudott egyik lelkész, káplán sem helyben lakni, hisz lelkészlakás nem volt.[182]

Zárszó

A budapesti Szent Rita plébánia igen fiatal közösség, csak 1946-ban jött létre. Az Esztergomi Prímási Levéltár és a plébániai irattár anyaga bőséges az alapításról, a működés első éveiről, ám ezután elnémulnak a források. Ezt egy sajátos körülmény is előidézi: 1945-től kezdve Magyarország a Szovjetunió árnyékában élő, szovjet típusú állammá alakult, márpedig ez nem tűrte meg a különféle egyházak szabad működését. Az alkotmány garantálta ugyan a vallásszabadságot, de a valóságban ez nem volt lehetséges. Sorozatos megszorító intézkedések születtek az egyházak ellen: betiltották a különféle egyházi mozgalmakat, egyesületeket, bebörtönözték az egyházak vezetőit, az egyházak tulajdonai állami kézbe kerültek, államosították az egyházi iskolákat,[183] feloszlatták a szerzetesrendeket,[184] létrejött a békepapi mozgalom és az Állami Egyházügyi Hivatal.[185] Valamennyi egyház és hívő, aki továbbra is meg akarta tartani hitét, védekezésre kényszerült. Ennek részeként lassan megszűntek az egyházközségek írásbeli feljegyzései, beszámolói, minden közlés, tájékoztatás szóbelivé vált, az üldöztetéstől való félelem miatt. Galambos János rettentő szívóssággal egyben tartotta, fejlesztette a fiatal közösséget, s ez hamarosan a hatóságoknak is szemet szúrt: 1952-ben távoznia kellett. Az 1953-ban érkezett új lelkész, dr. Gergely József semmiben sem hasonlított elődjére: nem voltak különösebb tervei, sőt. Az, hogy a Szent Rita tovább élt, nem rajta múlt. Szent Rita tovább segítette ezt a kis, templomszerűtlen templomot, s a hozzá tartozó közösséget. Ezért lehet a Szent Rita plébánia ma is élő közösség. Nem úgy, persze, mint az alapítás éveiben, de még ma is abból építkezve hirdeti Szent Rita, a „lehetetlen ügyek szentjének” kultuszát.

Bibliográfia

Levéltári, irattári források

Mindszenty József, egyházkormányzati iratok 1945–1955. Prímási Levéltár Esztergom.

A Szent Rita lelkészség hiányzó Historia Domusának pótlási terve, 1946–1978, Szent Rita plébánia irattár, kézirat.

Szent Rita plébánia irattár: Bérmáltak anyakönyve, Halottak anyakönyve, Házasultak anyakönyve, Hitehagyottak anyakönyve, Kereszteltek anyakönyve, Megtértek anyakönyve, Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, Hirdetőkönyv, rögzített szóbeli visszaemlékezések (CD, videókazetta), egyéb iratok.

Nyomtatott források

Beke Margit: *Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papsága 1892-2006*, Budapest, Szent István Társulat, 2008.

Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala (szerk.): *Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve az 1944-46. évről*, Budapest Székesfőváros Irodalmi és Művészeti Intézete, Budapest, 1948.

Az Esztergomi Főegyházmegye névtára az 1970. évre, Főegyházmegyei Hivatal, Esztergom, 1970.

Az Esztergomi Főegyházmegye névtára 1989, Esztergomi Főegyházmegyei Hatóság, Esztergom, 1989.

Az Esztergomi Főegyházmegye névtára és évkönyve 1982, Esztergomi Főegyházmegyei Hatóság, Esztergom, 1982.

Schematismus venerabilis cleri Archidiocesis Strigoniensis pro Anno Domini 1947., Esztergomi Főegyházmegyei Hivatal, Esztergom, 1947.

Szabó Csaba (szerk.): *Egyházügyi hangulat-jelentések 1951, 1953*, Budapest, Osiris, 2000.

Szakirodalom

Adriányi Gábor: Az egyháztörténetírás mai igényei és módszertana, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok I. kötet*, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, Budapest, 1989, 325–335.

Balassay József: *A kispesti, Wekerle-telepi plébánia és templom története*, Balassay József, Budapest, 1998.

Dankó László: A szarvasi róm. kat. plébánia története, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok I. kötet*, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, Budapest, 1989, 9–45.

Diós István-Viczián János (Szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*, Budapest, Szent István Társulat, 2009. http://lexikon.katolikus.hu

Firtel, Hilde: *Heilige Rita von Cascia*. Kanisius, München, 1964.

Gyóni Eszter: A katolikus egyház elleni propaganda 1950-ben, a katolikus egyház és az állam közti megegyezés aláírásáig, a korabeli sajtó tükrében, *Távlatok*, 2009/83. 61–63. http://www.tavlatok.hu/83/Gyoni_teljes.pdf

Horváth László: *Nemesapáti plébánia története a Historia Domus alapján*, Nemesapáti, 1989.

Katus László: A szegvári plébánia története, in *Ecclesia semper reformanda et renovanda.*

Katus László egyháztörténeti tanulmányai és cikkei, Pécs, PPHF, 2007.

Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!" Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között*, Budapest, Rejtjel, 2005.

Nagy Menyhért Mójzes: Egy tanulmányút kezdete (1950), VI. rész, *Egri Fehér/Fekete, a Ciszterci Diákszövetség Egri Osztályának lapja*, XV. évf. 1.(52.) sz., 2008. Húsvét, 7–10. http://www.cisztercickegerben.hu/downloads/husvet2008.pdf

Pelle Ferenc: *A 150 éves kevermesi római katolikus plébánia és templom története*, Kevermesi Római Katolikus Egyházközség, Kevermes, 1985.

Santa Rita da Cascia, Vita e preghiere, Monasterio di S. Rita

Sicardo, Joseph Fr. O. S. A.: *Casciai Szent Rita*; Budapest, Etalon, 2012.

Szabó Csaba (Szerk.): *Egyházügyi hangulat–jelentések 1951, 1953*, Budapest, Osiris, 2000.

Székelyhidi Anikó: *„Rozsdatemetőből” Szent Rita rózsája*. Budapest, 2006.

Szerdahelyi Csongor (szerk.): *Felső-Krisztinavárosi Keresztelő Szent János Plébánia: 1940–2000*, Felső-Krisztinavárosi Keresztelő Szent János Plébánia, Budapest, 2000.

Dr. Vanyó Tihamér OSB: *A plébániatörténetírás módszertana*, Pannonhalma, 1941. Különlenyomat a Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1940-41. kötetéből.

Varga Szabolcs: A plébániai levéltárak forrásértéke a pécsi egyházmegyében, in *A magyar egyháztörténet-írás forrásadottságai*, Pécs, PPHF, 2006. 135–160.

Hivatkozások

1. Mindszenty József (született Pehm József) 1944. március 4-től veszprémi püspök. 1945. augusztus 6-án XII. Pius pápa esztergomi érsekké nevezte ki. 1946. február 21-től bíboros. VI. Pál pápa 1973. december 18-án megüresedettnek nyilvánította az esztergomi érseki széket, de az új esztergomi érseket, az addigi apostoli kormányzót, Lékai Lászlót (1910–1986) csak Mindszenty bíboros halála után nevezte ki. http://lexikon.katolikus.hu/M/Mindszenty.html (Letöltés: 2022. augusztus 10.) ↑
2. Prímási Levéltár Esztergom, Mindszenty József, egyházkormányzati iratok. 3120/1946. ↑
3. Lelkészségek, de teljes plébániai jogkörrel. Valószínűleg azért nem rögtön plébániák, mert Budapest mint kegyúr nem bírná el, ráadásul mindegyik különleges helyen jött létre, nem lehetett tudni, meg tudnak-e maradni, plébániát pedig nem egyszerű megszüntetni. ↑
4. 1945 márciusában a főváros lakossága 832800 fő, ebből Pest 633580, a VIII. kerület pedig 111430 fő. A VIII. ker. 1946 közepére számított népessége 131426 fő. ld. Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve az 1944–46. évről. Szerk.: Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest Székesfőváros Irodalmi és Művészeti Intézete, Budapest 1948, 12. 18. ↑
5. PL, 4164/1945. ↑
6. PL, 4164/1945. ↑
7. PL, 1706/1946. ↑
8. PL, Mindszenty József bíboros, hercegprímás levele dr. Kővágó József polgármesternek. 1946. április 1. ↑
9. Szent Rita plébánia irattára, 221.518/1946. XI. ↑
10. PL, 3120/1946. ↑

11. PL, 3120/1946. Dr. Tarnóczy János (1902–1974) esperes is benyújtott egy párhuzamos tervet a pesti esperesi kerületekről. Witz Béla pedig egy másik tervet is beterjesztett, az egy plébánia – több egyházközség tervét, ám egyik sem valósult meg. PL, 3726/1946. ↑
12. Az Óbudai plébániából kihasítandó lelkészség területe: külső Bécsi út–Vörösvári utca–Törzs utca–Solymár utca–Föld utca–Zápor utca–Nagyszombat utca–Bécsi út találkozásától egészen Pest határáig; a Józsefvárosi plébániából kihasítandó lelkészség: Bókay János utca–Baross utca–Kálvária tér Kőris utca felőli oldala–Örömvölgy utca–Ludoviceum utca–Üllői út; a Terézvárosi plébániából kihasítandó lelkészség: Podmaniczky utca–Aradi utca–Izabella utca–Ferdinánd-híd–Váczi út–Marx tér–Jókai utca–Teréz körút ↑
13. PL, 738/1946. ↑
14. PL, 3120/1946. ↑
15. Kiszély Márta nővér (1920–2021) (eredetileg Angolkisasszonyok IBMV, ma Congregatio Jesu, CJ) szóbeli visszaemlékezése, 2007. június. Szent Rita plébánia irattár, CD ↑
16. Béke Királynéja, ma Budapesti Béke Királynéja plébánia. ↑
17. PL, 2110/1946. Az ekkor alapított Lovag utcai Szeplőtelen Fogantatás lelkészség 1959-ben megszűnt. ↑
18. Ma Óbuda-Hegyvidéki Szentháromság Plébánia. ↑
19. PL, 366/1946. ↑
20. Ma BGSZC Széchenyi István Kereskedelmi Technikum. ↑
21. PL, 366/1946. ↑
22. PL, 1706/1946. ↑
23. Életrajzi adat nem áll rendelkezésre. ↑
24. Életrajzi adat nem áll rendelkezésre. ↑
25. Életrajzi adat nem áll rendelkezésre. ↑
26. PL, 3633/1946. ↑
27. Életrajzi adat nem áll rendelkezésre. ↑
28. Életrajzi adat nem áll rendelkezésre. ↑
29. A nővér a Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek Társulatának szerzetese. Képviselőtestületi jegyzőkönyv, 1946. július 1. ↑
30. Életrajzi adat nem áll rendelkezésre. ↑
31. Életrajzi adat nem áll rendelkezésre. ↑
32. Életrajzi adat nem áll rendelkezésre. ↑
33. Életrajzi adat nem áll rendelkezésre. ↑
34. Életrajzi adat nem áll rendelkezésre. ↑
35. Életrajzi adat nem áll rendelkezésre. ↑
36. Életrajzi adat nem áll rendelkezésre. ↑
37. Született 1889-ben. Halálának ideje nem áll rendelkezésre. ↑

38. Képviselőtestületi jegyzőkönyv, 1946. július 1. ↑
39. Pénztári jelentés 1946 évről, Szent Rita Egyházközség, 1947. október 19. ↑
40. Képviselőtestületi jegyzőkönyv, 1948. január 20–22. ↑
41. Életrajzi adat nem áll rendelkezésre. ↑
42. Életrajzi adat nem áll rendelkezésre. ↑
43. Képviselőtestületi jegyzőkönyv, 1947. november 13. ↑
44. Képviselőtestületi jegyzőkönyv, 1948. január 20–22. ↑
45. 1964-től van Hirdetőkönyv. ↑
46. Képviselőtestületi jegyzőkönyv, 1949. július 1. ↑
47. Képviselőtestületi jegyzőkönyv, 1946. május 5. ↑
48. Szent Rita plébánia, Kereszteltek anyakönyve I. 1. ↑
49. Szent Rita plébánia, Házasultak anyakönyve I. p.1. Egyikük két katolikus, másikuk két elhalt izraelita szülő gyermeke. ↑
50. PL, 20/1946. ↑
51. PL, 1678/1946. ↑
52. PL, 7133/1947. ↑
53. Réthy László atya (1931–2006) és Tóth Sándor (1939–2019), az Új Ember újságírójának szóbeli visszaemlékezése. Budapest, 1988. Szent Rita plébánia irattár, videókazetta. ↑
54. Szent Rita R. K. egyházközség, Actio Catholica, Bp., 1947. január. A kiadványon még Kun u. 3. szerepel. ↑
55. A később készült Historia Domus délutáni szentmisét is említ, ám ezt csak 1950-ben engedélyezte XII. Pius pápa. ↑
56. A szentmiséket úgy kell elképzelnünk, hogy egyszerre, egyidejűleg a templom valamennyi oltáránál misézett egy-egy pap. In Kiszély Márta nővér, IBMV szóbeli visszaemlékezése. Bp., 2007. június. ↑
57. A hétköznapi miserend reggel ½ 7, 7, ½ 8, 8, 9, ½ 10; a 8 órás szentmise homíliával. Csütörtökön Rita-nap, este 6-kor is szentmise, litániával. Vasár- és ünnepnap szentmise 7, 8, 9, ¼ 11, 12 és este 6 órakor. ↑
58. Székelyhidi Anikó: *„Rozsdatemetőből” Szent Rita rózsája*, Székelyhidi Anikó, 2006. 47. Ez a Kálvária ma a Rezső téren áll. ↑
59. A hatóságok az 1950-es, ’60-as, ’70-es években is engedélyezték a feltámadási- és Úrnapi körmenetek megtartását, úgy, hogy ezek időpontját és útvonalát (Kun utca → Vay Ádám utca → Köztársaság tér → Kun utca) előre be kellett jelenteni a Kerületi Tanács Végrehajtó Bizottságának és a rendőrségnek. Viszont a feltámadási körmenetet 1953-tól csak a kápolnában és az udvaron lehetett megtartani. ↑
60. Minden hónap első csütörtökje az Oltáriszentség különleges tiszteletének napja. Diós István-Viczián János: Magyar Katolikus Lexikon, Budapest, Szent István Társulat, 1993.

http://lexikon.katolikus.hu/E/elsőcsütörtök.html (Letöltés: 2021. május 3.) ↑

61. Minden hónap első péntekje, a Jézus Szíve Tisztelet napja. MKL, http://lexikon.katolikus.hu/E/elsőpéntek.html (Letöltés: 2021. május 3.) ↑
62. A hónap első szombatja, Mária Szeplőtelen Szívének tisztelete. MKL, http://lexikon.katolikus.hu/E/els%C5%91szombat.html (Letöltés: 2021. május 3.) ↑
63. Ezt később a „Nyáj a pásztorért” imádságnak nevezik. ↑
64. ’Sigmond Ernő vádlottja és elítélje lesz az 1952-es, ún. „piaristák perének”. MKL, http://lexikon.katolikus.hu/P/piarist%C3%A1k%20pere.html (Letöltés: 2021. május 3.) ↑
65. A csütörtöki Rita-nap ma is misével, lelki programokkal várja Szent Rita tisztelőit. ↑
66. Ma Nagykilenced. A lelkészség működésének kezdetén olyan sok volt a pap, hogy a „15 csütörtök ájtatosság” minden elmélkedését más-más atya tartotta. ↑
67. A főapáti széket ekkor még hivatalosan Kelemen Krizosztom (1884–1950) töltötte be. ↑
68. A Nagykilenced eredetileg 9 egymást követő elsőpéntek megtartása. MKL, http://lexikon.katolikus.hu/N/nagykilenced.html (Letöltés: 2021. május 2.) A’60-as évek közepétől vezetett Hirdetőkönyv már Nagykilencednek nevezi a 15 csütörtököt. ↑
69. Radó Polikárp fordítása. ↑
70. Magyar egyházi jóváhagyás 2839/1949. sz. alatt. Ebben szerepel a Szent Rita Nagykilenced megnevezés. Nagykilenced: ld. a 68. lábjegyzetet. ↑
71. Közel ötezer szerzetes vált rend- és munkanélkülivé. ↑
72. Ordo Sancti Benedicti, Bencés rend ↑
73. Működése elején a Szent Ritát „fiók bencés”, később „fiók jezsuita” plébániának hívták, az itt szolgáló bencés és jezsuita atyák nagy száma miatt. A gimnázium kápolnájából több felszerelési tárgy is érkezett. ↑
74. PL, 4119/1948. ↑
75. Kapuy Vitál Károly OSB, 1954-től besúgó volt, aki Rieger József, majd Marosi Zoltán fedőnéven jelentett 1954 és 1962 között az állambiztonsági szerveknek. Cúthné Gyóni Eszter: „Rieger József” fedőnevű ügynök jelenti. In Dénesi Tamás – Boros Zoltán: Bencések Magyarországon a pártállami diktatúra idején III. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos levéltárában 2018. április 13-án rendezett konferencia előadásainak szerkeszett változata. ↑
76. Józsa Árpád már nyugdíjas kórházi lelkész, de még 5 évig nagy lelkesedéssel szolgált. ↑
77. László István egyik jelentéséből azonban úgy tudjuk, szó sem volt semmilyen betegségről. Korompainak az lett volna a feladata, hogy a lelkészség nyüzsgését, a Szent Rita tiszteletet leépítse, ezt azonban nem tette meg, ezért Sztálinvárosba küldték dolgozni. Azonban még felbukkant a Szent Ritában. In Egyházügyi hangulat-jelentések 1951, 1953, 201. 203. ↑
78. Gergely József (született Gludovácz József) eredetileg veszprémi egyházmegyés pap, Veszprémben volt teológiai tanár, majd 1942-től püspöki tanácsos. A háború után Budapestre költözött és felvételt nyert az esztergomi egyházmegyébe. 1948-tól mint felsőkrisztinavárosi

hitoktató, plébánoshelyettes szolgált, azután várbeli, majd városmajori káplánként működött. ↑

79. Réthy László és Tóth Sándor szóbeli visszaemlékezése. Budapest, 1988. PL, videókazetta ↑
80. Újmise, a felszentelt pap első miséje. MKL, http://lexikon.katolikus.hu/U/%C3%BAjmise.html (Letöltés: 2021. március 25.) ↑
81. Réthy László és Tóth Sándor szóbeli visszaemlékezése. Budapest, 1988. Későbbi újmisék: 1964. június 28-án Mádai István (1941–), aki a lelkészség területéről származott, mondott újmisét, 1967. június 19-én pedig a szintén innen származó Somogyi Győző (1942–) mondott első misét. 1972. június 24-én a szintén helyi Kapássy Ferenc (1946–2011) mondott újmisét. ↑
82. 1946-ig Tisza Kálmán, ma II. János Pál pápa tér. ↑
83. Hitoktatók az intézmények sorrendjében: Szekeres András püspöki tanácsos, Nagy Erzsébet tanárnő, Kratochwilla Sarolta; Bednarik Dénes; Bógen László, Bolváry Ödönné; Székely Ilona; Németh József; Incze Aurél; Ketterer Péter, kalocsai egyházmegyés. ↑
84. PL, 3090/1950. ↑
85. MKL, http://www.lexikon.katolikus.hu/V/vall%C3%A1soktat%C3%A1s%20megsz%C3%BCntet%C3%A9se.html (Letöltés: 2021. március 10.) ↑
86. Életrajzi adat nem áll rendelkezésre. ↑
87. Életrajzi adat nem áll rendelkezésre. PL, 5409/1950. ↑
88. PL, 326/1951. ↑
89. Meszlényi Zoltán 1951-ben mártírhalált halt. 2009-ben boldoggá avatta XVI. Benedek pápa. ↑
90. 1964-től megvan a Hirdetőkönyv, s ennek statisztikáiból ismerjük az elsőáldozók, bérmálkozók számát. ↑
91. Ezen adatoknak nem jártam utána. ↑
92. A Hitbuzgalmi Szakosztályok szervezték az egyházközségekben a lelkigyakorlatokat, zarándoklatokat és általában a helyi hitéletet. ↑
93. A Manréza jezsuiták által vezettek lelkigyakorlatos ház, Pilisszentkereszt-Dobogókőn. ↑
94. Az Oltáriszentség különleges tiszteletére és szegény templomok segítésére létrejött egyesület. Szentórákat, szentségimádásokat szerveznek, előteremtik, javítják a templom, az oltár felszerelését. MKL, http://lexikon.katolikus.hu/O/olt%C3%A1regyes%C3%BClet.html (Letöltés: 2021. március 24.) ↑
95. Tagjai Csanádi Ferencné, Dudás Gyuláné, Horváth Gyuláné, Horváth Istvánné, Gráber Éva, Mocznik Tiborné, Réthy Ernőné, Szabó Ferencné, Szentfülöpi Sebestyénné, Szikora Józsefné és mások. ↑
96. A leánykörökben a lányokat hitoktatásban részesítették, de felkészítették őket a családi életre, sőt, műveltségüket is előmozdították. ↑

97. Életrajzi adat nem áll rendelkezésre. ↑
98. A Credo katolikus férfiak egyesülete, a tagok kötelezték magukat a rendszeres szentmise hallgatásra, gyónásra, áldozásra és általában a buzgó katolikus életre. MKL, http://lexikon.katolikus.hu/C/Credo%20Egyes%C3%BClet.html (Letöltés: 2021. március 24.) ↑
99. A Jézus Szíve tisztelet és apostolkodás közössége a gyerekek körében. MKL, http://lexikon.katolikus.hu/S/Sz%C3%ADvg%C3%A1rda.html (Letöltés: 2021. március 24.) ↑
100. Jezsuiták által a Szívgárdából csak fiúk számára létrehozott közösség. ld. A Jézus Szíve tisztelet története. https://jezsuita.hu/a-jezus-szive-tisztelet-tortenete/ (Letöltés: 2021. március 24.) ↑
101. A Hitbuzgalmi szakosztály beszámolója, 1947. október. ↑
102. A következő két évben is így volt. ↑
103. Életrajzi adat nem áll rendelkezésre. ↑
104. Réthy László és Tóth Sándor szóbeli visszaemlékezése. Budapest, 1988. ↑
105. Mindszenty bíboros által kialakított rendszer. A plébániákhoz-lelkészségekhez tartozó hívek saját szűkebb körükben pasztorációs munkát végeztek és ahol kellett, segítettek is. MKL, http://lexikon.katolikus.hu/M/Mindszenty.html (Letöltés: 2021. március 24.) ↑
106. PL, 7133/1947. ↑
107. Józsefváros lakossága 1947-ben 130960 fő. Ezen a lakosságszámon 11 plébánia, lelkészség „osztozott”. A lakosságszámot a Székesfőváros Élelmiszerjegyközpontjának alapján közli a statisztika. In: Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve az 1944–46. évről. Szerk. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest Székesfőváros Irodalmi és Művészeti Intézete, Bp., 1948, 18. ↑
108. Réthy László és Tóth Sándor szóbeli visszaemlékezése. Budapest, 1988. ↑
109. Nagy Izabella. https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/n-ny-76F7D/nagy-izabella-76FF5/ (Letöltés: 2021. május 17.) ↑
110. Képviselőtestületi jegyzőkönyv, 1947. június 9. ↑
111. Életrajzi adat nem áll rendelkezésre. ↑
112. Képviselőtestületi jegyzőkönyv, 1947. július 14. ↑
113. A Szent Jobb körmenet története. In Magyar Kurír, Bp., 2005. 08. 20. http://www.magyarkurir.hu/hirek/szent-jobb-koermenet-toertenete-1 (Letöltés: 2021. május 17.) ↑
114. A Hitbuzgalmi szakosztály beszámolója, 1947. október. ↑
115. Csokonai utca 8., az Országos Magyar Méhészeti Egyesület székháza, ahol Ambrózy Kálmán révén sikerült helyiséget bérelni. ↑
116. A színház 1913-1949 között működött a Kálvária téren. ↑
117. A dalmatika a diakónus liturgikus ruhája. MKL, http://lexikon.katolikus.hu/D/dalmatika.html

(Letöltés: 2021. május 15.) ↑

118. http://lexikon.katolikus.hu/J/jubileumi%20%C3%A9v.html (Letöltés: 2021. május 4.) ↑
119. Székelyhidi Anikó: *„Rozsdatemetőből”,* 51. ↑
120. Réthy László és Tóth Sándor szóbeli visszaemlékezése. Budapest, 1988. ↑
121. Székelyhidi Anikó*: „Rozsdatemetőből”,* 50. ↑
122. Bárdos Lajos-Kertész Gyula-dr. Rajeczky Benjamin: *Harmonia Sacra*. Magyar Kórus, Budapest, 1943. ↑
123. Székelyhidi Anikó: *„Rozsdatemetőből”,* 51. ↑
124. Olyan ima-közösség, melynek tagjai a rózsafüzér egy tizedét, egy titokkal elimádkozzák minden nap. MKL, http://lexikon.katolikus.hu/R/Rózsafüzér%20Társulat.html (Letöltés: 2021. május 10.) ↑
125. Ennek tagjai a Szent Rita rózsafüzért imádkozták minden nap. ↑
126. Életrajzi adat nem áll rendelkezésre. ↑
127. Adatok a Karitász 1947. évi munkájáról. Plébániai irattár, 1947. ↑
128. Réthy László és Tóth Sándor szóbeli visszaemlékezése. Budapest, 1988. ↑
129. A Karitász működési szabályzata, Budapest, 1947. augusztus 20. ↑
130. Valamilyen módon azonban szinte minden egyházközségben tovább működött. ↑
131. Katolikus Leányok Országos Szövetsége. ↑
132. Katolikus Dolgozó Leányok és Nők Országos Szövetsége. ↑
133. A vallásosság fölélesztését és elmélyítését szolgáló prédikáció- és ájtatosság-sorozat. MKL, http://lexikon.katolikus.hu/N/n%C3%A9pmisszi%C3%B3.html (Letöltés: 2021. március 25.) ↑
134. Az első az I. világháború után volt. ↑
135. PL, 7626/1947. ↑
136. Az egyházmegyék határain túlnyúló mozgalom, mely a világi híveket is bevonja az egyház munkájába. MKL, http://lexikon.katolikus.hu/A/Actio%20Catholica.html (Letöltés: 2021. március 25.) ↑
137. Ordo Fratrum Praedicatorum, Prédikáló Testvérek Rendje, Domonkosok. ↑
138. Societas Jesu, Jézus Társasága, jezsuita. ↑
139. Képviselőtestületi jegyzőkönyv, 1947. február 27. ↑
140. A Hitbuzgalmi szakosztály beszámolója, 1947. október. ↑
141. PL, 7626/1947. ↑
142. Az óvoda elődjét még Brunszvik Teréz alapította, 1828-ban, mint a főváros első kisdedóvóját. Ez először Budán, a grófnő szüleinek házában működött. Később a Mária utcába került át, az 1850-es évektől pedig a Kun utcába. Az óvodát 1918-ig a Keresztes Nővérek vezették, ekkor azonban a cseh konzulátus elfoglalta az épületet, 1927-ig. Ezt a hírneves intézményt vették át a Kalocsai Iskolanővérek 1927-ben a Józsefvárosi Kisdedóvó Egyesület megbízásából és működtették az óvodát egészen 1948-ig. 1948. júl. 1-től az intézmény Budapest, Állami

Kisdedóvó néven működött tovább. A nővérek felmentésüket a fővárostól 1949. november 21-én kapták meg, az államtól pedig 1950. április 12-én. Ezután a nővéreknek az épületet is el kellett hagyniuk. ld. A Kalocsai Iskolanővérek részletes története. http://kalocsainoverek.hu/rtortenetunk.html (Letöltés: 2021. május 15.) ↑

143. PL, 2301/1946. ↑
144. Szent Rita plébániai irattár, A lelkészség levele a budapesti polgármesterhez; 1946. augusztus 5. ↑
145. Képviselőtestületi jegyzőkönyv, 1946. szeptember 8. ↑
146. Szent Rita plébánia irattár, A főváros levele a Szent Rita lelkészséghez, 1946. szeptember 23. Meg kell jegyeznünk, hogy a Kun utca 5. sz. alatti telek ekkor még Nyitrai Ferenc ócskavas kereskedő bérleménye (1946. december 31-ig) ezért a főváros kikötötte, hogy vele is meg kell egyezni. ↑
147. Ebben valószínűleg szerepe volt dr. Ambrózy Kálmánnak, aki nemcsak a Képviselőtestület világi elnöke, de székesfővárosi tanácsnok is volt. ↑
148. Budapest Székesfőváros Polgármesterének határozata a Központi Javítóműhely Kun utcai régi telepének a Szent Rita egyházközség részére való átengedése tárgyában. 1947. május 7. ↑
149. Budapest Székesfőváros Polgármesterének határozata a Központi Javítóműhely Szent Rita egyházközség részére való átadásáról. 1947. május 21. ↑
150. Dr. Ambrózy Kálmán levele Galambos Jánoshoz. 1947. május 23. ↑
151. Életrajzi adat nem áll rendelkezésre. ↑
152. Életrajzi adat nem áll rendelkezésre. ↑
153. Életrajzi adat nem áll rendelkezésre. ↑
154. Életrajzi adat nem áll rendelkezésre. ↑
155. Jegyzőkönyv a Budapest, Kun utca 5. sz. alatti székesfővárosi épületnek a Szent Rita egyházközség részére való átadásról. 1947. május 24. ↑
156. Életrajzi adat nem áll rendelkezésre. ↑
157. Képviselőtestületi jegyzőkönyv, 1947. november 13. ↑
158. A főépület mögött, mely azelőtt gumijavító műhely volt, volt még egy nyitott szín, melyet ócskavas és hulladék tárolóként használtak, a telek bal sarkában pedig állt egy kamra; ezeket ugyancsak rendbe hozták, hogy a Népkonyha használni tudja. ↑
159. Pénztári jelentés 1947. október 1-ig, Plébániai irattár 1947. ↑
160. PL, 323/1947. ↑
161. PL, 4294/1947. ↑
162. PL, 353/1947. ↑
163. PL, 4694/1947. ↑
164. Antal Béla, Buchta Ferenc, Dávid József, dr. Szelnár Aladár, dr. Szentkláray János ↑
165. Képviselőtestületi jegyzőkönyv, 1947. július 14. ↑

166. Képviselőtestületi jegyzőkönyv, 1947. október 7. ↑
167. PL, 462/1947. ↑
168. Képviselőtestületi jegyzőkönyv, 1947. november 13. ↑
169. Ebből lett a mai Jézus Szíve kápolna. ↑
170. Határozat a Szent Rita Egyházközség kápolnabővítéséről. Bognár József polgármester levele, 1948. szeptember 8–9. ↑
171. Ezt dr. Beresztóczy Miklós prelátus (1905–1973) áldotta meg szeptember 24-én. ↑
172. Werner Alajos pápai kamarás (1905–1978) áldotta meg. ↑
173. PL, 8416/1948. ↑
174. Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség ↑
175. Szerdahelyi Csongor: *Templommentő bátor papok*, in Új Ember, 1998. április 12. ↑
176. Megkülönböztettek A és B osztályú adózókat: az A osztályúak voltak a tehetősebbek. Evvel együtt júliusig csak az előirányzott adók fele folyt be. ↑
177. Képviselőtestületi jegyzőkönyv, 1949. július 1. ↑
178. PL, 333/1952. ↑
179. PL, 333/1952. ↑
180. PL, 333/1952. ↑
181. Ebből később az a probléma származott, hogy az új lelkész már nem költözhetett be ebbe a lakásba. ↑
182. Az első olyan lelkész, aki a plébánia területén tudott lakni, Réthy László volt, de ő sem a plébánián, hanem a szüleinél. ↑
183. Néhány református, evangélikus és zsidó iskola továbbra is működhetett, ám katolikus iskola egészen 1950-ig nem, innentől is csak 8 középiskola. http://lexikon.katolikus.hu/K/katolikus%20iskol%C3%A1k%20%C3%A1llamos%C3%ADt%C3%A1sa.html (Letöltés: 2022. augusztus 22.) ↑
184. Mindössze 4 rend maradhatott meg, 3 férfi rend, a bencések, a ferencesek, a piaristák és egy női, a Szegény Iskolanővérek közössége. http://lexikon.katolikus.hu/S/szerzetesrendek%20f%C3%B6loszlat%C3%A1sa.html (Letöltés: 2022. augusztus 22.) ↑
185. http://lexikon.katolikus.hu/A/%C3%81llami%20Egyh%C3%A1z%C3%BCgyi%20Hivatal.html (Letöltés: 2022. augusztus 22.) ↑

Madácsy Tamás: A Magyar Demokrata Fórum Zala megyei szervezeteinek megjelenése a helyi nyilvánosságban, 1988-1989

Bevezetés

Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa a Magyar Demokrata Fórum helyi szervezeteinek korai történetét Zala megyében. A témában 2016-2018 között végzett oral history kutatásunk[1] eredményeként közre kívánok adni részleteket a társadalmi szervezet helyi alapítóinak visszaemlékezéseiből, a megalakulásuk közvetlen előzményeire, valamint a megyében végzett közéleti tevékenységük főbb eseményeire vonatkozóan. Vizsgálatom időkerete az 1988 szeptemberével kezdődő, a rendszerváltozás szempontjából bel- és külpolitikailag egyaránt páratlanul mozgalmas esztendő. A Zala megyei társadalmi és politikai események, valamint a helyi MSZMP vezetés részéről az MDF szervezet megjelenésére adott reakciók vizsgálatakor fontos forrásnak tekintettem a Zalai Hírlapot,[2] ezért elemeztem a napilapban az 1988. szeptember 3-át, a II. lakiteleki találkozót követően megjelent híradásokat. A megyei pártlap beszámolt az MDF fórumairól és találkozóiról, a vitákról és közzétette a szervezet nyílt leveleit. A szellemi-politikai mozgalom rohamosan növekvő országos támogatottságának arányában – 1988. szeptember végére a szervezet tagságának létszáma meghaladta a 2000 főt, november közepére pedig 6200 taggal és 380 kisebb szervezettel, illetve csoporttal rendelkeztek[3] – emelkedett az MDF-fel foglalkozó híradások száma is. Miként az a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum munkatársaként végzett vidék kutatásunk során az egyik *oral history* interjúból kiderült, az MDF megyei rendezvényeiről szóló tudósításokat a zalaegerszegi helyi szervezet elnökségi tagja írta a napilapba, névtelenül.[4] A beszélgetések során az MDF zalai szervezeteinek alapító tagjai értékes információkkal, személyes vonatkozású emlékekkel szolgáltak, amik meggyőződésem szerint a rendszerváltás kutatásában kiegészítik a levéltári forrásanyagot. A visszaemlékezők egyöntetűen egy kivételesen inspiráló és fokozatosan szabaddá váló időszakként idézték fel az 1988 őszétől kezdődő időszakot, azonban köztudott, hogy ekkor még nem ingott meg az egypártrendszer évtizedek alatt kiépített, szilárd struktúrája. Teljes kapacitással működött az Állambiztonsági Szolgálatok gépezete, nagy számban készültek a napi operatív jelentések – a Fórum összejöveteleiről is. Az alternatív szervezetekben – ahogy a korszakban az ellenzéki mozgalmakat nevezték – és különösen az azok közül is elsőként színre lépő, nagyrészt vidéki bázissal szerveződő MDF-ben való exponált szerepvállalás emiatt valós, elsősorban egzisztenciális veszélyekkel járt. A helyi hatalom részéről a retorziók skálája a nagykanizsai Munkásőrség parancsnokának szájából elhangzó fenyegetéstől az

állásvesztésig terjedt. Előbbi incidens Nagykanizsán történt, elszenvedője Czotterné Ivády Zsuzsa volt. Kutatásunk során a megszólalók számos hasonló esetről számoltak be, az ország különböző megyéiből.

Választásom azért esett a délnyugat dunántúli megyére, mert a Zalában létrejött MDF szervezetek korai története több szempontból is hasznos adalékokkal szolgálhat a rendszerváltozás kutatásakor. A megyében legelőször Keszthelyen alakult helyi MDF szervezet, azonban ennek pontos dátuma nem ismert, de bizonyosan 1988. októberének második hetében, valószínűleg október 8-án, szombaton kerülhetett rá sor. A megyében másodikként a nagykanizsai helyi MDF szervezet alakult meg 1988. október 22-én, végül a megyeszékhelyen, 1988. november 23-án.[5] A szervezők beszámoltak arról, hogy igen szoros kapcsolatot tartottak egymással, amit megkönnyített, hogy a három zalai város egymástól egyaránt mintegy egy órányi autóútra, 50 km-re található. Keszthely, de az egész megye szervezeti aktivitásához is nagyban hozzájárult, hogy az MDF egyik lakiteleki alapítója és elnökségi tagja, Csengey Dénes[6] a Balaton parti városban élt. Az író a szellemi mozgalom, majd párt[7] egyik legismertebb és legnépszerűbb alakja volt: az MDF 1989. március 11-12-én megrendezett I. Országos Gyűlésén a küldöttek őrá adták le a legtöbb szavazatot a 15 fős elnökség megválasztásakor.[8] A zalaegerszegi MDF szervezet egyik legnagyobb politikai sikere, hogy 1989. március végén – a FIDESZ helyi szervezetével közösen – nyílt levélben szólították fel lemondásra Varga Gyula országgyűlési képviselőt.[9] Céljukat két hónap alatt elérték, majd az ellenzéki szervezetek közös jelöltje, Dr. Marx Gyula[10] (MDF) háziorvos meg is nyerte az időközi országgyűlési választást a megyeszékhelyen, 1989. szeptember 16-án.

Az MSZMP országos értekezlete

Az előzményekhez tartozik, hogy a magyar közéletben jelentős változásokat eredményezett az állampárt vezetésében az 1988. május 20-22 között megtartott Magyar Szocialista Munkáspárt Országos Értekezlete. A küldöttek Kádár János főtitkárt leváltották tisztségéből, és a számára újonnan létrehozott, pártelnöki posztra nevezték ki. A főtitkári széket Grósz Károly foglalta el, akinek az új rendpárti tömörülése kiszorította a hatalomból Kádár János elkötelezett támogatóit. A radikális reformerek két vezetője Pozsgay Imre és Nyers Rezső viszont bekerült a vezetésbe.[11] A pártértekezleten elhangzott beszédében az MSZMP új főtitkára kijelentette: „A legsürgősebb feladat: meg kell szilárdítani a hatalmat […] A mai egypártrendszer népi törekvések egyértelmű kifejeződése, történelmileg kialakult eredménye […] Meggyőződésem, hogy egypárt kell, helyesebben egy *párt* kell.”[12]

Grósszal ellentétben a demokratizálódás és a reformok iránt jóval nagyobb nyitottság

érződött Pozsgay Imre szavaiban, aki beszédében történelmi feladatról beszélt, mely alkalmával eldől: „…összetörjük-e magunkat saját korlátainkon, vagy mi törjük össze saját korlátainkat…” Az 1988 nyarától állam miniszteri posztot betöltő, és az MDF vezetőivel jó viszonyt ápoló Pozsgay Imre ezekkel a szavakkal zárta beszédét: „…az egész néppel folytatott, ködösítés nélküli párbeszédre van szükség, melyet az autonóm szervezetekbe tagolt társadalom folytat a hatalommal.”[13] A tanácskozás küldöttei a kétnapos ülés végén állásfoglalást[14] fogadtak el a párt feladatairól, a politikai intézményrendszer fejlesztéséről. A dokumentumban nemzeti sorskérdésként szerepel a társadalmi rendszer korszerűsítése, továbbá célként határozza meg, hogy a „magyarországi viszonyoknak megfelelő, szocialista megoldásokat találjanak a fejlődés új problémáira.”[15]

Az állásfoglalás 3. pontja foglalkozik a társadalmi szervezetekkel:

> Növekedjen a társadalmi szervezetek, mozgalmak önállósága. Töltsenek be nagyobb szerepet a politikai és állami döntésekben, a törvények és más jogszabályok előkészítésében, megvitatásában, megtartásuk ellenőrzésében, a politikai kultúra fejlesztésében a demokratikus közösségi élet intézményes, öntevékeny formáinak megteremtésében. A tagságukat érintő legfontosabb kérdésekben dolgozzanak ki önálló megoldási javaslatokat.[16]

A határozat mindezzel együtt leszögezte a párt vezető szerepét, és kitartott az egypártrendszer mellett, ami lehetetlenné tette az időszerű intézményi reformok végrehajtását.[17]

A II. lakiteleki találkozó

1988. szeptember 3-án került sor a II. lakiteleki találkozóra, mely tanácskozás zárásaként az alapítók elfogadták a szervezet Alapítólevelét és ideiglenes Alapszabályát. Ez utóbbi az MDF (elsődleges) céljaként a demokratikus Magyarország megteremtésének elősegítését deklarálta. A dokumentumokban szellemi-politikai mozgalomként és független társadalmi szervezetként definiálták a MDF-et, leszögezték, hogy a szervezet működése során tiszteletben tartja a fennálló alkotmányos rendet. Az MDF tevékenysége részeként tagságot toboroz, „…helyi szervezeteket létrehozását segíti elő a társadalom minden rétegébe […] helyi és országos ügyekben, nemzetközi kérdésekben elősegíti alternatív javaslatok kimunkálását, megvitatásukra nyilvánosságot teremt.”[18]

A szervezet immár deklaráltan a tagjai sorába hívja mindazokat, akik az Alapító Levélben

foglaltakkal egyetértenek.

> Mindazokat, akik az ország és a magyarság válságos helyzetében átérzik és magukra vállalják azt a felelősséget, amit a népközösség ezeregyszáz éves európai múltja és megrendült jövője ró ránk. Mindazokat, akik cselekvően kívánnak tevékenykedni a demokratikus szabadságjogok általános kiterjesztése, a politikai közélet valódi demokratizálódása, a korszerű gazdaság és életmód, a szociális biztonság megteremtése ügyében. Mindazokat, akiknek létfontosságú megmaradásunk és nemzeti megújhodásunk nagy ügye.[19]

A fenti célokkal való egyetértést – egy MDF-tag ajánlását követően – az aspiráns a belépési nyilatkozat aláírásával fogadta el, majd az Elnökség – később a Tagfelvételi Bizottság –jóváhagyását követően válhatott a szervezet tagjává. A tagfelvételi lehetőség szélesre tárta a kaput a mozgalom iránt érdeklődők előtt.

A szervezetté alakulás visszhangja az országos sajtóorgánumokban

Az előző évi, 1987. szeptember 27-én megrendezett I. lakiteleki találkozót övező (el)hallgatáshoz képest jóval nagyobb nyilvánosságot kapott az MDF szervezetté alakulása. Két nappal az eseményt követően a főbb, országos napilapok mindegyike részletesen beszámolt a szellemi mozgalom létrejöttéről. Szeptember 5-én a Magyar Nemzet, lapszerkesztési szempontból igen fontos helyen, a harmadik oldalon közölt összefoglalót a találkozóról. A lap munkatársának a helyszínen készült beszámolója felidézte, hogy az új szervezet tagjai: „…a politika irányítóival, képviselőivel a függetlenség és az egyenjogúság alapján kívánnak tárgyalni, nehogy a mélyülő válság a társadalom szétszakadásához, nemzeti tehetetlenséghez vezessen.” A beszámolóban az ideiglenes Alapszabály idézve közreadják, hogy „…az MDF fontosnak tartja a többpártrendszer kialakulását, ám jelen körülmények között nem kívánnak párttá szerveződni…” A tudósító kiemelte továbbá, hogy „…máris megalakultak az első helyi szervezetek: Lakiteleken, Kiskunmajsán, Miskolcon, Szegeden és Csepelen felelős szervezők irányítják a csoportok munkáját…”[20] Sajtótörténeti érdekesség, hogy a találkozóval egyidőben, a *168 óra* rádióműsorban élőben elhangzó tudósítását meghallgatta a stúdióban vendégként tartózkodó ifj. Marosán György kormányszóvivő. Mester Ákos főszerkesztő kérdésre, hogy miként vélekedik az MDF létrejöttéről így reagált: „…Elvileg abban, hogy állampolgárok csoportja új mozgalom megalakítását szervezi, semmi meglepő nincs és aggodalomra sem ad okot. Az elmúlt években százával alakultak különböző öntevékeny közösségek […] A párt politikájával, s a kormány tevékenysége szempontjából kifejezetten örvendetes […] A kormány, azt hiszem,

hogy segíti és ösztönzi ezeknek a megalakulását."[21]

A Magyar Demokrata Fórum megjelenése a Zalai megyei nyilvánosságban

A Magyar Demokrata Fórum szervezetté alakulásáról szóló Magyar Távirati Iroda összefoglalót a Zalai Hírlap az országos napilapokkal egy időben közölte[22]. Két nappal később pedig, ugyancsak egy MTI-től átvett közleményből, arról értesülhettek a napilap olvasói, hogy „az MSZMP Politikai Bizottságának ülésén nem volt szó a Magyar Demokrata Fórum megalakulásáról."[23] Szeptemberben – gyorsan érzékelve a szervezet iránti óriási érdeklődést – a kormányzat kommunikációjában megfigyelhető tendencia, hogy igyekeznek az MDF Alapító Levelében megfogalmazott célokat az MSZMP vezetésének saját, az állampárt megújításának céljaival egybevágónak beállítani. Teszik ezt részben a pártértekezlet feljebb idézett állásfoglalásának szellemében.[24] Egyrészt meg kívánták nyugtatni a közvélemény rendszerrel szimpatizáló részét az új mozgalmakkal kapcsolatban; másrészt saját hasznára kanalizálni a társadalmi szervezet (fiatal) szimpatizánsainak energiáját és törekvéseit.[25] Példa erre a KISZ Központi Bizottságának Egyetemi és Főiskolai Tanácsa által jegyzett „*Nyílt levél a Magyar Demokrata Fórumhoz és az Új Márciusi Fronthoz*" című közleménye példázza ezt. Nem csupán üzenete miatt, de a tény miatt is, hogy elsőként jelent meg – az MTI nyomán – szeptember 22-én a Zalai Hírlapban: „A Magyar Demokrata Fórum és az Új Márciusi Front[26] megalakulásával és működésével hozzájárulhat a magyarországi szocializmus általunk is igényelt és sürgetett radikális és átfogó reformjához. A programjaikban megfogalmazott társadalmi célok bíztató alapot jelenthetnek a szervezeteink közötti párbeszédre; a közös célok megvalósítása érdekében együttműködésünket ajánljuk. Együttműködésünk a kritikai szolidaritásra épül."

„*Korszerű, politizáló pártot teremtünk*" címmel jelent meg az MTI nyomán a zalai pártlapban szeptember 28-án Lukács János[27] beszéde, melyben vázolja a KB aktuális viszonyulását az új szervezetekhez:

> Úgy véljük, hogy a közelmúlt politikai, eseményei közül néhány figyelmet érdemel mostani ülésünkön. Ilyen kérdésnek tartjuk a Magyar Demokrata Fórum szervezetté nyilvánításának az alapítók általi bejelentését […] A Központi Bizottság a pártszervezetek és tagjaik, az állami szervekben, a társadalmi szervezetekben dolgozó kommunisták magatartásához a következő kiindulási alapot kívánja nyújtani:
> A Központi Bizottság támogatja, hogy az állampolgárok az Alkotmány és a törvények keretei között élhessenek politikai jogaikkal, beleértve a gyülekezéshez és az egyesüléshez való jogot. Egyúttal hangsúlyozza, hogy pártunk viszonyát az egyes

> szervezetekhez a szavak, a politikai deklarációk mellett elsősorban a tettek, a cselekedetek határozzák majd meg.[28]

Lukács beszédének végén nem is túl burkoltan fenyegeti meg azokat, akik radikálisabb hangot ütnek meg: „Figyelmünket ugyanakkor nem kerülheti el, hogy a különböző mozgalmakon belül munkálnak olyan erők is, akik a párbeszéd meghiúsítására, a feszültség élezésére törekednek. Egyelőre ez az irányzat hallatja elsősorban a hangját a Fiatal Demokraták Szövetségében. Az MSZMP a maga részéről elutasítja az agresszív fellépést, támogatja a kormányt, az állami szerveket a törvényesség védelmében tett erőfeszítéseiben."

Keszthely – az első Zala megyei MDF helyi szervezet létrejötte

Az első szervezet megalakulásának híréről Karvalits Ferenctől[29], az MSZMP Zala megyei bizottságának első titkárától értesülhettek az olvasók a napilap 1988. október 17-én megjelent számában „*Tudósítás az MSZMP Zala Megyei Bizottságának nyilvános üléséről*" címmel. Az első titkár nyitó előadásában – hivatkozva a májusi pártértekezlet fent idézett állásfoglalásának vonatkozó részére – a már jelzett kommunikációs irányt követi, ugyanakkor nem mulasztja el, hogy az új mozgalmakban rejlő „veszélyekre", és azok visszaszorításának fontosságára is felhívja a figyelmet: „A pártértekezlet állásfoglalásával összhangban szabadabb, nyitottabb, demokratikusabb közélet van kialakulóban. Ez nem szándékainktól eltérő – mégis ezek is az aggodalom, a zavar és az értetlenség forrásai […] Természetesen nem kerülheti el a Központi Bizottság vezetésének figyelmét, hogy ezekben megjelentek reális veszélyek, anarchikus, rossz irányba mutató jelenségek, manipulációs törekvések. Párttagságunk is úgy ítéli meg, hogy politikai munkával, a törvények eszközeivel vissza kell ezeket szorítani."

A megyei első titkár beszélt a keszthelyi MDF szervezet alapításáról is:

> Nekünk az említett jelenségekkel, mint a közeli jövő feladataival kell foglalkozni, mert ma a valóságban szervezett, nyilvános formában az elmúlt napokig a megyében még nem voltak jelen. E héten jött létre a Magyar Demokrata Fórum keszthelyi csoportja. Mindnyájunknak fel kell készülni – a párt szervezetének, tagjainak – a ma megjelent és a jövőben minden bizonnyal állandósuló többoldalú politikai élet kezelésére, az ebben való eligazodásra, adott esetben a politikai harcra is.

A nyilvános ülésen részt vevő Szűrös Mátyás[30] is reagált felszólalásában a keszthelyi MDF

szervezet megalakulására:

> Kétségtelen, hogy Magyarországon ma…van jobboldali mozgolódás is. Az úgynevezett alternatív szerveződés is egy olyan jelenség, amely új, és sok tekintetben érthetetlen a párttagok számára, mások számára is. Holott arról van szó, ha Keszthelyen Magyar Demokrata Fórum csoport jön létre, szellemileg fel kell venni a versenyt. Érvekkel, felkészültséggel és politikai tapasztalatokkal. Ez az eljárás módja. Ha képesek leszünk demokratikus módszerekkel, komolyan politikai pártként viselkedni, akkor nekünk nyert ügyünk van.

Karvalits beszéde október 15-én, szombaton hangzott el a nyilvános ülésen, annak leirata pedig, amelyben jelzi a keszthelyi MDF szervezet megalakulását, október 17-én jelent meg a Zalai Hírlapban. Mivel a helyi szervezet létrejöttének dátuma nem ismert, de vélhetően hétvégére esett, ezért október 8 és 15 között történhetett meg. Ha a pontos dátumot nem is, az esemény menetét az említett vidékkutatásból ismerjük. Dr. Horváth Róbert, keszthelyi fogorvos, az MDF alapító tagja, így emlékezett vissza a helyi szervezet megalakulására:

> A szamizdat lapokból szereztem tudomást az MDF-ről, valamint előbb olvastam Csengey Dénesről, minthogy ismertem volna. 1988 vége felé már a hivatalos sajtóban is jelentek meg rövid hírek a mozgalomról. Ki volt plakátolva, hogy októberben lesz egy MDF gyűlés Keszthelyen, a meghívott előadó Lengyel László vagy Király Zoltán volt.[31] A Korona nevű helyen, egy jó 100 főt befogadó étteremben tartották meg, ami tele volt emberekkel. Hagyományos értelemen vett fórum volt, az előadó beszélt, majd lehetett tőle kérdezni. A vége felé volt egy bejelentés, hogy Keszthelyen megalakult az MDF és lehet hozzájuk csatlakozni. Az első alapító tagok száma 10-12 lehetett. A meglevő tagoknál kellett jelentkezni, az ő ajánlásukkal vették fel az embert. Mivel ismertem közülük kettőt, odamentem és mondtam, hogy szeretnék jelentkezni. Egy hét múlva már volt egy taggyűlés, és ott szavazott a tagság, hogy felvegyék, vagy ne az új jelentkezőt. Hozzáteszem, ritkán volt olyan, hogy nem vettünk fel valakit.[32]

A Nagykanizsai MDF Szervezet létrejötte

1988. október 24-én a Zalai Hírlap utolsó oldalán rövid híradás jelent meg *MDF csoport Nagykanizsán* címmel, a következő tömör hírrel: „Szombaton Nagykanizsán 17 taggal megalakult a Magyar Demokrata Fórum helyi csoportja. A megalakulás tényéről, a tagok aláírásával levélben tájékoztatták Mózes Pált, Nagykanizsa Város Tanácsának elnökét.”

Czotterné Ivády Zsuzsanna, nagykanizsai üzemmérnök így idézte fel az előzményeket:

> Az első lakiteleki találkozóról a Magyar Nemzetből értesültem, a Pozsgay-interjúból. Aztán rá egy évre, 1988 őszén, a második lakiteleki találkozót követően mentünk el Lezsák Sándorhoz hárman Nagykanizsáról: Schmidt Istvánnal és Marosi Attilával, valamint Kolozsvári Előddel, aki Zalaegerszegről csatlakozott hozzánk. Megbízást kaptunk Lezsák Sándortól, hogy alapítsunk MDF szervezetet lakóhelyünkön. Egy hónapon belül teljes inkognitóban egy húsz fős társaságot szerveztünk meg és megalakultunk.[33]

Marosi Attila, nagykanizsai pedagógus elmondta, hogy szavaztak arról is, hogy az alapító okiratba a demokratikus szocializmus, vagy csak a demokrácia igénylése kerüljön be. „Végül a többség az előbbi mellett tette le voksát, ezt írták alá tizenheten.”

Czotterné Ivády Zsuzsanna a vele készült interjúban kitért arra is, hogy 1988 novemberében már a megyei szervezetet is megalakították Nagykanizsán.

> Egészen sokáig volt itt a Zala megyei MDF központ, ameddig el nem határozták, hogy megyei központ csak megyeszékhelyen lehet. Közben minden héten felautóztam Pestre, és ha most visszagondolok, nem is tudom, hogy miből éltünk, mivel az első adandó alkalommal kirúgtak az állásomból a Népfronttól[34]. Viszont ezt megelőzően, még a szervezet tagjaként – és párttagként – két alkalommal is biztattam a Népfront összejöveteleken a tagokat, hogy váltsanak rendszert. Ezt sokan nehezen viselték, köztük Békési László, nagykanizsai munkásőr parancsnok, aki egyszer – vélhetően ittasan – felhívott és azt üvöltötte a telefonba, hogy »A főtéren foglak lelőni, mint egy kutyát, te szemét náci. «Éppen abban az időben került új párttitkár Nagykanizsára, egy jó képességű tanárember, Szabó József személyében, akinek elmeséltem ezt a fenyegetést. Végül ő tette helyre a munkásőr parancsnokot.[35]

Marosi Attila a nagykanizsai szervezet alapítója felidézi, hogy Békési László őt is megfenyegette: „Egy alkalommal felhívott a munkahelyemen, és közölte, hogy *nekünk van géppisztolyunk és még tudunk lőni*. Történetesen ezt a fenyegetést követő napokban gyulladt ki a városi pártbizottsággal szemben lévő házunk pincéje, és a nagy tűzben teljesen ki is égett. Az idős lakókat a felső emeletekről kellett kimentenünk a fojtó, fekete füstben. Persze a tűz keletkezésének okára soha nem derült fény…”[36]

Visszaemlékezésében közli, hogy ez idő tájt hívta fel többek figyelmét is a városban arra, hogy éjszakánként a saját szemével látta a lakása ablakából, ahogy hordták ki a

pártbizottság épületéből az iratokat – hol taxikkal, de egy ízben még egy IFA teherautó platóját is telepakolták, hogy azután Nagykanizsa pályaudvarán egy kazánban eltüzeljék a papírokat: „A lakásom egyébként összejöveteleknek is helyszínéül szolgált, beszélgetéseket, kisebb kiállításokat rendeztünk benne. Többször is észleltük, hogy az eseményeket, valamint az éjszaka távozó vendégeket egy, a szemközti udvarban parkoló, kék színű civil Zsiguliból figyelték meg a belügyi szervek munkatársai. Nekünk gyanús volt, hogy besúgó lehetett a taxisofőr is, aki ilyen alkalmakkor a rendelésre kiérkezett a lakásomhoz.”[37]

Fontos adalékokkal szolgál a vele készült interjúban Marosi Attila a helyi MDF tagság társadalmi összetételét illetően, aminek körvonalazásra más forrás nem áll rendelkezésünkre.

> Városunkban több olajvállalat, sörgyár, bútorgyár, téglagyárak, az üveggyár, és a Tungsram gyára is működött akkoriban, melyek középvezetői közül sokan csatlakoztak az MDF-hez, főként annak mozgalmi időszakában. A gyárak, üzemek vezetői jellemzően MSZMP tagok voltak és maradtak, de a műszaki értelmiségiek köréből érkeztek hozzánk, köztük több olajmérnök, de a helyi víz és áramszolgáltatók mérnökei közül is. De villanyszerelők, műszerészek, mechatronikusok és a gyártósorok mellett dolgozó munkások is látogatták a demokrata fórum rendezvényeit, nem beszélve a vasutasokról, mozdonyvezetőkről, akik később a VDDSZ-hez kerültek.[38] Helyi különlegességnek tekinthető, hogy az üzemek szakszervezeteiben dolgozók is bekapcsolódtak a mozgalomba, és ennek köszönhetően a kanizsai MDF hamar kapcsolatot talált a munkástanácsokkal. A vállalatoknál és a tanácsnál dolgozó népművelők, „kultúrosok”, népzenészek és néptáncosok is jöttek hozzánk. Az üzemekhez hasonló tendencia volt megfigyelhető az iskolák oktatóival kapcsolatban; a vezető tanárok csatlakoztak hozzánk, de az iskolaigazgatók például nem. Számos orvos érkezett a városi kórházból, ami elég nagy létszámmal működött a megyei jogú városokban, akik aztán a párttá alakulásunkat követően jórészt ugyan nem váltak taggá, de a holdudvarban megmaradtak, és támogatták az MDF-et. Összességében tehát nem mondható el, hogy nálunk csak a Csoóri Sándor, Illyés Gyula szellemi köréhez kötődő humán értelmiségiek aktiválták volna magukat. Nagykanizsa kereskedelmi központ is volt, ezért számos vásározó, vas- és zöldség-gyümölcs kereskedő élt a városban. Ők, éppúgy, mint a személyfuvarozók és általában a szolgáltatásban dolgozók – optikusok, borbélyok, kocsma és étterem tulajdonos vállalkozók – nagy számban támogattak bennünket. Érdekes módon hozzánk, és nem a később megalakuló SZDSZ-hez csatlakoztak. Sőt, annak létrejötte után sem pártoltak el tőlünk, és az MDF-be, mint pártba is beléptek.[39]

A Zalaegerszegi MDF Szervezet létrejötte

Hasonlóan a nagykanizsai alakuláshoz, a megyeszékhelyen létrejövő MDF szervezetről szóló rövidhír is a Zalai Hírlap utolsó oldalán kapott helyet, a lap november 24-i számában, *MDF-szervezet Zalaegerszegen* címmel. „Tegnap este a megyeszékhelyi Városi Művelődési Központban – húsz alapító taggal – megalakult a Magyar Demokrata Fórum zalaegerszegi szervezete." A mérnök végzettségű Zsuppány Gyula így emlékezett vissza az alapítást közvetlenül megelőző időszakra: „Feltűnt, hogy néhány kollégám délutánonként elmegy valahova. Egyszer meg is kérdeztem tőlük, hogy hová járkálnak. Mondták, hogy a Móriczba járnak össze – ami régen mozi volt – beszélgetni olyan dolgokról is, amikről eddig nem nagyon volt szokás, legalábbis nyíltan nem. Én is csatlakoztam hozzájuk. Ez volt az a kezdeti kör, amely aztán a helyi MDF magját alkotta."[40]

A zalaegerszegi alapítók egy másik tagja, a műszerész végzettségű Hegedűs Ferenc úgy véli, hogy az 1988. november 23-i megalakulásukat követően azért csatlakoztak hozzájuk az érdeklődők, mert úgy gondolták, hogy ez egy antikommunista szervezet.

> Azt akarták, hogy szűnjön meg az a rendszer, ami volt […] Jöttek Zalalövőről, Zalaszentmihályról, környező településekről is […] A tagok között viszonylag kevés volt az értelmiségi. Összességében azt hittem, hogy ezrével fognak jönni, de a legnagyobb taglétszámunk is csak 100 fölött volt…" Úgy véli, hogy kevesen voltak, akik hajlandóak mutatkoztak tenni és kockáztatni a változásért: „Sokan nem vállalták a kockázatot, mert még volt mitől félni és viszonylagos jólét volt. Voltak nagyhangúak, hőbörgők, akiknek minden kevés volt, de mi csillapítottuk őket. Akkor még úgy gondolkodtam, hogy mindent csak finoman lépésről lépésre, ez volt fentről is az utasítás…[41]

Szakál István, pedagógus az alapítást követően egy évtizedig volt az MDF Zalaegerszegi Szervezetének elnökségi tagja: „Tagságunk létszáma 100-150 fő volt, melynek magját kezdetben a helyi értelmiség alkotta. Idővel némileg módosult az összetétel, és az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők kerültek többségbe."

Úgy érzékelte, hogy kezdettől fogva megfigyelték őket: „Gyanítottuk, hogy ennek kiegészítéseként küldtek be az utcáról ittas embereket az irodánkba, hogy provokáljanak, igyekezzenek zavart kelteni. De sikeresen leszereltük őket. A tagfelvétel során mindvégig kitartottam nézetem mellett, hogy MSZMP párttagokat ne vegyünk fel, az ilyen háttérrel rendelkező jelentkezőket soha nem támogattam."[42]

Az interjúalany felidézi azt is, hogy a napilap szerkesztősége konstruktívan viszonyult az MDF helyi eseményeiről szóló hírek közléséhez:

> Elnökségi tagként feladatom volt, hogy kapcsolatot tartsunk a város tanácsi vezetésével és a helyi sajtóval, valamint az MDF országos központjával. Az MSZMP Zala Megyei Végrehajtó Bizottságának lapja a Zalai Hírlap volt. Az MDF megyei rendezvényeiről én írtam – név nélkül – tudósításokat a lapba, melyeket közlését ők nem hátráltatták. Egy esetben azonban, amikor egy Pacsán megrendezett fórumunkról szóló tudósításom végére odaírtam, hogy szívesen tartunk MDF bemutatkozó előadást bármelyik megyei településen, ha meghívnak bennünket. Ezt az üzenetet csak a harmadik vagy negyedik jelzésmre voltak hajlandóak közölni a Zalai Hírlapban.[43]

Az MDF szervezetek növekvő támogatottságának köszönhetően, egyre nagyobb mértékben részesültek a megyei pártlap biztosította nyilvánosságból is. Ennek tanúsága, hogy 1988. november végén, amikor már a megyei szervezetek programalkotó gyűlését rendezték meg Nagykanizsán, a Zalai Hírlap – első alkalommal a címoldalon – közölt részletes beszámolót, *MDF Megyegyűlés Nagykanizsán* címmel. A beszámolóból megtudhatták az olvasók, hogy a nagykanizsai MÁV Kodály Zoltán Művelődési Házban mintegy másfélszázan – tagok és érdeklődők – vettek részt, akik az elmúlt hetekben Keszthelyen, Nagykanizsán és Zalaegerszegen megalakult helyi csoportokat képviselték.

Az MDF Alapítólevelének felolvasását követően Csengey Dénes, az MDF elnökségi tagja beszélt az ez idő tájt az MDF vezetésében is viták tárgyát képező párttá alakulás kérdéséről, amit a tudósítás ekként foglalt össze:

> Szólt többek között a manapság a közéleti emberek, politikusok beszédeiben elhangzó koalíciós hatalomgyakorlás esélyeiről is. Kifejtette, hogy az MDF e pillanatban nem kíván párttá alakulni […] Ennek okaként elmondta, hogy a párttá válást manapság szinte misztikus várakozás övezi, ám kérdés, hogy például az MDF mit csinálna másképpen, ha párt lenne. Visszatérve a már említett koalíciós jellegre megjegyezte, hogy az csak a többpártrendszer alapjain állva jöhet létre.[44]

A Zalában létrejött helyi MDF csoportok képviselői beszámoltak eddigi tevékenységükről, majd programot fogadtak el a résztvevők, mely kifejezi, hogy részt kívánnak venni a megye társadalmi életének szervezésében, a helyi társadalom demokratikus közvéleményének alakításában és képviseletében. Elfogadják az együttműködést valamennyi erre hajlandó szervezettel. A cikk összegzi az MDF szervezetek által a gyűlésen meghatározott célokat is:

> Igénylik az elmúlt 43 év gazdasági, politikai, társadalmi folyamatainak előítéletmentes elemzését. Feladatot látnak abban, hogy – a számukra adandó felelős információnyújtás mellett – részt vállaljanak a lakosságot érintő ellentmondások és feszültségek feltárásában, megoldási javaslatok kidolgozásában. Mindezekhez az eszközöket – a vita eredményeként – többek között abban látják, hogy jelölteket állítanak a tanácstagi és az országos választásokon – ezzel összefüggésben támogatják az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását –, valamint szorgalmazzák, hogy új érdekegyeztető fórumokat kell életre hívni.[45]

Kifejezték, hogy meg kívánják teremteni a megyei MDF-szervezetek közötti információcserét, és a nyilvánosság előtti megjelenést. A szervezeti fejlődést jelzi, hogy az ülés befejező részében 11 tagú – területi elvre szervezett – megyei koordinációs bizottságot hívtak életre.

1989. január 7-én a megyei lapban híradás jelent meg *Zalaegerszegi tanácsi és MDF-vezetők találkozója* címmel. Az MDF közéleti szerepének – fentiekben jelzett – törekvésével összhangban került sor a megyeszékhely tanácsi vezetőinek és a Magyar Demokrata Fórum öttagú, ideiglenes zalaegerszegi vezetőségének találkozójára a tanácsháza városi bizottsági termében. Fontos adalék, hogy a megbeszélés a városi tanács kezdeményezésére jött létre.

> Dr. Kustos Lajos[46] tanácselnök rövid tájékoztatóját követően eszmecsere alakult ki az együttműködés, együttgondolkodás lehetséges területeiről, formáiról – mindenekelőtt várospolitikai kérdésekről. Az MDF helyi képviselői elmondták: szeretnének aktívan, és nem elsősorban az oppozíció nézőpontjából bekapcsolódni a város közéletébe. Ennek előmozdításához a város vezetői megküldik a tanácsülések anyagát a demokraták vezetőségének.

1989. január végén első ízben szerepel a megyei napilap címlapján egy MDF rendezvényről szóló összefoglaló: *A magyar oktatás és iskola ügye az MDF Zalaegerszegi Szervezetének tanácskozásán.* A tudósítás beszámol arról, hogy január 21-én került sor a megyeszékhelyen került sor a Fórum zalaegerszegi szervezetének rendezvényére, melyen meghívottként Beke Kata író – tanár és Csengey Dénes író, az MDF Ideiglenes Elnökségének tagja vett részt.

> Témaként a mai magyar iskolát és oktatást jelölték meg a szervezők, s ennek megfelelően a csaknem 150 érdeklődő nagy része pedagógus, illetve értelmiségi volt. A vita azonban túlmutatott a meghirdetett témán, s ezt indokolta többek között az MSZMP és az MDF között pénteken lezajlott párbeszéd is. Csengey Dénes a közeljövő feladataként emelte ki »az erkölcsében és önbizalmában megrendült nemzet kiegyenesedését«. S ehhez szerintük kulcs a nevelés és ennek intézményes tere, az

iskola.[47]

Az első, újra szabadon ünnepelt március 15-i nemzeti ünnep országos eufóriáját és sikeres, önálló helyi ellenzéki szereplését némileg beárnyékolhatta, hogy a helyi ügyekben és a nyilvánosságban is egyre nagyobb befolyással rendelkező zalai MDF szervezetek tagjait – a korábbiakban már példaként idézett – burkolt és kevésbé burkolt fenyegetések sora érhette. Ez arra sarkallta őket, hogy 1989. április elején a Zalai Hírlap hasábjain nyílt levelet intézzenek az MSZMP tagságához. Kitértek arra, hogy aggodalommal töltik el őket azok az agresszív megnyilatkozások, amikhez hasonlókkal a mindennapokban találkozhatnak.

> Neves, vagy kevésbé közismert közéleti személyiségek, vagy mozgalmak elleni fenyegetőzésekről van szó, amelyeket éppúgy hiba lenne túlértékelni, mint tudomást se venni róluk. A fehérterrorral való ijesztgetést komolyan vevő – fegyverrel is rendelkező – manipulált személyek hisztériás megnyilvánulásai dühödt indulatok lángra lobbantására alkalmasak, és kiszámíthatatlan következményekkel járhatnak […] Miközben a független szervezetek folyamatosan és nyomatékosan deklarálják, hogy a politikai változásra kizárólag és csakis alkotmányos keretek között kerülhet sor és az erőszak minden formáját elutasítjuk, néhányan a kölcsönös félelem élesztgetésével saját kiváltságaik megőrzésén fáradoznak.[48]

Kérik ezért az „MSZMP józan gondolkodású, higgadt tagjait, mindazokat, akik az ország megmentését minden egyéb cél fölé helyezik”, hogy határoljuk el magukat a szélsőséges hangoktól és személyektől.

„…a kritikusan szóvá tett pártmunkámról pár szavas véleményt leírjak…” – a zalaegerszegi MSZMP képviselőjének lemondatása

A tanulmányomban vizsgált időszak végéhez közeledve a zalaegerszegi, de a megyei MDF helyi szervezetek legfőbb közéleti fegyvertényét szeretném bemutatni – folytatva a pártlapban a helyi ellenzékről megjelent közlések elemzését. Az alternatív szervezetek tagjai ugyanis a kevéssel feljebb illusztrált inzultusok dacára is maguknál tartották a kezdeményezést, és 1989. március végén megkezdték Varga Gyula, MSZMP-s országgyűlési képviselő lemondásához és az időközi országgyűlési választások fölényes megnyeréséhez vezető kampányukat. Talán nem túlzás a kampány terminus használata, ugyanis a zalaegerszegi ellenzéki szervezetek, maguk mögött tudva a helyi közvélemény jelentős részének támogatását, egy érvekkel kellően felvértezett, politikai akciósor eredményeként országos sikert értek el. Első lépésében az MDF és a FIDESZ zalaegerszegi szervezete

nevében, Balogh József és Pázmándi László aláírásával jegyzett, nyílt levelet adtak közre, lemondásra szólítva fel az országgyűlési képviselőt.[49] A két írásmű nyelvezetében rejlő, korszakos különbségek miatt indokolt azokat hosszabb terjedelemben idézni.

> Képviselő Úr!
>
> Beosztása, funkciói következtében Ön hosszú évek óta aktív részese megyénk közéletének és mint országgyűlési képviselő, az ország sorsának alakítója is […] hogyan sáfárkodott eddig lehetőségeivel, hatalmával? Hogyan képviselte szűkebb választókerülete érdekeit és mit tett azért, hogy az ország ne juthasson a jelenlegi mélypontra? […] Kérjük, tartson önvizsgálatot, számoltassa el magát! Céljait vesse össze a végeredménnyel és vonja le belőle a megfelelő konzekvenciákat!
>
> Az ön által is képviselt ideológiai merevség, évtizedek alatt rögzült munka- és vitastílus, ma már saját pártja reformtörekvéseinek is gátja. Következetessége tiszteletre méltó, megújulásra való képtelensége elszomorító.
>
> Az Országgyűlésen tanúsított magatartása, indulatos, oktalan kirohanása éppúgy, mint az érdektelenséget tükröző kedélyeskedése, sértő választóira és az egész megyére. Sajtónak adott nyilatkozatai kínosak és nélkülöznek minden tárgyszerűséget.
>
> Figyelembe véve a fentieket, ragadja meg a történelmi pillanatot, amelyben az ország haladó erői a nemzet megmentésén fáradoznak és tegyen egy olyan gesztust, amellyel végre kivívhatja választói elismerését! Mondjon le önként képviselői mandátumáról![50]

A bátor hangvételű levélre, melyet 1989. március 29-én Zalaegerszegen kelteztek, csak április 19-én érkezett meg a képviselő válasza, aki külföldi tartózkodására hivatkozott. A Zalai Hírlap ezt megvárva, egymás mellett közölte a két levelet. A Varga Gyula válaszlevelében megnyilvánuló mentegetőzés kínos, az évtizedes panelek és a szövegből kiérezhető doktriner érvelés pedig idejétmúlt.

> Tisztelt Balogh József és Pázmándi László!
>
> […] Igazuk van abban, hogy hosszú idő óta közéleti ember vagyok. A közéletiségnek pedig mindig elkötelezetten és legjobb tudásomnak megfelelően igyekeztem megfelelni.

Teljesen tisztában vagyok azzal, hogy hazánk társadalma ezekben a hetekben - hónapokban mélyreható változásokon megy át, életünket a gyökeres reformok és elképzelések jellemzik […] cseppet sem kíméletes ajánlatukkal szemben kijelentem, hogy az országos méretű és nemzetközi kihatású megújulásunkat szerény képességemmel a jövőben is szolgálni szeretném. […] Minden mai gondot, problémát és a hosszan tartó teljesítményhiányt reálisan figyelembe véve, kérem, vegyenek azért annyi fáradságot, hogy például: gondolatban számolják szűkebb pátriánk, Zalaegerszeg és környéke fejlődésének fontosabb megnyilvánulásait, amit mondjuk a városépítészetben, lakásügyben, infrastruktúrában, környezetvédelmi kérdésekben, kulturális feltételekben stb. a közösség létrehozott, s amelyeknek az utóbbi három évtizedben politikai funkciómmal és közéleti szerepeimmel mégiscsak személyes részese voltam.
Ugyanakkor, a hibásnak bizonyult döntésekért felelősnek érzem magam. […] Ami képviselői mandátumomat illeti, azt az adott időszakban érvényes választójogi törvény alapján, kettős jelöléssel és titkos szavazással nyertem el, ugyanis a választókerületben választóktól többségi bizalmat kaptam. Ebből az is következik, hogy képviselőségemet nem egyes személyek, szervezetek, hanem csakis választók többsége vonhatja kétségbe.
A szóvátett országgyűlési gesztusaim és retorikai megnyilvánulásaim egyszerűen személyes jellegűek, de ezek a magyar Parlamentben, egyáltalán a közéletben már nemcsak megtűrtek, hanem szerencsére elfogadottak is, mindez része a sokat emlegetett pluralizmusnak. Felszólalásaim tartalma nyilvánvalóan vitatható, de hát önöknek, azt hiszem ez nem rendhagyó jelenség.

Végül, engedjék meg, hogy a kritikusan szóvátett pártmunkámról pár szavas véleményt leírjak. Röviden, ennek megítélése kizárólag arra a pártszervezetre, illetve arra a pártszervre tartozik, amelyben dolgozom, vagy amelynek tagjává választottak. Gondolom, saját szervezeteik szuverenitását a hasonló beavatkozásoktól a jövőben Önök szintén védik majd.

Zalaegerszeg, 1989. április 19.

Varga Gyula[51]

Mivel a képviselő ragaszkodott mandátumához, május 1-jén az MDF zalaegerszegi csoportja aláírásgyűjtést indított Varga Gyula lemondatásáért. A Zalai Hírlap megszólaltatta a feleket. Marx Mária – a leendő MDF-es parlamenti képviselő hitvese – a Fórum helyi csoportjának képviseletében úgy nyilatkozott, hogy a levélváltást követően állampolgárok

kezdeményezték náluk, hogy kezdjenek aláírásgyűjtésbe. „Felhívtuk az érintettek figyelmét arra, hogy csak a Zala megyei 2-es számú országgyűlési választókerületbe tartozók írjanak alá, és csak olyan íveket, amelynek fejlécén egyértelműen szerepel, hogy milyen célt szolgálnak. A visszahíváshoz 3200 körüli aláírásra van szükség. Mi legalább ötezer választópolgár egyetértését szeretnénk megkapni."[52]

A lap megkeresésére Varga Gyula közölte, hogy nem kíván hozzá tenni a nyílt levelében már elmondottakhoz, és csak annyival egészítette ki a korábbiakat, hogy: „…döntsék el választókörzetem állampolgárai, mi lesz a továbbiakban…"[53]

Az aláírásgyűjtés sikerének köszönhetően az országgyűlési képviselő még május folyamán önként lemondott mandátumáról. A Fórum helyi szervezete a Zalai Hírlapban köszönte meg a támogatók részvételét:

> Üdvözöljük Varga Gyula elhatározását, hogy önként lemondott országgyűlési képviselői mandátumáról. Köszönetét mondunk mindazoknak, akik aláírásukkal és szervező munkájukkal támogatták kezdeményezésünket. A megtelt ívekre ugyan már nincs szükség, de azokat megőrizzük irattárunkban. Bízunk benne, hogy a megüresedett képviselői helyre egy szabad, demokratikus választáson fogjuk az arra méltó személyt megválasztani.
>
> A Magyar Demokrata Fórum Zalaegerszegi Szervezete Elnöksége nevében: Heves István és dr. Várszegi József.[54]

Ezt követően találkozóra került sor a Hazafias Népfront megyei bizottsága és a Magyar Demokrata Fórum zalaegerszegi szervezetének vezetői között. A szervezet politikai befolyásának növekedését jelzi, hogy az eszmecsere során az MDF zalaegerszegi elnökségi tagjai azt ajánlották Szabó Jánosnak, a HNF megyei titkárának, mint pótképviselőnek, hogy ne lépjen a mandátumáról lemondott Varga Gyula helyébe.[55] A megbeszélésen a Fórum tagjai kiemelték, hogy „…a mostani választójogi törvény alapján –, amelynek felülvizsgálata most zajlik – nem tartják teljesen legitimnek a képviselői mandátum átvállalását. Javasolták, hogy Szabó János — a népfront önálló jelöltjeként — egy kiírandó időközi képviselő választáson induljon, s »mérettesse meg magát«".[56]

A pótképviselő nem is vette át Varga megüresedett mandátumát, ezért időköz választás kiírására került sor, melynek dátumát az MNK Elnöki Tanácsa szeptember 13-ára tűzte ki. A helyi ellenzék közös jelöltje – az MDF, a Fidesz és az SZDSZ támogatásával – Dr. Marx Gyula lett, aki helyi ellenzéki összefogás jelentőségét méltatta augusztus 11-én, a

megyeszékhelyen, az MDF sajtótájékoztatóján.[57] Az ellenzéki szervezetek helyi összefogását különösen fontosnak tartották, miként arról egy augusztus végi híradásból is értesülhetünk, *MDF megyei egyeztető gyűlés Zalaegerszegen*[58] címmel: „Az SZDSZ és az MDF helyi kapcsolatát elemezve a jelenlévők rámutattak: nem szükséges átvenni a Budapesten dúló és nagyrészt személyi ellentétekre visszavezethető szembenállást, helyi viszonylatban legyen együttműködés az ellenzékiek között, természetesen az ideológiai önállóság megtartásával." A cikkben egyebek mellett azt is közölték, hogy az „…MDF e pillanatban 17 ezer 800 tagot számlál, s őket 258 vidéki szervezet tömöríti…"[59]

A zalaegerszegi ellenzéki szervezetek összefogása jegyében nem sokkal korábban közösen szólították fel a kormányt, hogy nyilatkozatban ítélje el az 1968-as prágai katonai beavatkozást.[60] Érdemes röviden ehelyütt idézni az MDF elnökségi tagjának visszaemlékezését a megyeszékhelyen megvalósuló ellenzéki összefogásról.

> Nálunk csak igen sokára, csak 1989 közepére alakultak meg a többi rendszerváltó pártok szervezetei, már azzal is viccelődtünk, hogy nekünk kell megalapítani helyben az SZDSZ-t. Beszélgettem Magyar Bálinttal[61] és Solt Ottiliával[62], lehoztuk őket a városba és találtunk nekik pártirodának alkalmas helyiséget is. Jellemzően a mi tagságunkból is sokan csatlakoztak később megalakult pártokhoz, pedig volt, hogy 180 fős tagsága volt a helyi MDF-nek.[63]

Augusztusban a korábbiakhoz képest is megélénkült a megyeszékhely politikai közélete. Az ellenzéki jelölttel szemben a helyi baloldali erők – a HNF megyei és városi elnöksége, az MSZMP Zala megyei bizottsága, a zalaegerszegi városi pártszervezet reformköre és a Zalaegerszegi Ifjúsági Társulása – választási szövetséget alakítottak, a *Népért – a Nemzetért* néven, és Győrffy István újságírót, a Zalai Hírlap főszerkesztő-helyettesét jelölték a mandátumra.[64] Harmadikként Dr. Schein István, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt jelöltje indult a választáson. A Dr. Marx Gyulát támogató szervezetek – a Zalaegerszegi Demokratikus Ellenzéki Választási Koalíció – 1989. szeptember 12-ére választási nagygyűlést rendezett a Dísz téren. Az eseményen Roszik Gábor, gödöllői országgyűlési képviselő, Csurka István, Magyar Bálint és Rajk László, valamint Orbán Viktor támogatta volna szónoklatával a jelöltet, de Magyar Bálint és Rajk László autója lerobbant, Csurka István pedig korábban jelezte távollétét, ezért nem vettek részt a rendezvényen. Roszik Gábor beszédében „a demokrácia arculcsapásának nevezte, hogy az MSZMP megyei lapjának főmunkatársa indult a választáson." A Fidesz részéről Orbán Viktor pedig a „fegyveres rohamcsapat" a Munkásőrség felszámolását sürgette.[65]

Horn Gyula[66], külügyminiszter főszónoklatával másnap, szeptember 13-án tartották

választási nagygyűlésüket a Dísz téren a Győrffy Istvánt támogató erők, melyről a pártlap részletesen, hosszan idézve a beszédeket számolt be.[67] Az igen mozgalmas választási kampány ellenére a közvélemény-kutatások adatai szerint Zalaegerszeg északi részén és a hozzá tartozó 33 szomszédos község – a Zala megyei 2. számú választókerület – szavazóinak harmada csak a választás előtti napon döntötte el, kire adja voksát.[68] Azonban az akkor népszerűsége csúcsán lévő, ex-kommunista neo-szocialista külügyminiszter személyes korteskedése sem segített. Magas, 65,3%-os részvétel mellett Dr. Marx Gyula fölényesen nyert (59.12%), Győrffy István (31.75%), Dr. Schein István (8,39%) a közel 20 ezer leadott érvényes szavazat összeszámolása után:[69] „Dr. Marx Gyula is szót kért, s bevezetőül megköszönte a bizalmat, majd így folytatta: — Tudom, hogy nagy teher hárul rám, ránk, azaz mindnyájunkra. Én minden jó ügyet képviselni szeretnék, pártállásra való tekintet nélkül. Köszönöm barátaim segítségét, s egy mondat erejéig a családom kitartását is, hogy ezt a választási harcot végig csinálhattam.”[70]

Hegedűs Ferenc, a zalaegerszegi MDF szervezet egyik vezetője, visszaemlékezésében tömören, mégis igen plasztikusan összegezte a fórum helyi választási sikerét, és a mögötte meghúzódó személyes vonatkozásokat.

> Az első sikeres és nagy megmozdulás a Varga Gyula megyei első titkár és országgyűlési képviselő megbuktatása volt. Könnyen ment, mert az MSZMP-n belül sem volt népszerű, hiszen a vállalatnál, ahol akkor dolgoztam, a párttitkár is gyűjtötte az aláírást ellene. Az 1989-ben megtartott időközi választáson indultak a szocdemek, meg az MSZP, de fölényesen megnyertük azt a választást. Erről a Szabad Európa Rádiót én tudósítottam innen, Zalaegerszegről. Este visszahallgattam, amit telefonon kérdeztek tőlem a választási kampánnyal kapcsolatban. Nagyon büszke voltam rá, hogy én beszélek a Szabad Európában, hiszen gyerekkorom óta a nagyapámnál más rádió nem szólt.[71]

Tanulmányomban törekedtem a helyi sajtó megjelenéseiben illusztrálni, hogy az 1988 őszén még szinte agyonhallgatott szellemi mozgalom követői és képviselői, a Zala megyei szervezetek alapítói miként jutnak el oda, hogy tizenkét hónappal később saját jelöltjüket küldjék az utolsó állampárti országgyűlésbe. A rendszerváltáskori megyei politikatörténetet számos hasznos adalékkal egészítik ki a visszaemlékező résztvevőkkel felvett beszélgetések. 30 év megfelelő távlatot biztosít ahhoz, hogy az események szereplői levonják a szükséges konzekvenciákat, és más forrásokban nem megtalálható, személyes aspektusból adják közre rendszerváltás vidéki történetét.

Bibliográfia

Felhasznált irodalom

BALÓ György – LIPOVECZ Iván (szerk.): *Tények Könyve*, 1988./2

BIHARI Mihály: *Magyar politika 1944-2004*. Budapest, Osiris, 2005.

MARSCHAL Adrienn: *Az MDF és a rendszerváltás tematikus kronológiája. A szellemi* előzményektől *1990-ig.* – RETÖRKI könyvek 24. Lakitelek, Antológia, 2017.

RIBA András László – SZEKÉR Nóra (szerk.): *Dokumentumok a Magyar Demokrata Fórum korai történetéből 1987-1989. Válogatás a Lakiteleki Rendszerváltó Archívumból* – RETÖRKI könyvek 27. Lakitelek, 2017.

RIPP Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon*. Napvilág, Budapest, 2006.

SIMON János: *Hét választás Magyarországon. Országgyűlési választások kézikönyve 1989-2014*. CEPoliti Kiadó, 2016.

SZEREDI Pál (szerk.): *Lakitelek 1988. A Magyar Demokrata Fórum 1988. szeptember 3-i tanácskozásának jegyzőkönyve és sajtóvisszhangja* – RETÖRKI könyvek 35. Lakitelek, 2018.

SZEREDI Pál (szerk.): *A cselekvés fél éve. 1988 ősze – 1989 tavasza* – RETÖRKI Lakitelek, 2019.

Források

AGÓCS Sándor, MEDVIGY Endre (szerk.): *Lakitelek, 1987. A magyarság esélyei. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve.* Lakitelek-Budapest, Antológia-Püski, 1991.
ANTALL József: *Modell és valóság*. Budapest, Athenaeum Nyomda és Kiadó Rt., 1993. 1. köt.
BÁBA Iván: *Békés átmenet. Adalékok a kialkudott rendszerváltoztatáshoz.* Budapest, Demokratikus Átalakulásért Intézet, 2007.

BERECZ János: *Az én rendszerváltásom.* Budapest, Okina Bt., 2005.
BIHARI Mihály: *Demokratikus út a szabadsághoz. Tanulmányok*. Budapest, Gondolat, 1990.
BÍRÓ Zoltán: *Itthon érlelt rendszerváltás.* = História. 24. évf. 2002. 2. sz. 16-17.

BÍRÓ Zoltán: *Elhervadt forradalom.* Szerk. Szigeti Tóth János. Budapest, Püski, 1993.

Janus-arcú rendszerváltozás. Tanulmányok. Összeáll. Schmidt Mária és Tóth Gy. László. Budapest, Kairosz, 1998.

BOROSS Imre: *Visszaemlékezés a változó világra.* Szerk. és a jegyzeteket kész. Szécsi Árpád. Budapest, Gondolat, 2007.

BOZÓKI András: *Politikai pluralizmus Magyarországon*, *1987-2002*. Budapest, Századvég, 2003.
CSENGEY Dénes: *Mezítlábas szabadság. Esszék, beszédek, 1984-1989*. Budapest, Püski, 1990.

DEBRECZENI József: *A miniszterelnök. Antall József és a rendszerváltozás*. Budapest, Osiris, 2003.

FRICZ Tamás: *Pártrendszerek. Nyugat-Európa, Közép-Európa, Magyarország.* Budapest, Századvég, 2001.

HANKISS Elemér: *Kelet-európai alternatívák*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989.

HORVÁTH Béla: *Levettük a vörös csillagot... Rendszerváltás "belülnézetből*". Budapest, Papirusz Book, 2008.

KOPÁTSY Sándor: *Levél a magyar reformerekhez*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989.

POKOL Béla: *Politikai reform és modernizáció*. Budapest, Magvető, 1989. (Gyorsuló idő.)

POZSGAY Imre: 1989. *Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban*. Budapest, Püski, 1993.

RAINER M. János: *Rendszerváltás és a közelmúlt. Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben.* A kötet tanulmányai előadásként elhangzottak az I. Országos Jelenkortörténeti Konferencián. Debrecen, 1994. szeptember 1-3. Szerk. Valuch Tibor. Közrem. Püski Levente. Budapest, Osiris-1956-os Intézet, 1995.

RICHTER Anna: *Ellenzéki Kerekasztal. Portrévázlatok.* Budapest, Ötlet, 1990.
ROMSICS Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás*. Budapest, Rubicon-könyvek, 2003.
SALAMON Konrád: *Rendszerváltoztató újratemetés*, *1989. június 16*. Budapest, Kairosz, 2003.

TÖLGYESSY Péter: *Elégedetlenségek egyensúlya. Válogatott írások*. Budapest, Helikon, 1999. (Helikon Universitas. Politológia.)

Hivatkozások

1. A helyi szervezők visszaemlékezései az MDF vidéki szervezetének megalakulásáról. Juhász-Pintér Pál és Madácsy Tamás által készített vidékkutatás, 2016-2018. A kutatás kép- és hanganyaga megtalálható a RETÖRKI Archívum Oral History gyűjteményében. ↑
2. A Magyar Szocialista Munkáspárt Zala Megyei Bizottságának lapja (1956-1989). ↑
3. Marschal Adrienn: *Az MDF és a rendszerváltás tematikus kronológiája. A szellemi előzményektől 1990-ig*. – RETÖRKI könyvek 24. Lakitelek, Antológia, 2017. 60. ↑
4. RETÖRKI Archívum OH.3-024 Szakál István-interjú (Letöltés: 2016.10.05.) ↑
5. Marschal: *Az MDF kronológiája*, 73. ↑
6. Csengey Dénes (Szekszárd, 1953 – Budapest, 1991.) író, politikus. 1972-ben a hajózási szakközépiskolát végezte el. Ezután volt autószerelő, gépkocsirakodó, biztosítási ügynök, segédmunkás, képesítés nélküli tanító, üzemi népművelő. 1983-ban végzett a Debreceni Egyetem magyar–történelem szakán. 1978-tól publikált. 1983-tól szabadfoglalkozású író. A Fiatal Írók József Attila körének titkára lett. 1984-ben családjával Keszthelyre költözött. Egy évvel később részt vett a magyar politikai ellenzék monori találkozóján, majd 1987-ben a lakiteleki találkozót követően a Magyar Demokrata Fórum alapító tagja. 1988–1991 között a Hitel szerkesztőségének munkatársa, 1990-től a Magyar Demokrata Fórum országgyűlési képviselője volt. ↑
7. Az MDF elnökségének és választmányának együttes ülésén 1989. június 24-én született döntés arról, hogy politikai párttá alakulnak. ↑
8. Csengey Dénes 637, Für Lajos 633, Lezsák Sándor 631, Csoóri Sándor 613, Bíró 519, Furmann Imre 510, Csurka István 486 szavazatot kapott. In: DEBRECENI József: A Miniszterelnök. Osiris, Budapest, 1998. 47. ↑
9. Varga Gyula (Surd, 1925.11.18. – Zalaegerszeg, 2016.02.16.) Az MSZMP Zala Megyei Bizottságának első titkára 1962.02.08 – 1985.03.03. https://www.paap.hu/ords/f?p=2013:3:::NO:3:P3_PERSON_ID:47994 (Letöltés: 2021.06.01.) ↑
10. Marx Gyula (Püspöknádasd (1930. július 5 –) orvos. 1956. január 23-án az Államvédelmi Hatóság koholt vádak alapján letartóztatta, fél évig vizsgálati fogságban volt, majd szabadon bocsátották. Az 1956. évi forradalom és szabadságharc idején a nagykanizsai kórház

munkástanácsa és a Dunántúli Nemzeti Tanács tagja, emiatt sebészi pályafutását nem folytathatta. 1957-től Zalaegerszegen körzeti orvos volt, 1977-ben lett üzem-egészségügyi rendelőintézeti főorvos. 1988. októberben lett a Magyar Demokrata Fórum zalaegerszegi szervezetének alapító tagja. 1989. szeptember 16-án a Zala megye 2. számú egyéni választókerületben, időközi országgyűlési választáson az MDF, az SZDSZ és a FIDESZ közös jelöltjeként képviselővé választották meg. 1990-ben és 1994-ben az MDF országgyűlési képviselő-jelöltje volt. 1991. május 13-án pártja őt jelölte az MDF Zala megyei területi listájáról képviselőnek. Az MDNP tagja 1996-tól és 1998-ban országgyűlési képviselő-jelöltje volt. ↑

11. Bihari Mihály: *Magyar politika 1944-2004*. Budapest, Osiris, 2005. 339. ↑
12. Az MSZMP Országos Pártértekezlet összefoglalója. 1988. május 20-22. https://www.youtube.com/watch?v=fA8P7fW1DR0&t=149s (Letöltés: 2021.05.27.) ↑
13. Uo. ↑
14. A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének állásfoglalása a párt feladatairól, a politikai intézményrendszer fejlesztéséről. Népszabadság 1988. május 23. ↑
15. A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének állásfoglalása a párt feladatairól, a politikai intézményrendszer fejlesztéséről. Népszabadság 1988. május 23. ↑
16. Uo. ↑
17. Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon*. Napvilág, Budapest, 2006. 136. ↑
18. A Magyar Demokrata Fórum 1988. szeptember 3-án elfogadott ideiglenes Alapszabálya In: Riba András László – Szekér Nóra (szerk.) *Dokumentumok a Magyar Demokrata Fórum korai történetéből 1987-1989. Válogatás a Lakiteleki Rendszerváltó Archívumból* – RETÖRKI könyvek 27. Lakitelek, 2017. 104. ↑
19. Uo. 108. ↑
20. Magyar Nemzet, 1988. szeptember 5. ↑
21. Szeredi Pál (szerk.): *Lakitelek 1988. A Magyar Demokrata Fórum 1988. szeptember 3-i tanácskozásának jegyzőkönyve és sajtóvisszhangja* – RETÖRKI könyvek 35. Lakitelek, 2018. 112. ↑
22. Zalai Hírlap, 1988. szeptember 5. ↑
23. Zalai Hírlap, 1988. szeptember 7. ↑
24. Grósz Károly, az MSZMP főtitkára is erre utal három hónappal később, 1988. karácsonyán, a párt központi lapjában megjelent interjújában: „…A pártértekezlet a szellemi életben is jelentős mozgásokat erősített fel. A magyar értelmiség döntő többsége – híven legjobb hagyományaihoz – nagy felelősségérzettel, igényes kritikával foglalkozik társadalmunk sorskérdéseivel…” Népszabadság, 1988. 12. 24. 1. 3. Jelentős elmozdulásnak tűnik ez a pár héttel korábban, 1988. november 29-én az állampárt budapesti aktíva ülésén elhangzott „fehérterroros” beszédhez képest. ↑

25. „…A kommunisták tehát ebben a tekintetben jól érezhetik magukat, mert alkalmuk nyílik kapcsolatteremtő, politizáló felkészültségük bizonyítására, felfrissítésére…” Uo. ↑
26. „Az Új Márciusi Front az 1937-es, a népi írók által kezdeményezett Márciusi Front gondolatvilágát próbálta visszaidézni, ám tagjainak összetétele nem predesztinálta e szervezetet „névrokona” akkori politikai szerepe betöltésére. Az ÚMF alapítói között többségében párttagok voltak, például a reformerként ismert Nyers Rezső, aki ekkor már ismét az MSZMP PB tagja, a polgári elveket valló közgazdászok (Tardos Márton, Lengyel László), illetve a közéletből az előző hónapokban megismert szereplők, mint Király Zoltán vagy Baló György. A nemzeti vonalat egyedül talán Vitányi Iván képviselhette volna, bár ő is inkább – nemzeti kötődése ellenére – a liberális eszmerendszerben látta a megoldást.” In: Szeredi Pál (szerk.): *A cselekvés fél éve. 1988 ősze – 1989 tavasza* – RETÖRKI Lakitelek, 2019. 208. ↑
27. Lukács János az MSZMP Központi Bizottság titkára, a 1988. júliusától a Káderpolitikai Bizottság vezetője. ↑
28. Zalai Hírlap, 1989.09.28. ↑
29. Karvalits Ferenc (Zalaszentmihály, 1941. 05. 14 -) Az MSZMP Zala megyei Bizottságának első titkára 1985.03.03 – 1989.07.29, az MSZMP KB tagja 1987 – 1989.10.06. ↑
30. Szűrös Mátyás (Püspökladány, 1933. szeptember 11. –) magyar politikus, diplomata, az MSZMP vezető politikusa, a KB titkára (1983.07.06 – 1989.03.29), az Országgyűlés elnöke, a Magyar Köztársaság ideiglenes köztársasági elnöke. ↑
31. Vélhetően Lengyel László lehetett a vendég, mert Király Zoltán 1989. január 26-án járt Keszthelyen, miként arról a Zalai Hírlap is beszámolt másnap: „MDF rendezvény. Tegnap Keszthelyen a Korona Étteremben tartotta soros rendezvényét a Magyar Demokrata Fórum keszthelyi csoportja. Ezúttal Király Zoltán Csongrád megyei országgyűlési képviselővel beszélgettek a parlamenti munkáról, s a választásokkal kapcsolatos kérdésekről.” Zalai Hírlap, 1989.01.27. ↑
32. RETÖRKI Archívum OH.3-023 Dr. Horváth Róbert (Letöltés: 2016.01.05.) ↑
33. A RETÖRKI által Nagykanizsán szervezett szakmai kerekasztal-beszélgetés (Letöltés: 2016.10.06). ↑
34. A Hazafias Népfront sajátos társadalmi szervezet volt, ami 1954 és 1990 között működött, és azzal a deklarált céllal hozták létre, hogy “a magyar társadalom valamennyi osztályának, rétegének összefogását” valósítsa meg. Nyilvántartott tagsággal nem rendelkező, tömegmozgalomként működő szervezet volt. „Feladatait választott testületek, tisztségviselők és aktivisták közreműködésével oldja meg. A becslések szerint az országban mintegy 4600 népfrontbizottság működik, több mint 81 000 választott taggal…A Hazafias Népfront központi lapja a Magyar Nemzet, példányszáma 130-150 000.” IN: Baló György – Lipovecz Iván (Szerk.) *Tények Könyve, 1988./2* ↑

35. A RETÖRKI által Nagykanizsán szervezett szakmai kerekasztal-beszélgetés (Letöltés: 2016.10.06). ↑
36. Uo. ↑
37. A RETÖRKI által Nagykanizsán szervezett szakmai kerekasztal-beszélgetés (Letöltés: 2016.10.06). ↑
38. 1989. szeptember 30-án ötvennyolc taggal alakult meg Budapesten a Vasúti Dolgozók Szabad Szakszervezete. ↑
39. A RETÖRKI által Nagykanizsán szervezett szakmai kerekasztal-beszélgetés (Letöltés: 2016.10.06). ↑
40. RETÖRKI Archívum OH.3-039 Zsuppány Gyula (Letöltés: 2016.11.18.) ↑
41. RETÖRKI Archívum OH.3-018 Hegedűs Ferenc-interjú (Letöltés: 2016.09.13.) ↑
42. RETÖRKI Archívum OH.3-024 Szakál István-interjú (Letöltés: 2016.10.05.) ↑
43. Uo. ↑
44. Zalai Hírlap, 1988. november 28. ↑
45. Uo. ↑
46. Kustos Lajos (Kemenesmagasi, 1929. március 14. – Zalaegerszeg, 2009. november 24.) Zalaegerszeg Városi Tanácsának elnöke 1967 és 1990 között. ↑
47. Zalai Hírlap, 1989. január 23. ↑
48. Zalai Hírlap, 1989.04.06. ↑
49. Magyarországon 1988 és 1990 között hat településen rendeztek időközi parlamenti választásokat. A helyi MDF kezdeményezésére 1988. őszén Gödöllőn Cservenka Ferencné országgyűlési képviselőt hasonlóképpen kérték fel beszámolóra munkájáról. Semmitmondó válaszát követően decemberben az MDF tagja, Roszik Gábor az MSZMP-t és a szocializmus bíráló nyílt levelet jelentett meg a *Gödöllői Mindenes* című helyi újságban. Az ezt követően indult aláírásgyűjtés hatására, amit a település szavazóinak 10%-a napok alatt aláírt – Cservenkáné lemondott. Az 1989. július 22-én tartott időközi választáson – 59.2 %-os részvétel mellett (!) – az ellenzékiek jelöltje, Roszik Gábor a leadott szavazatok közel 70%-ával toronymagasan nyert. Körösfői László az MSZMP jelöltje 29.9%-át kapta. Hasonló aláírásgyűjtéssel mondatták le a település lakói képviselőjüket, Korom Mihályt Kiskunfélegyházán is. A jelölőgyűléseket követően, melyet a helyi lakosság jelentős aktivitása kísért, időközi választásokat rendeztek 1989. július 22-én és augusztus 5-én – a már említett Gödöllőn és Kiskunfélegyházán kívül – Kecskeméten és Szegeden is. Szeptember 16-án Zalaegerszegen, majd 1990. január 13-án a főváros V. kerületében. Az időközi választásokon – Kiskunfélegyháza kivételével – mindenhol az ellenzéki szervezetek jelöltje szerzett parlamenti mandátumot. Marschal Adrienn*: A független szervezetek megjelenése az Országgyűlésben Az 1989-es időközi választások a sajtó tükrében* c. tanulmány alapján. IN: Szeredi (szerk.): *A cselekvés fél éve*, 120-142. ↑

50. Zalai Hírlap, 1989. április 6. ↑
51. Zalai Hírlap, 1989. április 6. ↑
52. Zalai Hírlap, 1989.05.06 ↑
53. Uo. ↑
54. Zalai Hírlap, 1989.05.19. ↑
55. Zalai Hírlap, 1989.06.09. ↑
56. Zalai Hírlap, 1989.06.09. ↑
57. ÁBTL 2.7.1. NOIJ III/III 177/1-1989 1989. 09. 11. ↑
58. Zalai Hírlap, 1989.08.31. ↑
59. Uo. ↑
60. Zalai Hírlap, 1989.08.10. ↑
61. Magyar Bálint (Budapest, 1952. november 15. –) szociológus, politikus, volt oktatási miniszter, az SZDSZ alapító tagja. ↑
62. Solt Ottília (Budapest, 1944. január 7. – Budapest, 1997. február 1.) szociológus, politikus, az SZDSZ alapító tagja. ↑
63. A RETÖRKI által Nagykanizsán szervezett szakmai kerekasztal-beszélgetés (2016.10.06.) Czotterné Ivády Zsuzsanna közlése. ↑
64. Marschal: *A független szervezetek,* 135. ↑
65. Zalai Hírlap, 1989.09.13. ↑
66. Horn Gyula (Budapest, 1932. július 5. – Budapest, 2013. június 19.) politikus, közgazdász. A Magyar Népköztársaság utolsó külügyminisztere, 1994 és 1998 között a Magyar Köztársaság miniszterelnöke. ↑
67. Zalai Hírlap, 1989.09.14. ↑
68. Simon János: *Hét választás Magyarországon. Országgyűlési választások kézikönyve 1989-2014*. CEPoliti Kiadó, 2016. 29. ↑
69. Zalai Hírlap, 1989.09.18. ↑
70. Zalai Hírlap, 1989.09.18. ↑
71. RETÖRKI Archívum OH.3-018 Hegedűs Ferenc-interjú (Letöltés: 2016.09.13.) ↑

ÚJKOR – ÚJ KOR? absztraktok

Művelődéstörténet

Ambrózy Gábor: Az antijozefinista Batthyányak – Batthyány József és Batthyány Tivadar röpiratai az 1780-as évek politikai irodalmának tükrében

Annak ellenére, hogy II. József a birodalom közigazgatási, jogi, és gazdasági centralizálásának programjával lépett fel, uralkodása végére a monarchia politikailag és egységét tekintve rendkívül ingatag helyzetbe került. A felvilágosult abszolutizmus érvrendszeréhez igazított szabadabb légkörű cenzúra éveiben napvilágot látott politikai röpiratok, pamfletek és a korszak közigazgatásában prominens szerepet betöltő hivatalnokok számára belső használatra készült elaborátumok, feljegyzések plasztikus lenyomatai a jozefinus rendszer kritikájának. Az egyre élénkülő politikai diskurzusban a Batthyány család két prominense, a hercegprímás Batthyány József, és testvére Tivadar földbirtokos-vállalkozó is hallatta a hangját. Jelen dolgozat e testvérpár politikai színezetű iratait: Batthyány József: *Unterthänige Vorstellung* és Batthyány Tivadar: *Widerlegung des falsch genannten unpartheiishen Worts an die Bürger von Ungarn* címen kiadott röpiratait helyezi a vizsgálat fókuszába, de igyekszik kitekintést adni a két Batthyányval szorosabb társadalmi kapcsolatokat ápoló megszólalók, úgymint Széchényi Ferenc, Hajnóczy József, Forgách Miklós, Szapáry János idevágó iratainak főbb szempontjaira.

Kulcsszavak: Jozefinizmus, Batthyányak, egyházpolitika, alkotmányosság, közlekedéstörténet

Zsidai Réka: A locke-i és a rousseau-i nevelési elvek a gyakorlatban: Festetics László neveltetése a felvilágosodás szellemében és a mai oktatást szabályozó dokumentumok tükrében

A 18–19. század fordulóján a magyarországi felvilágosodás egyik meghatározó személyisége gróf Festetics György volt. A keszthelyi gróf a rangból, társadalmi státusból adódóan, a korszak elvárásaihoz igazodva nagy figyelmet fordított fia, László gróf neveltetésére. Festetics György 1790-ben az európai műveltségű Péteri Takáts Józsefet, majd 1799-től Kultsár Istvánt szerződtette nevelőnek fia mellé. László gróf neveltetését elsősorban a rousseau-i és a John Locke-i elvek határozták meg. Itt keresendők a mai modern tanítást

szabályozó jogszabályok (*Nemzeti Alaptanterv*, *Pedagógiai program*) gyökerei. Tanulmányomban bemutatom a korabeli nevelés alapelveit (erkölcsi, értelmi, testi nevelés) a hatályban lévő NAT tükrében.

Kulcsszavak: arisztokrácia, Keszthely, Festetics, nevelés, oktatás, felvilágosodás

Intézménytörténet és közigazgatás

Lőrinczi Dénes: Adalékok Sepsiszentgyörgy rendvédelméhez (1877–1913)

1876-ban létrejött az a vármegyerendezés, amely az első világháború végéig meghatározta a székelyföldi települések közigazgatási beosztását. Az újonnan létrejött megyeszékhelynek Sepsiszentgyörgyöt választották. A város önkormányzata a dualizmus időszakában saját költségvetéséből fenntartotta a maga rendőrhatóságát, amelynek hatásköre közvetlenül a város személy- és vagyonbiztonságára terjedt ki. Az évek során azonban kiderült, hogy a legénység létszáma és képessége hiányos e feladatkör teljes lefödésére, ezért a városvezetők úgy döntöttek, hogy felfogadják/bérbe veszik a Magyar Királyi Csendőrség állományát e szerepkör betöltésére. A rendvédelmi testület 1886-os betagolása alapján a sepsiszentgyörgyi őrs, az I. kerület második szárnyának első szakaszához tartozott, ahol akkor összesen 8 csendőr teljesített szolgálatot. Hatáskörük kimondottan a város szomszédságában lévő falvak és azok területeire vonatkozott. Sepsiszentgyörgy önkormányzata több alkalommal próbálta elérni a városi csendőrőrs kiépítését, azonban erre nem volt kellő anyagi fedezete. Az elkeseredett közbiztonsági lehetőségekkel történő próbálkozásoknak végül az első világháború kitörése vetett véget.

Kulcsszavak: rendőrség, csendőrség, közbiztonság, rendvédelem

Pap István: A Magyar-Olasz Bank Részvénytársaság születése – 1920

Az 1879-ben, Triesztben született Camillo Castiglioni a XX. századi európai ipar- és banktörténet egyik legbefolyásosabb személyisége volt. Számos ipari nagyvállalat alapításában és finanszírozásában vett részt. Legnagyobb eredményeit a repülőgépgyártás területén érte el, beleértve a Motor-Luftfahrzeug Gesellschaft-ot és az Ungarischen Flugzeugwerke AG-t, illetve jelentős szerepet töltött be abban is, hogy a BMW gyár elindult a világhírnév felé. A világgazdasági válság sem rengette meg a pénzügyi zsenit tehetsége kibontakoztatásában. A korabeli Európa egyik legnagyobb pénzügyi zsonglőre volt, jól forgott

magas politikai körökben is. Karrierjének zsidó származása vetett véget; bujdosni kényszerült San Marino ferences kolostorában, ahol túlélte a vészkorszakot. A Magyar-Olasz Bankot 1920-ban hozta létre, több elődintézmény egybeolvasztásával és jelentős külföldi tőke bevonásával, többek között a Banca Commerciale Italiana-val és az Allgemeine Depositenbankkal együtt. A nagy gazdasági világválság idején a bank mérlege megközelítette a 36 millió dollárt. Később a rögzített árfolyamok és tranzakciós nehézségek gátolták a bank külföldi tevékenységét. A második világháborút követő zűrzavaros években a bank felszámolásra került.

Kulcsszavak: Camillo Castiglioni, Magyar-Olasz Bank, Első világháború, banktörténet, iparvállalatok, gazdasági világválság

Hadtörténet

Keserű Norbert: Egressy Gábor kormánybiztossági tevékenysége az 1848-1849-es forradalom és szabadságharcban

Egressy Gábor fontos alakja a magyar reformkor kultúrtörténetének. Korának egyik legismertebb színésze, Shakespeare darabjait ő ismertette meg széles körben a közönséggel, Petőfi Sándor jó barátja. 1848. március 15-től kezdve aktív résztvevője a forradalomnak, 1848. október-december közt kormánybiztos Szegeden. Ezen időszak bemutatására kisebb hangsúlyt fektettek az eddigi szakirodalomban, tanulmányomban ezt igyekeztem pótolni, a levéltári forrásokat felhasználva. Egressy Gábor főbb feladatai voltak a katonák fegyverzetének, felszerelésének, élelmezésének biztosítása, illetve általában összekötő szerepet töltött be a végrehajtó hatalom, a helyi hatóság(ok) és a hadsereg között. A kevés meglévő szakirodalomban Egressyt általában a feladatra alkalmatlannak mutatják be, de a forrásokat megvizsgálva árnyaltabb a kép.

Kulcsszavak: Kormánybiztos, Országos Honvédelmi Bizottmány, Nemzetőrség, Délvidéki szerb felkelés, szabadcsapat

Mati Márton: A Magyar Vöröskereszt misszió szerepe a szibériai hadifoglyok hazaszállításában

Az első világháború alatt az Antant erők több mint 1,5 millió osztrák-magyar hadifoglyot tartottak fogságban. Ezen foglyok jelentős része Oroszország távoli, leginkább Szibéria

kietlen vidékein felállított táborokban szállásolták el. A Monarchia 1918-as kapitulációját, majd az ezt követő felbomlását követően, a hadifoglyok többsége még mindig fogságban volt. A háborút követően, a függetlenedett, de magára maradt Magyarországnak nem állt rendelkezésére elegendő erőforrás, hogy a messze, Szibéria távol-keleti részén fogságban rekedt magyar katonákat hazaszállíttassa. Ez a tanulmány azt kívánja bemutatni, hogy a magyar kormány, a Nemzetközi Vöröskereszt, illetve más amerikai-magyar társaságok közreműködésével hogyan igyekezett megszervezni a több ezer Szibériában maradt magyar hadifogoly hazaszállítását. A küldetés végül sikeresen zárult, annak ellenére, hogy komoly nehézségek akadályozták a mentőakcióban résztvevőket. A Magyar Vöröskeresztes Misszionak, élén Dell'Adami Géza századossal több, mint 13 000 hadifoglyot sikerült a háborút követően Szibéria legtávolabbi részéről Magyarországra hazaszállítaniuk.

Kulcsszavak: hadifogság, keleti front és a Távol-Kelet, Első világháború, Nemzetközi Vöröskereszt, magyar hadifoglyok

Vendriczki Róbert: Kémjátszma Vietnamban – A vietnami magyar misszió a Pax rezidentúra forrásainak tükrében

1954-ben a genfi egyezménnyel létrejött a Vietnami Demokratikus Köztársaság (VDK) és a Vietnami Köztársaság (VK), ám a szerződés nem hozott békét és folytatódott a háború. 1973. január 27-én Párizsban írták alá a vietnámi háborút lezárni szándékozó egyezményt. Ez szavatolta a Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság (NEFB) felállítását, amelyben 1973–1975 között Magyarország is szolgálatot teljesített. A magyar misszió három váltásában Dél-Vietnam területén – a szovjet elvárásoknak megfelelően – polgári hírszerzés folytatására megalakult a Pax rezidentúra is. A rezidentúrának a NEFB-ben a Párizsi Egyezményben meghatározott feladatain kívül további operatív és tájékoztató feladatokat is el kellett végeznie. A katonai hírszerzéssel együtt információkkal segítették Moszkvát, Észak-Vietnamot és a Dél-Vietnami Ideiglenes Forradalmi Kormányt (DIFK). Mivel 1974-ben kiemelkedő eredményeket értek el, felértékelődött a rezidentúra munkája. A hírszerzői tevékenységet egészen Saigon elestéig, 1975. április 30-ig folytatták. Az ostrom idején a magyar kontingens ott tartózkodó állományát amerikai segítséggel vonták ki, és május 8-án hagyták el az ország területét.

Kulcsszavak: Vietnami Demokratikus Köztársaság, Vietnami Köztársaság, Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság, Dél-Vietnami Ideiglenes Forradalmi Kormány, Párizsi Egyezmény, Pax rezidentúra, polgári hírszerzés, Moszkva, Saigon, magyar misszió

Társadalomtörténet

Segesdi Gergő: A köztársasági kérdés a magyar politikai közbeszédben 1918 és 1928 között

A köztársaság és a köztársaságpártiság, a republikanizmus nem tartozik a magyar történelem fő vonulataihoz. Mégis jogosan merül fel a kérdés, hogy egy olyan ellentmondásos megítélésű kísérlet után, mint amilyen az 1918-as Károlyi-féle köztársaság volt miképpen jelent meg ez az eszmerendszer egy olyan közegben, amelynek legitimációja jórészt a forradalmi rendszer elutasítására épül. Jelen volt-e egyáltalán a Horthy Miklós nevével fémjelzett korszakban. A rövid válasz az, hogy igen. Az 1920-as évek elején a politikaiközéletben többen is felszólaltak a köztársasági államforma mellett. Elsőként meg kell említenünk a Nagy György-féle köztársasági mozgalmat, amely már az első világháború előtt is küzdött a köztársaságért. Majd ezt követően szólnunk kell a szociáldemokratákról, akiknek a kérdéshez való viszonyát szigorúan szabályozta a Bethlen-Peyer-paktum. Meg kell végül említenünk azokat, akik ezen a két csoportosuláson kívül estek, mégis valamilyen formában felszólaltak a köztársaság mellett. A felsorolt három csoportban közös, hogy köztársasági eszmerendszerük hasonlóan épült fel, annak megvalósítását békésen és törvényes úton képzelték el. Közös továbbá, hogy kisebb vagy nagyobb mértékben, de a hatalom fellépett ellenük.

Kulcsszavak: Horthy-korszak, köztársaság, republikanizmus, baloldali politika

Juhász Eszter: Egy lehetetlen katolikus egyházközösség a főváros szívében – A budapesti Szent Rita plébánia alapításának (1945-1952) története

A második világháborút követően a Magyar Katolikus Egyháznak sokféle új kihívással kellett szembenéznie: nemcsak a háborús vereséget követő sokk, de a Szovjetunió árnyékában a kommunizmus veszélye is megjelent. A hívek jobb ellátása érdekében 1946-ban Mindszenty József bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek átszervezte a budapesti esperesi kerületek rendszerét, s a korábbi 3 helyett, 7 esperesi kerületre osztotta a fővárost, továbbá 4 új lelkészséget is alapított. A szerveződő új lelkészségek vezetőket is kaptak: Erzsébetvárosba (helyileg a Józsefvárosban volt) dr. Galambos János került. Galambos Szent Ritát kérte és kapta új temploma védőszentjének, kinek tisztelete az Angolkisasszonyok szerzetesi közösségének közvetítésével került Magyarországra, s akit a *„lehetetlen ügyek”*

védőszentjeként is ismernek. 1946. április 1-jén, Mindszenty bíboros hivatalos kinevező iratával, megalakult az új lelkészség, melyet a főpásztor teljes plébániai jogkörrel ruházott fel. A különös kis „templomba”, mely kezdetben semmi templom formát nem mutatott, özönlött a sok Szent Rita tisztelő, a lehetetlen ügyek védőszentjének pártfogását keresve. Ezért a lelkész kiépítette e tisztelet hivatalos formáját és bevezette a csütörtöki Rita napot, szentmisével, szentbeszéddel, litániával. Galambos János rettentő szívóssággal egyben tartotta, fejlesztette a fiatal közösséget, s ez hamarosan a hatóságoknak is szemet szúrt: 1952. szeptember 1-vel át is helyezték a budapesti, Rokolya utcai Segítő Szűz Mária plébániára. Különös hely volt a Szent Rita. Az ’50-es években rendkívül sok pap szolgált itt, hosszabb-rövidebb ideig, hivatalosan, vagy épp nem. A legmélyebb kommunizmus idején, békepap vezető lelkésszel is rengeteg szentmisét mondtak, hétköznap és hétvégén egyaránt. Rögtön az alapításkor elkezdtek működni a vallásos élet különféle egyesületei, megindult a lelki élet. Folyamatosan működött a Karitász, a Népkonyha, látogatták a környék betegeit, szegényeit, házapostoli rendszert vezettek be. Ezek működését az elkövetkező évek politikai eseményei folyamatosan korlátozták, legtöbbjük működése végleg meg is szűnt. Közben a legnagyobb feladat egy valódi templom megépítése volt. Gumiszerelő műhely, szikvízüzem, romos, bedőlt falu fészer – ezekből végül mégis összeállt egy épület, melyet Mindszenty bíboros 1947 őszén kápolnává szentelt. E templom köré épült ki a máig töretlenül népszerű és országszerte, sőt, azon is túl is ismert Szent Rita kultusz.

Kulcsszavak: Szent Rita, Magyar Katolikus Egyház, kommunizmus, egyházüldözés, Rákosi-korszak

Madácsy Tamás: A Magyar Demokrata Fórum Zala megyei szervezeteinek megjelenése a helyi nyilvánosságban, 1988-1989

Tanulmányomban 1988 őszétől kezdve a helyi sajtó cikkeinek és híradásainak elemzése révén kívántam illusztrálni, hogy a Magyar Demokrata Fórum követői, a Zala megyei szervezetek alapítói miként érték el, hogy tizenkét hónappal később, demokratikus választás útján saját jelöltjüket küldjék az utolsó állampárti országgyűlésbe. A rendszerváltás korának vidéki politikatörténetét számos adalékkal egészítik ki az MDF egykori tagjaival készített oral history interjúk. A témában két éven át tartó kutatást folytattunk, ami a teljes vidéki Magyarországra kiterjedt, és mintegy 60 beszélgetés hang- és képanyagának rögzítését eredményezte. Három évtized kellő történelmi távlatot biztosít ahhoz, hogy az események szereplői levonják a szükséges konzekvenciákat, és személyes aspektusból adják közre a rendszerváltás vidéki történetét, olyan részletekkel is gazdagítva, amelyek más forrásokban nem találhatóak meg.

Kulcsszavak: rendszerváltozás, társadalmi mozgalom, Magyar Demokrata Fórum, Lakiteleki Találkozó, helyi nyilvánosság

ÚJKOR – ÚJ KOR? abstracts

Cultural history

Gábor Ambrózy: The Hungarian Political Literature at the End of the 1780s and Its Aspects of Infrastructure Development

The political pamphlet literature at the end of the 18th century written mainly by the antijosephinist Hungarian conservative nobility can be regarded as a relatively undiscovered area of our historical research, even though the last months of the rule of Joseph II, (Holy Roman Emperor 1765-1790, ruler of the Habsburg Monarchy 1780-1790) got into a turmoil considering its unity and stability. Joseph II's program was to create an economically integrated and strong Habsburg monarchy with centralized state administration; however, by the time of his death the empire had been showing the signs of disintegration. These pieces of writing, pamphlets, commercial drafts, memoirs of the inner members of the state administration offer a significant insight into this turbulent period. This study is to highlight some of these documents especially the political pamphlets of the primate, József Batthyány, and those of his brother Tivadar Batthyány.

Keywords: Josephinism, The Batthyány family, Church policy, constitutionalism, History of transportation

Réka Zsidai: Principles of John Locke and J. J. Rousseau in practice. The upbringing of László Festetics (1785– 1846) in the spirit of the Enlightenment and in the light of the documents governing today's education

At the turn of the 18th and 19th centuries, one of the defining figures of the Hungarian Enlightenment was Count György Festetics. Due to his rank and social status, the Count of Keszthely paid close attention to the upbringing of his son, Count László, in line with the expectations of the period. György Festetics hired the highly educated József Péteri Takáts in 1790 then István Kultsár in 1799 as his son's tutor.

Count László's upbringing was primarily determined by the principles of J. J. Rousseau and John Locke. These laws governing modern teaching, such as the National Core Curriculum

and the Pedagogical Programme, have clear roots. The sources confirm that at the heart of László's upbringing was the preparation for a life in office and court, which was for the service of the common good.

In my study, I present the basic principles of contemporary education, such as moral, intellectual and physical education in the light of the National Core Curriculum in force.

Keywords: László Festetics, enlightenment, education, pedagogy, John Locke, J. J. Rousseau, educator, commonwealth, National Core Curriculum, Pedagogical Programme, teacher competence, instructions

Institutional history and administration

Dénes Lőrinczy: Additions to the Public Security of Sepsiszentgyörgy (1877–1913)

The modernization of the counties in 1876 determined the administrative division of Székely settlements until the end of World War I. The new county seat became Sfântu Gheorghe. In the Austro-Hungarian period, the local government maintained its own police authority from private budget, which had the direct responsibility of sustaining personal and financial security of the town. However, over the years the number and the capability of the crew turned out to be insufficient, therefore local authorities decided to hire the crew of the Hungarian Royal Gendarmerie.

According to the register of the Gendarmerie, the department from Sfântu Gheorghe belonged to dictrict I's second wing's first section, with a total number of 8 serving gendarmes. They were explicitly responsible for the neighbouring villages and territories.

The local government of Sfântu Gheorghe continously tried to develop the town's gendarmerie department despite lacking financial resources. These desperate attempts to stabilize public security were suspended by the outbreak of the First World War.

Keywords: public safety, local government, local police, matter of public safety in Saint George, Hungarian gendarmerie

István Pap: The birth of a bank

Born in Trieste in 1879, Camillo Castiglioni is one of the most influential persons in European industrial and banking history. At the beginning of the 20th century he took part in the establishing and financing of a number of major companies. His key achievement is still the construction of aircraft factories, including MLG and Ufag, and his role in the launch of the BMW machine factory and the foundation of its economic success. He set up several banks, and his financial talents did not leave him during the years of World War I and the Great Depression. He was one of Europe's most important financial professionals and business owners until fascism came to power. Because of his Jewish ancestry, he eventually had to hide and survived World War II as a disguised monk.

In 1920 with the fusion of the Incorporated Credit Institution of the Hungarian Timber-Merchants and the Hungarian National Bank, and with the participation of the Banca Commerciale Italiana and the Allgemeine Depositenbank, Camillo Castiglioni established the Hungarian-Italian Bank, which was one of the most important banks of the Horthy-era. During the Great Depression the balance-sheet of the bank approached 36 million dollars. The Great Depression, followed by the fixed currency exchange rates and the difficulties of the foreign payment transactions barely inhibited the foreign business of the bank. After World War II it was liquidated without any successor.

Keywords: Camillo Castiglioni, Hungarian-Italian Bank, World War I, History of banking, industrial companies, Great Depression

Military history

Norbert Keserű: Gábor Egressy as government commissioner in 1848 – 1849 Hungarian revolution and war of independence

Gábor Egressy was an important person of the Hungarian Reform Age. He was one of the most known actors, he made Shakespeare plays known in Hungary. He was a good friend to Sándor Petőfi, the most famous poet in Hungary. Egressy joined the Hungarian revolution in 1848 and he fought in the War of independence. In the further reading section there are not many pieces of information about his activity, my aim is to collect the information in my dissertation. Egressy was a government commissioner at the end of 1848 – in this study I write about this period using the further reading and the archives' sources. His main tasks

were to organise the home guard's equipment, food and to persuade the City of Szeged to exhibit recruiters. Some of the studies show Egressy incompetent, but considering the difficulty of the function and the historical background, he did what he could and the government appreciated his work – later he was a captain general of a "guerrilla" army in Borsod County.

Keywords: Government commissioner, National Defense Commission, National guard, Southern Serbian uprising, Guerilla (warfare)

Márton Mati: The role of the Hungarian Red Cross Mission in the Siberian pows' repatriation

More than 1.5 million Austro-Hungarian prisoners of war were held in captivity by the Entente forces during the First World War. Most of these prisoners were kept in rural Russia, mainly in the deserted Siberia. The majority of these soldiers were still held in captivity after the capitulation of the Dual Monarchy in 1918. After the devastation of the war, the abandoned Hungary did not have the power and the resources to repatriate some of these soldiers, especially those, who were kept in the Far-Eastern region of Russia.

This study explores how Hungary tried to repatriate thousands of Hungarian POWs back to their homeland jointly with the International Committee of the Red Cross and other Hungarian-related American civil associations.

This mission was a success despite difficulties, such as money shortage, civil war between various Russian factions, and the ignorance of the Entente Powers. Captain Geza Dell'Adami, who led the Hungarian Red Cross Mission, managed to rescue more than 13000 POWs from the easternmost part of Siberia.

Keywords: captivity, the Eastern Front and the Far East, First world war, International Committee of the Red Cross, Hungarian prisoners of war

Róbert Vendriczki: A Spy Game in Vietnam – The Hungarian mission in Vietnam in the light of archival sources of the Pax residency

In 1954, the Geneva Accords established the Democratic Republic of Vietnam (DRV) and the Republic of Vietnam (RV), but the convention did not bring peace and the war continued. The

treaty to end the Vietnam War was signed in Paris on 27 January 1973. This agreement guaranteed the establishment of the International Commission of Control and Supervision (ICCS), in which Hungary also served between 1973-75. The Hungarian mission served in three shifts in South Vietnam, within the framework of which the Pax residency was also established. In addition to its duties at the ICCS, as defined by the Paris Convention, the residency also had to perform additional operational and information tasks. Along with the Hungarian military Intelligence Service, they supported Moscow, North Vietnam, and the Provisional Revolutionary Government of South Vietnam (PRG). In 1974, an outstanding result was achieved in the field of »dark« information acquisition, and thus the work of the residency became more valuable for the communist side. Hungarian intelligence activity continued until the fall of Saigon, on April 30, 1975. During the siege, the Hungarian contingent was withdrawn with American assistance and left the country on May 8.

Keywords: Democratic Republic of Vietnam, Republic of Vietnam, International Commission of Control and Supervision, Provisional Revolutionary Government of South Vietnam, Pax residency, Paris Convention, Moscow, Saigon, Intelligence collecting, Hungarian Mission

Social history

Gergő Segesdi: The republican issue in the Hungarian public discourse between 1918 and 1928

The ideas of republic and republicanism do not belong to the major strata of Hungarian history. Still, the question can be asked how, after such a controversial attempt as the 1918 Károlyi-republic, the idea appeared in an atmosphere the legitimacy of which was mostly based on the rejection of the revolutionary system. Was it apparent during the era known as the Horthy-regime? The short answer is, yes. In the beginning of the 1920s many in political public life spoke out for the republic. First of all, we have to mention the republican movement of György Nagy, which had been a proponent of the republic even pre-WW1. Next, we ought to look at the social democrats, whose attitude towards the question was seriously regulated by the so-called Bethlen-Peyer Pact. Finally, we need to mention those outside of these two groups, who still voiced their support to the idea of the republic. The three groups listed have common ideas concerning the structure of the republic, as its realisation must be peaceful and legal. Another commonality is the fact that they were targeted by the authorities, some more than others.

Keywords: Horthy-era, republic, republicanism, left-wing politics

Eszter Juhász: An “Impossible” Catholic Church in the heart of the Capital – Years of the Formation, 1945-1952

Following World War II the Hungarian Catholic Church had to face many challenges: not only the shock following the defeat, but also the appearance of the danger of communism, represented by the Soviet Union. In 1947 cardinal József Mindszenty, archbishop of Esztergom reorganized the system of the decanal districts, in order to better serve the congregation living there. The newly organized vicarages were given new leaders; the Church of Saint Rita was placed under the leadership of dr. János Galambos. Galambos asked for and received Saint Rita (who was known to be the patron of “impossible matters”) as the patron saint of the parish. On the 1st of April 1946 with the appointment of Cardinal Mindszenty the new vicarage was formed and was endowed with full parish authority given by the chief pastor. People were just pouring into this “odd little church” – that initially had no shape or form of a church – seeking the patronage of Saint Rita. Therefore the pastor introduced an official form of reverence; the Saint Rita Thursdays with Mass, Sermon and Litany. János Galambos kept up and evolved the young community with a firm hand, which soon caught the attention of the authorities. In September of 1952 he was transferred to another parish. In the ’50s, an enormous number of priests served here for longer or shorter periods, either officially or not.

Immediately upon founding, various bodies of religious life began to function, and spiritual life began. The caritas and the soup-kitchen were constantly operating, they visited the sick and the poor in the neighborhood. But the political events of the upcoming years limited the operation of these bodies.

Meanwhile the biggest task was to build a proper church. A tire repair shop, a soda water plant and a shed with crumbling walls – these were the bases and components that eventually came together as a church that was finally consecrated as a chapel in the fall of 1947 by Cardinal Mindszenty. The cult of Saint Rita began within the walls of this church and still enjoys unbroken popularity throughout the country and even beyond borders. The essay attempts to present the formation of this unique, non-church-like church, its priesthood, and most importantly the Catholic community and the spiritual life that still surrounds it today.

Keywords: Saint Rita, Hungarian Catholic Church, communism, Church policy, Rákosi-era

Tamás Madácsy: The appearance of the Hungarian Democratic Forum's Zala County organisations in the local public sphere in 1988-1989

In my thesis, I attempted to illustrate through local press publications how the followers and representatives of an intellectual movement named Hungarian Democratic Forum – later the founders of its Zala County organisations -, who were almost silenced in the autumn of 1988, reached the point where twelve months later they were able to send their own candidate to the last state party parliament. After becoming a party in 1989, the Hungarian Democratic Forum (Magyar Demokrata Fórum – MDF) won the first free parliamentary elections a year later.

Our two years of oral history research on this topic covered the whole of rural Hungary and resulted in the recording of audio and visual material from 60 conversations. The history of politics in the county during the years of the system transition is supplemented by a number of useful contributions from oral history interviews with participants who recall the events. The three decades that have passed provide enough of a distance for the participants of the events to draw the necessary conclusions and share the history of the political changes in the countryside from a personal viewpoint, complemented with details not found in other sources.

Keywords: system change (Political Transition), social movement, Hungarian Democratic Forum, Lakitelek Meeting, local publicity

A kötet lektorai

Az Újkor – Új Kor? Kontinuitás és periódusok, ismétlődő történelmi mintázatok és egyedi fordulópontok a társadalom-, gazdaság- és hadtörténelem szemszögéből című kötet lektorait alább soroltuk fel. Lektoraink segítő munkáját ezúton is hálásan köszönjük!

Prof. Dr. Hermann Róbert DSc., egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem Történettudományi Intézet

- *Keserű Norbert*: Egressy Gábor kormánybiztossági tevékenysége az 1848-1849-es forradalom és szabadságharcban
- *Lőrinczi Dénes*: Adalékok Sepsiszentgyörgy rendvédelméhez (1877–1913)

Prof. Dr. habil. Nagy Mariann PhD., egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem Történettudományi Intézet

- *Segesdi Gergő*: A köztársasági kérdés a magyar politikai közbeszédben 1918 és 1928 között

Prof. Dr. Horváth Miklós DSc., egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem Történettudományi Intézet

- *Madácsy Tamás*: A Magyar Demokrata Fórum Zala megyei szervezeteinek megjelenése a helyi nyilvánosságban, 1988-1989
- *Mati Márton*: A Magyar Vöröskereszt Misszió szerepe a szibériai hadifoglyok hazaszállításában
- *Vendriczki Róbert*: Kémjátszma Vietnamban – A vietnami magyar misszió a Pax rezidentúra forrásainak tükrében

Dr. Kincses Katalin Mária CSc., egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Történettudományi Intézet

- *Ambrózy Gábor*: Az antijozefinista Batthyányak – Batthyány József és Batthyány Tivadar röpiratai az 1780-as évek politikai irodalmának tükrében
- *Juhász Eszter*: Egy lehetetlen katolikus egyházközösség a főváros szívében – A budapesti Szent Rita plébánia alapításának (1945-1952) története
- *Pap István*: A Magyar-Olasz Bank Részvénytársaság születése – 1920
- *Zsidai Réka*: A locke-i és a rousseau-i nevelési elvek a gyakorlatban: Festetics László neveltetése a felvilágosodás szellemében és a mai oktatást szabályozó dokumentumok

tükrében